

Міністерство освіти і науки України
Ministry of Education, Science of Ukraine

Херсонський державний університет
Kherson State University

100 *Років*
ХЕРСОНСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ
УНІВЕРСИТЕТУ

ПІВДЕННИЙ АРХІВ
PİVDENNIY ARKHIV

(Збірник наукових праць. Філологічні науки)
(Collected papers on Philology)

Випуск
Issue

— **LXX**

Херсон — 2017
Kherson

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації, серія КВ № 7937, зареєстровано 29.09.2003.

Збірник наукових праць «Південний архів (філологічні науки)» є фаховим виданням на підставі Наказу МОН України № 1604 від 22.12.2016 року (додаток № 9)

Рекомендовано до друку вченою радою ХДУ (протокол № 6 від 27.11.2017 р.)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Ільїнська Н.І. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри світової літератури та культури імені проф. О. Мішукова Херсонського державного університету.

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Омельчук С.А. – доктор педагогічних наук, професор, проректор із наукової роботи Херсонського державного університету.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР:

Клімчук О.В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри світової літератури та культури імені проф. О. Мішукова Херсонського державного університету.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Белехова Л.І. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри англійської мови та методики її викладання Херсонського державного університету;

Бондарева О.Є. – доктор філологічних наук, професор, проректор з науково-методичної роботи та розвитку лідерства Київського національного університету імені Бориса Грінченка;

Заболотська О.О. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри англійської мови та методики її викладання Херсонського державного університету;

Кормілов С.І. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри історії новітньої літератури та сучасного літературного процесу Московського державного університету імені М.В. Ломоносова;

Корнієнко О.О. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російської та зарубіжної літератури Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова;

Силантьєва В.І. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри зарубіжної літератури Одеського національного університету імені І.І. Мечникова;

Ройтер Т. – доктор філологічних наук, професор Інституту славистики Альпен-Адрия університету (Республіка Австрія);

Романова Н.В. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри німецької мови Херсонського державного університету;

Руденко Л.М. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри слов'янських мов та методик їх викладання Херсонського державного університету

Сакре Н. – кандидат філологічних наук, викладач університету Рене-2 (Французька Республіка);

Тропіна Н.П. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російської мови та загального мовознавства Херсонського державного університету.

Офіційний сайт видання: www.pa.stateuniversity.ks.ua

Південний архів. Філологічні науки: Збірник наукових праць. Випуск LXX. – Херсон: ХДУ, 2017. – 190 с.
© ХДУ, 2017

Certificate on state registration of printed mass medium, series KV № 7937, registered on 29.09.2003.

Collection of Scientific Papers “Pivdenniy Arkhiv (philological sciences)” is a professional publication under the Order of the MES of Ukraine № 1604 on 22.12.2016 (Appendix № 9)

Recommended for publication by the academic council of Kherson State University (protocol № 6, November, 2017)

EDITOR DIRECTOR:

Ilyinska N.I. – Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of Department of World Literature and Culture named after Prof. O. Mishukov of the Kherson State University.

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Omelchuk S.A. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice Rector of scientific work of the Kherson State University.

EXECUTIVE SECRETARY:

Klimchuk O.V. – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at Department of World Literature and Culture named after Prof. O. Mishukov of the Kherson State University.

EDITORIAL BOARD MEMBERS:

Bieliekhova L.I. – Doctor of Philological Sciences, Professor, Professor at Department of English Language and Methods of Teaching of the Kherson State University;

Bondareva O.Y. – Doctor in Philology, Professor, the pro-rector of Research and Methodic Activities and Leadership Development of Borys Grinchenko Kyiv National University;

Zabolotska O.O. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of Department of English Language and Methods of Teaching of the Kherson State University;

Kormilov S.I. – Doctor of Philological Sciences, Associate Professor, Professor at Department of History of Modern Literature and Contemporary Literary Process of the Lomonosov Moscow State University;

Korniienko O.O. – Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of Department of Russian and Foreign Literature of the National Pedagogical Dragomanov University;

Sylantieva V.I. – Doctor in Philology, Professor, the head of the Chair of Foreign Literature of Odessa National University named after I.I. Mechnikov;

Reuther T. – Doctor of Philological Sciences, Professor of the Institute of Slavonic Studies of the Alpen-Adria-Universität Klagenfurt (Republic of Austria);

Romanova N.V. – Doctor in Philology, Professor, Professor of the Chair of German Language of Kherson State University;

Rudenko L.M. – Doctor of Philological Sciences, Professor, Professor at Department of Slavic Languages and Methods of Teaching of the Kherson State University;

Sacre N. – Candidate of Philological Sciences, Lecturer at Rennes 2 University (Republic of France);

Tropina N.P. – Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of Department of Russian Language and General Linguistics of the Kherson State University.

Official website of edition: www.pa.stateuniversity.ks.ua

Pivdenniy Arkhiv. Philology: Collected papers. Issue LXX. – Kherson: Kherson State University, 2017. – 190 p.
© KSU, 2017

ЗМІСТ

1. УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЛІТЕРАТУРА

Г. Горішна. ГЕНЕТИЧНА СПОРІДНЕНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІРИКИ РУХУ ОПОРУ: ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ	12
Н. Данчишин. ПОЕЗІЯ ІГОРЯ КАЛИНЦЯ, РОМАНА КУДЛИКА ТА ГРИГОРІЯ ЧУБАЯ У ВИМІРІ ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ	16
М. Дорошенко. СИНТАКСИЧНІ ФУНКЦІЇ ЧАСТОК У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	20
Ю. Єловська. АКТУАЛІЗАЦІЯ ТАБУ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ФІЗІОЛОГІЄЮ ЛЮДИНИ, В УКРАЇНСЬКІЙ МОВЛЕННЄВІЙ ПРАКТИЦІ	24
В. Загороднюк. ОБРАЗ ДАРИНИ ГАЩИНСЬКОЇ В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВОТВОРЧОЇ ІДЕЇ В РОМАНІ ОКСАНИ ЗАБУЖКО «МУЗЕЙ ПОКИНУТИХ СЕКРЕТІВ»	27
Т. Карабович. НАУКОВІ ЗАЦІКАВЛЕННЯ ПРОФЕСОРА АСІ ГУМЕЦЬКОЇ ТВОРЧІСТЮ СПІВОРГАНІЗАТОРА НЬЮ-ЙОРКСЬКОЇ ГРУПИ БОГДАНА БОЙЧУКА	31
М. Коновалова, Т. Грачова. УКРАЇНА І ЖІНКА В ХУДОЖНЬОМУ ПРОСТОРІ ДРАМИ Л. КОВАЛЕНКО «ДОМАХА»	35
Т. Лопушан, Ю. Яроменко. ОСОБЛИВОСТІ РОЗКРИТТЯ РОЛІ І МІСЦЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА В СОЦІАЛЬНІЙ ІЄРАРХІЇ АВСТРО-УГОРЩИНИ В ПРОЗОВОМУ ДОРІВКУ ІВАНА ФРАНКА	39
Х. Макович. ДІЄСЛІВНІ ФОРМИ ТЕПЕРІШНЬОГО ЧАСУ В УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТСЬКИХ ГОВІРКАХ XVI – XVII СТ. (НА МАТЕРІАЛІ УЧИТЕЛЬНИХ ЄВАНГЕЛІЙ)	43
Л. Романенко, О. Єфремова. ХУДОЖНЯ ТРАНСФОРМАЦІЯ ОБРАЗУ МАКСИМА КОЛОМІЙЦЯ В РОМАНІ А. КОКОТЮХИ «ЧОРНИЙ ЛІС»	48
Г. Сергєєва. АНГЛОМОВНІ ТЕРМІНОЗАПОЗИЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ПРАВНИЧІЙ МОВІ: ОСОБЛИВОСТІ МОВНОЇ АДАПТАЦІЇ	51
Н. Тендітна. СМЕРТОНОСНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ІСНУВАННЯ В РОМАНІ Є. ПАШКОВСЬКОГО «ВОВЧА ЗОРЯ»	55

2. РОСІЙСЬКА МОВА ТА ЛІТЕРАТУРА

Н. Гринченко. АНТИНИГИЛИСТИЧЕСКАЯ ПРОЗА А.Ф. ПИСЕМСКОГО: ЖАНРОВЫЙ АСПЕКТ	60
В. Киселев, Ю. Пушкарева. ИТАЛЬЯНСКИЙ КАТОЛИЦИЗМ В ОСМЫСЛЕНИИ И.В. КИРЕЕВСКОГО И Д.С. МЕРЕЖКОВСКОГО: СОПОСТАВЛЕНИЕ (НА МАТЕРИАЛЕ СТАТЕЙ И.В. КИРЕЕВСКОГО И КНИГИ Д.С. МЕРЕЖКОВСКОГО «ФРАНЦИСК АССИЗСКИЙ»)	64

3. СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРА

Н. Кобець. УЯВЛЕННЯ ПРО УКРАЇНЦІВ У МЕДІАПРОСТОРІ СЛОВАЧЧИНИ	72
--	----

4. ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Н. Нев'ярович, І. Філонцева. ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННІСНО-АРХЕТИПІЧНОГО КОМПЛЕКСУ «НОЇВ КОВЧЕГ» У ПОЕТИЦІ АНТИМІФУ РОМАНУ ДЖ. БАРНСА «ІСТОРІЯ СВІТУ В 10 1/2 РОЗДІЛАХ»	78
И. Соловцова. ШЕКСПИРОВСКИЕ РЕМИНИСЦЕНЦИИ В ПОВЕСТИ ДЖ. ОЛДРИДЖА «МОЙ БРАТ ТОМ»	83

5. РОМАНСЬКІ, ГЕРМАНСЬКІ ТА СХІДНІ МОВИ

Ю. Глюдзик. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТОПОПОЕТОНИМІВ У «THE CHRONICLES OF NARNIA» К.С. ЛЬЮІСА (НА ПРИКЛАДІ ІНСУЛОПОЕТОНИМІВ).....	88
Н. Горбачова. ПОРУШЕННЯ РОЛЬОВИХ ОЧІКУВАНЬ У СПІЛКУВАННІ КЕРІВНИКА ТА ПІДЛЕГЛОГО: КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО КІНОДИСКУРСУ).....	91
І. Кіркоvsька. НЕМОРФОЛОГІЗОВАНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ МОДАЛЬНОГО ЗНАЧЕННЯ СПОНУКАННЯ ЯК СКЛАДОВОЇ ЧАСТИНИ МІКРОПОЛЯ КАТЕГОРІЇ ФУТУРАЛЬНОСТІ В СУЧАСНІЙ ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ.....	94
Т. Крилова, І. Купцова. КОМУНІКАТИВНІ ФУНКЦІЇ ОКЛИЧНИХ РЕЧЕНЬ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ РОАЛЬДА ДАЛА).....	99
N. Lazebna, Kuznetsova. ADJECTIVES IN COGNITIVE GRAMMAR.....	103
О. Лисичкіна, Д. Чигрінова. КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ЖІНКИ-АДВОКАТА.....	109
О. П'єцух. ОДЯГ І ЗОВНІШНІЙ ВИГЛЯД ЯК КУЛЬТУРНИЙ КОД УЧАСНИКІВ БРИТАНСЬКИХ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ДЕБАТІВ.....	112
О. Філатова. АНГЛІЙСЬКІ ІДІОМИ З КОМПОНЕНТОМ «ОДЯГ».....	115
А. Шугасв. ІМІДЖ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ КРИЗЬ ПРИЗМУ ДИСКУРСИВНО-КОГНІТИВНОГО АНАЛІЗУ.....	119
О. Шулькевич. ПОЛІТИЧНЕ МОВЛЕННЯ В АСПЕКТІ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ).....	122

6. ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

І. Тимейчук. ФЕМІНІСТИЧНІ АСПЕКТИ КАТЕГОРІЇ «ІНШОГО»: «ДРУГА СТАТЬ».....	126
--	-----

7. ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

A. Venhrynovych, N. Venhrynovych. TYPOLOGISCHE BESONDERHEITEN DES UKRAINISCHEN UND AMERIKANISCHEN NATURALISMUS.....	130
Ю. Герасименко. ОБРАЗ КИЇВСЬКОЇ РУСИ В РОМАНІ РЕЖИНИ ДЕФОРЖ «АННА КИЇВСЬКА».....	135
І. Девдюк. ПРОСТОРОВА ЕКСПЛІКАЦІЯ КРИЗОВОГО ДИСКУРСУ В РОМАНАХ «ВАЛЬДШНЕПИ» М. ХВИЛЬОВОГО ТА «ХОРОВОД БЛАЗНІВ» О. ГАКСЛІ.....	139
О. Смольницька. КАРМЕН ЯК ВІЧНИЙ ОБРАЗ І АРХАЇЧНЕ БОЖЕСТВО В ПОЕЗІЇ ВІРИ ВОВК: КОМПАРАТИВНИЙ МІФОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ.....	143

8. ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

А. Габидулліна. К ВОПРОСУ О МЕТОДАХ ДИСКУРСИВНОГО АНАЛИЗА.....	150
Я. Сулейманова. ЦІННІСНІ РИСИ МЕНТАЛІТЕТУ НІМЕЦЬКОГО НАРОДУ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПРИСЛІВ'ІВ ІЗ КОМПОНЕНТАМИ WASSER ТА FEUER.....	154

9. ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

Г. Кузенко. КОРЕЛЯЦІЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ ТА ЇХ ВІДОБРАЖЕННЯ В ПЕРЕКЛАДІ.....	160
---	-----

О. Лисичкіна, В. Тіщенко. АКсіОЛОГічний КОМПОНЕНТ АНГЛОМОВНИХ ТЕКСТІВ КІНОРЕЦЕНЗІЇ В АСПЕКТІ ПЕРЕКЛАДУ	164
О. Олексин. ВІДТВОРЕННЯ ГРИ СЛІВ З ІСТОРИЧНОЇ ХРОНІКИ В. ШЕКСПІРА «ГЕНРІХ ІV» У ПЕРЕКЛАДАХ Д. ПАЛАМАРЧУКА ТА Т. ОСЬМАЧКИ	167
М. Онишук. ФРЕЙМ ЯК ОДИНИЦЯ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ГРАМАТИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ В ПЕРЕКЛАДІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ	171
Т. Палей. КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ МЕТОДІВ ПЕРЕКЛАДУ ФРАЗЕОЛОГічних ОДИНИЦЬ У ПОЛіТИЧНОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОМОВ Б. ОБАМИ)	176
Н. Пасенчук. ПЕРЕКЛАД ДРАМАТИЧНИХ ТЕКСТІВ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ	181

10. МОВА І ЗАСОБИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

І. Сахно. ЗАСОБИ КОНФРОНТАТИВНОСТІ В НІМЕЦЬКОМОВНИХ ПЕРЕДВИБОРЧИХ ДЕБАТАХ	186
--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

1. УКРАИНСКИЙ ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРА

Г. Горишная. ГЕНЕТИЧЕСКОЕ РОДСТВО УКРАИНСКОЙ ЛИРИКИ ДВИЖЕНИЯ СОПРОТИВЛЕНИЯ (ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКИЙ АСПЕКТ).....	12
Н. Данчишин. ПОЭЗИЯ ИГОРЯ КАЛИНЦА, РОМАНА КУДЛЫКА И ГРИГОРИЯ ЧУБАЯ В ИЗМЕРЕНИИ ЭКЗИСТЕНЦИАЛИЗМА.....	16
М. Дорошенко. СИНТАКСИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ ЧАСТИЦ В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ.....	20
Ю. Еловская. АКТУАЛИЗАЦИЯ ТАБУ, СВЯЗАННЫХ С ФИЗИОЛОГИЕЙ ЧЕЛОВЕКА, В УКРАИНСКОЙ РЕЧЕВОЙ ПРАКТИКЕ.....	24
В. Загороднюк. ОБРАЗ ДАРИНЫ ГОЩИНСКОЙ В КОНТЕКСТЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ИДЕИ В РОМАНЕ ОКСАНЫ ЗАБУЖКО «МУЗЕЙ ПОКИНУТЫХ СЕКРЕТОВ».....	27
Т. Карабович. НАУЧНАЯ ЗАИНТЕРЕСОВАННОСТЬ ПРОФЕССОРА АСИ ГУМЕЦКОЙ ТВОРЧЕСТВОМ СООРГАНИЗАТОРА НЬЮ-ЙОРКСКОЙ ГРУППЫ БОГДАНА БОЙЧУКА	31
М. Коновалова, Т. Грачова. УКРАИНА И ЖЕНЩИНА В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПРОСТРАНСТВЕ ДРАМЫ Л. КОВАЛЕНКО «ДОМАХА».....	35
Т. Лопушан, Ю. Яроменко. ОСОБЕННОСТИ РАСКРЫТИЯ РОЛИ И МЕСТА УКРАИНСКОГО КРЕСТЬЯНСТВА В СОЦИАЛЬНОЙ ИЕРАРХИИ АВСТРО-ВЕНГРИИ В ПРОЗАИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ ИВАНА ФРАНКА.....	39
Х. Макович. ГЛАГОЛЬНЫЕ ФОРМЫ НАСТОЯЩЕГО ВРЕМЕНИ В КАРПАТСКИХ ГОВОРАХ XVI-XVII ВВ. (НА МАТЕРИАЛЕ УЧИТЕЛЬНЫХ ЕВАНГЕЛИЙ).....	43
Л. Романенко, О. Ефремова. ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ ОБРАЗА МАКСИМА КОЛОМИЙЦА В РОМАНЕ А. КОКОТЮХИ «ЧЁРНИЙ ЛЕС».....	48
Г. Сергеева. АНГЛОЯЗЫЧНЫЕ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИЕ ЗАИМСТВОВАНИЯ В УКРАИНСКОМ ЮРИДИЧЕСКОМ ЯЗЫКЕ: ОСОБЕННОСТИ ЯЗЫКОВОЙ АДАПТАЦИИ.....	51
Н. Тендитная. СМЕРТОНОСНОСТЬ УКРАИНСКОГО СУЩЕСТВОВАНИЯ В РОМАНЕ Е. ПАШКОВСКОГО «ВОВЧА ЗОРЯ».....	55

2. РУССКИЙ ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРА

Н. Гринченко. АНТИНИГИЛИСТИЧЕСКАЯ ПРОЗА А. Ф. ПИСЕМСКОГО: ЖАНРОВЫЙ АСПЕКТ.....	60
Ю. Пушкарева, В. Киселев. ИТАЛЬЯНСКИЙ КАТОЛИЦИЗМ В ОСМЫСЛЕНИИ И.В. КИРЕЕВСКОГО И Д.С. МЕРЕЖКОВСКОГО: СОПОСТАВЛЕНИЕ (НА МАТЕРИАЛЕ СТАТЕЙ И.В. КИРЕЕВСКОГО И КНИГИ Д.С. МЕРЕЖКОВСКОГО «ФРАНЦИСК АССИЗСКИЙ»).....	64

3. СЛОВЯНСКИЕ ЯЗЫКИ И ЛИТЕРАТУРА

Н. Кобец. ПРЕДСТАВЛЕНИЕ ОБ УКРАИНЦАХ В МЕДИАПРОСТРАНСТВЕ СЛОВАКИИ.....	72
--	----

4. ЛИТЕРАТУРА ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

Н. Невярович, И. Филонцева. ТРАНСФОРМАЦИЯ ЦЕННОСТНО-АРХЕТИПИЧНОГО КОМПЛЕКСА «НОЕВ КОВЧЕГ» В ПОЭТИКЕ АНТИМИФА РОМАНА ДЖ. БАРНСА «ИСТОРИЯ МИРА В 10 1/2 ГЛАВАХ».....	78
И. Соловцова. ШЕКСПИРОВСКИЕ РЕМИНИСЦЕНЦИИ В ПОВЕСТИ ДЖ. ОЛДРИДЖА «МОЙ БРАТ ТОМ».....	83

5. РОМАНСКИЕ, ГЕРМАНСКИЕ И ВОСТОЧНЫЕ ЯЗЫКИ

Ю. Глюдзык. ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ТОПОПОЭТОНИМОВ В "THE CHRONICLES OF NARNIA" К.С. ЛЬЮИСА.....	88
Н. Горбачёва. НАРУШЕНИЕ РОЛЕВЫХ ОЖИДАНИЙ В ОБЩЕНИИ РУКОВОДИТЕЛЯ И ПОДЧИНЕННОГО: КОММУНИКАТИВНО-ПРАГМАТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛОЯЗЫЧНОГО КИНОДИСКУРСА).....	91

И. Кирковская. НЕМОРФОЛОГИЗИРОВАННЫЕ СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ МОДАЛЬНОГО ЗНАЧЕНИЯ ПОБУЖДЕНИЯ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ МИКРОПОЛЯ КАТЕГОРИИ ФУТУРАЛЬНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКЕ.....	94
Т. Крылова, И. Купцова. КОММУНИКАТИВНЫЕ ФУНЦИИ ВОСКЛИЦАТЕЛЬНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ (НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ РОАЛЬДА ДАЛА).....	99
Н. Лазебная, М. Кузнецова. ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ В КОГНИТИВНОЙ ГРАММАТИКЕ.....	103
О. Лисичкина, Д. Чигринова. КОММУНИКАТИВНЫЕ СТРАТЕГИИ РЕАЛИЗАЦИИ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ ЖЕНЩИНЫ-АДВОКАТА	109
О. Пьецух. ОДЕЖДА И ВНЕШНИЙ ВИД КАК КУЛЬТУРНЫЙ КОД УЧАСТНИКОВ БРИТАНСКИХ ПАРЛАМЕНТСКИХ ДЕБАТОВ.....	112
Е. Филатова. АНГЛИЙСКИЕ ИДИОМЫ С КОМПОНЕНТОМ «ОДЕЖДА».....	115
А. Шугаев. ИМИДЖ ОРГАНИЗАЦИИ ОБЪЕДИНЁННЫХ НАЦИЙ СКВОЗЬ ПРИЗМУ ДИСКУРСИВНО-КОГНИТИВНОГО АНАЛИЗА.....	119
Е. Шулькевич. ПОЛИТИЧЕСКАЯ РЕЧЬ В АСПЕКТЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КОММУНИКАЦИИ (НА МАТЕРИАЛЕ ТУРЕЦКОГО ЯЗЫКА).....	122

6. ТЕОРИЯ ЛИТЕРАТУРЫ

И. Тимейчук. ФЕМИНИСТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ «ДРУГОГО»: «ВТОРОЙ ПОЛ».....	126
---	-----

7. СРАВНИТЕЛЬНОЕ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

А. Венгринович, Н. Венгринович. ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ УКРАИНСКОГО И АМЕРИКАНСКОГО НАТУРАЛИЗМА.....	130
Ю. Герасименко. ОБРАЗ КИЕВСКОЙ РУСИ В РОМАНЕ РЕЖИНЫ ДЕФОРЖ «АННА КИЕВСКАЯ».....	135
И. Девдюк. ПРОСТРАНСТВЕННАЯ ЭКСПЛИКАЦИЯ КРИЗИСНОГО ДИСКУРСА В РОМАНАХ «ВАЛЬДШНЕПЫ» Н. ХВЫЛЕВОГО И «ШУТОВСКОЙ ХОРОВОД» О. ГАКСЛИ.....	139
О. Смольницкая. КАРМЕН КАК ВЕЧНЫЙ ОБРАЗ И АРХАИЧНОЕ БОЖЕСТВО В ПОЭЗИИ ВЕРЫ ВОВК: КОМПАРАТИВНЫЙ МИФОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ.....	143

8. ОБЩЕЕ ЯЗЫКОЗНАНИЕ

А. Габидуллина. К ВОПРОСУ О МЕТОДАХ ДИСКУРСИВНОГО АНАЛИЗА.....	150
Я. Сулейманова. ЦЕННОСТНЫЕ ЧЕРТЫ МЕНТАЛИТЕТА НЕМЕЦКОГО НАРОДА СКВОЗЬ ПРИЗМУ ПОСЛОВИЦ С КОМПОНЕНТАМИ <i>WASSER</i> И <i>FEUER</i>	154

9. ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЕ

Г. Кузенко. КОРРЕЛЯЦИЯ ГЕНДЕРНЫХ СТЕРЕОТИПОВ И ИХ ОТРАЖЕНИЕ В ПЕРЕВОДЕ.....	160
О. Лисичкина, В. Тищенко. АКСИОЛОГИЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ТЕКСТОВ КИНОРЕЦЕНЗИИ В АСПЕКТЕ ПЕРЕВОДА.....	164
О. Олексин. ВОСПРОИЗВЕДЕНИЕ ИГРЫ СЛОВ ИЗ ИСТОРИЧЕСКОЙ ХРОНИКИ У. ШЕКСПИРА «ГЕНРИХ IV» В ПЕРЕВОДАХ Д. ПАЛАМАРЧУКА И Т. ОСЬМАЧКИ.....	167
М. Онищук. ФРЕЙМ КАК ЕДИНИЦА РЕПРЕЗЕНТАЦИИ ГРАММАТИЧЕСКОГО ЗНАЧЕНИЯ В ПЕРЕВОДЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА.....	171
Т. Палей. КОМПАРАТИВНЫЙ АНАЛИЗ МЕТОДОВ ПЕРЕВОДА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ (НА МАТЕРИАЛАХ РЕЧЕЙ Б. ОБАМЫ).....	176
Н. Пасенчук. ПЕРЕВОД ДРАМАТИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ.....	181

10. ЯЗЫК И СРЕДСТВА МАССОВОЙ КОММУНИКАЦИИ

И. Сахно. СРЕДСТВА КОНФРОНТАТИВНОСТИ В НЕМЕЦКОЯЗЫЧНЫХ ПРЕДВЫБОРНЫХ ДЕБАТАХ.....	186
---	-----

CONTENTS

1. UKRAINIAN LANGUAGE AND LITERATURE

H. Horishna. GENETIC SIMILARITY OF UKRAINIAN RESISTANCE POETRY (LITERATURE ASPECT).....	12
N. Danchyshyn. IHOR KALYNETS’S, ROMAN KUDLYK’S, AND HRYHORIY CHUBAY’S POETRY IN MEASUREMENTS OF EXISTENTIALISM.....	16
M. Doroshenko. SYNTACTIC FUNCTIONS OF PARTICLES IN MODERN UKRAINIAN LANGUAGE	20
YU. Yelovsky. ACTUALIZATION OF TABOOS RELATED TO HUMAN BODY IN UKRAINIAN SPEECH PRACTICE.....	24
V. Zahorodniuk. THE IMAGE OF DARINA GOSHCHINSKA IN THE CONTEXT OF STATE ORIENTED IDEA IN THE NOVEL “THE MUSEUM OF LOST SECRETS” BY OKSANA ZABUZHKO.....	27
T. Karabowicz. SCIENTIFIC INTERESTS OF PROFESSOR ASYA HUMETSKY BY THE WORKS OF THE CO-ORGANIZER OF THE NEW YORK GROUP BOHDAN BOYCHUK	31
M. Konovalova, T. Grachova. UKRAINE AND WOMAN IN THE ARTISTIC SPACE OF L. KOVALENKO’S DRAMA «DOMAHA».....	35
T. Lopushan, YU. Yaromenko. FEATURES OF THE DISCLOSURE OF THE ROLE AND PLACE OF UKRAINIAN PEOPLE IN THE SOCIAL AREA OF AUSTRIA-HUNGARY IN THE IMPACT ROAD OF IVAN FRANCO.....	39
K. Makovych. VERBAL FORMS OF PRESENT TENSE IN UKRAINIAN CARPATHIAN DIALECTS OF XVI–XVII CENTURY (ON THE MATERIAL OF DIDACTIC GOSPELS).....	43
L. Romanenko, O. Yefremova. ARTISTIC TRANSFORMATION OF THE IMAGE OF MAXIM KOLOMIYETS IN THE NOVEL OF A. KOKOTYUKHA “BLACK FOREST”.....	48
H. Serhieieva. ENGLISH LOAN TERMS IN THE UKRAINIAN LANGUAGE OF LAW: PECULIARITIES OF ASSIMILATION.....	51
N. Tenditna. DEATH OF THE UKRAINIAN EXISTENCE IN THE NOVEL BY YE. PASHKOVSKY “THE WOLF’S STAR”.....	55

2. RUSSIAN LANGUAGE AND LITERATURE

N. Hrinchenko. ANTINIHIILISTIC PROSE BY A. PISEMSKIY: GENRE ASPECT.....	60
Yu. Pushkareva, V. Kiselev. ITALIAN CATHOLICISM IN THE COMPREHENSION OF I.V. KIREEVSKY AND D.S. MEREZHKOVSKY: COMPARISON (ON THE MATERIAL OF I.V. KIREEVSKY’S ARTICLES AND D.S. MEREZHKOVSKY’S BOOK “FRANCIS OF ASSISI”).....	64

3. SLAVIC LANGUAGES AND LITERATURE

N. Kobets. PRESENTATION OF UKRAINIANS IN THE MEDIA SPACE OF SLOVAKIA.....	72
---	----

4. LITERATURE OF FOREIGN COUNTRIES

N. Nevyarovich, I. Filontseva. TRANSFORMATION OF THE VALUABLE-ARCHETYPICAL COMPLEX “NOAH’S ARK” IN THE POETICS OF ANTIMYPH IN THE NOVEL “THE HISTORY OF THE WORLD IN 10 1/2 CHAPTERS” BY J. BARNS.....	78
I. Solovtsova. SHAKESPEARE’S REMINISCENCES IN THE STORY “MY BROTHER TOM” BY J. ALDRIDGE.....	83

5. ROMANCE, GERMANIC AND ORIENTAL LANGUAGES

Y. Hliudzyk. THE PECULIARITIES OF THE TOPOPOETONYMS FUNCTIONING IN «THE CHRONICLES OF NARNIA» BY C.S. LEWIS.....	88
N. Gorbachova. VIOLATION OF ROLE EXPECTATIONS IN THE COMMUNICATION OF A CHIEF AND A SUBORDINATE: COMMUNICATIVE AND PRAGMATIC ASPECT (BASED ON ENGLISH-LANGUAGE FILM DISCOURSE).....	91

I. Kirkovska. NON-MORPHOLOGIZED MEANS OF EXPRESSING THE MODAL MEANING OF THE INDUCTION AS A COMPONENT OF THE FUTURALITY MICROFIELD IN MODERN FRENCH.....	94
T. Krylova, I. Kuptsova. COMMUNICATIVE FUNCTIONS OF EXCLAMATORY SENTENCES IN ROALD DAL'S WORKS.....	99
N. Lazebna, M. Kuznetsova. ADJECTIVES IN COGNITIVE GRAMMAR.....	103
O. Lysyckhina, D. Chyhrinova. THE COMMUNICATIVE STRATEGIES OF FEMALE LAWYER'S LINGUAL PERSONALITY REALIZATION.....	109
O. Pjetsukh. CLOTHING AND APPEARANCE AS A CULTURAL CODE OF THE UK PARLIAMENTARY DEBATES PARTICIPANTS.....	112
O. Filatova. ENGLISH IDIOMS WITH THE COMPONENT "CLOTHES".....	115
A. Shuhaiev. THE UN IMAGE WITHIN THE FRAMEWORK OF DISCURSIVE AND COGNITIVE ANALYSIS.....	119
O. Shulkevych. POLITICAL SPEECH IN THE CONTEXT OF POLITICAL COMMUNICATION (BASED ON THE TURKISH LANGUAGE).....	122

6. THEORY OF LITERATURE

I. Tymeichuk. FEMINIST ASPECTS OF THE "OTHER": "THE SECOND SEX".....	126
--	-----

7. COMPARATIVE LITERARY CRITICISM

A. Venhrynovych, N. Venhrynovych. TYPOLOGICAL PECULIARITIES OF UKRAINIAN AND AMERICAN NATURALISM.....	130
Yu. Herasymenko. THE IMAGE OF KIEVAN RUS IN THE REGINA DEFORGE'S NOVEL "ANNA KIEVSKA".....	135
I. Devdiuk. SPATIAL EXPLICATION OF CRISIS DISCOURSE IN THE NOVELS "VALDSHNEPY" BY M. HKVYLIOVY AND "ANTIC HAY" BY A. HUXLAY.....	139
O. Smolnytska. CARMEN AS PERMANENT IMAGE AND ARCHAIC GODDESS IN THE POETRY BY VIRA VOVK: COMPARATIVE MYTHOLOGICAL ANALYSIS.....	143

8. GENERAL LINGUISTICS

A. Gabidullina. REVISITING THE METHODS OF DISCOURSE ANALYSIS.....	150
Ya. Suleymanova. VALUE CHARACTERISTICS OF THE GERMANS' MENTALITY THROUGH THE PRISM OF PROVERBS WITH THE COMPONENTS <i>WASSER</i> AND <i>FEUER</i>	154

9. TRANSLATION STUDIES

G. Kuzenko. CORRELATION OF GENDER STEREOTYPES AND THEIR REPRODUCTION IN TRANSLATION.....	160
O. Lysyckhina, V. TISHCHENKO. AXIOLOGICAL COMPONENT OF ENGLISH MOVIE REVIEW TEXTS IN TERMS OF TRANSLATION.....	164
O. Oleksyn. RENDERING WORDPLAY FROM W. SHAKESPEARE'S HISTORICAL CHRONICLE "HENRY IV" IN D. PALAMARCHUK'S AND T. OSMACHKA'S TRANSLATIONS.....	167
M. Onyshchuk. FRAME AS A UNIT OF GRAMMATICAL MEANING REPRESENTATION IN A FICTION TEXT TRANSLATION.....	171
T. Paliei. THE COMPARATIVE ANALYSES OF THE TRANSLATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN POLITICAL DISCOURSE (ON THE MATERIAL OF B. OBAMA'S SPEECH).....	176
N. Pasenchuk. THE PROBLEMS OF DRAMA TRANSLATION.....	181

10. LANGUAGE AND MASS MEDIA

I. Sachno. MEANS OF CONFRONTATIVITY IN GERMAN-SPEAKING ELECTION DEBATES.....	186
--	-----

1. Українська мова та література

1. Украинский язык и литература

1. Ukrainian language and literature

*аспірант кафедри теорії
і методики української та світової
літератури
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка*

ГЕНЕТИЧНА СПОРІДНЕНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІРИКИ РУХУ ОПОРУ: ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

Поезія руху опору є особливим пластом української літератури, яка була на часі і на вустах. Вірші в кризові історичні періоди були масовим явищем, тому художня якість такої поезії не зможе зрівнятися з творами відомих поетів української літератури. Вона – почасти наївна лірика, збагачена силою духу, етнічною самотутністю, насичена калейдоскопом емоцій.

Творчість українських поетів у революційні періоди можна вважати ідеологічно навантаженою, зазвичай націоналістичною. Сам феномен стихійної креативності в часи неспокою викликає зацікавлення багатьох науковців. Щодо вказаних явищ влучно висловився Я. Поліщук, аналізуючи простір ідеологічного впливу: «Аналіз ідеологічної творчості перехідних періодів може нам дати дуже багато. Напруженість стає гострішою в умовах нестабільності, коли традиційні ідеологічні моделі виявляються безпорадними та незадовільними, аби пояснити нові реалії. Саме в таких умовах різко зростає творча активність суспільства. Це не раз уже потверджувалося парадоксальними спостереженнями, коли розквіт літературної творчості відбувається на тлі війн, повстань та революцій, злиднених побутових умов та занепаду суспільних інституцій. Досить згадати хоча б окремі факти культурної історії України» [1, с. 436]. Автор переконаний, що в періоди оголення національного нерву «полемічний полілог текстів приховує в закодованому вигляді енергію засадничих постулатів національного самовираження» [2, с. 31].

Знаково-драматичними періодами в історії України вважаємо Першу і Другу світові війни, а також зламні події під час них, що особливо значимі в контексті нашого дослідження. Поетичні тексти, написані в ході історичних зрушень, можемо назвати творами руху опору. Йдеться про стрілецький рух, УНР, бій під Крутами, підпілля ОУН-УПА. У воєнний час Україна боролася за свою свободу у складі чужоземних армій чи то окремо, але метою такої непримиренної боротьби завжди була незалежність, саме тому мілітарні тексти вважаємо текстами руху опору (революційними). Мета статті – окреслити і проаналізувати панораму представлених в українському літературознавстві досліджень, присвячених вивченню революційної поезії. Об'єктом студії є літературно-критична рецепція проблематики української лірики руху опору. Предметом дослідження виступає генеалогічна складова частина в працях українських учених про неї.

Д. Донцов, солідаризуючись із філософією А. Шопенгауера, писав про події початку ХХ ст., що «боротьба за існування є законом життя, тому воля до життя («Wille zum Leben») Шопенгауера тотожна волі до боротьби» [3, с. 174]. Це твердження можемо сміливо приміряти на буремні роки ХХ ст., напевно, боротьбою за існування як нації загалом так і кожного українця був час воєнний, розділена Україна намагалася вижити завдяки смерті заради життя. Саме в таких умовах формується література руху опору, тексти, написані в окопах.

Українська культура якісно вирізняється з-поміж інших своїм героїчним творчим спадком. Є. Луньов вважає, що завдяки «підживленню» цією традицією українська нація й вижила у складні періоди своєї історії: «Українці не дали себе знищити тому, що в них слово воювало на рівні зі зброєю» [4, с. 502]. О. Дзюба-Погребняк переконана, що у ХХ ст. «українська література входить у період масштабного утвердження своєї самотутності і своєї національно-культурної місії». Досліджуючи літературу Першої світової, О. Дзюба-Погребняк висновує, що саме їй «припала особлива роль», вона постала перед «спектром болісних рефлексій людської душі», в ній відбивалися страждання і «масові людські психози», в результаті чого «література мусила шукати нової виражальної мови, породженої шоком рукотворного апокаліпсису» [5, с. 8]. Українській літературі довелося дуже скрутно, вважає дослідниця, адже вона опинилася на порозі національного самоутвердження та вираження.

С. Петлюра у виданні «Завдання української військової літератури» спробував з'ясувати мету побутування вказаного явища, щоправда, йдеться не тільки про художню літературу, чи поезію зокрема, а про «бойову» літературу загалом. Автор міркує, чим могла б зацікавити письменника воєнна ситуація, вказуючи, що сама ж вона і стимулює до творчості. Він називає низку тем, що не можуть не притягати уваги митців, зокрема йдеться про «організацію збройної сили», «конструкцію управління нею», «принципи і методи військового навчання», «завдання, програми й методи» боротьби, «оцінку норм» військових подій, види зброї, формування складу (в тому числі й керівного), термінології, «справу утворення популярної воєнної літератури» та ін. [6, с. 43]. Загалом С. Петлюра вважав, що письменник революційний, чи то «воєнний», передовсім має два основних завдання: відтворити через текст реалії баталій і сприяти військовій освіті чи розвитку. Ідеолог української революції розмірковує, що «ідеологічно-літературна праця» мала б обґрунтувати значення військових подій для української нації та проаналізувати їх, як-от «ясний образ минулої воєнної боротьби», «а в цьому образі є стільки лицарського, величавого, поруч із тяжким та трагічним, що воно викликати найбільші емоції в душі вояка і збуджувати буде найшляхетніші струни його душі». Можемо сміливо приміряти цю тезу на поета-повстанця, оскільки така рушійна мотивація

актуальна для всіх незгідних, що вкотре потверджує важливість генетичної складової руху опору [6, с. 50]. Проаналізована праця особливо варта уваги, оскільки її автор був ідейним натхненником революційних подій I половини XX століття. Хоч вона ідеологічного спрямування, все ж знаходимо в ній переконливе вираження авторської позиції безпосередньо в текстах рухів опору.

З того ж ракурсу викликає зацікавлення книга іншого автора – «Бій за українську літературу» Ю. Липи. Письменник стверджує важливість літератури для народу, адже: «Слово, вираз найглибшого інстинкту нації, Слово «не тільки як одна із стихій нації, але як її найдовершеніше обличчя»» [7, с. 161]. Ю. Липа чітко простежує самотність українського письменства, ставлячи літературу в контекст європейської культури, наголошує на її самоцінності: «Літературою послугується один із наймогутніших чинників війни, могутніша від літаків і газів – пропаганда», він переконаний, що «дійсність має смак іще яскравіший, ніж фантастика. Те, що діялось у рр. 1914-18, перевищує всі легенди» [7, с. 92, 189]. Автор окремо не аналізує літературу буремних років, та все ж наголошує: «Лишень українці, котрі пережили епоху бурі, можуть зрозуміти і відчувати свою національно-державну традицію» [7, с. 196].

Перша світова війна «змінює таблицю вартостей в Європі», навіть не сама війна, а цифри смертей, серед яких і «півмільйона українців». Історична доба виділяє готових вмерти, а тому «напруження цього процесу печаті смерті змушує і творчі одиниці висловлюватись якнайглибше» [7, с. 247]. Особливу увагу він приділяє Т. Шевченку: «Поет просто кричав віршом до українців, щоб збудити їх із сну ситости. Збудити, бо найбільш боявся він, щоб його расу, приспану лукавими, не обікрали з її творчих сил» [7, с. 29]. Ю. Липа бачив поета серед ідейних і творчих натхненників і будителів народу, в чому мав цілковите чуття, адже в буремні періоди української нації саме Т. Шевченко став духовним провідником, власне чому і знайшов автор причину: «Великий замкнений лірик, а одночасно, з погляду сучасної науки про пропаганду, – один із найліпших, перших наших пропагандистів-агітаторів» [7, с. 60].

Т. Салига, досліджуючи народнопоетичні джерела повстанської поезії, з'ясував, що «у внутрішніх надрах криється віковий фольклорний досвід», сягаючи часів січового козацтва. Йдеться про козацькі думи, «що акумулюють у собі великі історичні епохи» [8, с. 149]. Науковець наголошує, що «за цей короткий героїко-трагічний час українського визвольного змагу стрілецька пісня, як і в загальному стрілецька поезія, не тільки заявила про себе, а й стала головним нервом літератури даної пори» [8, с. 150]. Літературознавець вважає, що стрілецькі пісні мотивували до повстанського руху, «вони сьогодні вже є документ епохи з її конкретними реаліями, рисами часу» [8, с. 152]. Слід зауважити, що переважно стрілецькі тексти творилися в Західній Україні, «за часів українського національно-революційного руху», по інший бік Дніпра було сутужніше: перебуваючи під «московсько-більшовицькими окупантами», мітці розвивали головню фольклорні форми.

У передмові від видавництва в збірці «Слово і зброя» простежуємо хронологічну послідовність історичних фактів, що формували український революційний текст від княжої доби до УПА. У ній зазначено: «Завдяки боротьбі УПА витворився новий тип українця і, що ще головніше, – новий спосіб мислення української людини. Ми в цій затяжній боротьбі стали нацією» [9, с. 5]. Генетичний контекст також вважається джерелом натхнення та мотивації до подальших дій: «Черпаючи силу і натхнення зі славного минулого, якраз співці-поети підсичують це полум'я всенародного хотіння до боротьби за волю і державність<...>завжди були немов провісниками, голосами народної совісти, потреб і вимог народу» [9, с. 6].

Поезію визвольних змагань намагався осмислити Ю. Русов у розвідці «Поезія визвольних змагань», виданій у діаспорі (Торонто, 1954). Ця книга є цінною для дослідження поезії руху опору XX століття. У передмові автор звертає увагу на визначні для визвольної поезії історичні події та визначних поетів, акцентуючи, що для кожного періоду є своя література. Ю. Русов виділяє спільні ознаки, притаманні громадянським текстам того часу: «Спогади про минулу епопею боротьби 1917–1922 років», туга за рідним домом, «обурення на тих, хто «вивели націю на роздоріжжя» <...> не зумівши створити України», «відновлення славної князівської чи козацької минувшини», бажання помститися ворогу за гніт і жертви, а також акцентує на релігійно-містичних мотивах» [10, с. 12]. Порівнюючи покоління поетів, автор зауважує таку відмінність: «Молода генерація має приблизно ті самі теми, але, очевидно, є більш поринута в сучасність і майбутність, до якої духовно готується» [10, с. 13].

У вступному слові до аналізованої книги Д. Донцов зазначав, що поети Резистансу «стрічали свою молодість і формували своє духовне я в огні другої війни й нового повстанчого руху на Україні, розтерзаній кількома інвазіями» [10, с. 3]. Д. Донцов також обґрунтував вагу поезії руху опору XX століття для української літератури і культури загалом: «Відгребаних і осяяних героїчною музою Шевченка, горіла ця поезія гарячою любов'ю до його України та її нескореної Правди, його ненавистю до насильства, плюгавства і зла, його незнаючою сумнівів вірою у триумф Божої справедливості. <...> Горіла ця поезія культом нової людини, людини «твердих рук», «чистого серця» і незламної волі» [10, с. 3].

«На зародження і функціонування поезії українських січових стрільців, як і поезії УПА, вплинули умови української бездержавності, особиста заангажованість її творців у воєнних діях, моменти національно-визвольної ідеології», – вважає М. Мельник, розглядаючи поезію резистансу як екзистенційно-естетичний імператив на вимогу часу. Поетів руху опору дослідниця відносить до «армії воїнів-поетів, котрі в період визвольного змагу були не лише захисниками нації в мілітарному значенні слова, але і її інтелектуальним і культурним потенціалом», що, на її переконання, є винятковим явищем для світової історії [11, с. 350].

Все ж Т. Салига переконаний у генетичному контексті поезії УПА: «Поезія упівська своїм корінням виростає із часу довоєнного <...> найбільш співзвучна з поезією стрілецькою, і вона, безперечно, виростає з героїки визвольних подвигів січовиків і творчого досвіду поетів-воїнів. І стрілецьку, і упівську поезію надихала одна і та ж муза» [12, с. 49].

Ця позиція простежується і в дослідженнях В. Працьовитового, який доводить, що «упівська поезія – це своєрідний і самобутній пласт художньої творчості, продиктований часом. Вона продовжувала традиції стрілецької пісні і виникла та сформувалася на полі битви» [13, с. 121]. Я. Гарасим вважає, що «складність аналізу творів «нескореної музи» повстанців ґрунтується перш за все на своєрідному схрещуванні та переплетенні генетичних, структурних і естетичних компонентів», що й робить її унікальною [14, с. 162]. Науковець також категорично не погоджується з О. Забужко, яка відзначає, що епоха УПА не увійшла в історію і культуру України: «Сотні тисяч життів канули в прах, і не лишилося в жодному жанрі жодного художнього твору, що на повну скристалізував би й зафіксував для прийдешнього естетичний смисл цієї гетакомби» [15, с. 14]. Дозволимо собі теж не погодитись із цією позицією, проте все ж варто врахувати, що література рухів опору не встигла виділити корифеїв, а також подекуди, зважаючи на середовище формування, поступалася в художній якості, на чому наголошує І. Яремчук [16, с. 14-15]. Я. Гарасим також солідарний із Т. Салигою, який переконаний, що естетична вартість таких творів вища, аніж «ті, що слугували багатьом поколінням за художні документи визвольного походу радянської армії» [14, с. 162].

Порівнюючи поезію УПА і січовиків, І. Яремчук осмислює її генетичну спорідненість, наполягає на факті подібності «зародження» і формування цієї лірики. Колоніальні періоди завадили поширенню та аналізу цієї літератури, на думку дослідниці, лише з 1994 року Т. Салига «розпочав серію публікацій «Нескорена муза», де думку попередників поглибив інтегру культурологічного зв'язку» між вказаними пластами віршів [17, с. 66]. У Доповіді на 2-му Всесвітньому Конгресі Українських політ'язнів О. Матешук називає ХХ століття знаковим для періоду поетів, які «торували дорогу до вільного життя», яку їм «перегородив привид комунізму», окремо він відзначає роль поетів «народного Духу», себто авторів ОУН-УПА [18, с. 1132].

Л. Полтава в статті «Скоростріли і музи» намагається розвінчати давню приказку: «Коли говорять гармати – мовчать музи» [19, с. 23]. Оцінюючи поезію УПА, автор наголошує, що вона «як ніде в жодній поезії світу, УПА знайшла широкий відгомін в українській літературі, особливо ж у поезії» [18, с. 93]. Він наполягає на значній культурній цінності творів, писаних «кров'ю серця», оскільки вони спричинилися до становлення соборності України [19, с. 16].

«Зв'язок поколінь тут природний, бо органічною для всіх борців за волю є ідея національного визволення – вона пронизує твори, будить сумління і кличе до бою», – пише в передмові до «Повстанської ліри» Л. Сенік [20, с. 5]. Він переконаний: «Слово начебто продовжувало бойові змагання, ставало не менш грузною зброєю в боротьбі з ворогом. У ньому акумулювався героїчний час, воно ввібрало любов і ненависть, героїзм і трагізм епохи» [20, с. 4], і далі: «Поет знаходить джерела стійкості, витривалості, твердості духа, які випливають, б'ють живими потоками із Запорізької Січі, настроюють на всепопеляючий гнів <...>. Це живий дух минулого, як попіл Клааса, невідступно стукає в серця і кличе на подвиг», безперервність поколінь руху опору, які таким чином «прокладають шляхи в майбутнє» [20, с. 6]. Л. Сенік називає ці вірші живим свідченням боротьби нескорених.

«Війна мобілізує етнічні почування й національну свідомість, стає об'єднавчою силою в житті спільноти і забезпечує міфами та спогадами наступні покоління. Можливо, саме ця остання функція найглибше впливає на структуру етнічної ідентичності», – вважає Е. Сміт [21, с. 36]. Такий порядок подій відбувся і в ХХ століття, боротьба за самобутність нації, акумульована в поетичному слові, підживлювала бойовий дух сучасників, передавалася крізь призму часу і формувала в наступних поколіннях готовність до боротьби за національну незалежність. Тому культурний фронт є невід'ємною складовою українського повстанського руху.

Особливою довго Українська нація проклдала шлях до своєї незалежності. У книзі «Так казав Заратустра» Ф. Ніцше домінує думка, що «тільки там, де могили, є й воскресіння» [22, с. 111]. Тому можемо твердити, що в час, коли бій програний у контексті політичному, боротьба в культурі з кожним переломним періодом розгоралася дужче. Поезія резистансу, або ж руху опору, – яскраве відображення цього складного процесу.

Тексти, породжені суспільними кризами явище не нове. Проаналізувавши основні історичні та творчі корені революційної лірики, вважаємо, що поезія повстань має чітку спадкоємність традицій. Історико-порівняльний аналіз теоретичних праць українських дослідників переконує у тягlostі традицій від стрілецької творчості до підпільної поезії, зазвичай пронаціоналістичного спрямування. Дослідники переконують, що поезія вказаних часів, попри несприятливі чинники, нічим не поступається літературі інших країн. Поезія УСС та УПА, на думку літературознавців, окрім ідеї національного визволення, подібна емоційністю зображуваного, сугестивністю, подекуди апокаліптичністю, мотивами, тропами, а також ритмомелодикою.

Перспективність подальших досліджень вбачаємо у ґрунтовному вивченні подібності літератури історичних зламів, а також генетичну складову творчості революцій часів незалежності та їхню наступність щодо літератури буремних періодів ХХ ст.

Література:

1. Поліщук Я. Простір ідеологічного впливу. До природи репрезентації / Я. Поліщук // Український історичний збірник – 2008. – Вип. 11. – С. 428–443.
2. Поліщук Я. Література як геокультурний проект: монографія / Я. Поліщук. – К. : Академвидав, 2008. – 304 с.
3. Зайцев О. Український інтегральний націоналізм (1920-1930-ті роки): нариси інтелектуальної історії: монографія / О. Зайцев ; Укр. наук. ін-т Гарвардського ун-ту ; Укр. католицький ун-т. – К. : Критика, 2013. – 488 с.
4. Луньо С. Повстанський героїчний епос і питання сучасного державотворення / С. Луньо // Народознавчі зошити. Серія філологічна. – 2014. – № 3. – С. 502.
5. Дзюба-Погребняк О. Перша світова війна в літературах південних слов'ян / О. Дзюба-Погребняк. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2014. – 496 с.

6. Петлюра С. Завдання української військової літератури / Симон Петлюра. – Варшава : Варяг, 1937. – 55 с.
7. Липа Ю. Бій за українську літературу. Київ, вічне місто / Юрій Липа. – Львів : Каменяр, 2012. – Т.4. – 278 с.
8. Салига Т. Від УСС до УПА: народнопоетична візія національно-визвольних змагань / Т. Салига // «Муза і меч»: національний рух у фольклорних та літературних джерелах: зб. наук. праць / редкол.: Салига Т.Ю. (відп. ред.), Гарасим Я.І. (відп. секр.), Будний В.В. та ін. – Львів: Піраміда, 2005. – С. 14–161.
9. Слово і зброя. Антологія української поезії, присвяченої УПА і революційно-визвольній боротьбі 1942–1967. – Торонто : Видання кол. вояків УПА ім. ген.-хор. Романа Шухевича – Т. Чупринки в США, Т-ва кол. вояків УПА в Канаді, Братства кол. вояків УПА ім. Св. Юрія Переможця в Європі, 1968. – 396 с.
10. Донцов Д. Вступне слово // Русов Ю. Поезія визвольних змагань / Ю. Русов. – Торонто : Вид-во «На Варгі», 1954. – 110 с.
11. Мельник М. Проблема формування екзистенційно-естетичного імперативу в контексті становлення автора / М. Мельник // Література. Фольклор. Проблеми поетики. Збірник наукових праць. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 35. – С. 350.
12. Салига Т. Поезія вояків УПА / Т. Салига // Історія української літератури ХХ століття: у 2 книгах. – Кн. 2. – Ч. 1.: 1940-ві – 1959-ті роки: навч. пос. / за ред. В.Г.Дончика. – К. : Либідь, 1994.
13. Працьовитий В. Пафос патріотичного чину у поезії періоду національно-визвольних змагань УПА / В. Працьовитий // «Муза і меч»: національний рух у фольклорних та літературних джерелах: зб. наук. праць / редкол.: Салига Т.Ю. (відп. ред.), Гарасим Я.І. (відп. секр.), Будний В.В. та ін. – Львів: Піраміда, 2005. – С. 120.
14. Гарасим Я. Етноестетика українських повстанських пісень / Я. Гарасим // «Муза і меч»: національний рух у фольклорних та літературних джерелах: зб. наук. праць / редкол.: Салига Т.Ю. (відп. ред.), Гарасим Я.І. (відп. секр.), Будний В.В. та ін. – Львів : Піраміда, 2005. – С. 162.
15. Забужко О. «Що сказано», або як українська література «виходить у люди» / О. Забужко // Пост Поступ. – 1998. – № 2(160). – С. 14.
16. Яремчук І. В. Під знаком вогню: Генетичний контекст і естетична природа поезії УПА / І. В. Яремчук. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 212 с.
17. Яремчук І. Поезія упівська та січова: проблема ідейно-естетичної спорідненості / І. Яремчук // «Муза і меч»: національний рух у фольклорних та літературних джерелах: зб. наук. праць / редкол.: Салига Т.Ю. (відп. ред.), Гарасим Я.І. (відп. секр.), Будний В.В. та ін. – Львів: Піраміда, 2005. – С. 64–84.
18. Матешук О. Сурмачі свободи / О. Матешук // Визвольний шлях. – 1993. – Кн. 9(546). – С. 1132.
19. Полтава Л. Скоростріли і музи / Л. Полтава // Вісті комбатанта. – 1967. – Ч. 4(28). – С. 15.
20. Повстанська ліра. – Львів : Меморіал, 1992. – 160 с.
21. Сміт Ентоні Д. Етнічна основа національної ідентичності / Сміт Ентоні Д. // Національна ідентичність: пер. з англ. П. Тарашука. – К. : Основи, 1994. – С. 28–51.
22. Ніцше Ф. Так казав Заратустра: пер. з нім. А. Онишко / Ніцше Ф. // Так казав Заратустра. Жадання влади / Ніцше Ф. – Київ: Основи, Дніпро, 1993. – С. 7–326.

Анотація

Г. ГОРІШНА. ГЕНЕТИЧНА СПОРІДНЕНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІРИКИ РУХУ ОПОРУ (ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ)

У статті розглянуто погляди літературознавців на генетичну складову частину української поезії руху опору, зокрема простежено погляди літературознавців на паралелі між стрілецькою і повстанською поетичною творчістю. Закцентовано увагу на культуротвірному складнику лірики та проблемі національної самоідентифікації.

Ключові слова: поезія руху опору, генетична спорідненість, література ХХ ст., ідейно-естетична спорідненість.

Аннотация

Г. ГОРИШНАЯ. ГЕНЕТИЧЕСКОЕ РОДСТВО УКРАИНСКОЙ ЛИРИКИ ДВИЖЕНИЯ СОПРОТИВЛЕНИЯ (ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКИЙ АСПЕКТ)

В статье рассмотрены взгляды литературоведов на генетическую составляющую украинской поэзии движения сопротивления, прослежены взгляды литературоведов на параллели между стрелковым и повстанческим поэтическим творчеством. Акцентировано внимание на культуротворческой составляющей лирики и на проблеме национальной самоидентификации.

Ключевые слова: поэзия движения сопротивления, генетическое родство, литература ХХ в., идейно-эстетическое родство.

Summary

H. HORISHNA. GENETIC SIMILARITY OF UKRAINIAN RESISTANCE POETRY (LITERATURE ASPECT)

The article based on the views of literary critics to the genetic constituent of the Ukrainian resistance poetry. Parallels are traced between sichovi striltsi's poetry and resistance poetry. The author emphasizes on cultural constituent of lyric and problem of national self-definition.

Key words: resistance poetry, genetic similarity, literature of XX century, ideological-aesthetic cognition.

*аспірант кафедри української
літератури імені академіка
Михайла Возняка
Львівського національного
університету імені Івана Франка*

ПОЕЗИЯ ІГОРЯ КАЛИНЦЯ, РОМАНА КУДЛИКА ТА ГРИГОРІЯ ЧУБАЯ У ВИМІРІ ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ

Питаннями зв'язку філософії екзистенціалізму з творчістю авторів 1960–1970-х років займалися чимало дослідників української літератури. З-поміж них вирізняємо О. Гнатюк, М. Ільницького, Т. Салигу, П. Шкраб'юка, Г. Віват, К. Москальця та інших.

Ідеї екзистенціалізму знайшли свій відгук у творчості українських поетів 1960–1970 років, зокрема як реакція на абсурдність звинувачень, за якими були репресовані незгодні з політикою окупаційного режиму люди. Так, зустріч з абсурдом тогочасних реалій спричинила проникнення до поетичного світу ліричного героя І. Калинця відчуття спротиву ворожій несправжності советської дійсності. Такий злам відбувся вже в збірці «Коронування опудала» і ще більше поглибився, на думку П. Шкраб'юка, в «Спогаді про світ» [1, с. 125]. Порівнюючи ж тексти цього періоду з першими двома збірками І. Калинця, за спостереженням М. Ільницького, дослідники «характеризують це як еволюцію від «світу традицій» (за О. Гнатюк), «етноромантизму» (за М. Павлишином) до його неминучої руйнації, що асоціюється з екзистенціалізмом» [2, с. 51].

У «кривих дзеркалах» дійсності героя І. Калинця новітні «первосвященики» сприймають за еретика, того, кого треба, як Христа (Месію), знищити. Себто світ, не усвідомлюючи своєї збоченості (потворності), звинувачує в ній того, хто якраз самотньо залишається правдивим та гідним носити Божу подобу. В образі «кажанів трибуни» бачимо ворожу силу, що живиться кров'ю, позбавляючи своїх «повторених» жертв життя: «не сподобив мене світ // (...) // літають щоночі / кажани трибуни / наді мною // розпінім його / каже кажан кажанові // він не гожий нам / він у наших дзеркалах / потворний // ще й повторений» [3, с. 152].

Аналізуючи тексти того часу, не можна оминати тих умов, в яких вони були написані. Зокрема, К. Москалець, аналізуючи поезію Г. Чубая, добачав у створених поетом образах безпосередній наслідок та вплив тієї ваговитої, всюдисущої атмосфери стеження та постійного підозріння, нав'язаного каральними органами СРСР: «Зусібна облога і стеження примушують убачати ворогів або їхніх спільників навіть в явищах природи. Внаслідок недоброго перетворення землі в секретному Апокаліпсисі колись такі добрі назви річок стають злими, а відображені плесом хмари виглядають достоту як досвідчені психіатри, що безповоротно змінюють свідомість своїх підопічних за допомогою психотропних речовин (тут безпомилково вгадується натяк на «лікування» дисидентів у закритих кагебістських спецпсихлікарнях)» [4, с. 27].

Власне, усвідомлення абсурдності веде за собою неминучу необхідність зробити екзистенційний вибір. Перефразовуючи А. Камю, в таких межових ситуаціях перед тими, хто не хоче протистояти ворожим зазіханням на власну свободу, постає питання: «Чи можу я призвичаїтися до визначеного мені способу життя?» [5, с. 48]. У циклі «По сей бік дощу» такий цілком реальним тип людини постає у вигляді чоловіка, що захотів пройти «поміж дощ»: «Дощ замочить праве рамено / відрікається замочить ліве / відрікається та й врешті / цілого себе зрікся» [3, с. 212]. Екзистенція такої людини стає, за Н. Аббаньяно, неістинною, позначеною тимчасовістю та непослідовністю внаслідок відмови індивіда від екзистенційної залученості до буття (по суті, боротьби). Натомість справжньою екзистенцією є та, яка спирається на історичність, а «бути в історичності означає підійматися над тимчасовим розсіюванням, конституюватися в єдність власного Я, реалізуючи власне призначення у світі і в історичному співтоваристві. Історичність – горизонт справжньої екзистенції, як тимчасовість – горизонт несправжньої екзистенції, що розпадається» [6, с. 42].

У цьому контексті Т.С. Еліот влучно висловився з приводу місця і ролі письменника в житті нації: «Передумовою традиції є історичне чуття (...); а історичне чуття потребує розуміння того, що минуле не тільки в минулому, а й у теперішньому» [7, с. 38]. До слова, К. Г. Юнг, пишучи про те, що поет є інструментом свого твору і не може надати всього тлумачення написаного, зазначав також і те, що правдиво цінним є текст, який відтворює не переживання окремо взятого індивіда, а цілого народу [8, с. 107].

Таким чином, і ліричний суб'єкт І. Калинця відчуває всім своїм еством те, що тяглість та спадкоємність славних і болючих сторінок минулого («...Я був усім на всіх і вся: величчям, вірою і болем...») є тим будівельним матеріалом, який визначає як зовнішнє, так і, передусім, внутрішнє (змістове) наповнення людського «я»: «Я вийшов з церкви – і засяв / тисячолітнім ореолом», – писав І. Калинець у вірші «Вітражі» з дебютної збірки «Вогонь Купала» [3, с. 28].

До слова, І. Світличний у своїй рецензії на першу збірку поета назвав І. Калинця «справжнім реалістом», що «має відвагу сміливо дивитися правді в вічі й називати речі своїми іменами, хоч яка гірка для нього ця правда, які гіркі для нього ці імена» [9, с. 7]. Як зауважила О. Гнатюк, «знаменитий критик вживає його (термін «реалізм» – Н.Д.), маючи на увазі не так творчий метод, як життєву позицію митця, його несприйняття жорстокої дійсності. Це несприйняття виражене не у формі безпосереднього спротиву, а в специфічній конструкції поетичного світу» [9, с. 7]. Т. Салига, порівнюючи поетичні світи І. Калинця та Т. Шевченка, теж писав про таку «реалістичність» у поезії

Калинця: «Ліричний суб'єкт Калинця постає із правди своєї дійсності, як з'явився із правди свого часу ліричний герой Кобзаря. Семіотичні ознаки віршів обидвох поетів конденсуються у своєрідну «фотографію» епохи, її точний паспорт» [10, с. 39].

Є у віршах І. Калинця й герої, прототипами яких були реальні люди, що в умовах межової ситуації приймають виклик, беручи удар на себе й усвідомлюючи відповідальність перед минулим, теперішнім і майбутнім поколіннями своєї нації. Таким, зокрема, бачимо образ В. Мороза, показова розправа над яким спричинила величезний протест у середовищі дисидентів. Страдницьку дорогу українського політв'язня автор осмислює крізь призму мучеництва Христа: «Я хотів би, щоб ся книжка / була для Тебе хоч на мить / хусткою Вероніки на хресній / дорозі // Я хотів би, щоб ся книжка, / як хустка Вероніки, нагадувала / нам про святість Твого / обличчя» [3, с. 201]. Вірші збірки «Підсумовуючи мовчання» якраз і є тим «відбитком» постаті незламного шістдесятника, що залилася на них, мов лице Господа на хустині, якою його обергла милосердна Вероніка.

Красномовно написав портрет тієї генерації й Р. Чопик: «Від середини 1960-их у мордовські концтабори став прибувати молодий «призов» – покоління тих, кого згодом назвуть шістдесятниками. (...) Повіривши у весну, вони вибігли на зігрітій сонечком ганок у маринарці наопашки... Аж раптом повіяло зимою, за спиною затраснулись двері, й вони опинились віч-на-віч... ні не з весною... ба вже навіть не з «відлигою», що нею насправді була та «весна»... Стояли на холоді, голі, розгублені, гарячково усвідомлюючи status quo, незвично-новий для себе... І настільки ж старий для справи, заручниками якої усі вони виявились» [11, с. 140]. Політв'язні-«шістдесятники», відтак, є тим виразним втіленням героя «Міфу про Сізіфа», який «відтоді, як покинув вершину і поволеньки заглиблюється в лігвище богів, вивиснується над своєю долею. Він міцніший від свого кам'яного валуна» [5, с. 93].

Одним із найважливіших постулатів філософії екзистенціалізму також є принципове усвідомлення недетермінованості людського існування. «Людині буття не дане в жодній формі і в жодному вигляді, навіть у формі процесу або становлення. Скрізь і навіть у найбільших глибинах її свідомості буття її трансцендує» [6, с. 38]. Людина не в змозі вплинути на те, де й коли вона народиться, натомість опиняється не з власної волі мовби «закинутою у світ». У цій «закинутості» вона постає своєрідним проектом, можливістю (за аналогією з аристотелівською моделлю «можливість – форма»). Вона сама має «ліпити себе», постаючи перед вибором у межових ситуаціях. «Проблема буття для людини – це проблема її завдань, її інтересів, її щастя, словом, її долі. Тому вона не може ані бути розглянутою або вирішеною об'єктивно чи теоретично, ані бути представленою у своєму розв'язку перебігові подій чи сумнозвісній універсальній діяльності, яка б здійснювалася в ньому і через нього. Це – проблема, яка закликає його до відповідальності за рішення» [6, с. 38].

Характерною рисою, яку помічаємо в поезії І. Калинця, Г. Чубая та Р. Кудлика, написаній наприкінці 1960-х – на початку 1970-х років, саме в період суловсько-брежнєвської реакції та «застою», є якраз відчуття отої закинутості у ворожий світ комуністичного суспільства, витвореного окупаційною владою. Цей світ сприймався замкненим простором, його межі були окреслені суворими заборонами та переслідуваннями вільнодумних. По суті, він ставав тою передбаченою ще І. Франком тюрмою, адже, як висловлювалися в той час, концтабори були малою, а ціла територія «вільного» СРСР – великою зоною.

У вірші Г. Чубая «Великдень. Космач – 1970» із циклу «Пісні для золотої клітки», присвяченого В. Морозу, ворог постає драконом, який, маскуючись під «свого», «тутешнього», спускає людям у долину писанки, «а на писанці кожній / тюрма намальована» [12, с. 141]. Відтак реалії життя проступали в поетичні світи авторів як різно агресивна сила, що ставила собі на меті знищення як індивідуального, так і національного «я».

Особливу увагу в цьому контексті звертає на себе другий вірш із циклу «По сей бік дощу», що міститься в збірці «Підсумовуючи мовчання» (1970) авторства І. Калинця: «В цім величезнім акваріумі / пропливають примарні створіння / хитаються німі водорості / дно виростає на скелетах / давно потоплених кораблів...» [3, с. 210].

Герої твору спостерігають за крахом природного стибу життя, що опинилося поміщеним в акваріумі як символи штучно створених умов для мешкання. Вода, в якій перебувають люди, позбавляє їх можливості говорити. Отже, вони стають «німими водоростями», що «хитаються», себто, по суті, прилаштовуються до несвободи, роблячись заручниками того нездорового мовчання, коли, як пише І. Калинець у «Пропонуванні 12» зі збірки «Реалії», «жоден / не спромігся запротестувати / проти виключення Дзюби зі спілки / не кажучи вже проти арештів...» [3, с. 327]. Образ потоплених кораблів постає перед очима моторошною картиною людського спустошення і поразки. Аналізуючи цей вірш, М. Ільницький зазначав: «Реалії набувають значення історичних натяків та соціальних алюзій сучасності: і скелети, і затоплені кораблі, і поруйновані святині... Ноїв ковчег постає як архетип людської культури, хисткий ненадійний човен, що вже затонув, перетворився в модерний ерзац сучасної цивілізації – акваріум» [2, с. 83].

У цьому руслі можемо побачити героя поеми Г. Чубая «Відшукування причетного». Самогубство, яке він учинив, – це, за висловом К. Москальця, «кардинальний вияв непричетності, блискавичний розрив усіх наявних зв'язків, знищення часу в собі і себе в часі» [4, с. 15]. Однак, веде далі К. Москалець, неприродність такої смерті не може бути виходом із ситуації, тож, аби хоч якось полегшити муки від страшного гріха, ліричний суб'єкт твору «заднім числом» шукає причетного до здійснення цього вчинку [4, с. 15]. У цьому контексті доцільно згадати думки Г. Марселя, які він висловив, аналізуючи самогубство Кирилова з «Бісів» Ф. Достоєвського: «Існує такий спосіб поведінки зі своїм тілом як зі своєю абсолютною власністю, який, незважаючи на зовнішню видимість, призводить до того, що я сам стаю його рабом. Коли Кирилов, герой «Бісів», хоче знайти в самогубстві єдино можливий акт абсолютної волі, доступний людській істоті, він стає жертвою трагічної ілюзії, змішуючи свободу з її спотвореною імітацією» [13, с. 83].

Імітація, несправжність існування в межах советського суспільства – це речі одного семантичного поля, що й газони як «окультурені» варіанти справжньої дикої трави, про які йшлося у вірші «Трава». На думку К. Москальця, «у «Відшукуванні причетного» поет виходить поза хоч-не-хоч завужені межі соціальної сатири на лицемірних советських буржуа, сповіщаючи більш жаску екзистенційну правду: неавтентичне існування гірше за смерть, безплідна земля є потойбіччям тут-і-тепер» [4, с. 17].

Цікавий вигляд має метаморфоза людей у кімнаті, за якими пташка за віконною шибкою спостерігає, мов за рибами в акваріумі: «Двері відчиняються і зачинаються, / двері зачинаються і відчиняються: / рип-рип, / рип-рип. // То ми виходимо з хати, / то ми приходимо до хати: / рип-рип, / рип-рип» [12, с. 56]. Типові прихід і відхід людей нагадують «вилітання» пташки з годинника, яка виспіває настання нової години, а рипання дверей – цокання годинникових стрілок. Водночас звертає на себе увагу та поміщеність героїв до замкненого простору-«акваріуму», де людина живе («ми приходимо до хати») і помирає («ми виходимо з хати»). Пташка, що уособлює собою владу над часом (згадаймо, народні вірування в те, що зозуля кує, скільки років людині прожити на світі), бачить людей безмовними, бо повітря в хаті стало водою, через яку неможливо говорити. Відтак люди є безсилими проти часу.

Символіка ж мовчання загалом має різний характер. Про це, зокрема, пише Г. Віват: «Концепція мовчання багатогранна і багатоаспектна: мовчання-згода, мовчання-безсилля, мовчання-байдужість (...) Воно безпосередньо пов'язане з екзистенційною проблемою вибору, яка постає перед кожною людиною як істотою суспільною крізь параметри філософії самоті» [14, с. 86]. Переосмислення позитивно конотованого ставлення до мовчання з народних прислів'їв бачимо в одному з віршів циклу «Стихотвори про зречення» (збірка «Коронування опудала» І. Калинця). Мед того мовчання є найгіршим полином, а золото мовчання – заіржавілою бляшкою. Позбавлені слова як світла герої опиняються у «тьмі мовчання». Використовуючи алюзії зі Святого Письма про чудо нагодування тисяч людей та перетворення води на вино під час весілля у Канні Галилейській, ліричний суб'єкт І. Калинця прочитує в опозиції «мовчання – слово» віддзеркалення християнської науки, яка в особі апостола Якова говорить, що «віра без діл мертва». Отже, відсутність слова як засобу опору і боротьби – це пустка, пустиня. Мовчати – означає не мати віри, а саме віра є передумовою чуда: «Вода наша ніколи / не стане вином // а п'ять хлібин / залишаться / п'ятьма хлібинами» [3, с. 154].

Іншим мовчанням, звісно, є мовчання Митуси, образ якого в поезії 1960-х років актуалізує І. Калинець. Постає непокірного поета протиставлено Бояну, який, на відміну від Митуси, оспівував владу. Виразно відчитуємо в цих образах типи тогочасних самвидавних (Митус) та офіційних (Боянів) авторів. Із цього приводу Г. Віват зауважила: «Митусине мовчання і правдиве слово поета розташовані в І. Калинця по один бік барикад, а славослів'я і боязке заціпеніння – по інший» [14, с. 83].

Значачо також присутність теми позбавлення цілої нації свого голосу, себто права бути вільною, розкритій, зокрема, в «Новелі про бандуру» Р. Кудлика. Вірш розповідає нам про страту гайдамацького кобзаря Василя Варченка, скараного у Кодні 26 січня 1770 року. Кат вирішив спершу відрубати йому руки за те, що виконував ними пісні, а коли захотів стинати голову, то шия кобзаря не схилилася. Відтак пустили його безруким, аби більше не міг грати – ширше, вирішили позбавити голосу (права бути собою): «А нехай собі / ходить безруким! / Все одно уже більше не гратиме» [15, с. 18].

Інший зразок замкненого простору, непевність перебування в якому зростає з настанням вечірніх сутінків, бачимо в «Новелі про кулю» авторства Р. Кудлика [16, с. 22]. Малюючи картину проникнення сутінків до кімнати, Кудликів ліричний герой активізує у свідомості реципієнта зорові та слухові відчуття, які плавно зливаються в одно. Так, коти, які «на лапках мікропористих» зовсім нечутно залазять у кутки, перетворюють простір в очах ліричного суб'єкта з кубічного на кулястий. Отже, з одного боку, тиша, з якою настають сутінки, а з іншого, темрява, в якій опиняються прямі кути оселі, демонструють, який суттєвий вплив на героя чинить брак недоотримуваної внаслідок настання вечора інформації від двох вищих відчуттів – слуху і зору відповідно. Ліричний герой починає боятися зробити крок, бо «куля покотиться і покотиться». Раптом, мовби говорячи «про себе», не вголос, про що свідчить узяття тексту в дужки, поетичний наратор здійснює ще одну асоціацію, до якої його підштовхує мова: «Ти ще докотишся», – / казав мені розумний / чоловік, пускаючи кільцями / дим». Ураз кільця диму над головою чоловіка, що перестерігав героя, сформував німб. Відтак та сама геометрична фігура зазнає ще одного втілення – це ніби реалізація аристотелівської моделі «можливості і форми».

Утім, асоціативне мислення на цьому не вшухає і веде ліричного суб'єкта ще далі. Так, виринає тема народження нового життя, де лексеми «докочуватися» і «котитися» набувають зовсім іншого змісту, тож негативні конотації змінюються на протилежні (куля маминого живота, у якій «докочується плід дитини»; яблуко, яке докочується, щоб стати яблучною; «Котиться яйце, / щоб стати лебедем»). Така позитивна маркованість теми початку життя, досягнена за допомогою активізації дотикового та смакового смислів, виявляється здатна перебороти страх, відтак герой урешті зважується ступити крок, а потім і другий.

Утім, зовсім не випадково в заголовку твору є слово «новела». Як жанр малої прози вона передбачає «динамічну інтригу та гостру несподівану розв'язку» [17, с. 271]. Цю властивість Р. Кудлик переносить і в поезію. Простежмо, як ця несподівана кінцівка з'явилася. Життя має свого одвічного антипода – смерть. І тут сама мова розкриває перед ліричним героєм нову грань того самого образу кулі – «вмираємо ми, як і народжуємось, – / від кулі». Тепер ідеться вже про кулі бойові, – ті, якими стріляють. Герой Р. Кудлика робить крок, себто ухвалює рішення бути залученим до буття навіть під загрозою загинути.

Отже, аналізуючи тексти 1960–1970 років, бачимо вплив на їхнє створення філософії екзистенціалізму, яка в Україні мала свій реальний вияв унаслідок репресій проти вільнодумних людей. Усвідомлення сформованого

окупаційним режимом світу як замкненого простору, що не дає людині і нації справжньої свободи, пропонуючи натомість імітацію та фальшивку, призводить до мобілізації життєвих сил для бунту і боротьби проти ворога думки й тіла. Відтак в образах віршів, зокрема І. Калинця, Р. Кудлика та Г. Чубая бачимо чимало прикладів відзеркалення тодішнього стану речей, а також пошуки його причин.

Література:

1. Шкраб'юк П. Попід золоті ворота: Шість елегій про родину Калинців / П. Шкраб'юк. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. – 520 с.
2. Ільницький М. Ключем метафори відімкнені уста: Поезія Ігоря Калинця / М. Ільницький // Бібліотека альманаху українців Європи «Зерна» / М. Ільницький. – Париж – Львів – Цвікау: 2001. – Вип. 28(36) – 192 с.
3. Калинець І. Зібрання творів: У 2 т. Т. 1: Пробуджена муза / І. Калинець. – К. : Факт, 2004 – 416 с.
4. Москалець К. Поезія Григорія Чубая / К. Москалець // Чубай Г. П'ятикнижжя. / К. Москалець. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2013. – С. 5–27.
5. Камю А. Міф про Сізіфа / А. Камю // Міф про Сізіфа. Есе / А. Камю ; укр. Пер. О. Жупанського. – К. : Портфель, 2015. – С. 4–94.
6. Аббаньяно Н. Структура екзистенції. Введение в экзистенциализм. Позитивный экзистенциализм / Н. Аббаньяно ; пер. с итал. А. Зорина. – Санкт-Петербург: Алетей, 1998. – 506 с.
7. Саїд Е. Культура й імперіалізм. / Е. Саїд; пер. з англ. – К. : Критика, 2007. – 608 с.
8. Юнг К. Г. Психологія і поезія / К. Г. Юнг // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів: Літопис, 1996. – С. 91–108.
9. Гнатюк О. Від упорядника збірки / О. Гнатюк // Калинець І. Пробуджена муза: поезії / О. Гнатюк. – Варшава, 1991. – С. 3–27.
10. Салига Т. Десять «заповідей» від Ігоря Калинця, освячених Шевченком (Есе про Ігоря Калинця з допомогою його інтерв'ю) // Т. Салига // Вокатив / Т. Салига. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – С. 36–45.
11. Чопик Р. Українець, або як написати книжку про Михайла Сороку? / Р. Чопик // Менталітети: Збірка есеїв / Р. Чопик. – К. : УВС ім. Ю. Липи, 2014. – С. 108–156.
12. Чубай Г. П'ятикнижжя / Г. Чубай. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2013. – 256 с.
13. Марсель Г. Феноменологіческие заметки о бытии в ситуации / Г. Марсель // Опыт конкретной философии / Г. Марсель ; пер. с фр. В. Большакова и В. Визгина – М. : Республика, 2004. – С. 66–83.
14. Віват Г. Інтерпретація філософії екзистенціалізму в дисидентській ліриці / Г. Віват // Лірика дисидентів в інтертекстуальному полі множинності: монографія / Г. Віват. – Одеса: ВМВ, 2010. – С. 66–86.
15. Кудлик Р. Яблуневі ліхтарі: поезії / Р. Кудлик. – Львів : Каменяр, 1979. – 78 с.
16. Кудлик Р. Весняний більярд / Р. Кудлик. – К. : 1968. – 68 с.
17. Галич О. Теорія літератури: Підручник / О. Галич, В. Назарець, Є. Васильєв ; за наук. ред. О. Галича. – К. : Либідь, 2001. – 488 с.

Анотація

**Н. ДАНЧИШИН. ПОЕЗИЯ ІГОРЯ КАЛИНЦЯ, РОМАНА КУДЛИКА ТА ГРИГОРІЯ ЧУБАЯ
У ВИМІРІ ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ**

У статті проаналізовані поетичні тексти І. Калинця, Р. Кудлика та Г. Чубая на тлі епохи суловсько-брежневської реакції. Поезія 1960–1970 років сприйнята крізь категорії філософії екзистенціалізму.

Ключові слова: поезія, екзистенціалізм, абсурдність, імітація екзистенції, асоціативне мислення, протест

Анотация

**Н. ДАНЧИШИН. ПОЭЗИЯ ИГОРЯ КАЛИНЦА, РОМАНА КУДЛЫКА И ГРИГОРИЯ ЧУБАЯ
В ИЗМЕРЕНИИ ЭКЗИСТЕНЦИАЛИЗМА**

В статье проанализированы поэтические тексты И. Калинца, Р. Кудлика и Г. Чубая на фоне эпохи Суловская-брежневской реакции. Поэзия 1960–1970 годов воспринята сквозь категории философии экзистенциализма.

Ключевые слова: поэзия, экзистенциализм, абсурдность, имитация экзистенции, ассоциативное мышление, протест.

Summary

**N. DANCHYSHYN. IHOR KALYNETS'S, ROMAN KUDLYK'S, AND HRYHORIY CHUBAY'S POETRY
IN MEASUREMENTS OF EXISTENTIALISM**

In the article the poetic texts by Kalynets, and Kudlyk, and Chubay is discussed against the background of the era of Brezhnev-Suslov reaction. Poetry of 1960-1970 years perceived through categories of philosophy of existentialism.

Key words: poetry, existentialism, absurdity, imitation of existence, associative thinking, protest.

аспірант кафедри української мови
Київського університету імені
Бориса Грінченка

СИНТАКСИЧНІ ФУНКЦІЇ ЧАСТОК У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У сучасній лінгвістиці проблема системного опису службових частин мови не втрачає наукової актуальності. Висока частотність уживання неповнозначних слів, функційний динамізм і активні процеси залучення до цього класу все нових і нових повнозначних слів пояснюють перебування їх у зоні пильної уваги вчених. Одним із проблемних питань є дослідження класу часток в аспекті теорії системних відношень у мові й мовленні, їх опис і лінгвістичне «портретування».

Часткам як окремому класу слів присвячено спеціальні праці такими дослідниками, як В.В. Виноградов, І.Р. Вихованець, Є.М. Галкіна-Федорук, К.Г. Городенська, П.О. Лекант, Т.М. Ніколаєва, О.О. Стародумова, О.Б. Шапіро, Н.Ю. Шведова та інші.

Об'єктом дослідження обрано частки сучасної української мови. Предмет дослідження становлять семантико-синтаксичні та функційні властивості часток у сучасній українській мові. Матеріалом дослідження є українські тексти художнього і публіцистичного стилів. Мета дослідження – опис семантико-функційних особливостей часток у тексті на різних рівнях мовної системи.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: 1) простежити еволюцію поглядів на частку як об'єкт лінгвістичних досліджень; 2) встановити межі частки як частини мови; 3) схарактеризувати основні вияви активних процесів у складі часток сучасної української літературної мови.

При аналізі часток в синтаксичному аспекті зазвичай вказують, що вони не виступають членами речення, тому була помітна тенденція до применшення і навіть заперечення в них синтаксичних функцій. У зв'язку із цим В.В. Виноградов писав, що помилково і випадково має бути визнана думка, ніби частки не виконують ніяких синтаксичних функцій [1, с. 666]. Н. Ю. Шведова, розвиваючи думки В. В. Виноградова, вбачала в запереченні синтаксичних функцій часток «звичний морфологізм» у підході до речення і його членів, тому, визнаючи частки конструктивним елементом синтаксичної форми, наголошує на наявності граматичного значення в частках, на їхній контекстуальній, синтаксичній зумовленості. Характерною рисою багатьох часток є те, що за своєю будовою і функціями вони зближуються з прислівниками, сполучниками або вигуками і не завжди можуть бути їм чітко протиставлені [12, с.722]. У сучасній лінгвістиці частки все більше набувають конструктивно-синтаксичної ролі і все ширше використовуються в сполучниковій функції, не тільки прилягаючи до одного з членів речення, а й виражаючи відношення між ними. Чим виразніше лексичне значення часток, тим слабші їхні сполучникові функції. З-поміж усіх розрядів часток функційно найближчими до сполучників є підсилювально-видільні частки, функція яких полягає в тому, щоб не просто включити те чи те висловлення в контекст, але і оформити його з погляду загальної модальності й емоційної забарвленості, підкреслюючи певний член речення: *І лиш діди, як сонце похолоне, Розказують повільно, ніби сон, Що бивсь він до останнього патрона І не хотів здаватись у полон* (В. Симоненко); *А що ти про мене знаєш, аби судити? – Хлопець картинно випустив дим* (М. Павленко).

Сполучникова функція характерна для часток, здатних виражати логіко-граматичні відношення (*навіть, як / же, адже, чи* і тощо). Здатність часток виступати як засіб зв'язку фіксуємо в складних речень різної структури: складнопідрядних, складносурядних, складних безсполучникових, в яких частки забезпечують зв'язок між предикативними одиницями. Так, К. В. Скорлуповська, яка вивчала сполучникову функцію частки „*даже*” в складносурядному реченні, доходить висновку про те, що ця частка в поєднанні зі сполучниками „*а*”, „*но*” передає певні семантичні відношення між частинами складного речення. Це можуть бути власне-протиставні чи протиставно-допустові відношення, заперечні та інші [10, С.88–89]. Виокремлені нею функції часток прослідковуємо і на матеріалі сучасної української літературної мови, напр.: *На війні бувають перепочинки*, але навіть під час перепочинку не варто забувати про війну зовсім (Українська правда. – 01.10.2017); *Всього таких шлюзів є чотири*, проте навіть один відкривають дуже рідко (М. Кібрик). У наведених прикладах передано протиставно-заперечне значення, створюване взаємодією експресивного значення частки навіть і реального змісту частин речення. Частка *навіть* в цьому прикладі наближається до сполучника, оскільки синтаксично виражає семантичні відношення між частинами складного речення. Однак, як свого часу слушно зауважила О. Є. Знаменська, частка „*даже*” не досягає рівня сполучника, оскільки їй не притаманні типізовані властивості сполучникового зв'язку. Здатність бути скріпом у конструкції функціонально зближує цю частку зі сполучниками, але нетипізованість відношень, що нею передаються між різними предикативними частинами, не дозволяє кваліфікувати її як повноправного репрезентанта цього лексико-граматичного класу [4, с.256-257]. Аналізована функційна особливість дає підставу для синкретичної характеристики розглянутого службового слова як сполучникової частки, прийнятої в академічних граматиках української та російської мов [2; 12]. Сполучникову функцію часток досліджують і в межах складнопідрядного і складного безсполучникового речення. Так, А. Ю. Чернишова, яка вивчила функціонування сполучникових часток у складному реченні, зазначає, що частки трапляються і в реченнях розчленованого типу: умовних, причинових, часових, а також у реченнях нерозчленованого типу – займенниково-співвідносних ототожнювального різновиду. Оскільки в розчленованих складнопідрядних реченнях семантичні відношення ви-

ражені за допомогою семантичних обставинних сполучників, сполучникові частки в них, за спостереженнями А. Ю. Чернишової, послаблюють сполучникову функцію і виконують переважно функцію часток: служать показником, актуалізатором головної частини – реми висловлення [11, с. 35]. Як актуалізатори реми в складнопідрядному реченні фіксуємо частки в сучасній українській літературній мові, напр.: *Що ж, коли менше не можна... то вже таке діло: не можна – й не можна; вже чи двісті рублів – то й двісті* (Панас Мирний); *Що було насправді могутнім у Досі, то це її довга розкішна коса, яку непросто було сховати навіть у глибокій панасі* (В. Шкляр).

Основне значення часток у займенниково-співвідносних ототожнювальних реченнях зводиться до сполучникової функції, тобто до того, щоб активізувати семантичні відношення ототожнення: *Расизм – це зло, і ті, що спричиняють насильство в його ім'я, є злочинцями і убивцями* (Голос Америки. – 14.08.2017); *Планується, що з 2017 року стипендію отримуватимуть не всі студенти з усередненою четвіркою та трійками за сесію, а ті, що посіли найвищі місця в рейтингу, складеному вишами* (Українська правда. – 06.10.2017).

Здатність часток виступати у функції сполучників спостерігаємо і в складних безсполучникових реченнях. При цьому сполучникова функція часток може проявлятися з різною інтенсивністю залежно від ступеня диференційності семантичних відношень між частинами складного безсполучникового речення. Так, у складних безсполучникових реченнях зі значенням умови сполучникові частки *так, то, і тоді* виконують переважно функцію часток: є показником, актуалізатором у другій частині реми висловлення: *Любиш багато співати – тоді тобі до нас!* (Високий замок. – 10.08.2017).

Спостерігаємо, що в складних безсполучникових реченнях із потенційно недиференційним значенням сполучникові частки *так, то, тоді* підсилюють сполучникові властивості – активізують умовні семантичні відношення: *Ні, треба змінити олівець на перо, так буде міцніше* (В. Сосюра).

Досліджуючи функціонування сполучникової частки „да”, А. Ю. Чернишова зазначає „багатоплановість і розмитість низки недиференційних значень у безсполучникових складних реченнях зі сполучниковою часткою „да” [11, с. 16]. Як доказ цього положення вона покликається на те, що заміна сполучникової частки „да” на той чи той сполучник сприймається в таких конструкціях досить проблематично, а іноді й зовсім неможлива. Наші спостереження над функціонуванням сполучникових часток у складних реченнях переконують у тому, що ці службові слова можуть виконувати різні синтаксичні функції. Виступаючи як показники реми, вони формують комунікативну структуру речення, передаючи подібно до сполучників певні семантичні відношення між предикацією, сприяють побудові семантико-синтаксичної структури речення. У сучасній українській мові сполучникова функція часток може виявлятися не тільки в межах складних речень, але й на рівні простого речення, напр.: *Навіть староста й поліцаї не посміли сказати ні* (О. Довженко). У цьому реченні службове слово не тільки є засобом зв'язку між елементами структури, а й підсилює рематичну функцію підмета в цьому реченні, тобто виступає як конструктивний елемент висловлення. Частка *навіть* може вказувати на співвідношення прямої й додаткової предикації, репрезентованої відокремленою обставиною, вираженої дієприслівниковим зворотом, напр.: *Навіть не закінчивши середньої школи, Вася нетерпляче, з буйним азартом молодості, кинувся у білий світ* (О. Олесь). Сферою вияву сполучникової функції часток є не тільки складні, а й прості речення, в яких частка може здійснювати зв'язок між предикацією різного ступеня вираження. Частки відіграють важливу роль у комунікативній організації висловлення.

Проблематику комунікативної організації висловлення активно обговорювали в мовознавстві в 70-80-х роках і спочатку зводили до опозиції «тема / рема». Проте багато лінгвісти вже тоді наголошували на необхідності розмежувати різноманітні і різноспрямовані механізми комунікативної організації висловлення. Так, О.Д. Лаптева писала, що актуальне членування «постає як досить складне і багатопланове явище, як та галузь, де переплітається багато різнохарактерних ознак» [7, с. 72]. Роль часток в актуальному членуванні розглядали М.О. Вінтонів, М.Г. Щура та ін. Зокрема, функції часток-рематизаторів проаналізовано в працях М.О. Вінтоніва, який наголошує, що нерідко комунікативна структура речення вимагає рематичного виокремлення прямого додатка окремо від присудка [3, с. 154–155].

Проілюструємо це положення прикладами. Так, у структурі простого розповідного речення із цією метою використовують низку лексико-семантичних засобів: *Бачачи цього суб'єкта, мені хотілося б заперечити* (Т) // *абсолютно все* (Р) (О. Довженко); *Батьки показали їй* (Т) // *навіть психоаналітикові ...* (Р) (О. Гончар); *Швейцарія це бачитиме // не тільки туристів* (В. Винниченко); *[А почувши,] що пісня стосувалась* (Т) // *саме їх* (Р), *вони почали піддавати такого газу, що ніхто й незчувся, як віліси вскочили вже в село* (О. Довженко). У цих реченнях найбільший ступінь КД припадає на додатки *все, психоаналітикові, туристів, їх* на наголошеному складі яких і відбувається зміна основного тону [3, с. 155]. Рематична функція препозитивної обставини може бути посилена частками-рематизаторами: *Лиш два дні* (Р) // *тривала облога Києва* (Т), *а на третій день, дванадцятого березня, після приступу Київ узятий, чого не було до того ніколи* (П. Загребельний); *Не для зцілення душі* (Р) // *вона поїхала до монастиря* (Т) (І. Нечуй-Левицький) [3, с. 208–209].

Наприкінці 70-х років у лінгвістиці активізувалося вивчення проблем опису структури тексту, його складових частин, характеру текстотвірних одиниць. Було відзначено, що значну роль в організації тексту відіграють частки. Текстотвірні функції часток, їхня роль у структурації тексту наголошена в роботах лінгвістів різних напрямів. Т. М. Ніколаєва як характерну ознаку часток виділяє їхню здатність бути „дороговказом” на існування контекстного відрізка, розташованого праворуч або ліворуч від основного висловлення. Цю функцію часток Т.М. Ніколаєва називає анафоро-катафоричною. На її думку, «орієнтація на контекст є у всіх часток, але в деяких із них є настанова на контекст» [8, с. 103]. До останніх вона відносить частки „ж”, „и” (у значенні „тоже”, „іменно”),

„вот” і деякі ін. Розглядаючи вживання українських часток, які співвідносні з аналізованими Т. М. Ніколаєвою частками в російській мові, доходимо висновку, що такі частки при вказівних займенникових словах цей, то, такий-то та ін. виконують функцію «заміщення» щодо лівобічного чи правобічного тексту, частка *-то* виконує функцію актуалізації зв'язку між різними предикаціями, напр.: *Хата сміється голубими вікнами, а над хатою шатристом гіллям погойдуються три високі ясени, просвітаючи крізь різьблене зелене листя потоки сонячного проміння, а тому-то воно срібними хвилями-жмурами перекочується по червоній черепиці* (Є. Гуцало); ... *Голосом рівним, вкрадливо-милим розповідається також про те, який випадок стався сьогодні вдосвіта на хайвеї номер такий-то, де таранили простір невідомі наші колеги по гонитві: в них там стояв туман набагато густіший, аніж на нашій трасі, тож коли один з автомобілів раптово зупинився з невідомих причин, на нього сліпа стали налітати й налітати з розгону інші автомобілі, бились, чавились, як це буває з вагонами під час залізничної катастрофи, коли вони, гороїжачись, лізуть один на одного, в самім своїм русі несучи крах...* (О. Гончар),

Текстотвірна функція частки „а вот” описана Р.П. Рогожниковою. Розглядаючи функціонування зазначеної частки в межах простого і складного речення, а також у межах синтаксичного цілого, Р.П. Рогожникова доходить цікавих висновків. На її думку, частку „а вот” у простому реченні використовують для залучення уваги до подальшої розповіді або до певного предмета [9, с. 15]. Уживання частки а от у сучасній українській літературній мові фіксуємо при переході до нової теми, напр.: *А от увечері мене щось неначе так тягне до тебе, Наталю* (О. Довженко). Текстотвірну функцію зазначеної частки в межах складного синтаксичного цілого пов'язуємо із семантикою частки і найбільше з наявністю компонента а, що вносить значення зіставлення або протиставлення. Напр.: *Федосію я не молився, в нього була ще темна борода, а в руці гирлига, одягнена чомусь у білу хустку. А от бог, схожий на діда, той тримав в одній руці круглу сільничку, а трьома пучками другої неначе збирався взяти зубок часнику* (О. Довженко). Уживання частки *а от* у складному реченні зумовлює їхній тісний взаємозв'язок, напр.: *Неприємно дивитись на великий вогонь, а от на малий – приємно* (О. Довженко). Це дає підставу говорити про те, що аналізована частка поєднує в собі різні функції, що виявляються при її розгляді в контекстах різної довжини.

Як засвідчує стислий огляд літератури з функціонування часток у синтаксичному аспекті, цим службовим словам властиві різноманітні синтаксичні функції: релятивна функція (у складі речення різної структури і в складі складного синтаксичного цілого), функція формування семантико-синтаксичної структури речення. Вони виконують певні функції в комунікативній організації висловлення (зокрема, роль актуалізаторів тема-рематичного членування) і в організації зв'язного тексту. Слід зазначити, що виконання перерахованих функцій тісно пов'язано із семантикою часток, а також зумовлено певними комунікативними характеристиками висловлення, тому перспективи подальшого дослідження вбачаємо в аналізі семантико-комунікативних функцій часток у структурі висловлення.

Література:

1. Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) / Под ред. Г.А. Золотовой. 4-е изд. – М., 2001. – 720 с.
2. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови [Текст] / І. Вихованець, К. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.
3. Вінтонів М.О. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви. [Текст] : монографія / М.О. Вінтонів. – Донецьк : ДонНУ, 2013. – 328 с.
4. Знаменская А.В. Частица «ну и» в современном русском языке [Текст] / А.В. Знаменская // Ученые записки Смоленского ГПИ. Вып. 24. – Смоленск, 1970. – С. 243–257.
5. Копыленко И. М. О коммуникативных функциях частиц : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / И.М. Копыленко. – Алма-Ата, 1981. – 23 с.
6. Крейдлин Г.Е. Лексема «даже» / Г.Е. Крейдлин // Семиотика и информатика. Вып. 6. – М., 1975. – С. 102–115.
7. Лаптева О.Д. Нерешенные вопросы теории актуального членения предложения [Текст] / О.Д. Лаптева // Вопросы языкознания. – 1972. – № 2. – С. 42.
8. Николаева Т.М. Функции частиц в высказывании (на материале славянских языков) [Текст] / Т.М. Николаева. – М. : Наука, 1985. – 186 с.
9. Рогожникова Р. П. Служебные слова и принципы их лексикографического описания : автореф. дис. ... д-ра. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Р. П. Рогожникова. – М., 1974. – 25 с.
10. Скорлуповская Е. В. Союзные функции частиц в сложном предложении современного русского языка [Текст] / Е. В. Скорлуповская // Русский язык в школе. – 1964. – № 1. – С. 88–90.
11. Чернышёва А. Ю. Частицы в сложном предложении [Текст] / А. Ю. Чернышёва. – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1997. – 164 с.
12. Шведова Н. Ю. Русская грамматика / под ред. Н. Ю. Шведовой. – В 2 т. : Т. 1. – М. : АН СССР, 1980. – С. 722–730.
13. Щур М.Г. Словарное представление русских частиц, их классы и функционирование : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / М. Г. Щур. – М., 1999. – 18 с.

Анотація

М. ДОРОШЕНКО. СИНТАКСИЧНІ ФУНКЦІЇ ЧАСТОК У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті описано функційні особливості часток у сучасній українській мові. Простежено еволюцію поглядів на частку як об'єкт лінгвістичних досліджень. Встановлено межі частки як частини мови. Порушено питання класифікації часток. Розглянуто прагматичні аспекти дослідження висловлень із рематичними частками.

Ключові слова: частка, речення, висловлення, комунікативна функція, текст.

Аннотация

**М. ДОРОШЕНКО. СИНТАКСИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ ЧАСТИЦ
В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ**

В статье описаны функциональные особенности частиц в современном украинском языке. Прослежена эволюция взглядов на частицу как объект лингвистических исследований. Установлены границы частицы как части речи. Значительное внимание уделено прагматическим аспектам изучения высказываний с рематическими частицами.

Ключевые слова: частица, предложение, высказывание, коммуникативная функция, текст.

Summary

**M. DOROSHENKO. SYNTACTIC FUNCTIONS OF PARTICLES
IN MODERN UKRAINIAN LANGUAGE**

The article describes functional characteristics of particles in modern Ukrainian language. Evolution of views on a particle as an object of linguistic research is deduced. Limits of a particle as a part of speech are determined. Issue of particle classification is raised. Pragmatic aspects of expressions with rhematic particles are considered.

Key words: particle, sentence, expression, communicative function, text.

кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри
англійської мови
з методикою викладання
ДВНЗ «Криворізький державний
педагогічний університет»

АКТУАЛІЗАЦІЯ ТАБУ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ФІЗІОЛОГІЄЮ ЛЮДИНИ, В УКРАЇНСЬКІЙ МОВЛЕННЄВІЙ ПРАКТИЦІ

Повноцінне існування організму людини суттєво залежить від роботи органів і систем, що виконують життєво важливі функції (дихання, кровообіг, травлення, виділення, рух тощо). Однак принагідно зауважимо, що низка номінацій на позначення певних частин людського тіла й окремих процесів, які в ньому відбуваються, подекуди отримує специфічне соціальне маркування та набуває негативної соціальної оцінки, що призводить до появи відповідних поведінкових і словесних табу.

Феномен табу є предметом зацікавлення багатьох царин наукового знання. Його дослідженню в галузі лінгвістики присвячені наукові розвідки вітчизняних і зарубіжних мовознавців (К. Аллан, О. Бабаєва, Ф. Бацевич, Кр. Бейлі, К. Берідж, Х. Вебстер, Р. Газізов, Дж. Глісон, Т. Джей, Д. Зеленін, Н. Мечковська, В. Півнюк, Я. Попова, А. Редкліф-Браун, О. Рутер, Л. Фроляк, К. Харріс, Г. Шредер та ін.). Під поняттям «табу» розуміємо будь-яку заборону або ситуативне обмеження на використання в мовленні певних мовних одиниць (слів, словосполучень, тону, висоти голосу, тембру, інтонації), тем, тактик, а також уникання спілкування з окремими особами, зумовлене різними екстралінгвальними чинниками, зокрема релігійно-магічними, суспільно-політичними, культурними, морально-етичними тощо. Однак специфіка вербальної актуалізації заборон, притаманних українському комунікативному простору, і досі потребує детального аналізу.

Метою пропонованої розвідки є виявлення лінгвальних репрезентантів словесних заборон, пов'язаних із особливостями функціонування людського організму.

Інтегральною семою таких пересторог є визначення фізіологічної життєдіяльності людського організму, тобто її фізіології. *Фізіологія* – це «життєві функції живого організму або його частин, процеси, що відбуваються в ньому та закони, які ними керують» [1, с. 587]. Як свідчать спостереження за фактичним матеріалом, у мовленнєвій практиці українців зафіксовано зразки словесних табу, умовно розподілені за такими групами: 1) слова, що називають окремі частини тіла людини; 2) табуйовані лінгвальні репрезентанти специфічних процесів у тілі людини; 3) номінації на позначення певних функцій людського організму.

Зауважимо, що окреслені мовні одиниці підлягають повному або частковому табуюванню. Вуалювання неприйнятних у мовленні слів пояснюємо передусім нормами пристойності. Звертаємо увагу на те, що зафіксовані ілюстрації актуалізації згаданих словесних застережень вербально представлені здебільшого перифрастичним конструкціями. Гадаємо, таке лінгвальне оформлення зумовлене бажанням адресанта дотримуватися норм моралі й етики. А. Кацев зазначає, що деякі фізіологічні процеси, які відбуваються в людському тілі, та вади розумового чи фізичного розвитку завжди були поза межами етикетного спілкування. Серед причин свідомого уникання цих слів мовознавець називає почуття соціального такту й почуття сорому чи огиди [2, с. 33].

Л. Ставицька висловила загальну думку про те, що різноманітні соціальні й комунікативні табу групуються навколо ідеї людського «верху» (духовне начало людини) і людського «низу» (матеріальне, земне). Основними табуйованими поняттями стають назви людського «низу» (органи та дії, що мають відношення до дітонародження та видалення відходів життєдіяльності). Дослідниця подає такі міркування: «Суспільна мораль дозволяє розкривати лише частину людського тіла – так знаний тілесний «верх». На тілесний «низ», який складається з органів, що виконують екскреторну та сечостатеву функції, суспільна мораль наклала табу. Заборона полягає в тому, що тілесний «низ» доступний лише самому власникові й залишається прихованим від суспільства. Заборона на відкритість потайних частин тіла природно переноситься й на заборону мовну: суспільна мораль не допускає прилюдного називання цих частин тіла та пов'язаних із ними дій» [3, с. 13–14].

Закономірним є те, що демонстрація інтимних частин тіла людини підлягає табуізації. Аналогічна заборона накладається й на мовні одиниці, які називають інтимні частини тіла (*статеві органи, сідниці* тощо), що утворюють корпус частково табуйованої лексики першої групи: *Кайдашиха кинулася до драбини й була б справді почастувала нижчу половину Мотрі драбиною <...>* [4, с. 161]; *Можна було б піти в Вишницю до дохторів. Якось вони там уміли чимось закривати ту браму, звідки просилися на Божий світ діти <...>* [5, с. 114]. У наведених метафоричних конструкціях адресант послуговується словами, що вказують на місце розташування відповідних частин тіла (*нижня половина Мотрі*) або конкретизують їхнє функційне призначення (*брама, звідки просилися на Божий світ діти*). Отримуючи таке повідомлення, адресат швидко декодує відповідні номінації й розуміє, про що йдеться в розмові. Водночас уживання цих структур знімає емоційне напруження, яке виникає в співрозмовників у процесі спілкування під час обговорення делікатних тем, і сприяє збереженню «позитивного обрзу мовця».

Крім уникання словосполучень на позначення окремих частин тіла, фіксуємо свідому заміну прямого називання певних процесів, що протікають у ньому. Так, до словесних заборон другої групи належать мовні одиниці на позначення циклічного природного процесу, який відбувається в тілі жінки дітородного віку (*менструація*) та номінації на позначення *вагітності* або процесу *пологів*. Заміщення зазначених слів дає підстави вважати ці мовні одиниці частково табуйованими. Своєрідна інтимність згаданих процесів спонукає комунікантів до вуалювання експліцитних репрезентантів через різноманітні перифрастичні конструкції.

Аналізуючи художньо-авторські тексти, помічаємо зразки заміщення слова *менструація*, представлені двокомпонентними структурами з опорним іменниковим елементом *дні*: *Марк запросив мене у свою квартиру. <...> Мені здається Марк подумав, що в мене – просто «вихідні» дні, бо ми тепло розпрощалися* [6, с. 92]; *<...> Чув, є в жінок такі дні. – Ти забагато знаєш. Ні, у мене не ті дні, про які ти кажеш* [7, с. 238]. Прикметним є те, що в таких словосполученнях використана саме форма множини, яка підкреслює тривалість процесу.

Окремого коментування потребують атрибутивні поширювальні компоненти, що супроводжують слово *дні*, виражені вказівними займенниками (*такі / ті*) або прикметниками (*вихідні*). У такому контекстуальному оточенні актуалізовані іменники набувають нового переосмислення, що дає підстави говорити про розширення смислового поля цих одиниць. Зокрема, спостерігаємо породження нових асоціативних зв'язків, які уособлюють циклічні зміни в тілі жінки, зумовлені роботою статевих органів.

Гадаємо, традиція часткового табування цих процесів пов'язана передусім із стародавніми віруваннями про те, що жінка в зазначений період стає нечистою. Острах перед зараженням зловісною магічною силою, яка міститься наразі в її тілі, зумовлює відмову від контактування з нею, так само табу накладаються на речі, використані жінкою в цей час, а також на слова, що позначають згаданий процес [8, с. 201–202].

Однак сучасні тенденції уникати в мовленні слів, пов'язаних із називанням періодичного особливого стану жінки, на відміну від стародавніх звичаїв, зумовлені здебільшого морально-етичними міркуваннями, а саме прагненням не акцентувати на фізіологічних особливостях людського організму. Результати безпосереднього спостереження за мовленневою практикою українців на сучасному етапі засвідчують наявність таких заміників із подібною семантикою, як-от: *ці дні, критичні дні, особливі дні, ці справи, жіночі проблеми, червоні дні календаря, дратівливий тиждень, гості приїхали* тощо. Зафіксовані перифрази, породжені симптоматикою та специфікою протікання згаданого явища, зустрічаються не лише в комунікативних ситуаціях побутового спілкування, а й у масмедійному просторі, зокрема в текстах реклами.

Мовні одиниці на позначення вагітності (*вагітна, вагітність*) та слова, що номінують процес народження дитини (*народжувати, пологи*), аналогічно підлягають частковому табуванню. В уявленнях первісних суспільств вагітна жінка, як і та, що тільки-но народила дитину, вважається нечистою [8, с. 202]. У свідомості українців образ вагітної жінки також отримує специфічний статус і потребує особливого ставлення. Згідно зі звичаями про факт вагітності не прийнято інформувати оточуючих, а навпаки, навіть приховувати це від громадськості, аби вберегти майбутню матір від зурочень. Делікатність цього фізіологічного стану й бажання уникнути експліцитних лінгвоодиниць, що його називають, породжують зміни в комунікативній поведінці мовця. Адресант свідомо використовує в інформативному повідомленні перифрастичні конструкції, які заміщують прямі лексичні репрезентанти.

Аналіз фактичного матеріалу переконливо свідчить, що перифрастичні структури здебільшого відбивають зовнішні чи ментальні ознаки вагітності (*важка, сподіватися дитини, при надії, у поважному стані* тощо). У творах української літератури другої половини XIX – початку XXI ст. фіксуємо переважання багатоконпонентних дієслівних зразків заміни експліцитних номінацій вагітності жінки або процесу виношування чи народження дитини: *<...> бо баба-городниця бабувала як Іван Петрович на світ білій забунтував, а про родильні доми та про акушерські по селах пункти, за старого часу й думки в царсько-поміщицького уряду не було* [9, с. 246]; *<...> У кінці жнив Марія «розсипалася». Прибавилося аж двійко нових крикунів* [10, с. 88]; *<...> ніби Марії на роду було написано приводити самих дівчат* [11, с. 303–304]; *<...> Ти поспішала в нагірну сторону відвідати родичку Твою Єлисавету, коли вона сподівалася дитини <...>* [12, с. 49]; *Фуляччині примівки не допомагали: Юр'яна щороку ходила тяжка* [5, с. 167]; *<...> я щодня гралася з гадюкою і ні гадюка не боялася мене, ні я її. – Не боялася, бо ти гадюкою була мічена ще до народження. Мама ходила важка тобою, коли гадина скочила їй на плече* [13, с. 72].

Хоч подекуди помічені іменникові структури, які маніфестують факт вагітності через слово *стан*, уживане самотійно або в супроводі атрибутивних поширювачів, виражених вказівними і присвійними займенниками *такий, її*: *<...> не в змозі себе погамувати, вже не дбаючи, як пристало б її станові, що може ввередитися та розсипатися завчасу <...>* [11, с. 351]; *– Вибачте, отче, – перебила я. – В якому такому стані? – Як – у якому? – здивувався він. – Коли жінка заходить у тяж, в якому ж іще* [14, с. 154]. Використовуючи подібні замітники, адресант імпліцитно інформує адресата про особливий стан жінки, однак при цьому уникає прямих назв, що сприяє дотриманню словесного табу.

До третьої групи належить частково табуйована лексика на позначення різноманітних фізіологічних потреб людини, зокрема тих, які пов'язані з екскреторною функцією організму. Нечемним у розмові вважається відкрите інформування про певні природні потреби, тому комуніканти послуговуються конструкціями, що замінюють прямі слова згаданих процесів. Наприклад, коли говорять про необхідність відвідати вбиральню, уживають метафоричні вислови *пришудрити носика, поклик природи, вийти у справах, вийти кудись* тощо. Чимало зразків перифраз фіксуємо у творах українських письменників: *<...> Щось тобі буде таке, – казали дівчата. – Гляди сії ночі не налови раків, бо дуже щось регочеш <...>* [15, с. 63]; *Гуру дотримався до другого поверху. В той момент, коли ліфт проминув другий поверх і хвилинка полежання неблаганно наближалась, сила духу відступила від нього, і він зазнав чи не найбільшого морального фіаско в своєму житті. Я вже не говорю про фіаско фізіологічне <...> Ліфтом після того, до речі, довго ніхто не користався* [16, с. 87]; *<...> Голова нестерпно крутилася, суглоби виломлювало диким болем, шлунок палав токсичним вогнем, і все, що не було закріплено в його кишківнику, вихлопувалось із обидвох виходів <...>* [17, с. 48]. Зауважимо,

що такі заміщення мають різнопланові моделі побудови. У більшості зразків це дієслівні структури, які підкреслюють факт випорожнення (*налови раків, все вихлюпувалось*). Хоч зрідка зустрічаємо індивідуально авторські метафори, утворені моделями з центральним іменниковим компонентом у супроводі з атрибутивними поширювальними елементами, представленими прикметниками або іменниками (*хвилина полегшення, фізіологічне фіаско*).

Отже, мовленнєва практика українців характеризується наявністю табу, пов'язаних із фізіологією людини. Актуалізація зазначених заборон виявляється в обмеженому вживанні слів і словосполучень, які називають інтимні частини тіла та певні процеси й функції, що відбуваються в ньому, наприклад: екскреторні чи статеві. До чинників, які спричиняють формування зазначених пересторог, належать морально-етичними міркування, прагнення адресанта вести розмову згідно з нормами норми пристойності і ввічливості й народні уявлення, утворені на підґрунті вірувань у сакральність тіла людини. Аби дотримуватися згаданих правил, мовець удається до вуалювання експліцитних мовних одиниць, послуговуючись перифрастичними конструкціями різних модифікацій. Подальші наукові пошуки доцільно присвятити вивченню екстралінгвальних умов спілкування, що сприяють порушенню зазначених пересторог.

Література:

1. Словник української мови : в 11 ти т. / [гол. ред. І.К. Білодід]. – К. : Наук. думка, 1979. – Т. X. – 658 с.
2. Кацев А.М. Языковые табу и эвфемия : [учеб. пособ.] / А.М. Кацев. – Л. : ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1988. – 80 с.
3. Ставицька Л.О. Українська мова без табу : [словник нецензурної лексики та її відповідників. Обсценізми, евфемізми, сексуалізми] / Л.О. Ставицька. – К. : Критика, 2008. – 454 с.
4. Нечуй-Левицький І.С. Прозові твори : [збір. творів у десяти томах] / І.С. Нечуй-Левицький. – Т. 8. – К. : Наук. думка, 1967. – 486 с.
5. Матіос М. Нація : [роман] / М. Матіос. – Львів : Кальварія, 2002. – 216 с.
6. Зборовська Н. Українська реконкіста : [антироман] / Н. Зборовська. – Тернопіль. – Джура, 2003. – 304 с.
7. Шкляр В. Чорний ворон : [роман] / В. Шкляр. – Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2014. – 432 с.
8. Фрээр Дж. Дж. Золотая ветвь : Исследование магии и религии / Джеймс Джордж Фрээр ; [пер. с англ. М.К. Рыклина]. – [2-е изд.]. – М. : Политиздат, 1986. – 703 с.
9. Вишня О. Вибране / О. Вишня. – К. : Державне вид-во худ. літератури. – 1954. – 431 с.
10. Самчук У. Марія : хроніка одного життя : [роман] / У. Самчук. – К. : Український письменник – 2000. – 189 с.
11. Сучасна українська література кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. / [упоряд. текстів І.М. Андрусак]. – К. : Школа, 2006. – 464 с.
12. Матіос М. Щоденник страченої : [роман] / М. Матіос. – Львів : Піраміда, 2005. – 216 с.
13. Матіос М. Чотири пори життя : [роман] / М. Матіос. – Львів : Піраміда, 2011. – 192 с.
14. Шкляр В. Кров кажана : [роман] / В. Шкляр. – Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2013. – 272 с.
15. Мирний П. Повія : [роман] / П. Мирний. – Донецьк : БАО, 2008. – 512 с.
16. Жадан С. Anarchy in the UKR : [роман] / С. Жадан. – Х. : Фоліо, 2005. – 223 с.
17. Дереш Л. Культ : [роман] / Л. Дереш. – Х. : Фоліо, 2010. – 218 с.

Анотація

Ю. ЄЛОВСЬКА. АКТУАЛІЗАЦІЯ ТАБУ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ФІЗІОЛОГІЄЮ ЛЮДИНИ, В УКРАЇНСЬКІЙ МОВЛЕННЄВІЙ ПРАКТИЦІ

Стаття присвячена аналізу вербальної актуалізації заборон, пов'язаних із фізіологією тіла людини, представлених у мовленнєвій практиці українців. Виокремлено основні підгрупи частково табуйованої лексики з анатомічною семантикою, розглянуто способи вуалювання неприйнятних мовних одиниць і визначено чинники, що сприяють появі зазначених пересторог.

Ключові слова: табу, заборона, метафора, метонімія, комунікація.

Аннотация

Ю. ЕЛОВСКАЯ. АКТУАЛИЗАЦИЯ ТАБУ, СВЯЗАННЫХ С ФИЗИОЛОГИЕЙ ЧЕЛОВЕКА, В УКРАИНСКОЙ РЕЧЕВОЙ ПРАКТИКЕ

Статья посвящена анализу вербальной актуализации запретов, связанных с физиологией тела человека, которые представлены в речевой практике украинцев. Выделены основные подгруппы частично табуированной лексики с анатомической семантикой, рассмотрены способы вуалирования неуместных языковых единиц, и определены факторы, которые способствуют появлению указанных запретов.

Ключевые слова: табу, запрет, метафора, метонимия, коммуникация.

Summary

YU. YELOVSKY. ACTUALIZATION OF TABOOS RELATED TO HUMAN BODY IN UKRAINIAN SPEECH PRACTICE

The article deals with analyzing verbal actualization of prohibitions related to the human physiology represented in the speech practice of Ukrainians. According to the analyzed materials, verbal taboos in Ukrainian speech practice can be divided into several groups connected with human physiology. This paper also represents the reasons causing above mentioned taboos.

Key words: taboo, prohibition, metaphor, metonymy, communication

кандидат філологічних наук,
доцент,
доцент кафедри соціальних
комунікацій
Херсонського державного
університету

ОБРАЗ ДАРИНИ ГОЩИНСЬКОЇ В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВОТВОРЧОЇ ІДЕЇ В РОМАНІ ОКСАНИ ЗАБУЖКО «МУЗЕЙ ПОКИНУТИХ СЕКРЕТІВ»

Творча постать Оксани Стефанівни Забужко в сучасному українському літературному процесі – одна з найпомітніших та найзначиміших, що підтверджується як її багатокнижжям, так і увагою до нього читачів та критиків. Показовою у цьому плані є промовиста назва дискусії: «Чи є в Україні проза після Забужко?» [6]. Вже така постановка питання говорить про неординарність творчості Оксани Забужко, її динамічного творчого «я». Це в черговий раз підтвердив її роман «Музей покинутих секретів» (2009). Як й інші прозові твори авторки, він яскраво заявив про себе в художньому українському часопросторі.

Дослідники творчості О. Забужко – В. Агеєва, Н. Зборовська, Г. Біберова, Т. Тебешевська-Качак, Г.- П. Рижкова, Л. Ткач, В. Полковський, О. Шаф, Я. Голобородько, Л. Масенко, М. Моклиця – оцінювали й оцінюють її художні твори з різних точок зору та вимірів. Зокрема, зосереджують увагу на проблемах української журналістики та їх інтерпретації в сучасній українській літературі, що, безперечно, є актуальними. Тим більше, коли їх розглядати в дискурсі державотворчої ідеї, яка щонайтісніше дотична до націєтворчої. У цьому тандемі художньо вимальовується концептуальна лінія «Музею покинутих секретів». На думку М. Моклиці, вона є домінуючою: «Незважаючи на егоцентризм, який, можливо, декому очі їсть, Забужко завжди підпорядковує себе національній ідеї. Це її манія, ідея – фікс, її пафос і предмет найглибших вболівань» [8, с. 322]. Звідси народжується і державотворчий чинник, адже нація будує державу.

Мета нашого дослідження – виявити прийоми моделювання образу журналістки Дарини Гощинської у сфері її професійної діяльності в контексті державотворчої ідеї, простежити взаємодію героїні з іншими персонажами.

Звернення прозаїка до образу журналістки є логічним і поясним. Багатий публіцистичний доробок О. Забужко, численні есеї, інтерв'ю, підтверджують, що ця тематика їй знайома. В її малій прозі, зокрема в новелі «Я, Мілена», «напрочуд багато жінок – героїнь працюють журналістками» [9, с. 31]. Одна з них у цій царині добивається успіху, визнання. Я. Голобородько констатує: «Я, Мілена» задумана й написана як особисті, фахові й інтимізовані колізії жінки, яка стає популярною телеведучою, цей твір побудований на химерній та екстравагантній динаміці реалій, що відбуваються з Міленою – телезіркою, це ще один вияв художніх ресурсів письма, що тримається на еротичній і сексуальній харизмі» [2, с. 90]. Складність роботи телеведучої відзначає Г. Біберова: «Від героїні телеведучої відмежовується її екранний образ і перетворює програму» [1, с. 60], вносить у її змістове наповнення негатив.

Згадуючи інший твір, ми тим самим підкреслюємо наскрізний, автобіографічний характер цієї теми в прозі О. Забужко. У романі «Музей покинутих секретів» образ телеведучої, «взявши» із собою деякі риси з «Я, Мілена», видозмінюється, набуває самотності, спроможної приймати і вирішувати самотійно складні проблеми, що є не тільки особистими, а й мають суспільно-державне значення. В образі Дарини Гощинської авторка акумулювала життєвий потенціал енергії, що нищилася, ображалася, принижувалася, але збереглася.

Феміністичні ознаки образу Дарини Гощинської простежуються досить виразно, проте вони не є самоціллю. Це сучасна жінка, яка хоче бути жінкою саме в жіночому розумінні цієї константи, але реалії та обставини змушують її руйнувати власний комфорт, можливість професійної кар'єри, високої зарплати. Морально-етичне стає домінуючою. Вона піддає сумніву риторичне: «Що жінки взагалі менш піддані на забурення політичного клімату – вони влізають у капронові панчохи... геть не зважаючи ні на вбивство Кеннеді, ні на танки в Празі, і тому насправді обличчя країни визначають чоловіки...» [4, с. 12], а також оту «зверхність у стосунку до минулого... буцімто ми сьогодні... мудріші за тих, тодішніх, на тій єдиній підставі, що нам відкрите їхнє майбутнє...» [4, с. 13]. Саможертвність вагітної Олени Довган (Гелі) не може залишити когось байдужим, навіть ворога. Ось чому Дарина Гощинська, знаючи, що вже сама виношує дитину, ще раз переконується в правильності свого вибору, а саме дослідити життєпис Олени Довган, зрозуміти її духовний стан і громадянські переконання, зробити перепроєкцію цього на сучасну журналістку.

Знайомство зі справою свого батька, якого радянська система «поселила» в психушку «із цілком популярним для тих часів «політичним діагнозом – «сутяжно-параноїдальна психопатія» [4, с. 37], Дарина Гощинська відкриває для себе ще один його діагноз – «гамлетівську нездатність – до рішучих дій – при – виді – торжествуючого зла» [4, с. 37]. Дочка приходиться до висновку – урок історії засвоєно. Вона робить своєрідний виклик отому гамлетівському, з яким жив її батько: «Одним страхом у моєму житті стало менше» [4, с. 40]. Та це не знімає складнощів психологічного малюнку цього персонажа.

У романі багато ретроспективного. Дарина часто згадує свого батька, умовно реконструюючи тодішню систему, і роздумує, як вона впливала на людину. Вона усвідомлює, що її спорідненість із батьком не тільки генетична, бо в неї від батька «був його розріз очей і його група крові» [4, с. 49]. Йдеться перш за все про духовну

єдність – розуміння і сприйняття батьківських переконань, внаслідок чого з’являється рішення: «Думаю дещо зробити про УПА, тема назріла...» [4, с. 59]. Інформація про УПА, якою володіла журналістка Дарина Гощинська, не була достатньо переконливою, в архівних матеріалах не знаходила потрібних доказів. Епічна розтягненість цього фахового стану журналістки О. Забужко вимальовується різними зображально-виражальними засобами, часто – монологами, об’ємними, масштабними екскурсами в історію, аналізом внутрішнього світу героїні.

«Поняття життєвої правди має бути наріжним у розумінні залежності між предметом літературного зображення і художністю» [10, с. 42]. Цією думкою дослідника окреслюємо нові грані характеру, які письменниця надає головній героїні твору. Хоч її самоіронічне «Чи може журналіст у нашій країні бути інтелектуалом?..» [4, с. 40] залишається без відповіді. Зрештою, наявність чи відсутність інтелектуалізму, що завжди сприймається відносно, не є перешкодою для журналістського розслідування.

Існування чуттєвого пізнання дійсності також є вагомим ресурсом для журналістської діяльності. У «Музеї...» авторка апелює до жіночої інтуїції, що часто допомагає в роботі працівників ЗМІ. Переживаючи подібні ситуації, Дарина Гощинська думає про життя трьох, чотирьох поколінь українців, про їх долю та вчинки, що допомогли залишитися людьми і не втратити гідності. І це переноситься на її особисте бажання мати біля себе сильного чоловіка, що гармонізується з драматичною і часто трагічною українською історією.

Спілкування журналістки Дарини Гощинської з художницею Владиславою Матусевич доповнює образ першої і розкриває образ другої. Інтерв’юєрка легко спілкується з майстром пензля: «Вибач, ти ж знаєш можливості українських журналістів: практично всю закордонну інформацію, що стосується культури, ми отримуємо з других рук...» [4, с. 68]. Цю інформаційну другорядність болісно сприймає і переживає сучасна журналістка, розуміючи, що за цим може стояти й інформаційна маніпуляція, вигадка, домисел, припущення, тобто все те, що спотворює інформацію, яка впливає на формування громадянської думки, громадянської позиції, громадянського суспільства, розбудову держави. Співставляючи образ журналістки та її систему цінностей, що містить на вершині ієрархії державотворчі чинники, маємо проблему становлення і журналістики, і держави. С. Рябов зазначає: «Без держави неможливе громадянське суспільство, без громадянського суспільства неможлива повноцінна держава. Вони є сторонами цілісного життя людини, нерозривними сферами сучасного цивілізованого суспільного буття» [9, с. 58–59].

Інтерв’ю Дарини Гощинської з Владиславою Матусевич – це спілкування двох особистостей, піонерів громадянського суспільства, які будують нову державу. Їхні світоглядні переконання, духовні орієнтири відповідають демократичним принципам вільних людей. У протистоянні індивідуума і держави народжується якісно нова особистість. У цьому протистоянні, наголошує К. Леонгард, є «конфлікт між людською і державною необхідністю, вплив цього конфлікту на душу людини» [7, с. 179]. Журналістка і художниця – особи конфліктні. Тут варто зазначити виміри цієї конфліктності. Вона не дріб’язкова, не побутова, вона спрямована на відстоювання права бути людиною в правовій державі. За цією дещо емоційною і водночас юридичною констатацією – шлях боротьби, надій і розчарувань, поразок і перемог.

У пригніченому психологічному стані журналістка дає собі таку характеристику: «Ти просто пуста кукла, Дарино Гощинська... з відчуттям важкого несмаку, коли не відрази до власної стрибучої персони на екрані, натиснувши на кнопку «stop» на пульті і злігши в темряві головою на стіл» [4, с. 86]. У телевізійних перипетіях цей песимізм змінює її портретна характеристика, підмічена Юрком, – колегою з вечірнього ефіру: «Довгі єгипетські брови і губи-темнощі, мов напоєні кров’ю, – наскільки ж несхоже на телеекранний образ, що змушує думати насамперед, від якої фірми на ведучій костюмчик і яку вживає помаду. А тут ніби обличчя, вихоплене з ночі багаттям, – архаїчне, грозиво-прекрасне» [4, с. 124].

Внутрішній стрижень цього образу все ж переважає: «На хвилину Дарину огортає такий розпач, ніби її виштовхнули з космічного корабля у відкритий простір і перерізали пуповину: пуста, пуста і невагомість. Саша» [4, с. 129].

Введення О. Забужко в роман складного психологічного прийому – сновидінь – робить образ Дарини Гощинської полівимірним, його динаміка ускладнюється, а теорія про одночасне бачення однакових снів різними людьми вносить елемент наукової проблеми про психологію сновидінь, їх переживання, проекцію на реальний світ.

Складну природу сновидіння І. Франко інтерпретує так: «Сонна фантазія є не тільки репродуктивна, але й творча: вона потрапить уявити нам такі образи, такі сцени і ситуації, яких ми в житті ніколи не бачили і не знавали. Вона потрапить скомбінувати все те з величезного запасу наших звичайних вражень і ідей, послуговуючись збільшеною уві сні легкістю в асоціюванні ідей» [12, с.74]. У «Музеї...» цей прийом авторкою використано з урахуванням загадковості цього явища, яке розтягнуто в просторі і часі. Наприклад: Львів – Київ – Чорний ліс, тут же – 1943 рік – 2003 рік – 1947 рік. Ця просторова хронологічна асиметрія надає образу Дарини Гощинської гіперболізації з усвідомленням такого ж завдання – зробити фільм про Олену Довган. Навіть сон переходить в інший вимір: «Дейдрімінг... можна перекласти як сон наяву. Чи сон із розплющеними очима. Сон у свідомому стані» [4, с. 305]. Враховуючи факт, з якою бюрократичною системою має справу журналістка, то подолання її перепон потребує надзусиль і творчих, і організаційних, і вольових.

Особливо це помітно, коли телеведуча відмовляється від пропозиції вести програму «Міс канал», в якій зауальована сексіндустрія. Натомість задум фільму про Олену Довган стає все переконливішим. Чим більший спротив цьому бюрократичній системі, тим більше моральної впевненості набуває Дарина Гощинська. Вона розуміє, що про Олену Довган необхідно знайти друге джерело інформації: «Іншого виходу немає, потрібна інфа – не із сім’ї, темної зони: з того боку Місяця. З підпілля, угу. З тих останніх її років. Там рити треба» [4, с. 252].

Знайомство Дарини Гощинської з архівним працівником СБУ Павлом Бухаловим дозволило зрозуміти деякі сторінки історії України настільки проникливо, що це викликало амбівалентні почуття: суму і гніву, гордості і печалі, депресії і надії. Радянська система будувалася на масових доносах, наклепах, приниженні людської гідності. Її метастази, робить висновок журналістка, проросли і в сучасне.

О. Забужко в публіцистичному дослідженні робить висновок: «Сталінізм, фашизм, імперський режим – усяка тоталітарна система правління жахлива не так масовими репресіями (війни забирають життів не менше, а оклигує після них суспільство швидше), як масовою вівісекцією свідомості та психології» [3, с. 10]. Цей «поствівісекційний» стан переконливо зобразила письменниця в романі «Музей покинутих секретів». Відсутність архівних матеріалів СБУ майже деморалізують журналістку: «Що справи тупо не б у д е – що держава, проти якої воювала Олена Довган, потрапить, уже після свого кону, обіграти і її, й мене, удавши, що ніякої Олени Довган і не було на світі...» [4, с. 271]. У цих умовах працює її героїня Дарина Гощинська. Тому в неї і виникають проблеми з Павлом Бухаловим у процесі законного отримання потрібної інформації, тому вона задумується і над проблемою підготовки сучасних журналістів. Її не закінчена думка, що адресована практикантці: «Журналістика, Настуню, – це не тільки добре писати...» [4, с. 259], у подальшому розвитку сюжетної лінії різноаспектно розвивається.

Сексторгівля, якій сприяє і телебачення, стає очевидністю. Тому Дарина Гощинська задає собі питання: «Скільки це коштує – одна дівчинка? Ті, що торгують людьми, – чому вони беруть за душу? Чому, понад десять років проварившись у журналістиці, я не знаю цих цифр? І чому не наважуюся зараз спитати у Вадима, який напевно ж знає» [4, с. 581]. Коли тема розмови – вибори, то Вадим пропонує Дарині «двадцять п'ять штук за місяць...» [4, с. 619] за співпрацю з ним – так оцінюється робота фахового журналіста.

Дарина Гощинська не приймає цю пропозицію. Її аргументи не тільки моральні, а й реальне бачення та оцінка ситуації: «Партачі вони, Вадиме. Твої «фахівці»... Підрядитись під таку грандіозну аферу – вигравати вибори в чужій країні методом масових пар-акцій серед чужого населення – це те саме, що обіцяти чайники з паперу: повний ігнор матеріалу» [4, с. 623].

За концепцією зарубіжних політтехнологів, здобути перемогу на виборах можна тільки за їхніми рекомендаціями. Журналістка Гощинська не погоджується із цією тезою. Осмислюючи минулу і теперішню реальність, у тім числі й виборну, коли віддавалася перевага вказівкам не своїх консультантів, вона із сумом констатує: «Дуже багато смертей» [4, с. 685]. Між смертю Олени Довган і Владою Матусевич – мільйони смертей, спричинені репресіями, голодоморами, війнами. Окрім цього, в романі спростовується вислів: «Рукописи не горять» [4, с. 709]. Адаже Александрійська бібліотека згоріла, а в українській історії 1964 року згорів архів Центральної Ради, згоріли тисячі стародруків домосковської доби. «Палія гучно судили, а потім відправили на роботу в Державний архів Молдавії: війна тривала» [4, с. 709]. Це елементи інформаційної війни, коли ворог намагається знищити народну пам'ять і через нищення архівів, бібліотек або їх закриття та знищення документів під виправдальним формулюванням, як таких, що не мають історичної цінності. У «Музеї...» це переконливо змальовано.

У розмові з матір'ю, яка хоче детально знати про доччину діяльність, Дарина вдається до ремінісцентної відповіді: «Мам, ну ти прямо як Виборний у «Наталці Полтавці» – а ви ж їй що, а вона ж вам що?..» [4, с. 290], або ж роздратоване: «Мамо, ти так наче з Марса або з Венери» [4, с. 331], що говорить про напружений психологічний стан героїні. Є навіть претензії: «Ви ні до чого нас не підготували! – хоче крикнути Дарина матері. – Ви, рабське покоління, покірні дейдрімери з розплющеними очима. Що ви нам дали?..» [4, с. 342]. Як професіонал вона усвідомлює свій потенціал, водночас адекватно оцінює потенціал пострадянської системи: «Шеф знову повторив, що далі цього кабінету їхня розмова вийти не повинна» [4, с. 319]. Та журналістка вже не може йому цього пообіцяти. Тут бачимо її власну позицію, вона здатна творити якісну журналістику в середовищі, де багато журналістів, а якісної журналістики обмаль: «Журналістів нівроку, більше, ніж бездомних собак» [4, с. 325], а однодумців ще не вистачає. Вона здатна проводити складне журналістське розслідування: «Це її дар – добувати в людях заховану інформацію...» [4, с. 382]. Для тридцяти хвилинного фільму про Олену Довган «треба мати відзнятих добрих тридцять годин...» [4, с. 383], а це копітка творча робота. В її роздумах міститься критика журналістів, які основним критерієм професіоналізму вважають кількість часу, проведеного в ефірі: «Нездар – але не злазить з екрана, значить, успішний журналіст» [4, с. 333].

Великою моральною підтримкою для Дарини Гощинської були її однодумці, особливо поціновувачі програми «Диогенів ліхтар». Серед них – Ніка, дочка есбеушника Павла Бухалова. Вона – студентка консерваторії. Це представник нового покоління громадян України, які здатні будувати нову державу. Щирість, емоційність, навіть наївність наявна в її зверненні до журналістки: «Ви мій – мій ідеал, я всі ваші передачі дивлюся, за два роки жодної не пропустила! Навіть із побачення одного разу втекла, щоб не пропустити...» [4, с. 729]. Останній аргумент, як для молодій закоханої дівчини, дуже важливий.

Отже, образ журналістки Дарини Гощинської в романі «Музей покинутих секретів» Оксани Забужко виписано різнофункціонально. Письменниця використовує ряд зображально-виражальних засобів для творення цього образу: її роздуми, внутрішні монологи, самохарактеристика і характеристика іншими персонажами, наявні елементи портретної та мовної оцінок. З розвитком сюжетної лінії розкриваються ціннісні орієнтири журналістки, чітко окреслюється її громадянська позиція, що спрямована на державотворчі ідеї та будівництво України.

Література:

1. Біберова Г. Месниця? Зрадниця? Феміністка? Міф про Клітемнестру в поезії Оксани Забужко / Г. Біберова // Слово і Час: Науково-теоретичний журнал. – № 6(546). – 2006. – С. 53-63.
2. Голобородько Я.Ю. Психологізм... Епатажність... Феєричність... (Новітні тенденції української прози Оксани Забужко та Юрія Винничука) / Я.Ю. Голобородько // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах, 2006. – № 2. – С. 88–98.
3. Забужко О.С. Дві культури / О.С. Забужко. – К. : «Знання». – 1970. – 48 с.
4. Забужко О.С. Музей покинутих секретів / О.С. Забужко. – К. : «Факт». – 2010. – 832 с.
5. Зборовська Н. Жіноче письмо на порубіжжі віків (Леся Українка, Оксана Забужко) / Н. Зборовська // Слово і Час: Науково-теоретичний журнал. – 2004. – № 2(518). – С. 32–38.
6. Коваль Н. Автор критику – харч, або чи є в Україні проза після Забужко? / Н. Коваль // Українська мова та література. – 2017. – № 1–2(857–858). – С. 7–15.
7. Леонгард К. Акцентуированные личности / К. Леонгард. – К. : «Вища школа». – 1981. – 390 с.
8. Моклиця М. Оксана Забужко / М. Моклиця // Модернізм як структура: Філософія. Психологія. Поетика. – Луцьк. – 2002. – 390 с.
9. Рижкова Г.-П. Жанрова природа прозопису Оксани Забужко / Г.-П. Рижкова // Українська література в загальноосвітній школі: Науково – методичний журнал 2008. – № 3. – С. 28–32.
10. Рябов С.Г. Державна влада: проблеми авторитету й легітимності / С.Г. Рябов. – К. : «НІСД». – 1996. – 124 с.
11. Тебешевська-Качак Т. Автобіографізм як принцип нарації та характеротворення у прозі Оксани Забужко / Т. Тебешевська-Качак // Слово і Час: Науково-теоретичний журнал. – 2004. – № 2. – С. 39–47.
12. Франко І.Я. Зібрання творів: У 50 Т. / І.Я. Франко. – К. : «Наукова думка», 1976–1986. – Т. 31. – 596 с.

Анотація

**В. ЗАГОРОДНЮК. ОБРАЗ ДАРИНИ ГОЩИНСЬКОЇ В КОНТЕКСТІ
ДЕРЖАВОТВОРЧОЇ ІДЕЇ В РОМАНІ ОКСАНИ ЗАБУЖКО «МУЗЕЙ ПОКИНУТИХ СЕКРЕТІВ»**

У статті здійснено характеристику образу Дарини Гощинської – головної героїні роману «Музей покинутих секретів» Оксани Забужко. Визначено художні особливості його моделювання в контексті дискурсу державотворчої ідеї. Показано її професійний рівень, громадянська позиція, портретна характеристика, самохарактеристика, дії, вчинки та їх актуальність у теперішньому часі.

Ключові слова: образ, журналістика, характеристика, творчість, громадянська позиція, державотворча ідея.

Анотация

**В. ЗАГОРОДНИУК. ОБРАЗ ДАРИНЫ ГОЩИНСКОЙ В КОНТЕКСТЕ
ГОСУДАРСТВЕННОЙ ИДЕИ В РОМАНЕ ОКСАНЫ ЗАБУЖКО «МУЗЕЙ ПОКИНУТЫХ СЕКРЕТОВ»**

В статье представлена характеристика образа Дарины Гощинской – главной героини романа «Музей покинутих секретов» Оксаны Забужко. Определены художественные особенности его моделирования в контексте государственной идеи. Показан её профессиональный уровень, гражданская позиция, портретная характеристика, самохарактеристика, действия, поступки, их актуальность в настоящее время.

Ключевые слова: образ, журналистика, характеристика, творчество, гражданская позиция, государственная идея.

Summary

**V. ZAHORODNIUK. THE IMAGE OF DARINA GOSHCHINSKA
IN THE CONTEXT OF STATE ORIENTED IDEA IN THE NOVEL “THE MUSEUM OF LOST SECRETS”
BY OKSANA ZABUZHKO**

The article analyses the characteristic of the image of Darina Goshchinska as a main character of the novel “The museum of lost secrets” by Oksana Zabuzhko. Artistic peculiarities of its modeling have been determined in the context of state oriented idea. Professionalism, active civil position, portrait characteristic, self characteristic, actions and their importance at the present time are shown in the article.

Key words: image, journalism, characteristic, creative work, civil position, state oriented idea.

*доктор філологічних наук,
старший викладач Закладу
української філології
Університету Марії Кюрі-
Склодовської в Любліні*

НАУКОВІ ЗАЦІКАВЛЕННЯ ПРОФЕСОРА АСІ ГУМЕЦЬКОЇ ТВОРЧІСТЮ СПІВОРГАНІЗАТОРА НЬЮ-ЙОРКСЬКОЇ ГРУПИ БОГДАНА БОЙЧУКА

Зацікавлення професора Асі Гумецької (народженої у Харкові 1925 року) творчістю співорганізатора Нью-Йоркської групи Богдана Бойчука (1927–2017) посідають важливе місце в науковому фонді вченої. Тому вивчення досліджень вченої є важливим кроком до розширення знань про поета. Сам факт, що Богдан Бойчук залишався після 1959 року лідером української еміграційної літератури у місті Нью-Йорку, давав Асі Гумецькій – професору Мічиганського університету (США) – можливість присвятити відомому поетові чимало наукової уваги. Дослідження вченої знайомили українського еміграційного читача з нестандартною творчістю співзасновника Нью-Йоркської групи. Вони з літературознавчого погляду оконтурювали місце поета в середовищі групи. Своє дослідження Ася Гумецька готувала в доступній науковій формі та в академічному українознавчому стилі, напрацьованому нею в Мічиганському університеті. Її дослідження про Богдана Бойчука увійшли до канону бачення української літератури другої половини ХХ століття в еміграції та відкрили нове поле для літературознавчих досліджень після 1991 року, повернувшись в Україну в новому модусі та свіжому науковому переосмисленні. Професор Ася Гумецька розглядала у своїх дослідженнях творчий феномен Богдана Бойчука під кутом тої літературознавчої моделі, яка на перший план висувала історичну українську перспективу спадщини. Це була важлива для поета номінація буття. Вчена бачила творчість співзасновника Нью-Йоркської групи в живому літературному процесі цілої еміграції, а згодом – як невіддільний атрибут незалежної України.

Наукові зацікавлення професора Асі Гумецької творчістю співорганізатора Нью-Йоркської групи Богдана Бойчука залишаються темою недослідженою з огляду на її нішевий дискурс. Проте, як кожне авторське наукове бачення, тема ця набуває для дослідників феномену Нью-Йоркської групи важливої літературної інформації. Тим більше, що наукові праці професора Асі Гумецької можна розглядати як знакову модель інформації про українську еміграцію. Головні публікації та дослідження вченої, хоча не торкалися самої Нью-Йоркської групи, проте визначалися в контексті її присутності в історії української екзильної літератури. У даній статті запропоновано посилатися на наукові дослідження професора Асі Гумецької [1; 2] та на вибрані дослідження українських літературознавців: О. Астаф'єва [3; 4], О. Державина [5], М. Ільницького [6], Т. Карабовича [7; 8; 9], М. Ревакович [10; 11; 12], М. Ткачука [13; 14], І. Фізера [15], М. Царинника [16] та В. Чумаченко [17].

Метою статті є визначити знакову модель інформації про наукові зацікавлення професора Асі Гумецької творчістю Богдана Бойчука на тлі феномену Нью-Йоркської групи та її повернення після 1991 року до української літератури над Дніпром. Завдання статті полягає в тому, щоб дослідити та показати наукові зацікавлення професора Асі Гумецької творчістю Богдана Бойчука як суто авторський проект вченої.

Наукові зацікавлення професора Асі Гумецької творчістю Богдана Бойчука мають давню дослідницьку основу. Вчена знала поета особисто, зустрічалася з ним, її цікавила творчість екзильного автора на тлі цілого феномену Нью-Йоркської групи, тому її дослідження мають характер особистого, наукового дискурсу. У науковому доробку Асі Гумецької є дві статті про творчий феномен співорганізатора Нью-Йоркської групи Богдана Бойчука. Це стаття з 1974 року під заголовком «Поезія Богдана Бойчука» [2] та дослідження «Кров'ю скам'янілого серця: про поезію Богдана Бойчука» [1].

Взагалі кажучи, тематика творчості Богдана Бойчука приваблювала Асю Гумецьку – в ній вчена бачила, як сама каже, «сучасну людину в так званому цивілізованому світі, а зокрема українську людину в її дійсності». Вчена вважала, що «поезія [Богдана Бойчука] є просякнута болем і кров'ю, це крик страждаючої душі, яку розпинають і яка скрізь бачить лише смерть, втративши надію і віру в Боже Провидіння. Герой поезії Бойчука – це наш сучасник, що перейшов війну й табори, переніс голод, бачив смерть і невимовні страждання». Як приклад, авторка статті наводить цитату: «Я випив кубок болю, / я пройшов над берегом, / де в проваллі корчилося тіло / другої війни, / і сумніви тоді прийшли до мене. / Бо чому Тобі потрібні наші болі / і терпіння наші? / Бо чому Тобі... якому, нібито, / нічого вже не треба» [1, с. 419].

Варто зауважити, що Ася Гумецька (народжена у Харкові 1925 року) та Богдан Бойчук, (народжений 1927 року у Бертниках на Тернопільському Поділлі, помер у Києві 2017 року) обоє зазнали жорстокої долі емігрантів. Вони були під час Другої світової війни вивезені німцями на примусові роботи. Після війни опинилися в таборах ДіПі, а згодом емігрували до США.

Але, незважаючи на цей військовий, здавалося б, «цинізм часів і закам'янілість сердець», життєвий шлях поета Богдана Бойчука – це приклад, як у складний період людина спроможна визначити свою вразливість, хоча і не може забути жадливіх картин минулого та болів «кожного покривдженого і страждаючого». Тому так важливо, у загальній картині досліджень, звучить вислів літературознавця: «Все, що спостерігає герой Бойчука, викликає в нього криваві, жорстокі образи й асоціації, скрізь він бачить трупи, рани, кров. Так, у збірці «Вірші для Мехіко»

(Нью-Йорк, 1964) поетові ввижаються сцени людських жертвоприношень, кам'яні ідоли ніби щойно вчора прийняли останню жертву, і довкола них поет бачить «чорні загорілі черепи із засохлими в крові очима людини». Ось типові образи поета: «а кров засихала у літі в череп'я дахів», «кривавило глиною тіло підмитих лісів», «жили землі, що пливають нагрітими вузлами крові» [1, с. 419].

Під час досліджень творчості Богдана Бойчука періоду видавання Нью-Йоркською групою щорічника «Нові поезії» 60-70-х років, професора Асю Гумецьку цікавили вражаючі літературні полотна, змальовані в поемі «Земля була пустошня» (Нью-Йорк, 1959) та в поетичному циклі «Мандрівка тіл» (Нью-Йорк, 1967). У науковій характеристиці поезії лідера групи знайшлася потрясаюча характеристика творчих візій поета: «уста як камінь вже не випустять ні пісні, ні молитви. У «Віршах для Мехіко» бачимо кам'яні зображення богів і богинь: «бриласті мускули міцних жінок, закутаних у кам'яне одіння», і одна з них «ссати камінь дає з грудей»; у циклі «Мандрівка тіл» поруч із картинами любові знаходимо такі рядки: «Вкінці зав'яжуться в ногах стежки, / і темрява покличе піснею німою, / тоді прийдеться грузнути в гробах самим, / і в жилах кров загусне чорною землею. / Коли кістки моєї білої руки нагнуться до твоєї чашки, / про що ти будеш думати? І чим? / На камені засне про потойбіччя казка, / ніхто не виросте назад з землі живим» [1, с. 420].

Період збірки «Земля була пустошня» та поетичного циклу «Мандрівка тіл», вчена охарактеризовує як наближення до барокового образу сутності: танок смерті, (*danse macabre*). Ася Гумецька розуміє його як алегорію, чи спосіб двопланового художнього зображення, що ґрунтується на приховуванні реальних засобів, явищ і предметів під конкретними образами з відповідними асоціаціями, чи з характерними ознаками приховуваного. Алегоричні образи у творчості Богдана Бойчука вчена бачить переважно як втілення абстрактних понять, які завжди можна розкрити аналітично. Значення алегорії, на відміну від багатозначного символу *danse macabre*, Ася Гумецька показує як однозначне і відділене від образу літературне «я» Богдана Бойчука. Вона пише: «Майже барокова картина тління переходить у справжню апофеозу смерті з її кам'яним символом у поезії під назвою «Кам'яний парк»: «Тепер: на ямах їх сердець ростуть / камінні спогади, що згадують про них / рядами епітафій. / Живі: / ціле життя ідуть до них / і відвертають погляди, / і замість лиць несуть картки порожніх біографій» [1, с. 420].

Богдан Бойчук показує в цій символічній картині міський цвинтар, який вражає поета, тому він повторює наведені рядки знову в кінці вірша «Тепер: на ямах їх сердець ростуть / камінні спогади» – і це є настирливий та чи не єдиний випадок такого повторення в поезії автора збірки «Мандрівка тіл». Це літературне відкриття Богдана Бойчука вчена називає «обсесією» (англійською – «*obsession*»). Цей камінний образ цвинтаря з вдумливо-філософського твору поета нагадує Асі Гумецькій картини відомого ізраїльського художника Самуеля (Шмуеля) Бака, який народився в 1933 у Вільнюсі на території міжвоєнної Польщі. Дитиною він перейшов страшний поневіряння Другої світової війни, як і Богдан Бойчук (див.: поема «Кляса без вісти») [8, с. 49–61]. Художник Шмуель Бак із 1948 року живе в Ізраїлі, і тут знову паралель: Богдан Бойчук жив приблизно з того часу в США як емігрант, отже їх обох характеризувала спільність трагічних долі [8, с. 122]. Професор Ася Гумецька наводить інтермедіальні паралелі між творчістю мистця Шмуеля Бака та поета Богдана Бойчука. Вона говорить, що в обох творців виступає природна манера закам'янілості вираження форм вислову. Цей стиль, за словами вченої, – данина сюрреалізму, якому був вірний український поет, і метафізичному «я» малярства Шмуеля Бака, наповненого нестандартним реалізмом: «Цей стиль взагалі нагадує мені експресіоністичну поетичну манеру Бойчука» [1, с. 420].

«Проте, щоб не бути однобічною, – продовжує свій науковий дискурс дослідниця, – мушу зазначити, що є в Бойчука одна мажорна тема. Це тема, пов'язана з жінкою, жінкою-матір'ю і жінкою-коханкою. Жіноче лоно чи утроба, яка, як поет каже, «є колискою, де спить майбутнє», викликає в нього майже релігійно-містичне почуття. Він навіть починає вірити в Бога під впливом цих почувань: «Я б міг повірити / в Твою красу, / приймаючи в свою / свідомість жінку» [1, с. 421].

Професор Ася Гумецька звертає також увагу на однойменну драму поета «Приречені» з видання «Дві драми: п'єси» (Нью-Йорк, 1968). Вона пише: «[П'єса] присвячена темі жінки як продовжувачки людського роду. Дійові особи – це група вагітних жінок, що на могилах предків викликають душі померлих, просячи в них благословення. Тут і відгомін нашого колишнього культу предків, а водночас і відображення авторського сприймання ролі жінки-родительниці. Це майже античний образ жінки – богині родючості, Гери чи Деметри, богині землі. Не надаремно земля має таку магічну силу в цій п'єсі» [1, с. 421]. Ця літературознавча характеристика Асі Гумецької збігається з пізнішими дослідженнями Олександра Астаф'єва, який в театральній творчості Богдана Бойчука бачив онтологічне відновлення української сцени. Вчений писав: «[Богдан Бойчук] використовує символіку як головний принцип організації художнього світу, акцентує увагу не на чуттєвому сприйманні, а на ідеї арбітральності, спонукаючи читача по-новому об'єднувати в одне ціле різні площини» [4, с. 27]. У п'єсі уприсутнюється елемент фізичності та матеріальності. Тому Ася Гумецька пише: «Елемент фізичності лиш де-не-де забарвлений романтичним ліризмом, ми знаходимо його в Бойчука, коли він зображує любов, кохання. Це ніби гімн життю, одна з його містерій нарівні з породом і смертю. І тому, що це містерія, еротичні образи часто перемішані з релігійними. Поцілунок коханої «ранить» поета і нагадує йому «Розп'ятого Христа» [1, с. 421].

Невипадково зупиняючись на театральній творчості Богдана Бойчука, бачачи її як важливий компонент присутності української сцени другої половини ХХ ст., вчена продовжує: «Найсильніше цей зв'язок, чи скоріше протиставлення земної любові небесній любові, висловлено в п'єсі «Голод» з видання «Дві драми: п'єси» (Нью-Йорк, 1968)» [1, с. 422].

П'єса «Голод» займає особливе місце у творчому доробку Богдана Бойчука. Вона присвячена трагічній сторінці історії українського народу – Голодомору 1933 р. Автор у драматичній картині «Голоду» відкриває дію твору в пантомімно-балетному дійстві та надає творові трагічності, експонуючи в полі театральних декорацій розп'яту

фігуру Христа, біля котрої зображуються голодні Мужчина і Жінка з малою дитиною на руках. Поет досягає великої емоційної сили завдяки майстерно побудованим діалогам. Це трагічні розмови про хліб, які моторошно діють на читача й на глядача. Таку роль відіграє скрупульозна фіксація рухів, показана як пантоміма дії. Автор називає тут голод на ім'я – це «голодна Україна», і цей страшний образ асоціюється з розп'ятим Христом, що скривавлений муками, умирає у своєму самотньому трагізмі. Так поданий зміст драми-палімпсесту професор Ася Гумецька оцінювала в категоріях понадчасовості і зіставляла з іншим твором Богдана Бойчука, зі збіркою «Мандрівка тіл: Поезії» (Нью-Йорк, 1967). Вона писала: «Релігійна тема взагалі непокоїть поета й часом викликає розпачливі роздумування, як у циклі віршів «Діалог знизу». З другого боку, Бойчук часто драматизує форму вислову, будуючи цілі поеми й окремі вірші у формі діалогу. Надзвичайно цікава побудова деяких віршів у збірці «Мандрівка тіл». Тут поет вживає прямо барокової техніки, пишучи вірша з графічним виділенням окремих рядків, які можуть читатися як самостійна цілість: «Спихаючи крізь дуги / губ дівочі усміхи / на білий зруб зубів / бо в серці не садила рути / щоб долю відвернути» [1, 423].

Продовжуючи тему метафізичності творчого феномену поета, професор Ася Гумецька стверджує: «Це, звичайно, прикмета сучасної поезії взагалі. З другого боку, ми не знаходимо в Бойчука типового урбанізму, технології атомної доби, які є притаманні більшості сучасних поетів. Нарешті, хочу торкнутися найбільш яскравої риси художнього стилю Бойчука – його метафоричності. Поезія Бойчука просякнута образами-персоніфікацією і особливо метафорами» [1, с. 423].

Загалом дослідження поетичного феномену Богдана Бойчука має в літературному дискурсі Асі Гумецької цілісний характер. Вчена, керуючись настановами психології творчості, бачить процес розвитку поетичного «я» автора через психологічний «механізм» протікання акту творчості як суб'єктивного акту індивіда. Вона розглядає питання авторського образу в Богдана Бойчука як акт сутності, чи як довершену форму існування.

Наукові зацікавлення професора Асі Гумецької творчістю співорганізатора Нью-Йоркської групи Богдана Бойчука виникли в період існування щорічника Нью-Йоркської групи «Нові поезії» (1959–1971). Це був найкращий період у творчому розвитку Нью-Йоркської групи. Дослідження ті можна зарахувати також до історії літературознавчої думки Мічиганського університету, де науковець викладала українську і російську мови та літератури. Дослідження, які вчена присвятила відомому поетові, здобули належну увагу не одразу, і знайшли своє місце у книзі Асі Гумецької «Вибрані філологічні праці» (Київ, 2017), яку редагував Євген Павленко. У загальному образі поетичного портрету Богдана Бойчука дослідження Асі Гумецької знайомить українського читача з нестандартною творчістю співзасновника Нью-Йоркської групи. Це видання є другою в Україні презентацією феномену літературознавчого доробку вченої. Перше вийшло в Харкові у видавництві «Майдан» у 2011 році.

Дослідження поезії Богдана Бойчука Асею Гумецькою збагачують загальні знання про творчість Нью-Йоркської групи. Вчена з'ясовує у своїх працях наявний зв'язок еміграційних творців із материком, передає їх ностальгію за рідною землею. Високий літературознавчий рівень доробку Асі Гумецької заперечує той факт, що творчість Богдана Бойчука – загалом Нью-Йоркської групи – лишень формально існує в історії української літератури. Її праці мінятимуть в Україні уявлення про феномен Нью-Йоркської групи, оскільки вчена внесла до історії української літератури багато важливої інформації про поета Богдана Бойчука та про Нью-Йоркську групу загалом.

Ася Гумецька збагатила літературознавчу інформацію про українського поета в еміграції другої половини ХХ століття – Богдана Бойчука – новими та неповторними знахідками. Її літературознавчі дослідження чекають на наукове висвітлення не тільки в місті її народження – в Харкові, але також у Києві, Львові та інших наукових осередках України.

Література:

1. Гумецька А. Кров'ю скам'янілого серця: про поезію Богдана Бойчука / А. Гумецька // Вибрані філологічні праці. Видавництво «Київ – Париж – Дакар». – К., 2017. – С. 419.
2. Гумецька А. Поезія Богдана Бойчука / А. Гумецька // Естафета. Збірник АДУК. – Нью-Йорк – Торонто, 1974. – Ч. 2. – С. 229.
3. Астаф'єв О. Художні координати Богдана Бойчука / О. Астаф'єв // Слово і час. – 2002. – № 12. – С. 20.
4. Поети «Нью-Йоркської групи»: антологія / Упоряд. О.Г. Астаф'єв, А.О. Дністровий; Передм. О.Г. Астаф'єва. – 2-ге вид. (Українська муза). – Харків: Ранок, 2009. – 256 с.
5. Державин В. Поезії Б. Бойчука (Б. Бойчук «Час болю») / Володимир Державин // Визвольний Шлях (Лондон). – 1958. – Т. 5. – № 1 (січень). – С. 116.
6. Ільницький М. Любов і біль Богдана Бойчука / М. Ільницький // Слово і час. – 2002. – С. 25.
7. Карабович Т. Деконструкція міфу про нерозхитану пам'ять про минуле у творчості Богдана Бойчука на прикладі поеми у прозі «Кляса без вісти» / Т. Карабович // Наукові записки Харківського національного університету імені Г.С. Сковороди: Літературознавство. – Харків, 2016. – Вип. 1(83). – С. 49.
8. Карабович Т. Досвід надії та самотності в літературному Дискурсі Богдана Бойчука // Літературний процес: методологія, імена, тенденції: зб. наук. праць (філол. науки) / Київ. ун-т імені Б. Грінченка; ред. колегія: Бондарева О.Є., Єременко О.В., Буніятова І.Р. [та ін.]. – К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2015. – 6. – С. 122.
9. Карабович Т. Поетична мандрівка по Києву Богдана Бойчука / Т. Карабович // Кур'єр Кривбасу (Кривий Ріг) – 2006. – № 204. – С. 196.
10. Нью-Йоркська група. Антологія поезії, прози та есеїстики: антологія / упоряд., вст. ст. М. Ревакович, В. Габор. – Львів: ЛА «Піраміда»; 2012. – 400 с.

11. Півстоліття напівтиші. Антологія поезії Нью-Йоркської групи / упоряд. М. Ревакович. – К. : Факт, 2005. – 373 с.
12. Ревакович М. Кризь іншу призму. Про феномен і поезію Нью-Йоркської групи. / М. Ревакович // Півстоліття напівтиші. Антологія поезії Нью-Йоркської групи, К. : Факт, 2005. – С. 17
13. Ткачук М. Тема Бучача і страхіть Другої світової війни в поемах Богдана Бойчука / М. Ткачук // *Studia methodologica* (Тернопіль). – 1995. – Вип. 1. – С. 115.
14. Ткачук М.П. У річищі гуманізму (Богдан Бойчук) / М.П. Ткачук // *Інтерпретації: Літературно-критичні статті, творчі портрети українських поетів ХХ століття*. – Тернопіль, 1999. – С. 99.
15. Фізер І. Завершення певного етапу (Богдан Бойчук «Мандрівка тіл») / І. Фізер // *Сучасність* (Мюнхен). – 1969. – № 1. – С. 116.
16. Царинник М. Богдан Бойчук. Поет сучасної міської психіки / М. Царинник // *Смолоскип* (Балтимор). – 1966. – т. 13. – № 6. (листопад – грудень). – С. 10.
17. Чумаченко В. Представля Б. Бойчука / В. Чумаченко // *Стихотворения избранные и предпоследние: (Пер. с укр. яз. А. Слуцкого)*. – Краснодар, 2002. – С. 36.

Анотація

Т. КАРАБОВИЧ. НАУКОВІ ЗАЦІКАВЛЕННЯ ПРОФЕСОРА АСИ ГУМЕЦЬКОЇ ТВОРЧІСТЮ СПІВОРГАНІЗАТОРА НЬЮ-ЙОРКСЬКОЇ ГРУПИ БОГДАНА БОЙЧУКА

Статтю присвячено науковим зацікавленням професора Аси Гумецької (народженої у Харкові 1925 року) творчістю співорганізатора Нью-Йоркської групи Богдана Бойчука (1927–2017). Її дослідження про Богдана Бойчука увійшли до канону бачення української літератури другої половини ХХ століття в еміграції та відкрили нове поле наукових досліджень після 1991 року, повернувшись в Україну в новому переосмисленні.

Ключові слова: Ася Гумецька, Богдан Бойчук, Нью-Йоркська група, поезія, еміграція, вигнання.

Аннотация

Т. КАРАБОВИЧ. НАУЧНАЯ ЗАИНТЕРЕСОВАННОСТЬ ПРОФЕССОРА АСИ ГУМЕЦКОЙ ТВОРЧЕСТВОМ СООРГАНИЗАТОРА НЬЮ-ЙОРКСКОЙ ГРУППЫ БОГДАНА БОЙЧУКА

Статья посвящена научной заинтересованности профессора Аси Гумецкой (рожденной в Харькове в 1925 году) творчеством соорганизатора Нью-Йоркской группы Богдана Бойчука (1927–2017). Ее исследования о Богдане Бойчуке вошли в канон видения украинской литературы второй половины ХХ века в эмиграции и открыли новое поле научных исследований после 1991 года, вернувшись в Украину в новом переосмыслении.

Ключевые слова: Ася Гумецкая, Богдан Бойчук, Нью-Йоркская группа, поэзия, эмиграция, изгнание.

Summary

T. KARABOWICZ. SCIENTIFIC INTERESTS OF PROFESSOR ASYA HUMETSKY BY THE WORKS OF THE CO-ORGANIZER OF THE NEW YORK GROUP BOHDAN BOYCHUK

The article is devoted to the scientific interest of Professor Asya Humetsky (born in Kharkiv in 1925) by the works of the co-organizer of the New York Group Bohdan Boychuk (1927–2017). Her research on Bohdan Boychuk became the canon of vision of Ukrainian literature of the second half of the twentieth century in emigration, and opened a new field of research after 1991, returning to Ukraine in a new rethink.

Key words: Asya Humetsky, Bohdan Boychuk, New York Group, poetry, emigration, exile.

кандидат філологічних наук,
доцент,
доцент кафедри української
філології
Маріупольського державного
університету

Т. Грачова

кандидат педагогічних наук,
доцент,
доцент кафедри української
філології
Маріупольського державного
університету

УКРАЇНА І ЖІНКА В ХУДОЖНЬОМУ ПРОСТОРИ ДРАМИ Л. КОВАЛЕНКО «ДОМАХА»

Творчість української еміграційної письменниці Людмили Коваленко розпочалась ще в Україні, але найбільшого розвитку досягла в еміграції в епоху діяльності МУРу та післямурівський період. В умовах німецької окупації Києва авторка написала перші п'єси «Ковальчуки» (1942), «Ксантіппа» (1943) та «Неоплатонівський діалог» (1943). В еміграції вона «вперто й послідовно» [5, с. 65] продовжувала працювати у цьому жанрі. Її драматургія, спрямована на ідейно-естетичний вияв українськості у широкому розумінні цього поняття, поповнилася найдовершенішими текстами «Домаха» (1947) і «Героїня помирає в першому акті» (1948). Згодом у 1951 р. була написана остання із шести п'єс «Приїхали до Америки». У 1956 році п'єси Л. Коваленко вийшли окремою збіркою під назвою «У часі і просторі», в якій письменниця чітко окреслила дві головні теми своєї драматургії: у часі – жінка, у просторі – Україна.

В українському літературознавстві творчість Людмили Коваленко є малодослідженою. Першим, хто звернув увагу на її п'єси і дав їм належну оцінку, був Ю. Шерех. Говорячи про драматичні твори періоду МУРу, дослідник помітив у них «нахил до сюжетності». «Правда, переважають ще твори напівепічного характеру (драми Івана Багряного, «Шумлять жорна» Уласа Самчука, «Дійство про Юрія переможця» Юрія Косача), але такі речі, як «Домаха» Людмили Коваленко, «Ворог» і «Ордер» Юрія Косача, дають право говорити про справжнє опанування письменниками пружин драматичного сюжету...» [10, с. 668-669]. Згодом українську драматургію в екзилі, у контексті якої й окремі п'єси Л. Коваленко, детально проаналізувала еміграційна дослідниця Л. Залеська-Онишкевич [2; 3]. У просторі української драматургії першої половини ХХ ст. п'єси Л. Коваленко розглядали Н. Малютіна [6], Т. Свербілова [7], С. Хороб [9], Р. Василенко [1], О. Семак [8].

Метою статті є інтерпретація ідейно-художньої специфіки й поетики драми «Домаха».

Вперше п'єса «Домаха» разом з іншими драматичними текстами («Шумлять жорна» У. Самчука, «Morituri» І. Багряного, «Близнята ще зустрінуться» І. Костецького) була заслухана з рукопису і обговорена на драматургічній конференції МУРу у Майнц-Кастелі у листопаді 1947 році. Ю. Шерех зазначив, що конференція «була першою і дуже вдалою, але єдиною в історії МУРу спробою перейти від критико-теоретичних питань до обговорення конкретних творів ще у стадії їх лабораторного опрацювання письменником. <...> Дуже живе обговорення прочитаних творів багато дало авторам, за їх власним визнанням, і піднесло загальний інтерес до драматичного жанру» [10, с. 649].

У драмі «Домаха» Л. Коваленко представила тему знищення українського села шляхом колективізації та «розкуркулення» як національної катастрофи. Ця тема розвивалася здебільшого у форматі середніх і великих епічних форм. Л. Коваленко запропонувала приклад художнього осмислення народної трагедії у трьох діях невеликої за обсягом драми, що стала частиною художнього літопису українського села. Як зауважує Л. Залеська-Онишкевич, тема стала болючим спогадом про жахіття на рідній землі, свідком якого була бабуся письменниці у 1935 р. [3, с. 267]. Дослідниця також наголошує на двох головних темах Л. Коваленко: «це недавні відбитки світових подій на людях індивідуально і на Україні та роль жінки у житті протягом століть аж до післявоєнної еміграції до Америки» [3, с. 262].

Характеризуючи п'єси еміграційних письменників, які порушували тему українських визвольних змагань 1917–1920 років, Л. Залеська-Онишкевич згадує автобіографічну повість Л. Коваленко «Прорість», в якій детально описано демонстрацію у Києві 1917 року. Молода героїня твору Муся вирішила підтримати український уряд, очолений М. Грушевським, і стати під жовто-блакитний прапор. Вона минає групу з червоними прапорами, її запрошують приєднатися, однак героїня відповідає, що «шукає своїх». «Отак, переходячи з одного боку Бібіковського Бульвару на другий, Муся, сама того не знаючи, перерізала своє життя по чіткій, точно визначеній грані, відбиваючись від берега загальноросійських партій і пристаючи до тих, що стояли під жовто-блакитними прапорами. Вона відходила від покори й нівеляції і входила до гурту самостійників, що тепер ішли за свою землю з прапорами, а пізніше пішли з кулеметами» [2, с. 40].

Цей епізод вдало ілюструє ідейно-політичну ситуацію у буремні 1917–1920 роки, коли українській людині доводилося робити важливий вибір, і може слугувати своєрідним прологом до драми «Домаха». У першій дії п'єси Л. Коваленко чітко позиціює зіткнення ідеологічних поглядів учасника армії С. Петлюри Миколи, білогвардійця Свирида та прихильника більшовиків наймита Потапа. З коротких реплік молодих людей і ремарок драматурга стає зрозуміло, що вони у період 1917–1920 років воювали під різними прапорами. У дитинстві вони добре знали один одного, разом ходили до школи, були друзями. Тепер знову зустрілися у рідному селі. Микола й надалі відстоює свої погляди, намагається переконати рідних у тому, що Україна повинна бути самостійною державою, Свирид уже готовий служити більшовикам: «Як мала б та Україна бути, то краще вже Сесесер. Не на те я на прапорщика вчився, щоб мною кожний хахол командував» [4, с. 167]. Ворожим до них обох налаштований наймит Потап. Він багато років прожив у сім'ї Домахи, однак тепер, намагаючись вислужитися перед новою владою більшовиків, потайки доносить на Миколу, якого заарештовують.

Зовнішня драматична дія, що ґрунтується на реальних подіях національно-визвольної боротьби українців і трагічного періоду «розкуркулення», переважає над внутрішньою і виявляє глибинний зміст суспільно-політичних конфліктів, які мають зовнішнє вираження і розв'язку протягом твору. У художньому мовленні авторка вдало застосувала полілог, за допомогою якого подала коротку інформацію з минулого життя чоловічих персонажів та відтворила весь спектр тогочасного селянського життя.

Вибудовуючи художній простір драми, Л. Коваленко використовує реально-історичний час і задає його конкретні параметри. Часовий розрив між першою і другою діями пояснюється авторкою у ремарці поза дією (перед основним текстом драми): «Між першою і другою дією відстань у часі років п'ять – приблизно роки 1924–1929. Відстань у відносинах – змінена на 180°: самостійний господар і наймит у першій дії, перетворюються на куркуля і комнезема у другій, щоб у третій зіткнутися одверто як дві ворожі сили» [4, с. 156]. Крім умов та часу дії, Л. Коваленко зосереджує увагу читача на основні соціальні конфлікти п'єси, окреслені у ремарці словами «перетворення» і «зіткнення». Цей прийом дозволяє драматургу частково відійти від зображення ідеологічних зіткнень і сфокусуватися на результатах більшовицько-тоталітарної системи як антигуманної сили, що насильницькі розповсюджувалася Україною і знищувала українську людину, суспільство.

Уже з перших реплік п'єси відчувається напруження, яке панує серед сусідів. Селяни, які мають свою землю (Максим і Домаха), і безземельні (Степан і Степаниха), налякані минулим, не впевнені у майбутньому, але ще надіються на краще. Лише Микола чітко розуміє ситуацію, що склалася. «Отак живе, труситься, слова сказати боїться – а ще вам України не треба! Зраділи, що вам ваш же хліб їсти дозволяють. Що ж, радійте, поки можете. Та не довго. Бо як влада не ваша, то й ніщо не ваше» [4, с. 166]. Однак у другій дії ситуація змінюється. Під жорна більшовицької влади потрапляють самостійні селянські господарства. Свиридоваго батька розкуркулили, Максимові також «довели план до двору» – покарали неймовірно високими податками. На його п'ятнадцять десятин землі наклали «аж три тисячі пудів експортного», руйнуючи таким чином не лише господарство, але й сім'ю. Страх стає основним моральним і психологічним важелем у селі.

Якщо у першій дії захисником ідеї української державності був Микола, то у наступних – його мати Домаха, пересічна українська жінка. «Було тоді воювати, як Микола казав, та ми дурні, не слухалися», – говорить жінка, коли приходять розкуркулювати Максима. Однак ні Микола, ні Домаха не є активними носіями української державності. Тому у тексті Л. Коваленко не зображує героїчної смерті Миколи, а для Домахи відводить роль жінки-берегині українських традицій, роду, нації. Її образ є домінуючим у п'єсі. У трагічні 20–30-і роки вона закликає передусім до збереження людської гідності, сили духу, оптимізму. Авторка не приховує своєї симпатії до героїні і у позатекстовій ремарці говорить про неї: «Тільки Домаха зберігає себе, залишається собою до кінця – у цьому її відмінність від інших, і тому – вона героїня п'єси» [4, с. 156]. За допомогою ремарки образ героїні підноситься до символу незнищенності українського народу у трагічні часи його історії.

Стійкість, твердість характеру символізує її ім'я «Домаха» (старовинна назва шаблі, виготовленої з дамаської сталі). Воно винесене Людмилою Коваленко у заголовок. Дії героїні у художньому просторі драми розвивають її фабулу, на відміну від чоловічих образів, які представлені авторкою лише для зображення незламного духу жінки в епоху «розкуркулення» українського селянства. Її образ відображає комплекс поглядів авторки на місце і роль жінки у тогочасному суспільстві. Домаха розумна (хоч і не письменна), самодостатня, гостинна, вміє підтримати розмову, перевести її в інше русло, «загасити» конфлікт, горда й незалежна жінка. О. Семак зауважує, що одним з головних чинників індивідуального стилю Л. Коваленко «є авторська концепція особистості дотична до розуміння людини письменниками барокової доби. У часи бароко у центрі твору знаходилися не сильна особистість, а дієве служіння цієї особистості Вищій Істині» [8, с. 67]. Такою «вищою істиною» для Домахи була родина, батьківська хата, рід, нація, що складає запоруку нерозривності між поколіннями, забезпечує їхню духовну спадкоємність. Втративши сина, чоловіка, вона знаходить смисл свого життя у вихованні внука «А унучок мій у мене... Прийшов таки до баби. Вже я його догляну. Я його виучу. Не буде темний, як ми були» [4, с. 188].

Героїня п'єси працює жінка («ночі не спала – пряла та ткала, то все берегла...» [4, с. 174]). У праці з ранку до вечора разом зі своїм чоловіком вона розуміє своє призначення. На початку першої дії Л. Коваленко подає розширену ремарку, в якій змальовує важку селянську працю. Ремарка тісно пов'язана з діалогічним мовленням персонажів і виражає смислові відтінки авторської позиції. Драматург зображує двір перед Максимовою хатою, коли «закінчується рух робочого дня під молотьбу. Степан з Потапом замітають тік. У глибині двору Максим розгинається від праці, спітнілий, але щасливий і гордий... Степаниха і Ольга коло хати витріплюють куряву з хусток і спідниць. <...> Микола старанно і довго миється біля колодязя...» [4, с. 157]. Авторська деталізація дій,

зовнішнього вигляду та емоцій персонажів акцентує увагу читача на задоволенні селянина від результатів своєї праці, на його природному бажанні користуватися її плодами, що робить його щасливим та впевненим у власних силах. Коли ж такий порядок порушується, селянин втрачає віру у себе, у своє майбутнє. На підтвердження цього авторка майстерно подає ремарку до другої дії: «Похмурнілі і посивілі Максим і Домаха пораяються у хаті. Максим зосереджено і ніби злісно забуває підметку у чоботі, Домаха шиє. Коло печі пораяється Ольга <...> Всі працюють мовчки, похнюплені й сумні» [4, с. 168]. Авторське слово є важливим елементом розкриття драматичного конфлікту, утворюючи вступну частину до кожної дії та її частини, створює дискурс авторської оцінки.

Збереження людської гідності й психологічної рівноваги головної героїні зображується й тоді, коли «розкуркулили» її родину, зруйнували оселю і забрали чоловіка. Виражаючи повагу до своєї зруйнованої хати, авторка вкладає в уста героїні найдраматичніший монолог-прощання з рідним домом. «Це мого роду хата. Он, бачиш, на сволюку написано: тисяча вісімсот шістдесят першого року Божого». Конкретизація року побудови дому говорить про збереження традицій роду усіма поколіннями, що виростили у ньому: «ДОМАХА (*лишилася сама, востаннє хазяйнує у хаті: збирає скалки з ікони і ховає за пазуху*). Материне благословіння... (*Підводить скриню і гладить її і ставить рівно*). Вже мені у тебе нічого не складати... (*Вішає мисник на другий цвях. Розводить руками. Сильно*). Ну, прощай, моя хатонька. Прощай, хазяйнуваннячко. Прощай, роде мій. (*Стає навколішки*). Простіть мене, батько і мати, що не вберегла вашого роду... Не гайнувала й не лінувалася, – дбала та робила. Думалося, – у ваш рід піде... аж воно поміж ледащо розлетілося... Простіть мене у перший раз. (*Кланяється до землі*). І у другий... І у третій. (*Підводиться, бере ключку, перекидає сакви і виходить*)» [4, с. 179]. У цьому епізоді описово-інформаційна ремарка є засобом розкриття почуттів героїні твору, поглиблює драматичність її характеру.

Втрата оселі, стабільного і спокійного життя надзвичайно болісна для Домахи. Однак навіть без дому вона не втрачає себе у світі, наповненому людським горем, а здобуває свободу, що допомагає їй бути сильною, протистояти життєвим обставинам.

Значно менше уваги письменниця приділяє персонажам, які представляють протилежний бік конфлікту драми, нової більшовицької влади (нач. загону, Свирид, Потап), що послаблює зовнішньоподієвий драматизм дії, глибину конфлікту. В образі наймита Потапа, що став головою колгоспу, Л. Коваленко зображує прихвостнів більшовицької влади. Він доносить на Миколу, «розкуркулює» родину Максима, але не гребує одружитися з «куркулівною», дочкою Домахи Ольгою, бо ласий до чужого добра і пристосованець. Таким чином письменниця концептуально протиставляє два світи – заснований на християнській моралі, народних традиціях та праці світ розкуркулених Максима і Домахи та світ нової «наймитської» влади, яка утверджується внаслідок приниження і знищення інших. Ця влада стає «своєю» й для сусідки Степанихи, яка не любить працювати, а тільки й чекає «розкуркулення» самостійних господарств, щоб прихопити щось з їхнього добра.

У п'єсі «Домаха» Л. Коваленко вдало оперує ремарками як важливим структурним елементом драми. У позатекстових поясненнях щодо умов та часу дії, зовнішнього вигляду та поведінки персонажів до кожної дії і картини простежується авторське розуміння концепції твору. В окремих епізодах драматург майстерно використовує стислі внутрішньотекстові ремарки, які є невіддільними від реплік і разом з ними творять ідейно-психологічну картину твору (монолог прощання з хатою). Загалом у п'єсі переважають внутрішньотекстові ремарки, які мають доповнювальний характер, адже передають лише емоційний відтінок реплік і формують уявлення про психологічний стан персонажів, іноді вказують на персонажа, якому адресується репліка. Майстерно побудоване діалогічне мовлення персонажів, в яке авторка вклала всю необхідну для розвитку драматичного конфлікту інформацію, свідчить про високий рівень таланту драматурга.

П'єса Л. Коваленко належить до кращих зразків української неореалістичної драми ХХ століття. Дослідження проблематики драми, конфліктів та характерів в її структурі, аналіз складових драматургічної поетики (ремарки, форми художнього мовлення) дає можливість належно оцінити драму Л. Коваленко у контексті еміграційної драматургії як самодостатнє ідейно-естетичне явище. Розширення дослідницького контексту її творчості дозволить отримати цілісне концептуальне уявлення про літературний процес ХХ ст. за межами України та сприятиме активному входженню української еміграційної літератури в єдиний простір національної літератури.

Література:

1. Василенко Р. «Домаха» Л. Коваленко в театрі Блавацького / Р. Василенко // Життя в гримі та без (шляхами діаспори): Мемуари, поезії, публіцистика. – К.: Рада, 1999 – С. 495–498.
2. Залеська-Онишкевич Л. Corpus Thematics п'єс про Українські Визвольні Змагання (1917 – 1920) / Л. Залеська-Онишкевич Текст і гра. Модерна українська драма. – Львів: Літопис, 2009. – С. 39 – 52.
3. Залеська-Онишкевич Л. Людмила Коваленко: Героїня помирає в першому акті. Стверджуючи жіночий есенціалізм / Л. Залеська-Онишкевич Текст і гра. Модерна українська драма. – Львів: Літопис, 2009. – С. 261 – 267.
4. Коваленко Л. Домаха / Л. Коваленко // Близнята ще зустрінуться: Антологія драматургії української діаспори / Упор. та автор передм. Л. Залеська-Онишкевич. – Київ – Львів: Час, 1997. – С. 155–188.
5. Костюк Г. З літопису літературного життя діаспори (II). До 15-річчя діяльності об'єднання українських письменників «Слово»: 1954 – 1969 / Г. Костюк // Сучасність. – 1971. – №10. – С. 63–82.
6. Малютіна Н. Українська драматургія кінця ХІХ – початку ХХ століття: аспекти родо-жанрової динаміки / Н. Малютіна. – Одеса: Астроспринт, 2006. – 350 с.
7. Свєрбілова Т. Українська драма 30-х рр. ХХ ст. як модель масової культури та історія драматургії у постатях / Т. Свєрбілова, Л. Скорина. – Черкаси: Маклаут, 2007. – 384 с.

8. Семак О. Драматургія Людмили Коваленко: націо-екзистенціальний аспект / О. Семак // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. – 2016. – № 21. – Т. 1. – С. 65–68.
9. Хороб С. Українська драматургія 20-30-х років у Західній Україні та діаспорі / С. Хороб. – Івано-Франківськ : Нова зоря, 2008. – 192 с.
10. Шевельов Ю. Українська еміграційна література в Європі 1945 – 1949. Ретроспективи й перспективи / Ю. Шевельов // Шевельов Ю. Вибрані праці : у 2 кн. – Кн. II. Літературознавство / Упоряд. І. Дзюба. – 2-ге вид. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 633–678.

Анотація

**М. КОНОВАЛОВА, Т. ГРАЧОВА. УКРАЇНА І ЖІНКА
В ХУДОЖНЬОМУ ПРОСТОРІ ДРАМИ Л. КОВАЛЕНКО «ДОМАХА»**

У статті досліджується художня своєрідність драми, визначаються особливості її проблематики, конфлікт. У контексті композиції твору розглядаються форми художнього мовлення та ремарки як важливий структурний елемент драми, в яких виражається авторська позиція та ідейне навантаження п'єси.

Ключові слова: еміграційна драма, тема «розкуркулення», авторська концепція образу жінки, діалог, полілог, ремарка.

Аннотация

М. КОНОВАЛОВА, Т. ГРАЧОВА. УКРАИНА И ЖЕНЩИНА

В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПРОСТРАНСТВЕ ДРАМЫ Л. КОВАЛЕНКО «ДОМАНА»

В статье исследуется художественное своеобразие драмы, определяются особенности ее проблематики, конфликт. В контексте композиции произведения рассматриваются формы художественного вещания и ремарки как важный структурный элемент драмы, в которых выражается авторская позиция и идейная нагрузка пьесы.

Ключевые слова: эмиграционная драма, тема «раскулачивания», авторская концепция образа женщины, диалог, полилог, ремарка.

Summary

**M. KONOVALOVA, T. GRACHOVA. UKRAINE AND WOMAN IN THE ARTISTIC SPACE
OF L. KOVALENKO'S DRAMA «DOMANA»**

In the article there is considered artistic peculiarity of the drama, there are determined the features of its problems, and its conflict. In the context of composition of the work, there are examined the forms of artistic speech and remarks as an important structural element of the drama, in which the author's position and ideological load of the play are expressed.

Key words: emigration drama, the theme of «dispossession», the author's conception of a woman's image, dialogue, polylogue, remark.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української
літератури,
українознавства та методик їх
навчання
Уманського державного
педагогічного університету*

Ю. Яроменко

*магістрант факультету
української філології
Уманського державного
педагогічного університету*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗКРИТТЯ РОЛІ І МІСЦЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА В СОЦІАЛЬНІЙ ІЄРАРХІЇ АВСТРО-УГОРЩИНИ В ПРОЗОВОМУ ДОРОБКУ ІВАНА ФРАНКА

Творча постать Івана Франка має велику історію рецепції різними літературознавчими школами, починаючи з часів його життя і до сучасності. Це один з тих титанів українського духу, котрий залишив нащадкам такий потужний комплекс свого інтелектуального продукту, що навряд чи може бути вичерпаний сотнями чи навіть тисячами наукових розвідок. Широта наукових і мистецьких інтересів мислителя вражає і породжує потужний пласт новочасних студій, що стосуються одвічних і новопосталих проблем буття українського етносу на теренах світової історії.

Поряд з цим Франко є неперевершеним майстром тонкого аналітичного дослідження, окремої людської одиниці і громади у цілому. Проза Івана Франка пропонує читачеві широкий спектр соціальних типів, наявних у структурі галицького суспільства другої половини XIX – початку XX століть. Об'єктом обсервації для письменника стають добре знанні ним соціальні спільноти галицького суспільства, починаючи від його станової і майнової аристократії і закінчуючи найупослідженішим селянством і робітництвом, яке за своїм походженням безпосередньо пов'язане з останнім.

Селянський світ, його культура, особливості соціальної взаємодії з іншими суспільними прошарками довгий час залишався поза увагою письменства. Такий стан речей спостерігався починаючи з античності, значно поглиблюючись у добу середньовіччя, засадничою позицією якого, як зауважує А. Гуревич, стала та обставина, що «суспільство, аграрне за своєю природою, побудоване на експлуатації і підпорядкуванні широких верств сільського населення, ніби дозволяло собі ідеологічно ігнорувати власну більшість. Селянин був ніби «винесений за лапки». Навіть якщо його мають на увазі у літературних текстах епохи, то не вважають за потрібне думати про нього і згадувати» [1, с. 275] Власне кажучи лише XIX століття врешті вивело селянина у літературному тексті з «натовпу добрих поселян», абсолютно деперсоналізованого і придатного виконувати вторинно-декоративну функцію на перші ролі. Особливо виразно дана тенденція позначилася в українській літературі.

У сучасній публіцистиці та наукових дослідженнях широко розтиражована фраза письменника із його «Одвертого листа до гал[ицької] української молодезі», в якій він закликає свідому українську молоду інтелігенцію «витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суспільний культурний організм, здібний до самостійного культурного життя, здатний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, звідки б вона не йшла, та при тім податний на присвоєння собі у найширшій мірі і у найшвидшій темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких сьгодні жодна нація і жодна хоч і сильна держава не може остоятися» [4, с. 45, с.401].

Цей заклик до молоді є декларацією особистої життєвої позиції І. Франка, заґрунтованої на ідеї безкорисної праці і подвижництва задля власного народу, що чи не найбільш яскраво віднайшла своє втілення у поемі «Мойсей». Слід зауважити, що інтерес до цієї поеми, поскрибованої радянським літературознавством, виник на хвилі національного піднесення 90-х років XX століття в Україні, заґрунтований практично виключно у площині її націєтворчої проблематики. Однак нам видається, що письменник намагається охопити набагато ширший спектр проблем, породжених українською колоніальною залежністю і бездержавністю. Підтвердженням того є науковий інтерес Франка до творчості французьких письменників XIX століття, котрі у своїх творах змальовували трагічне становище селянства титульної нації, котре нічим не відрізнялося від життя тубільців у заморських колоніях. Зокрема, оповідання «Ліси та пасовиська» перегукується з «Селянами» О. де Бальзака. Обидва письменники констатують той факт, уявлення про суспільство, його закони і правила співіснування селянства дуже відмінні від тих, які мають представники інших соціальних груп. Опинившись у селянському середовищі, бальзаківський герой Блонде не може скористатися з набутого у паризькому середовищі комунікативного досвіду: «Які можуть бути ідеї й звичаї у такої істоти? Про що вона думає? – запитував себе, охоплений цікавістю Блонде. – Чи подібний він до мене? Спільне у нас з ним – тільки обриси, та й те ще!..» [1, с. 268].

Франко також підкреслює комунікативну прірву між селянством та іншими представниками суспільства. Після скасування кріпосного права в Австро-Угорській імперії з'явилися нові принципи розподілу та законодавчого закріплення права власності на земельні ділянки. Однак селяни переконані у силі звичаєвого права, а тому лише за крайніх обставин звертаються до юристів, вважаючи їх «чужими», а отже не вартими довіри. Наприклад, в оповіданні «Ліси і пасовиська» поміщик-землевласник досить легко переконує селян приховати від імперської комісії свою худобу, щоб потім привласнити собі пасовисько на підставі пропорційного розподілу земель. Причини довірливості селян Франко вбачає насамперед в їхній неосвіченості. Не випадково у підзаголовку твору автор визначає жанр твору як «оповідання бувшого пленіпотента». У словнику знаходимо визначення цього малозрозумілого терміну: «пленіпотент, а, ч., зах. – уповноважений (у майнових справах)» [3, с. 575]. А далі наводиться цитата з аналізованого нами оповідання: «Суперечка [за толоки та пустки] довго ходила по судах, піддержувана головню кількома заможнішими, письменними селянами, між котрими визначувався <...> сільський пленіпотент, чоловік бувалий і досить добре обізнаний з правовими приписами» [Фр., III, 1950, с. 265]. Але й бувалим представникам простолуду непросто розібратися у бюрократичних тонкощах правництва, судочинства, особливо коли вони стикаються з круговою порукою на користь великих землевласників.

Письменник досить тонко стилізує мову наратора і героїв твору під місцеву говірку, на фоні якої іншомовні слова особливо виразно випадають із загального мовного ряду. Їх використання насамперед пов'язане зі стосунками з державними службовцями, котрі у селян однозначно асоціюються з постійними ускладненнями їхнього існування: податками, рекрутчиною, потребою звернення до державних інституцій, що неминуче супроводжується бюрократичною тяганиною і неписьмелними витратами.

Важливим є ще один зауважений Франком психологічний момент. Вікове співіснування з паном і його «ойкоманами» призвело до того, що вони видаються далеко не такими чужими, як заїжджі містяни, а лестоші від колишнього володаря піднімають самооцінку його недавнім кріпакам. Звичка до послууху, шліфована довготривалими стосунками у системі координат «володар-раб», яка хоча й викликала у простонародному середовищі час від часу спалахи хаотичного супротиву, однак не надавала можливості вироблення системи самостійного мислення, планування та структурування власного життя. Тому Франко наполягає на необхідності не просто звільнення селянства від експлуатації, а надання йому можливості самоусвідомлення як суспільної одиниці, відхід від системи координат звичаєвого права, заснованого на одвічному традиційному користуванні ресурсами (лісом, пасовиськами тощо).

Важливо зазначити, що у рустикальному дискурсі прози Франка опозиція «свій-чужий» вибудовується частіше у плані протистояння людей причетних безпосередньо до землеробства, сільськогосподарського виробництва та «інших»: представників держави, містечкового середовища тощо.

Франко добре усвідомлює причетність та анахронічність селянського способу організації родинного та громадського життя. Апробований протягом століть з часів винайдення землеробства, закритий спосіб виживання локальної громади, що становила собою окреме поселення, мешканці якого тісно пов'язані кровними родинними зв'язками і зайняті переважно однією і тією ж самою справою – обробітком землі – не може конкурувати з поступом індустріального суспільства, яке повільно (а інколи й катастрофічно швидко) та невідворотно перетворює рустикальне суспільство, пропонуючи селянству свої інституції і закони. Але відмова від згаданого способу існування означає зникнення власне самого селянства як суспільної формації.

Іван Франко у рецензії «Влада землі в сучасному романі», опублікованій у 1891 р., застерігав: «Відірвіть селянина від землі, від турбот, що пов'язані з нею, від інтересів, якими вона його проймає, доможіться того, щоб він забув про свій селянський світ – і нема народу, нема народного світогляду, нема того тепла, що його він випромінює. Залишиться тільки порожній апарат звичайного людського організму. Порожнеча опановує душу... Земля годі селянина і є для нього стимулом для розбуркання цілого ряду найзвичайніших почуттів, вона має ще й значення – політичне та соціальне. Земля для селянина – основа його громадянства, ланка для зв'язку з державним організмом... Земля – це майже єдине мірило для оцінки етичної та суспільної вартості селянина. Людина без землі нічого не варта» [4; 3, с. 184, с. 192, с. 193].

Таким чином І. Франко вважає землю матеріальним чинником, що безпосередньо визначає духовні аспекти народного буття. Тому у його бориславських оповіданнях головною причиною моральної деградації пролетарів, що переважно є вчорашніми селянами, стає відірваність від громади, землі, способу існування, що визначався особливим природним ритмом хліборобської праці. Але для того, щоб вирватися із зачарованого кола злиднів і тяжкої праці, селянин має володіти землею. Тому поряд із завданнями просвіти народу письменник гостро ставить питання зростання його добробуту. Однак віднайти відповідь щодо джерел економічної емансипації українства Франко не може. На жаль, пропоновані ним способи звільнення селян від підневільної праці виглядають малоімовірно, майже фантастично. У повісті «Перехресні стежки» майбутній добробут селян цілком залежить від благодійності єврея-лихваря Вагмана та подвижництва молодого адвоката Рафаловича. Однак навряд чи виглядає цей сюжет цілком правдоподібним. Швидше більш реалістичною виглядає історія, покладена в основу оповідання «Яць Зелепуга».

Сюжет твору заснований на проблемі наступу індустріалізації, що постало перед галицьким селянством у зв'язку з поширенням нафтового промислу у Галичині наприкінці XIX століття. Невеликі земельні наділи, що часто не могли прогодувати великі селянські родини через свою подрібненість і виснаженість раптом обернулися джерелом мільйонних прибутків через неглибокі поклади нафти, на той час четверті у світі за своїм обсягом. Однак орієнтоване на традиційне хліборобство українство не спромоглося скористатися з нагоди розбагатіти. Франко акцентує увагу на тому, що заняття

нафтовим промислом попри свою прибутковість видається селянам чимось негідним, навіть грішним: «Що то за скарб: проклята ропа вонюча! Чоловікові християнському навіть гріх нею бабратись. То жидівське ремесло» [4; 16, с. 351]. Такий підхід характерний для українського рустикального дискурсу протягом всього XIX століття. Ідеальний образ селянина на момент написання Франком бориславського циклу вже цілком оформився і викристалізувався. Навіть більше, став уже до певної міри анахронізмом. Дитинність обманутого чужинцем доброго поселянина виглядала органічно у сентиментальній прозі, кількома десятиліттями раніше, але не після засвоєння українською літературою реалістичного досвіду життєписання. Ця обставина примушує письменника відмовитися від співчутливих інтонацій і вдатися до гострого натуралістичного змалювання реалій галицького села, охопленого нафтовою лихоманкою. Родинні чвари, що не обмежуються як у «Кайдашевій сім'ї» Нечуя-Левицького родинними сварками, неповагою до батьків та вибитим оком матері. Каталізатором трагедії слугує горілка, яка, здається, затоплює свідомість усього селянства, підточуючи його фінансове становище та руйнуючи елементарні родинні та громадські взаємини. Отримані за спродану землю кошти швидко обертаються на прибутки для шинкарів, залишаючи родини у ще більш скрутних обставинах повного розорення. Картина народної пиятики та розорення сіл біля Борислава набуває в оповіданні справді апокаліптичного характеру. Однак такий стан речей на думку І. Франка не пов'язаний з природною ледачістю та відсутністю селянства: «Поганий економічний порядок невдержимою силою пре нашого мужика – особливо біднішого – до п'янства. У п'янстві він шукає забуття своєї недолі; п'янство – то його протест проти того ладу, котрого всіх кінців і движучих причин він не може збагнути своїм розумом, серед котрого він не може придумати для себе ніякої підмоги. От він і пускається, опустивши руки, у той вир, котрий несе його до погибелі, пускається з резигнацією, хоч з болішим серцем, добре знаючи, яка доля жде його накінці» [4, с. 26, с. 227]. Яць Зелепуга прямує саме таким шляхом. Франко доводить становище свого героя до практично повного життєвого фіаско: «Господарство було зовсім занедбане і зруйноване, худобу забрав жид за горілку, збіжжя було випродане, плоти пообломлювані, навіть більша частина господарської посуду помандрувала з хати до коршми. Яць Зелепуга тільки на ніч приходив до хати – цілими днями просиджував у коршмі. Пив мало, але для його ослабленого і зісаного організму досить було двох-трьох чарок, щоб зовсім запаморочити йому голову» [4, с. 16, с. 339]. У цей момент письменник відмовляється від простої констатації загибелі героя і вдається до парадоксального повороту сюжету: Яць вирішує сам зайнятися нафтовим промислом. Таким чином Франко пропонує можливу перспективу для входження українського селянства у нову суспільно-економічну реальність. Відмовившись від пияцтва селянин розгортає активну діяльність з метою віднайдення коштів для свого підприємства, затято долає невдачі і перешкоди, ладий йти до останнього в осягненні покладеної мети. Його фанатизм і затятість, готовність стояти до останнього у практично безвихідній ситуації багато у чому нагадують характеристичні риси ватажків селянських повстань. Власне кажучи, його спроба виглядає варіантом одвічного українського бунту супроти визискувачів, але закінчується вона нічим. У момент успіху Яць не бачить подальшої перспективи власного промислу. Хоча він зміг віднайти кошти для організації промислу, розробивши свого роду бізнес-план, не здатен навіть осягнути і поррахувати гроші, які він запросив за родовище. Цією деталлю письменник підкреслює, що головною перешкодою на шляху перетворення бідного селянина у справжнього підприємця є його неосвіченість. Крім того, спробу Яця не сприймають всерйоз ані промисловці-євреї, ані його односельчани. Громадські настрої досить влучно характеризує такий уривок з твору: «По цілм Бориславі шибнула вість, що Зелепуга викопав три ями кип'ячки і продає все Менделеві за мільйон. Жиди всміхалися, хлопи зітхали, хрестилися хрестом святим або міркували над тим, що почне старий, осамотілий і напіводурілий Яць з такими страшними грішми. А проте всі бігли до його хати, знаючи, що там почастунок буде неабиякий» [4; 16, с. 371]. Франко таким чином обстоює свою не раз ним задекларовану позицію, яка виражається у тому, що насамперед потрібно дати народові просвіту, щоб він міг сам вирішувати свою долю в економічному, національному і політичному аспектах його життєдіяльності.

Отже, як письменник і громадський діяч І. Франко чітко окреслює становище українського селянства у структурі громадянського суспільства Австро-Угорської імперії як нерозвинутої архаїчної одиниці, що залишилася осторонь еволюційного поступу і потребує особливої уваги, оскільки, на його думку: «Кожний народ, кожна громада працює над тим, не покладаючи рук. А хто би смів хвилю загавитися або й зовсім відцуратися роботи, може бути певний, що незабаром його не стане на світі, що той поступ буде для нього не добродієм, а пожежею і спалить його і змете з землі безслідно» [4; 26, с. 314]. Свідомо чи підсвідомо Франко сценою загибелі окраденого Яця Зелепуги, що так і не встиг скористатися зі свого несподіваного багатства, у полум'ї, ілюструє свою сентенцію. У силу бездержавності українства справа просвіти селянства довгий час залишалася виключно роботою інтелігентів-ентузіастів, до яких безумовно належав І. Франко. Як письменник, він у своїх тестах вдається до художнього осмислення становища селянства, перебуваючи таким чином у загальному рустикальному дискурсі української літератури, який визначав значною мірою її обличчя протягом попередніх двох століть.

Література:

1. Бальзак Оноре. Ежені Гранде. Селяни : [романи] : пер. з фр. / О. Бальзак. – 2-е вид. перероб. – К. : Дніпро, 1981. – 468 с. – (Вершини світового письменства. – Т. 38)
2. Гуревич А.Я. Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства / А.Я. Гуревич. – М. : Искусство, 1990. – 396 с.
3. Словник української мови : у 11 т. / за ред. І. К. Білодіда ; АН УРСР. Інститут мовознавства. – К. : Наукова думка, 1970-1980. – Т. 6. – С. 575.
4. Франко І. Збір. творів : у 50 т. / І. Франко – К., 1976-1986.

Анотація

**Т. ЛОПУШАН, Ю. ЯРОМЕНКО. ОСОБЛИВОСТІ РОЗКРИТТЯ РОЛІ І МІСЦЯ
УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА В СОЦІАЛЬНІЙ ІЄРАРХІЇ АВСТРО-УГОРЩИНИ
В ПРОЗОВОМУ ДОРОБКУ ІВАНА ФРАНКА**

Стаття присвячена дослідженню поглядів Івана Франка на українське селянство, його місце, роль і соціальне становище у суспільній ієрархії Австро-Угорської імперії у контексті розвитку селянської тематики і проблематики в українській літературі другої половини XIX – початку XX століття. У ході аналізу прозових текстів та публіцистики письменника, що належать до різних періодів його творчості, з’ясовано специфіку становлення та трансформації авторського підходу до творення колективного образу селянства та окремих його представників. Особлива увага приділяється проблемі характеру взаємодії національної інтелігенції та селянства в процесі становлення модерної нації та пошуку шляхів подолання архаїки і входження українського села у нову епоху розвитку цивілізації, позначену конфліктом індустріального та традиційного суспільства.

Ключові слова: Іван Франко, культура, рустикальний, селянство, традиція, національний.

Анотация

**Т. ЛОПУШАН, Ю. ЯРОМЕНКО. ОСОБЕННОСТИ РАСКРЫТИЯ РОЛИ И МЕСТА
УКРАИНСКОГО КРЕСТЬЯНСТВА В СОЦИАЛЬНОЙ ИЕРАРХИИ АВСТРО-ВЕНГРИИ
В ПРОЗАИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ ИВАНА ФРАНКА**

Статья посвящена исследованию взглядов Ивана Франка на украинское крестьянство, его роль и социальное положение в общественной иерархии Австро-Венгерской империи в контексте развития крестьянской тематики и проблематики в украинской литературе второй половины XIX – начала XX века. В ходе анализа прозаических текстов и публицистики писателя, принадлежащих к разным периодам его творчества, выяснена специфика становления и трансформации авторского подхода к созданию коллективного образа крестьянства и отдельных его представителей. Особое внимание уделяется проблеме характера взаимодействия национальной интеллигенции и крестьянства в процессе становления современной нации и поиска путей преодоления архаики и вхождения украинского села в новую эпоху развития цивилизации, обозначенную конфликтом индустриального и традиционного общества.

Ключевые слова: Иван Франко, культура, рустикальный, крестьянство, традиция, национальный.

Summary

**T. LOPUSHAN, YU. YAROMENKO. FEATURES OF THE DISCLOSURE OF THE ROLE AND PLACE
OF UKRAINIAN PEOPLE IN THE SOCIAL AREA OF AUSTRIA-HUNGARY
IN THE IMPACT ROAD OF IVAN FRANCO**

The paper is devoted to the research of Ivan Franko’s views on Ukrainian peasantry, its place, role and social condition in the hierarchy of Austrian-Hungarian Empire in the context of the development of the subject-matter and problems in the Ukrainian literature in the second half of XIX – and the beginning of XX centuries. While analyzing the writer’s prose and journalistic works which belong to different periods of his creative activity, specific aspects of the establishment and transformation of the authors’ approach to the creation of a collective image of peasantry and its individual representatives have been found out. Special attention is paid to the nature of the interaction of national intelligentsia and peasantry during the establishment of a modern nation, and the search for the ways how to overcome archaic trends and to lead Ukrainian village to a new epoch of the civilization development, marked with the conflict of industrial and traditional society.

Key words: Ivan Franko, culture, rustic, peasantry, tradition, national.

кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри
українознавства
Львівського державного
університету безпеки
життєдіяльності

ДІЕСЛІВНІ ФОРМИ ТЕПЕРІШНЬОГО ЧАСУ В УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТСЬКИХ ГОВІРКАХ XVI – XVII СТ. (НА МАТЕРІАЛІ УЧИТЕЛЬНИХ ЄВАНГЕЛІЙ)

Одним з актуальних завдань історичної діалектології є реконструкція стану діалектної системи на різних часових зрізах. Головним джерелом для такої реконструкції є писемні пам'ятки різних періодів, які походять із певних регіонів України та більшою чи меншою мірою відбивають особливості тогочасного народного мовлення. Одними з найцінніших у цьому плані рукописних джерел є учительні Євангелія (далі УЄ) – збірники проповідей, які мали значне поширення в XVI–XVII ст. Більшість цих текстів створено на теренах Західної України, про що часто свідчать покраїнні записи чи місця зберігання рукописів [1, с. 23–25].

Незважаючи на призначення й тематику УЄ, у їхніх текстах трапляється загалом незначна кількість церковнослов'янських елементів, натомість у мові проповідей можна виокремити чимало рис народного мовлення, зокрема діалектизмів. Мовозначний аналіз текстів УЄ переконливо довів, що на них позначився вплив карпатських діалектів, імовірно, більшість цих пам'яток створена (переписана) в Карпатському регіоні [2]. Саме тому УЄ – одні з найцінніших джерел для вивчення минулого говірок цієї території.

Загалом писемні пам'ятки української мови вже неодноразово ставали об'єктами історико-діалектологічних досліджень у контексті граматики. Яскравим прикладом такої розвідки є праця І. Керницького «Система словозміни в українській мові: На матеріалах пам'яток XVI ст.» [3], де вчений зробив спробу реконструювати морфологічну систему мови згаданого періоду, приділивши увагу й діалектній диференціації словоформ. Діалектний аспект більшою чи меншою мірою властивий й іншим працям з історичної морфології (С. Бевзенка, О. Безпалька, М. Жовтоброуха, О. Крижанівської, Г. Наєнко, В. Німчука, С. Самійленка та ін.), джерелами для яких стала велика кількість пам'яток української мови, зокрема й деякі списки УЄ. Однак мова значної частини текстів цього жанру ще взагалі не була об'єктом мовознавчих досліджень, у тім числі й історико-діалектологічних. Саме тому вивчення значної кількості списків УЄ з цього погляду є актуальним та перспективним завданням історичної діалектології та здатне виявити нову інформацію про минуле карпатських діалектів.

Завданням нашого дослідження є: 1) схарактеризувати засвідчені в УЄ специфічні форми теперішнього часу дієслів, які становлять явище діалектного мовлення; 2) проаналізувати виявлені словоформи з огляду на дані про походження окремих списків. Отримані результати дадуть змогу доповнити знання про стан карпатських говірок вказаного періоду.

Джерелами стали 15 списків УЄ, що зберігаються в відділі рукописів Львівської національної бібліотеки ім. В. Стефаника (див. перелік джерел).

У нашому дослідженні виходимо з позиції про відносну сталість діалектного мовлення, особливо говірок територій, відносно ізольованих природними чинниками. Гадаємо, що коли певна риса, яка представлена в пам'ятці, існує в сучасних діалектах, то її поява (особливо неодноразова) в рукописі вказує на те, що для живого мовлення переписувачів ця особливість також була характерною.

Розглянемо детально дієслівні форми, засвідчені в досліджених текстах, звертаючи увагу на регіональні особливості цих словоформ.

• У І особі однини теперішнього часу дієслова з основою на -а часто набувають закінчення -м: *тень знакъ ва^н оповѣда^н* (XIII, 267а); *вызнава^н ты^ж Єдино крѣщеніє, дла ѿ^ннущѣна грѣхѡ^е* (VIII, 212а). Архаїчна слов'янська флексія -м типова для західно- та південнослов'янських мов, а також частини західноукраїнських говірок (бойківських, західних закарпатських, лемківських, а також надсянських) [4, № 237; 5, с. 178; 6, с. 43]. Такі форми трапляються в галицьких грамотах уже з XIV ст. [7, с. 27], вони засвідчені, зокрема, в пам'ятках лемківського, а також закарпатського походження з XVI ст., однак рідко виявлені в текстах з інших українських земель [3, с. 180]. Прикметно, що серед досліджених УЄ ця флексія трапляється лише в тих пам'ятках, які походять з Лемківщини (УЄ VIII, XIII). Гадаємо, що на XVII ст. дієслівне закінчення -м вже було значно поширене в лемківських говірках.

• Дієслова з основами на -к та -г у формах І особи однини та III особи множини практично в кожному списку виступають без чергування приголосних в основі: *ѡ^нвръгоуа ego* (I, 95б), *пойдж...и режж* (I, 6а); *скоро са до него оутекоу* (X, 37а); *не могу^н* (I, 109а); *стерегу^н стои волѣ ego* (V, 90а). На думку Ю. Шевельова, форми з чергуванням приголосних в основах дієслів поширилися в українській мові з XVIII ст. [8, с. 821]. Однак перші випадки такого чергування засвідчено в грамотах XIV–XV ст., хоч пам'ятки XVI ст. часто містять давні форми [3, с. 179]. У наших текстах жодного прикладу з чергуванням не виявлено, що, як уважаємо, вказує на те, що їх у говірковому мовленні на той час не було. Зрештою, брак чергувань [г], [к] з [ж], [ч] є архаїчною рисою в частині говірок карпатської діалектної зони, а також у надсянських і деяких наддністрянських [9, с. 228; 10, с. 175] (хоч у цих говірках здебільшого поряд існують паралельні варіанти). Форми без зміни кореневих приголосних є й у сусідніх польській та словацькій мовах, вплив яких міг сповільнювати появу чергувань у говірках Карпат.

• Засвідчено кілька форм І особи однини від дієслова *быти*. Форма *есмь* часта в церковнослов'янських уривках: *азь Есмь гъ бѣ ваишъ* (II, 22a); *чиста Есмь* (VI, 183б) тощо. Доволі часто трапляється *есми*: *того о^м кого есми посла^н* (IV, 72б), а також *естемь* (імовірно, полонізм): *я Есмь емь хр^тїа^нка* (I, 292б); *не Есмь емь г^оде^н* (XV, 40б); навіть: *оучесА о^м мене, иж е^н есмь тихый и покорного ср^дца* (XIII, 113a); *зыйди о^м мене бо Е^н чл^кь гр^шинный Есмь* (X, 146a). Найчастіше бачимо форму *емь*: *не е^н А г^оде^н ц^обы есь по^о пок^рытА дому моего оувойшо^н* (XIV, 38б); *бѣда мнѣ, що емь чл^кь гр^шинный* (XIV, 168б). Мабуть, саме форми *ем* та *естем* виявляють тогочасне розмовне мовлення вказаних територій. Форма *ем* і досі вживається, наприклад, у закарпатських, лемківських, бойківських говірках [11, с. 84; 12, с. 139; 13, с. 71]. Окрім того, на Лемківщині існує й *естем* [14, с. 141]. Форма *есми* збережена лише на Гуцульщині [8, с. 757].

• Форми І та II особи однини від *быти* зрідка омонімі з формою III особи однини *ест*: *и я есмь по^о властью* (XI, 121a); *тебе ты^н зовоум чим ти не Есмь* (VII, 89б). *Ест* кілька разів виступає у III особі множини: *так Есмь Сми хитри. вьнегда^ж бываюум наидеми чл^ко^н* (IX, 44б); *ва^н зако^н и пр^рци на то^н Есмь постановлены* (XI, 40б). Мабуть, таке слововживання виникло під впливом поширеної форми *ест* (див. нижче). Тим більше, що вживання *ест* для інших осіб (передусім першої) відоме подекуди на Лемківщині, Бойківщині, Надсянні, Наддністрянщині [12, с. 139; 15, с. 69; 16, с. 82].

• Для мови УЄ характерні форми дієслів *пити*, *бити*, *лити* на зразок *чаши тоуж кѣторуж А пїю* (X, 22б); *излѣж о^м дѣа моего* (VII, 68б); *симъ кр^стомъ побіеши неприАтелА* (XIV, 151a); *кто маи з високу оупаде, тотъ май лихо оубие^нсА* (XIV, 167б); *бїють оу звони* (VI, 81a); *кды^ж оупїютсА* (IX, 183б); проте (дуже рідко): *кто тѣло оубьЕсмь* (X, 17б). До прикладу, Крехівський Апостол містить написання на зразок *бью*, *бѣе*, *бѣет* [17, с. 370], а закарпатські пам'ятки часто виявляють саме написання з *i*, *u*. Такі самі форми з [и] (рідше [і]) відомі передусім у лемківських, а також у багатьох наддністрянських, деяких бойківських, закарпатських, надсянських говірках [4, № 236].

• У кількох списках зафіксовані стягнені дієслівні форми II особи однини: *о то^н читаши* (V, 159a); *не о^мрима^н ни^н* (VIII, 136a); *знаю и^ж ма завше выслуха^н* (X, 26б); *теразь опуца^н ги служебника твоЕго* (XIII, 300a) (також в I, XIV). Стягнені форми дієслів у III особі є в більшій кількості УЄ: *кто мене люби^н а сло^о мои^н слоуха^н* (I, 47б); *кто колата^н отвори^нсА Емов* (V, 156a); *та^ж бѣ прославлА^нсА!* (VII, 127a) (також в УЄ VI, IX, X, XI, XII, XV, III). Стягнені форми II і III особи однини в діалектах мають однакову територію поширення – вони характерні для мовлення Карпат [9, с. 225], функціонують головню на Лемківщині, проте відомі і в закарпатських, деяких бойківських та гуцульських говірках [4, № 237; 5, с. 178; 13, с. 70; 6, с. 43; 18, с. 143]. Стягнені форми в говорах нерідко співіснують із повними. Здебільшого причиною появи стягнених форм називають вплив західнослов'янських мов. Випадки стягнення в дієсловах засвідчені в західноукраїнських пам'ятках з XVI ст. [8, с. 689]. Кілька схожих форм є в текстах XVI ст. з Київщини, однак там це, очевидно, полонізми [3, с. 190]. У наших текстах стягнені дієслівні форми однозначно репрезентують живе народне мовлення.

• У мові УЄ трапляються скорочені, очевидно розмовні, форми II особи однини від дієслів *хотіти* і *могти*: *тото мо^ж зрозумѣти чоловіче* (XIV, 130б), *ты не хочъ оучинити мѣтъ над ближнимъ свои^н* (XIV, 116б); *Если хо^н имѣти живо^н вѣчны^н* (VIII, 127б); *чого хо^н дѣвко проси собѣ дати* (XI, 140a) (VI, XIII, XV, V, IX). Зараз такі словоформи типові передусім для говірок Закарпаття [18, с. 143; 19, 175].

• Формами II особи однини дієслова *быти* виступають *еси* та *есь*: *ю^ж еси во^нныи* (I, 20б); *ты жидови^н Еси* (III, 9a); *адаме где Есь* (IV, 182a); *даи ми що Есь вино^н* (X, 112б) та ін. Обидві вони могли бути в тогочасному говірковому мовленні. Наприклад, *еси* часто відзначали в лемківських, закарпатських, надсянських говірках [12, с. 139; 14, с. 141; 11, с. 83; 16, с. 82].

• У формах II особи однини дієслів *дати*, *вѣсти* переважає закінчення *-си*: *ци даси емж Смию* (I, 122a); *глаго^н оуморж тА аще не повѣси* (VII, 157a). Проте нерідко є і форми на *-сь*: *Еже просить хлѣба. а ци подасъ Емоу камень* (II, 92a); *Если болше выдасъ* (VI, 128a); *мАса не ись* (VII, 9б); *дай мнѣ дньс, а оутро дасъ бѣ* (XII, 25б); рідко на *-ш* (з XVII ст.): *даши^н ми пло^о* (XIV, 164a); *Если не да^н на^н слугу бжїего* (XIII, 305a). У більшості південно-західних говірок (включно з карпатським масивом) переважають форми на *-ш* від атематичних дієслів, проте в багатьох наддністрянських є й форма *дасъ* [4, № 243; 13, с. 71; 9, с. 220], як архаїзми вчені відзначали форми на *-сь* ще й у бойківських, а також закарпатських говірках (там обидві форми можуть бути паралельними) [17, с. 143]. Очевидно, наші пам'ятки демонструють типову тогочасну рису карпатського діалектного мовлення, де флексія *-ш* в атематичних дієсловах у XVII ст. лише розпочала вкорінюватися.

• У переважній більшості УЄ в формах III особи однини та множини домінує історична флексія *-ть*: *възнесеть* (I, 27б), *повѣсть* (I, 77б); *ни Єдинаго сѣмртъ не минеть* (II, 125б); *идеть година* (III, 10a); *достоупАть цр^ттва нѣчнаго* (II, 9б) та ін. Деякі списки, проте, містять і флексію *-тъ*: *который естъ найвышшимъ* (VII, 173б); *грѣшники милуетъ* (VIII, 65б); також у VI, IX, XI, XIII, XIV, XV. Хоч у встановленні того, твердим чи м'яким був [т] в закінченні, повністю покладатися на написання не можна, адже перед нами може бути лише правописне узвичаєння. Сьогодні флексійний [т] стверд у більшості південно-західних говірок, крім частини закарпатських і лемківських [4, № 242]. Імовірно, отже, що абсолютна перевага в пам'ятках *-тъ* вказує на тогочасне розмовне мовлення й не є лише південнослов'янським впливом.

• Практично в кожному УЄ трапляються форми III особи однини дієслів з флексією *-е*, аналогічно до сучасної першої дієвідміни: *аг^лъ наве^н пише* (I, 152a), *що сА тыче десАтера приказанїа бжїа* (I, 217б); *злато и сребро ваше поржавѣ* (IV, 152a,б); *лѣта наша яко паучина. котораа сА оснуе* (VII, 140a) тощо. Вони можуть виступати й перед постпозитивною часткою *сА*: *яко овча на заколенїе ведєсА* (IX, 14a); *землА разсАдєсА по^о ними* (X, 4a);

та^н найбарзѣй діАво^і подшанцовуєсА (XIV, 1076), що є ознакою південно-західних говірок [9, с. 128]. Проте значну перевагу в УС мають форми на *-еть*. Зазначимо, що окремі карпатські й наддністрянські, а також подільські, буковинські говірки зберігають архаїчні форми на зразок *пишет, берет* [10, с. 174; 12, с. 132; 11, с. 75]. Форми з занепалим *-ть* властиві найранішим українським пам'яткам (Ізборники, Остромирове Євангеліє, Четья XV ст.). На період XVI–XVIII ст. вони залишаються помітною рисою українських рукописів [17, с. 360]. Гадаємо, отже, що паралельне вживання форм на *-е* та на *-еть* відбиває саме неусталеність обох форм у розмовному мовленні Карпатського регіону.

- Від дієслова *быти* формою III особи однини виступає лише *єст(ь)*: *имА ми Є^{см} параскевіа* (I, 2926); *яко вы^{ше} о то^у Є^{сть} написано* (XIII, 1106). До речі, ця форма збережена на Лемківщині, Надсянні, Закарпатті (часто поряд з *є*) [12, с. 139; 14, с. 141; 16, с. 83; 11, с. 85]. У значенні «нема» в більшості УС вжито конструкцію *не Єст*, що зараз особливо властива для закарпатських, а також деяких бойківських та лемківських говірок [4, № 274; 12, с. 139]: *погинули єсмо, не Є^{см} хто бы на^с ратоваль* (XII, 226); *не Є^{см} млі^{ти} ты^м которыи не чинА^т мліосрдіа* (VII, 1406). Рідкісна форма *нѣт*: *в которо^у жє^онои зрады нѣ^т* (IV, 8а). *Нім* у значенні «нема» засвідчено на Лемківщині [4, № 274; 14, с. 141].

- У I особі множини в мові УС домінує закінчення *-мо*: *познаємо* (I, 5а); *идємо широкы^н гостинцємь* (II, 9а); *не вѣдаємо днА ани години* (IV, 26). Однак у більшості написань *м* винесена над рядок, тому може означати закінчення *-м*. Рідко трапляється флексія *-мь*: *маємь розоумѣти* (II, 996); *що ширѣи изрозумѣмь* (IX, 466); *дойдемь до живота вѣчного* (XII, 22а) тощо. Трапляється й закінчення *-мы*: *ямы або піє^н* (I, 3616); *мы же кланАЄмосА Єго же вѣмы* (II, 526); *ω^ннесемь велику^ю потѣху* (IX, 92а); *просѣмы тА* (XI, 264а). У двох списках часте діалектне закінчення *-ме*: *каторыи дары маємь ω^н него* (XIII, 106), *на то ни^ч не дбаємь* (XIII, 136а); *мы кланАЄмосА кого мы знаємь* (XIV, 46). Привертають увагу стягнені форми *по чє^н знамь* (XIII, 2416), *дамь та^н дарь є^ду бгу* (XIV, 476) та ін. У південно-західних говорах на більшій території поширені водночас *-мо* та *-м*, тоді як у карпатській діалектній групі, а також західних надсянських говірках – флексія *-ме* [4, № 241; 9, с. 225; 13, с. 69; 14, с. 116; 6, с. 44]. Закінчення *-ме* відоме з XVII ст., згодом воно часто трапляється в закарпатських і лемківських текстах. Походження форм з *-ме* неоднозначне – їх трактують або як словакізми [3, с. 193; 20, с. 192], або як архаїзми з доісторичної доби [5, с. 179], тому поява цього закінчення в УС може відбивати або запозичення, або питому місцеву особливість, що є міждіалектним утворенням. Закінчення *-мо* теж характерне для частини бойківських і надсянських говірок [15, с. 69]. Флексія *-мы* (*-ми*) є в лемківських говірках, переважно у формі *єсмы* [3, с. 193; 12, с. 132].

- Різноманітні форми I особи множини засвідчено від дієслова *быти*. У більшості УС трапляється *єсмо*: *повиновати єсмо радоватисА ємж* (I, 396); *грѣшни Єсмо вишитки* (III, 3а). Значну частоту має й форма *єсмы* (рідше *єсми*): *мы єсмы ниц мовсєовы* (I, 836); *блжєни єсмы и мы братіЄ* (IX, 5а) (та в II, III, V, VI, VIII, IX). *Єсме* є у двох списках: *ω^н него^ж всѣ Єсме* (XIII, 262а); *довжны Єсме* (XIV, 1626).

Цікава форма *ємо*, що постала під впливом аориста, є лише в УС XI: *при доброи памАти є^мо* (XI, 216), *Є^{см} є^мо немоцныи длА грѣхо^с свои^х* (XI, 256), а також у формі особового закінчення в УС X: *бо^жмо єдиногω ω^нца нѣнаго, и Єдинои ма^ткы* (X, 256). Така форма відома в книжній українській мові XVII ст., П. Житецький припускав, що вона мала певну підтримку в живому мовленні [21, с. 70], можливо, *ємо* була говірковою рисою, що до сьогодні не збереглася.

- Форми I та II осіб однини та множини від дієслова *быти* можуть бути утворені з особовими флексіями (*-мь, -сь, -смо, -сте*), що приєднуються до інших слів у реченні: *гды А^н мєжи миро^н. то А^н Є^{см} свѣ^тм мироу* (I, 816); *я^н слуга па^нскаА* (VIII, 1686); *а А ... тобѣ повѣдаю. жєсѣ ты єси! петръ* (VI, 1916); *виш^тци кѣтрыистє обтАгчєни* (VIII, 55а). Утворення часових форм з особовими флексіями загалом характерне для південно-західного наріччя [4, № 245], і в УС це риса живого мовлення.

- У формах III особи множини можливі взаємовпливи між дієвідмінами: *оныи волы...ж^ж спєчени готови лєжю^т* (VII, 113а); *иныи троують другь^х* (XI, 171а), але такі випадки рідкісні. У наддністрянських, гуцульських, буковинських та інших південно-західних говірках є варіантні форми дієслів II дієвідміни з *-уть* [22, с. 115].

- Від дієслова *быти* у III особі множини виступає характерна форма *соуть*: *тыи єще в свѣтѣ соу^т* (I, 88а); *то соу^т, грѣхи которіи чинимо* (VI, 236). Її зберігають карпатські говірки, а також деякі надсянські й наддністрянські [13, с. 71; 18, с. 144; 11, с. 85; 14, с. 141; 16, с. 83].

Карпатські говірки становлять діалектний масив, для якого характерна низка особливих мовних явищ, зокрема збереження численних архаїзмів та наявність специфічних рис, які виникли під впливом контактів із західнослов'янськими мовами. Ці тенденції відбиті й у дієслівних формах наших пам'яток.

Більшість дієслівних форм, засвідчених в УС – пам'ятках, що мають помітний розмовний колорит, – переважно не книжні чи церковнослов'янські, а властиві для розмовного, зокрема діалектного, мовлення Карпат XVI–XVII ст. Матеріал досліджених УС демонструє типові для тогочасного мовлення карпатської діалектної зони форми теперішнього часу дієслів, наприклад, зі стягненням в основі на зразок *читаши, питає, знає*; особові форми дієслова *быти* – *єм і суть*; форми з флексією *-ме* в I особі множини теперішнього часу та ін. Можна виокремити й тенденції, що діяли в розмовному мовленні, зокрема, до утримання дієслівних форм без чергування [г], [к] з [ж], [ч], переважання форм II особи однини на *-си* від атематичних дієслів, а також хитання між формами на *-е* та на *-еть* у III особі однини. Деякі виявлені риси пов'язані з окремими діалектами, наприклад, закінчення *-м* в I особі однини дієслів з основою на *-а* в УС з території Лемківщини. Можливо, засвідчені й говіркові форми, які не збереглися (*ємо*).

Окреслені особливості доповнюють уявлення про карпатські говірки вказаного періоду та можуть стати матеріалом для розвідок з історії українських карпатських діалектів, а форми з точніше локалізованих УС – матеріалом для історичного атласу української мови. Перспективним для подальших досліджень стане й опрацювання більшої кількості УС, локалізація їх списків, а також залучення до розгляду пам'яток інших жанрів із вказаної території.

Джерела:

- УЄ I – 1558 р., ф. 2 (Нар. дому), № 379, 366 арк.
УЄ II – ост. чверть XVI ст., ф. 2 (Нар. дому), № 77, 199 арк.
УЄ III – ост. чверть XVI ст., ф. 1 (НТШ), оп. I, № 192, 32 арк.
УЄ IV – кін. XVI – поч. XVII ст., ф. 77, оп. I, № 31, 218 арк.
УЄ V – кін. XVI – поч. XVII ст., ф. 77, оп. I, № 77, 201 арк.
УЄ VI – кін. XVI – поч. XVII ст., ф. 1 (НТШ), оп. I, № 91, 209 арк.
УЄ VII – 1603 р. (Чолгани), ф. 77, оп. I, № 78, 209 арк.
УЄ VIII – 1635 р. (Височани, переписувач Тимофій), ф. 2 (Нар. дому), № 62, 218 арк.
УЄ IX – бл. 1640 р. («Ясиниківське»), ф. 1 (НТШ), оп. I, № 236, 186 арк.
УЄ X – 1641 р., ф. 77, оп. I, № 32, 451 арк.
УЄ XI – перша чверть XVII ст., ф. 2 (Нар. дому), № 31, 310 арк.
УЄ XII – друга чверть XVII ст., ф. 77, оп. I, № 30, 53 арк.
УЄ XIII – друга чверть XVII ст., ф. 1 (НТШ), оп. I, № 397, 352 арк.
УЄ XIV – 1668 р. (переписувач Стефан Плав'янський), ф. 1 (НТШ), оп. I, № 234, 178 арк.
УЄ XV – кін. XVII – поч. XVIII ст., ф. 77, оп. I, № 256, 8 арк.

Література:

1. Чуба Г. Українські рукописні учительні Євангелія. Дослідження, каталог, описи / Галина Чуба. – К. ; Львів : Свічадо, 2011. – 224 с.
2. Макович Х.Я. Писемна пам'ятка крізь призму діалектологічних досліджень (на матеріалі рукописних учительних Євангелій із території Карпат) / Х.Я. Макович // Вісник Інституту археології Львівського національного університету ім. Івана Франка. – 2015. – Випуск 10. – С. 183–191.
3. Керницький І. М. Система словозміни в українській мові: На матеріалах пам'яток XVI ст. / І.М. Керницький. – К. : Наук. думка, 1967. – 288 с.
4. Атлас української мови : У 3 т. Т. II: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі / ред. Я. Закревська. – К. : Наук. думка, 1988. – 520 с.
5. Возний Т. Система дієслівних форм часу в говірці с. Бітлі на Львівщині / Т. Возний // Українська діалектна морфологія. – К., 1969. – С. 177–183.
6. Пшепюрська М. Надсянський говір / Марія Пшепюрська // Праці українського наукового інституту. – Варшава, 1938. – Т. XLIV. Серія філологічна, Кн. 7. – 88 с.
7. Мозер М. Причинки до історії української мови / Міхаель Мозер. – Х. : Харк. істор.-філол. т-во, 2008. – 832 с.
8. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / Юрій Шевельов – Х. : Акта, 2002. – 1054 с.
9. Бевзенко С. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К.: Вища школа, 1980. – 246 с.
10. Марчук Н. Й. Форми 3-ої особи дієслів теперішнього часу в українських говорах / Н. Марчук // Українська діалектна морфологія. – К. : Наук. думка, 1969. – С. 168–177.
11. Верхратський І. Знадоби до пізнання угорско-руських говорів. Ч. I. Говори з наголосом димимим / Іван Верхратський. – Львів, 1899. – 276 с.
12. Верхратський І. Про говор галицьких лемків / Іван Верхратський // Збірник філологічної секції Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1902. – Т. 5. – 489 с.
13. Бандрівський Д. Г. Говірки Підбузького району Львівської області / Д. Г. Бандрівський. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – 104 с.
14. Зілинський І. Лемківська говірка села Явірок / Іван Зілинський // Lud słowiański. – Kraków, 1934. – Т. III, Z. 2. – S. 18–43.
15. Пура Я. О. Говори західної Дрогобиччини. Ч. 1 / Я. О. Пура. – Львів : Львів. держ. пед. ін-т, 1958. – 88 с.
16. Верхратський І. Про говор долівський / Іван Верхратський // Записки НТШ. – Львів, 1900. – Т. XXXV–XXXVI, Кн. 3–4. – С. 1–128.
17. Огієнко І. Українська літературна мова XVI ст. і український Крехівський Апостол / проф. Іван Огієнко. – Варшава, 1930. – Т. 1. – 520 с.
18. Орос В. І. Із спостережень над говірками Хустського району Закарпатської області / В. І. Орос // Наук. записки УжДУ. – 1957. – Т. XXVI, Вип. 2. – С. 135–154.
19. Сабадош І. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / Іван Сабадош. – Ужгород : «Ліра», 2007. – 480 с.
20. Панькевич І. До питання генези українських лемківських говорів / І. Панькевич // Славянская филология. – 1958. – Т. 2. – С. 164–197.
21. Житецький П. Г. Нарис літературної історії української мови в XVII ст. / П. Г. Житецький // Житецький П. Г. Вибрані праці. Філологія / П. Г. Житецький. – К. : Наук. думка, 1987. – С. 20–138.
22. Марчук Н. Й. Система дієслівної словозміни / Н. Й. Марчук // Фонетична, морфологічна і лексична система українських говорів. – К., 1983. – С. 101–126.

Анотація

Х. МАКОВИЧ. ДІЄСЛІВНІ ФОРМИ ТЕПЕРІШНЬОГО ЧАСУ В УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТСЬКИХ ГОВІРКАХ XVI–XVII СТ. (НА МАТЕРІАЛІ УЧИТЕЛЬНИХ ЄВАНГЕЛІЙ)

У статті розглянуто діалектні форми теперішнього часу дієслів, виявлені в мові 15 списків рукописних учительних Євангелій XVI–XVII ст., що походять з Карпатського регіону. Засвідчено низку особливих мовних явищ, які й досі характерні для карпатських говірок, зокрема, збереження архаїчних дієслівних форм (наприклад, з браком чергування [г], [к] з [ж], [ч]; форми *єм* та *суть* від *быти* та ін.), а також наявність рис, які можна трактувати або як міжмовні (міждіалектні) паралелі, або як запозичення з сусідніх слов'янських мов (наприклад, форми з флексією *-ме* в I особі множини).

Ключові слова: форми теперішнього часу дієслів, учительне Євангеліє, діалектизм, карпатські говірки, історична діалектологія.

Аннотация

Х. МАКОВИЧ. ГЛАГОЛЬНЫЕ ФОРМЫ НАСТОЯЩЕГО ВРЕМЕНИ В КАРПАТСКИХ ГОВОРАХ XVI-XVII ВВ. (НА МАТЕРИАЛЕ УЧИТЕЛЬНЫХ ЕВАНГЕЛИЙ)

В статье рассмотрены диалектные формы настоящего времени глаголов, обнаруженные в языке 15 списков рукописных учительных Евангелий XVI–XVII вв. из Карпатского региона. Засвидетельствовано ряд особых языковых явлений, которые до сих пор характерны для карпатских говоров, в частности, сохранение архаичных глагольных форм (например, отсутствие чередования [г], [к] с [ж], [ч] в формах слов, употребление личных форм *ест* и *суть* от *быти* и др.), а также наличие черт, которые можно рассматривать либо как межъязыковые (междиалектные) параллели, либо как заимствования из соседних славянских языков (например, формы с флексией *-ме* в I лице множественного числа).

Ключевые слова: формы настоящего времени глаголов, учительное Евангелие, диалектизм, карпатские говоры, историческая диалектология.

Summary

K. MAKOVYCH. VERBAL FORMS OF PRESENT TENSE IN UKRAINIAN CARPATHIAN DIALECTS OF XVI–XVII CENTURY (ON THE MATERIAL OF DIDACTIC GOSPELS)

Dialectal verbal forms of present tense found in the language of 15 lists of handwritten XVI–XVIIth centuries Didactic Gospels originating from the Carpathian region have been considered in the article. A number of special linguistic phenomena, which are still typical for the Carpathian dialects has been revealed. These are in particular: the preservation of archaic verbal forms (for example, forms with the lack of alternation [г], [к] and [ж], [ч], use of personal forms *єм* and *суть* of the verb *быти* etc.), as well as features that can be interpreted either as interlingual (intersdialectal) parallels, or as borrowings from neighboring Slavic languages (for example, forms with an ending *-ме* in the first person plural).

Key words: verbal forms of present tense, Didactic Gospel, dialectal form, Carpathian dialects, historical dialectology.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української
філології
Маріупольського державного
університету*

*магістрант факультету філології
та масових комунікацій
Маріупольського державного
університету*

ХУДОЖНЯ ТРАНСФОРМАЦІЯ ОБРАЗУ МАКСИМА КОЛОМІЙЦЯ В РОМАНІ А. КОКОТЮХИ «ЧОРНИЙ ЛІС»

Останнім часом зріс інтерес до творів історичної тематики. Письменники торкаються теми героїчного минулого чи не в кожній другій книзі. Вона приваблює не тільки «майстрів пера», але й звичайну пересічну людину. Читач занурюється у вир історичних подій, намагається аналізувати, робити певні висновки і кожною прочитаною сторінкою підтверджує, що все ж таки історія не забута. Одним із найпопулярніших письменників, які працюють у жанрі історико-пригодницького роману, є Андрій Кокотюха. У його творах історичної тематики не тільки відбито події минулого, фатальні битви, криваві суперечки двох протиборчих сил, але й зображено людину у вирі цих подій, розкривається її внутрішня сутність. На прикладі одного з таких творів ми спробуємо показати трансформацію, а також розкрити аспекти тих чи інших змін у формуванні художнього образу.

Проблемі вивчення та дослідження історичного роману присвятили свої наукові праці такі вчені, як Н. Бернадська [1], А. Гуляк [2], О. Логвіненко [3], Д. Пешорда [4]. У працях С. Філоненко найбільш широко представлено художній світ детективних романів Андрія Кокотюхи в контексті розвитку масової літератури [5]. Ґрунтовних літературознавчих розвідок щодо проблеми історичного роману у творчості вищезгаданого письменника досі немає. Саме це і зумовлює актуальність нашої статті.

«Чорний ліс – це гостросюжетний історико-пригодницький роман, який, хоч і має за основу реальні історичні події та наукові джерела, все ж таки залишається художнім, а не документальним твором», – стверджує сам автор [6]. Розглядати роман як суто історичний ми не можемо, але й стверджувати, що він цілком художній, теж неправильно. На нашу думку, художні елементи настільки поєдналися з документальними фактами, що важко говорити про переваги одних над іншими.

2016 р. став для А. Кокотюхи досить таки плідним. З-під його пера вийшов друком не один історичний твір. Серед них можна виділити «Чорний ліс», який став першим у трилогії романів, присвячених боротьбі повстанських загонів на західноукраїнських землях.

Події, які лягли в основу роману «Чорний ліс», охоплюють незначний проміжок часу – декілька місяців 1943 р. За такий короткий час автор зумів відтворити частину найважливіших історичних подій Другої світової війни, коли українська повстанська армія вела запекле протистояння одразу на трьох фронтах: з німцями, поляками, «советами» – радянською армією та червоними партизанами. Реалістичне історичне тло допомогло письменнику якнайкраще показати внутрішні зміни людини в калейдоскопі таких подій. З кожною новою сторінкою ми бачимо перед собою нового героя, людину, яка всупереч життєвим переконанням змінила свої погляди на протилежні, переглянула ставлення до багатьох речей, переосмислила своє призначення в житті.

У центрі сюжету – маленька, але водночас така велика історія колишнього міліціонера з Миргорода, який волею долі опинився за ґратами. Чи винна доля в тому, що успішний правоохоронець сам собі зламав життя, розправившись за задалегідь розробленим планом зі своїм начальником Матвієм Романенком? Питання досить складне, бо не думав тоді Коломієць про те, що його відбування покарання в таборі затягнеться так надовго. Війна змінила все.

У романі «Чорний ліс» письменник зображує Максима «не колишнім офіцером, а в'язнем із присвоєним порядковим номером». На початку твору герой постає перед нами спокійною, виваженою людиною, яку вже нічого не злякає в цьому житті. Навіть звістка про смерть дружини не позбавила його внутрішнього спокою, він прийняв її як Боже покарання за скоєне: «Навіть якби Оксана зараз була жива, бо й тут втрутилась війна, і Коломієць цілком серйозно думав, що загибель дружини є тією Божою карою, яку мусив отримати за вбивство» [6, с. 11]. Війна перекреслила всі мрії про щасливе сімейне майбутнє, позбавила Максима змоги вийти раніше, зробила вдівцем. І тому він вирішив просто пливати за течією, підкоритися долі. Він уже змирився з тим, що він – свій серед чужих. Ніколи кримінальні авторитети не приймуть колишнього міліціонера, він завжди буде «лягавим». Зовсім скоро його життя зміниться, зміняться й погляди на війну, але певні сумніви щодо своєї ролі в ній все ж таки залишаться.

Перевернула все з ніг на голову зустріч героя з комісаром держбезпеки Руфіним, який запропонував очолити диверсійну групу з колишніх «зеків» для виконання спецзавдання: «Засудженому за вбивство міліціонерів Максимові Коломієцю випало бути закинутим у ворожий тил на чолі радянської диверсійної групи, яку повністю склали із кримінальних злочинців» [6, с. 62]. Чи знав герой, що його чекає далі?

Людей, які завжди жили за законами вулиці і всім своїм еством просякнуті криміналом, нічого і ніхто не змусить думати інакше. Так сталося і зі співкамерниками Максима, які мали разом із ним виконати спецзавдання. Як кажуть, скільки вовка не годуй, він все одно в ліс дивиться. Коломієць серйозно та відповідально поставився до виконання цього завдання, чого не можна сказати про тих, ким мав керувати. Вони мали свій план дій, який не передбачав узгодження з так званим «начальником». Дмитро Зубов, один із них, призначив себе головним серед подібних, і тому тримав все під контролем, чого наш герой не очікував. Зубов поставив його перед фактом: «Слухай сюди, начальнику, – заговорив Дмитро Зубов. – Дохлого Попа ми приперли сюди, аби тобі показати <...> командирів у нас із цього моменту нема. Та й начальник ти липовий. Або з нами йдеш, або лягаєш поряд із Попом. Ясно?» [6, с. 62]. Кримінальники дають йому право вибору: залишитися з ними й бути одним із них чи померти від їхньої руки. Вони готові прийняти його до себе і почати новий етап у житті за межами виправного табору: «Ми люди вільні, Коломійцю. І ти такий самий, як ми. Те, що між нами було, можна проїхати. Там, у таборі, ти був лягавим, якого свої ж посадили, але дали шанс. Значить, для нас, злодіїв, лишався чужим, хай жерли з одного баняка. Тепер усе помінялося. Сам вирішуй <...> Не підеш із нами, сам нічого не виграєш. Зубами порвемо, тут на місці, усі троє» [6, с. 79]. Та зраджувати самого себе, свої погляди і ставати одним із кримінальників він аж ніяк не збирався. Його особисті переконання не дозволяли зробити такий крок. Краще смерть, ніж перехід у злочинний світ.

Головний герой зберігає спокій протягом усього твору, до того часу, поки не опиняється в загоні Хмари. Але саме ситуація, яка змусила Максима ступити ногою на територію, контрольовану українським підпіллям, стала вирішальною для того, щоб Коломієць почав тверезо аналізувати та сприймати ту дійсність, яка була навкруги. Ми бачимо, що герой уже не такий, яким був на початку твору. Він розуміє, що гратися в героя, пробиратися до колії самому й шукати спосіб, як підірвати її – дурість чистої води. Шукати загін «Суворов» – теж не вихід, але боротися за своє життя варто. Його довгі сумніви, що робити і як ліпше вчинити, відкривають перед ним не найкращі перспективи.

Волею долі Максим опиняється в командира Хмари: «<...> відразу зрозумів, до кого потрапив, згадавши розмови про діяльність націоналістичних банд у тутешніх лісах» [6, с. 87]. Звинувачення у вбивстві одного із побратимів Хмари були висунуті колишньому офіцерові і якби у загоні панував самосуд, то смерті б він не уникнув. Але сталося інакше. Коломійця приваблювало в Хмарі його поведінка, манери, погляди, але водночас герой пам'ятав, що знаходиться на чужій для нього території. Саме тут, у підпільницькому загоні, перед ним вдруге постало право вибору: залишитися чи піти. Це дозволяє дійти висновків про симпатію автора до свого героя. Тому А. Кокотюха представляє йому різноманітні можливості для продовження боротьби за власне життя і розуміння того, що насправді відбувається в Україні.

З перших хвилин перебування в лавах загону Максим ставить собі певний бар'єр у спілкуванні з підпільниками. Він не хоче приймати їх погляди на війну, але й сумнівається у своїх: «Він точно не серед своїх, слід відкинути найменше бажання порозумітися, шукати спільну мову, щось там погодити <...> Ще трохи подібних думок, і він, чого доброго, поставить себе в один ряд із цими бандерівцями, німецькими посіпаками» [6, с. 90]. Зовсім скоро подібних думок у голові Коломійця не тільки не буде, а навіть не виникне бажання думати про подібне.

Максим Коломієць ніяк не може збагнути філософії хорунжого Хмари. Хоча глибоко всередині він готовий прийняти все те, що говорить повстанець, але щось заважає йому це зробити. Коломієць не може через себе переступити, його погляди роздвоюються, він сумнівається, адже виховувався він у вже на той час Радянській Україні, і з дитинства йому насаджувалися інші ідеали. Побачивши, як партизани займаються мародерством, знущуються з жінок і дітей, Максим підсвідомо приймає позицію хорунжого, хоча й не хоче в цьому зізнаватися. Міліціонер ніяк не очікував побачити колишніх своїх знайомих – Зубова, Болотова і Князева, які холоднокровно розправилися з мирним населенням, а тим паче побачити їх у рядах партизанського війська Маневича. Максим досі не може прийняти політику військового часу, для нього неприпустимими є такі речі, як мародерство, вбивство невинних, гвалтування. Це те, чого не виправдає жодна війна, якою б жорстокою та кривавою вона не була. Але залишитися людиною за таких обставин дуже важко, не переступити ту межу, яка відділяє бійця від вбивці та мародера, іноді дуже важко.

Надмірне прагнення справедливості допомагає Максимові Коломійцю зрозуміти, на чієму боці правда. І саме це дає йому можливість далі відчайдушно відстоювати її. Перше бойове завдання героя показало, ким він є насправді. Перед нами тепер не просто колишній міліціонер, вбивця, а людина, яка, зібравши волю в кулак і розібравшись у своїх сумнівах, починає діяти, і діяти рішучо.

Не омине письменник у романі й образ Ванди Мостовської, польського агента, яку за наказом Хмари має вбити Максим. Саме Ванда допомагає Коломійцю розкритися і показати себе як воїна, борця за справедливість. Вона змушує героя постати перед нами зовсім іншим – повстанцем Східняком. Він довго не міг зізнатися собі, що того Максима Коломійця, який вірою і правдою служив радянській владі, вже немає. Від нього не залишилося нічого, тільки зовнішня оболонка, а нові думки, нове розуміння того, що тебе оточує, вміння розрізняти, хто друг, а хто ворог, заповнили його цілком і витіснили все те, що заважало йому повноцінно існувати. Відсутність військового досвіду не завадила Східняку провести блискучо довірену йому операцію, але один хибний крок він все ж таки зробив – відпустив Ванду, що надалі могло коштувати йому життя. Максим сам тепер готовий розправитися із собою, якщо виникне така потреба: «В крайньому разі, коли зрозумію, що до чогось не готовий, застрелюсь сам» [6, с. 230].

Останній бій у житті Хмари розставив все по своїх місцях. Максим, ризикуючи своїм життям, пішов сам на сам боротися із броньовиком. Його патріотичний обов'язок і страх за життя побратимів переважив усе, що було до цього, усі сумніви залишилися в минулому: «Зникли не лише звуки бою – запанувала дивна, несподівана, лунка тиша. Максим нічого не чув довкола себе, світ же звужився до коридора, що відділяв його від тильної частини ворожого броньовика <...> видершись нарешті на броньовик <...> витягнув чеку, нахилився й закинув гранату всередину» [6, с. 271]. Напад червоних партизан розбив підпільницьке угруповання вщент. Максим втратив друга. Так, друга, бо саме зараз, після смерті Хмари, він зізнався собі, що ця людина стала для нього більшим, ніж просто хорунжим. Він став для нього близькою людиною. У Коломійця залишилося багато питань, на які вже ніхто ніколи не дасть відповіді: «Уже ніхто не скаже, помиляється Коломієць чи ні. Вистачало остаточного розуміння: він чітко знає та усвідомлює, чому хоче лишитися з повстанцями далі <...> Зараз Максим Коломієць відчув себе на своєму місці» [6, с. 289]. Східняк твердо вирішив для себе, що поки в них із повстанцями є спільний ворог, він буде йти разом із ними і боротися до кінця, допоки не винищить усіх, хто буде зазіхати на те, що йому рідне.

Андрій Кокотюха у своєму романі віддає перевагу звичайним персонажам, які опиняються волею долі в калейдоскопі історичних подій. Із власної волі чи ні, вони борються за своє життя, своїх побратимів, свою державу і гідно стоять на боці справедливості. Своєрідність образів А. Кокотюхи в тому, що вони перебувають у постійній динаміці, зазнають своєрідної трансформації. Про це свідчить перетворення людини, яка не знає, чого хоче від життя, у вільного, сильного духом воїна, який готовий вступити в криваву сутичку та гідно протистояти ударам долі. Наступні твори письменника відкривають перед перспективи подальших наукових досліджень і спостережень над зображенням і художнім відтворенням історичного минулого нашої країни.

Література:

1. Бернадська Н. Український роман : теоретичні проблеми і жанрова еволюція : [монографія] / Ніна Бернадська. – К. : Академвидав, 2004 – 368 с.
2. Гуляк А. Становлення українського історичного роману / А. Гуляк. – К. : ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1997 – 293 с.
3. Логвиненко О. Сучасний український роман : еволюція, характери, стиль / О. Логвиненко. – К. : Вища школа, 1989. – 174 с.
4. Пешорда Д. Жанрові модифікації сучасного історичного роману : автореф. дис. .. канд. філол. наук : спец. 10.01.06 «Теорія літератури» / Дамір Пешорда ; Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2001 – 19 с.
5. Філоненко С. Масова література в Україні: дискурс / гендер / жанр : [монографія] / С. Філоненко. – Донецьк : ЛАНДОН–XXI, 2011. – 432 с.
6. Кокотюха А. Чорний ліс : [роман] / А. Кокотюха. – 2-ге вид. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. – 304 с.

Анотація

Л. РОМАНЕНКО, О. ЄФРЕМОВА. ХУДОЖНЯ ТРАНСФОРМАЦІЯ ОБРАЗУ МАКСИМА КОЛОМІЙЦЯ В РОМАНІ А. КОКОТЮХИ «ЧОРНИЙ ЛІС»

У статті розглянуто художню трансформацію образу Максима Коломійця в романі А. Кокотюхи «Чорний ліс». Звернено особливу увагу на історичні події, які відіграли важливу роль у формуванні його світогляду, а також показано внутрішні зміни, які відбувалися з образом головного героя протягом усього твору.

Ключові слова: історичний роман, історичне тло, українсько-повстанські підрозділи, художня трансформація, образ.

Аннотация

Л. РОМАНЕНКО, О. ЕФРЕМОВА. ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ ОБРАЗА МАКСИМА КОЛОМИЙЦА В РОМАНЕ А. КОКОТЮХИ «ЧЁРНЫЙ ЛЕС»

В статье рассмотрена художественная трансформация образа Максима Коломийца в романе А. Кокотюхи «Чёрный лес». Обращено особое внимание на исторические события, которые сыграли важную роль в формировании его сознания, а также показаны внутренние изменения, которые происходили с образом главного героя на протяжении всего произведения.

Ключевые слова: исторический роман, исторический фон, украинско-повстанческие подразделения, художественная трансформация, образ.

Summary

L. ROMANENKO, O. YEFREMOVA. ARTISTIC TRANSFORMATION OF THE IMAGE OF MAXIM KOLOMIYETS IN THE NOVEL OF A. KOKOTYUKHA “BLACK FOREST”

The article deals with the artistic transformation of the image of Maxim Kolomiyets in the novel of A. Kokotyukha “Black Forest”. Special attention was paid to historical events that played an important role in its formation, also internal changes that took place with the image of the protagonist throughout the whole work are shown.

Key words: historical novel, historical background, Ukrainian-insurgent divisions, artistic transformation, image.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов № 1
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого*

АНГЛОМОВНІ ТЕРМІНОЗАПОЗИЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ПРАВНИЧІЙ МОВІ: ОСОБЛИВОСТІ МОВНОЇ АДАПТАЦІЇ

Постановка проблеми. Постійний розвиток держави, реформування державних інститутів, зміни в різних сферах суспільних відносин, що відбуваються в Україні протягом останніх десятиліть, спричиняють еволюцію правової системи й активізують процес розширення понятійного апарату багатьох галузей права. Досить часто це відбувається завдяки адаптації відповідних понять із правових систем інших країн, які з низки причин запозичуються, переважно, разом із термінами на їх позначення [1, с. 45–47]. Сучасний етап розвитку української мови, як і багатьох європейських мов, характеризується стрімким збільшенням кількості запозичень з англійської мови. Водночас значним є вплив англійської термінології на розвиток української правничої терміносистеми, що обумовлює інтерес до дослідження цієї сфери термінологіки української мови.

Однак комплексного вивчення англійських запозичень правничих термінів не проводилось. Водночас таке дослідження дозволяє визначити тенденції та певні закономірності процесу освоєння запозичень на всіх рівнях системи сучасної української мови, з'ясувати наявність або відсутність впливу англійської мовної системи на українську та визначити адаптивні можливості української мови. Дослідження англійських правничих термінів як цілої термінологічної групи дає можливість з'ясувати питання про роль англійської термінології у формуванні терміносистеми права української мови на сучасному етапі й оцінити інтенсивність і масштаби її впливу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти проблеми англійських запозичень в українській літературній мові досліджувались у працях Л. Архипенко, Я. Голдованського, І. Каминіна, Л. Кислюк, С. Рижикової, В. Сімонок, проте як ціла термінологічна група, зокрема й в термінології права, англійські запозичення й особливості їх освоєння в системі української мови в україністиці не досліджувались. Саме відсутність такого аналізу та потреба системного опису й унормування терміносистеми права, одним зі складників якої є англійські запозичення, і визначають актуальність дослідження.

Формулювання мети. Метою та завданнями статті є висвітлення результатів комплексного дослідження запозичених з англійської мови правничих термінів; виявлення термінологічних одиниць англійського походження; аналіз їх освоєння на всіх системних рівнях української мови (фонетичному, граматичному, словотвірному та лексико-семантичному) та встановлення характерних особливостей і сучасних тенденцій мовної адаптації термінів-англійців в українській мовній системі; виявлення і аналіз випадків варіативності та варіантності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із важливих аспектів нашого дослідження, який безпосередньо впливає на достовірність результатів, було визначення принципів добору фактичного матеріалу та джерельної бази, яка, на наш погляд, повинна максимально повно репрезентувати мовний матеріал у його відносній цілісності й евристичній значущості. Виходячи з цього, а також зважаючи на традиції формування та структурні особливості української правничої термінології, за джерельну базу фактичного матеріалу було обрано джерела, що подають право у всій сукупності його складових елементів – галузей права. Водночас до опрацювання залучалися: словники іншомовних слів, тлумачні, етимологічні, двомовні, термінологічні словники різних типів, пов'язані зі сферою права, наукові тексти спеціального характеру, законодавчі тексти, монографічні роботи, присвячені проблемам права, правничі наукові та навчальні літератури (посібники, підручники із правничих наук), усього понад 80 джерел.

Під час добору фактичного матеріалу лексичні одиниці відносились до досліджуваного об'єкта на основі їхньої генетичної та тематичної спільності. Отже, об'єктом аналізу є лексика англійського походження [1, с. 12–14], яка увійшла в українську мову в різні періоди її розвитку. Основою об'єднання запозичених слів у тематичну групу «правничі термінології» в нашому дослідженні є певна спільна семантична ознака, яка виділяється у слів на основі їхньої номінативно-репрезентативної функції [2, с. 14], а саме: «відношення до сфери права» в широкому розумінні поняття «права» як сфери законодавства, юридичної науки та практики. Отже, шляхом суцільної вибірки були визначені і стали об'єктом нашого дослідження понад 300 лексем, що функціонують в українській правничій термінології, які в різний час і різними шляхами були запозичені з англійської мови.

Процес адаптації запозичення – багатоаспектне явище, ознаками якого можуть бути: формальні, тобто пристосування запозичень до системи мови-реципієнта з максимальним зближенням їхньої фонетичної, графічної та граматичної характеристики, та функціональні, до яких відносяться різні аспекти лексико-семантичних змін і словотвірної активності запозичень в приймаючій мові. Досліджуючи адаптацію англійських правничих терміноодиниць, спираємось на прийняту в науковій літературі типологію, вирізняючи фонетичне, граматичне, словотвірне та лексико-семантичне освоєння (див. праці Л. Крисіна, Ю. Сорокіна, В. Дем'янова, О. Муромцевої).

Здійснений комплексний аналіз запозиченої англійської термінології на фонетичному, граматичному, словотвірному та лексико-семантичному рівнях системи сучасної української мови дозволив отримати конкретні результати і зробити висновки щодо особливостей і сучасних тенденцій мовної адаптації лексичних запозичень з англійської мови, опис яких подаємо в запропонованій статті.

Аналізовані терміни адаптувалися до української графічної системи та зазнали фонетичної субституції близькими до них фонемами мови-реципієнта. Фонетичне освоєння англійських термінів супроводжується ліквідацією нехарактерних для української мови сполучень голосних (консонантизація голосного елемента верхнього підйому *ai – av; eu – ev*), спрощенням важких для вимови сполучень приголосних (*nk – k*) і втратою артикуляційних рис, невлавливих українській фонологічній системі (напруженість та довгота голосних). Фонетично неосвоєними залишаються запозичення, у складі яких зберігаються сполучення фонем, нехарактерні для нашої мови (*ing, mch*).

Адаптація англійських юридичних термінів у системі українського вокалізму характеризується найбільшою кількістю змін, що пов'язано зі значними кількісними й якісними розбіжностями вокалізму англійської та української мов [1, с. 60–63]. Нетипові для української мови голосні в процесі їх передавання фонетичними засобами нашої мови підлягають повній звуковій субституції. Водночас спостерігаємо в основному дивергентне діафонічне ототожнення, коли одна англійська фонема відтворюється в українській мові кількома різними фонемами, що іноді стає причиною виникнення варіантних форм у межах фонетичного та змішаного типів субституції (*abandon – абандон, vigilantes – вігільанти, kidnapping – кіднепінг; squatter – скватер – скватер*).

Невластиві українській мові англійські дифтонги підлягають повній субституції звуками української мови, здебільшого, дивергентного характеру: один дифтонг передається в українській мові кількома різними фонемами або сполуками фонем [1, с. 75–80]. Найбільш типовою є тенденція до спрощення сполук голосних, тобто монофтонгізації дифтонгів (*incorporation – інкорпорація*), значно рідше дифтонги відтворюються сполученням двох монофтонгів, наближаючись до вимови мови-джерела (*insider – інсайдер*). Простежується закономірна тенденція до субституції англійських зредукованих голосних українськими голосними повного творення (*barratry – баратрія, corruption – корупція*) [1, с. 73–74].

У системі приголосних фонем на українському мовному ґрунті спостерігається повна або часткова субституція при встановленні загалом регулярних простих діафонічних зв'язків: */b→b/, /p→n/, /m→m/, /f→f/, /d→d/, /t→m/, /k→k/, /n→n/*. Винятки становлять приголосні */l/, /w/, /v/, /g/, /h/, /c/, /s/, /t/, /d/* та подвоєні приголосні, освоєння яких характеризується встановленням складних, як дивергентних, так і конвергентних діафонічних зв'язків, що викликає виникнення фонетичних варіантів (*hiring – хайрінг – зайрінг; lobby – лоббі – лобі*).

Результати аналізу формального освоєння англійських юридичних термінів на фонетичному рівні української мовної системи дають підстави стверджувати, що механізм трансформації фонемного складу англійських термінів не відрізняється від загальних способів освоєння запозичень в українській літературній мові [1, с. 53–90]. Спостереження за особливостями процесу фонетичного освоєння англійських запозичень-термінів в українській мові свідчать про перевагу транслітерування під час відтворення зовнішньої форми англійських слів, що зумовлено, очевидно, переважно писемним шляхом запозичення юридичної термінології, що, на нашу думку, варто віднести до специфічних рис запозичення термінологічних мовних одиниць.

Дослідження також виявило, що на субституцію англійських фонем в українській мові, крім суто фонетичних чинників, впливають також морфонологічні чинники, пов'язані з оформленням англіцизмів словотвірними засобами української мови, запозичення англійських термінів через посередництво інших мов, мовна традиція й аналогія до наявних у мові слів.

Паралельне відтворення фонемного та графемного складу тих самих англійських термінів (*cover – кавер, біл – біль* та ін.), поряд із звуковою дивергенцією (*хедж – гедж, грант – грант* та ін.), є чинниками виникнення фонетичних варіантів, що вважається негативним для терміносистеми та свідчить про недостатній ступінь освоєння на фонетичному рівні української мови.

Англійські юридичні терміни в основному цілком підпорядкувалися граматичній системі сучасної української мови. Особливості граматичного освоєння аналізованих термінів зумовлюються специфікою граматичної будови англійської мови та специфічними рисами юридичної терміносистеми, що, здебільшого, і визначає характер граматичної адаптації англіцизмів.

Дослідження засвідчує, що 98% запозичених термінів в українській мові входять до класу іменника. Типовою граматичною зміною є втрата англіцизмами артикля й набуття граматичної категорії роду, яка не властива їм у мові-джерелі. Виявлено таке співвідношення щодо граматичної категорії роду: 81% – чоловічого роду, 15% – жіночого роду, 4% – середнього роду. Визначальним чинником під час віднесення до того чи іншого роду є формальні показники – більшість англійських термінів закінчуються на приголосний, що є характерним для українських іменників чоловічого роду (*derelict – дерелікт, tender – тендер*). Формального переоформлення зазнали іменники з нехарактерними для української мови кінцевими фонемами, віднесені до жіночого та чоловічого роду за морфологічною або семантичною аналогією, та назви осіб (*beneficiary – бенефіціар, infamy – інфамія; attorney – аторней*). До середнього роду віднесені англійські назви неістот, які закінчуються голосною, що входить до складу кореня (*ескроу, ноу-хау*).

Англійські юридичні терміни запозичуються українською мовою, зазвичай, у формі однини й утворюють множину за законами української мови. Відхилень від норми та змін у парадигмі числа англійських запозичень на ґрунті української мови не виявлено. Особливостями є запозичення іменників у значенні одиничності, але зі збереженням формальних показників множини, які зазнають в українській мові опрощення й оформлюються типовими для мови-реципієнта закінченнями множини. Для термінів, що вживаються в англійській мові лише в множині, можна говорити про зміну числової парадигми (*ф'ючерс – ф'ючерси*). Лише форму однини мають іменники, що позначають абстрактні поняття, більшість з яких у мові-джерелі теж має лише форму однини, та іменники середнього роду з нульовою флексією (*абандон, лобізм; ажіо*).

Дослідження пристосування англіцизмів до системи відмінювання сучасної української мови встановило, що англомовні запозичення змінюються за відмінками переважно відповідно до норм української мови. Водночас вирізняє невелику групу невідмінюваних іменників англомовного походження (12 іменників середнього роду з основою на голосний, наприклад: *nou-hau, deliveri, rojalти*), які поповнили групу подібних утворень, що, безумовно, певною мірою впливає на розвиток аналітизму української мови.

Аналіз морфемної структури англомовних термінів щодо змін, зумовлених переходом із системи мови-джерела до системи мови-реципієнта, не виявив якихось особливостей в освоєнні англомовних термінів, що розходилися б із результатами подібних досліджень. Відбуваються зміни, пов'язані з формуванням нової морфемної структури слова: опрощення, ускладнення, усічення, нарощення основи та «перекваліфікація» іншомовних морфем [1, с. 124–132]. Під час входження в систему української мови для англомовних правничих термінів типовим є опрощення основи (*detention – детенишен*) та лексикалізація словосполучень (*cover note – ковернот*). Ускладнення морфемної структури англіцизмів у процесі освоєння відбувається в регресивному напрямі, що підтверджує попередні висновки науковців (*investor – інвестувати – інвестування – інвестований; аудитор – аудит*) [3, с. 74]. Дослідження виявило: приблизно 60% похідних основ англомовних термінів залишаються неподільними, що свідчить про низький ступінь їх освоєння.

Усічення і нарощення основ запозичених термінів, а також зміни морфемного статусу та перерозклад іншомовних морфем, здебільшого, відбуваються внаслідок оформлення іншомовної основи українськими чи іншомовними суфіксами на українському мовному ґрунті, що є засобом входження іншомовного слова в систему мови-реципієнта, завдяки чому усувається їхня формальна несумісність і полегшується процес освоєння на морфолого-дериваційному рівні. Це стосується, передусім, прикметникових основ та іменників на *-ування* та *-ція* (*refunding – рефундування, incorporation – інкорпорація*). Спостерігається перетворення аналітичних термінів на синтетичні завдяки усіченню повнозначних чи неповнозначних елементів багатокomпонентної структури (*discount broker – дисконтер, dispatch money – диспач*).

Важливою ознакою освоєння іншомовної лексики є розвиток словотвірних можливостей запозичених слів. Англомовні запозичення, активно засвоюючись словотвірною системою української мови, утворюють похідні. Найбільш продуктивними способами творення термінів від англомовних запозичень виявились суфіксальний спосіб, слово- й основоскладання. Продуктивним є творення десубстантивних дієслів за допомогою питомого суфікса *-ува* (*демпінг – демпінгувати*), віддієслівних іменників на *-нн(я)* (*інкорпорація – інкорпорувати – інкорпорування*), абстрактних іменників із суфіксом *-ств, -изація, -изм* (*дилерство, бартеризація, гангстеризм*), іменників-назв осіб за допомогою суфіксів *-ант, -ник, -ист* (*корпорація – корпорант, локаут – локаутник, бойкот – бойкотист*). Англомовні іменники в українській правничій термінології часто стають твірними основами для відносних прикметників із суфіксами *-н* та *-ов* (*шедула – шедулярний, тендер – тендерний, бізнес – бізнесовий, факторинг – факторинговий*). Префіксальне словотворення обмежене творенням термінів-антонімів за допомогою префіксів *де-, анти-* та *проти-* (*лістинг – делістинг, демпінг – демпінговий – антидемпінговий, допінг – допінговий – протидопінговий*).

Обмежені можливості афіксального словотворення розширюються завдяки продуктивному використанню слово- й основоскладання в утворенні термінів-гібридів – дериватів від англомовних запозичень і питомих слів (*франшиза – франшизоотримувач*), та синтаксичного способу словотворення – утворення термінів-словосполучень, які виконують у терміносистемі важливу системну та класифікаційну роль, конкретизують і деталізують наявні в науці поняття (*валютний варант, віконний варант, підписний варант, складський варант та ін.*). Тенденція до збільшення продуктивності засобів аналітичної номінації зумовлена важливістю родо-видових відношень у системі правничих понять. Найбільш продуктивними є типи словосполучень, побудовані за моделлю двоелементних структур прикметник + іменник та іменник + іменник (*кліринговий банк, офшорна зона, голдингова компанія; угода про кліринг, дефіцит бюджету та ін.*).

Нульова словотвірна активність відзначається в запозичених термінологічних одиницях, які характеризуються в системі сучасної української мови фонетичною неосвоєністю, граматичною або лексико-семантичною периферійністю.

Потрапляючи в лексико-семантичну систему української мови, запозичені англійські терміни зазнають семантичних змін, характер яких виявляється через порівняння семантичної структури запозиченого терміна і його прототипу в мові-джерелі. Основні тенденції, що характеризують семантичне освоєння: спрощення й ускладнення семантичної структури запозиченого терміна, звуження, розширення та зміна значення [1, с. 153–154]. Спрощення спостерігається, здебільшого, у полісемічних англомовних термінів під час їх входження в лексико-семантичну систему української мови [1, с. 156–157], а ускладнення семантичної структури та розвиток полісемії завдяки термінологічним значенням, невластивим прототипам відповідних термінів, спостерігається вкрай рідко, що зумовлено специфікою термінології. Звуження та розширення значень англомовних термінів безпосередньо пов'язане зі спеціалізацією та генералізацією відповідних понять внаслідок звуження або розширення сфери функціонування терміна в мові-реципієнті. Виникнення нових значень в аналізованих слів фіксуються більшою мірою в загальноповживаній мові внаслідок їх детермінологізації, що також підтверджує мовну специфічність термінологічної сфери.

Важливою ознакою семантичного освоєння є відсутність дублетних одиниць у системі мови-реципієнта. Іншомовне слово під час освоєння не тільки зазнає впливу мови, яка запозичує, а й само впливає на неї, стимулюючи розвиток питомих слів і зумовлюючи перерозподіл у межах лексичних мікрогруп, що формуються на основі певних семантичних стосунків. Лексико-семантична адаптація правничої термінології, запозиченої з англійської мови, приводить до зрушень, по-перше, в організації тематичних груп, по-друге, до виникнення нових семантичних відношень, зокрема й синонімічних та гіпо-гіперонімічних.

Дослідження виявило, що більшість англословних термінів, які входять до термінологічних пар «запозичення – питомий термін», перебувають із питомими термінологічними одиницями в гіпо-гіперонімічних відносинах і можуть бути як гіпонімами, так і гіперонімами (*обмін – бартер, посередник – брокер, дилер, дистриб'ютор, трейдер, ріелтер*). Проте виявлено також низку дублетних утворень (*клайм – претензія, електорат – виборці, копірайт – авторське право*). Причинами збереження запозиченого терміна за наявності українського відповідника часто є: короткість, точність, словотвірні можливості запозичення, неідентичність комплексу значень (зменшення полісемії питомого терміна за рахунок запозичення), відсутність небажаних асоціацій і загальноживаних значень, а в багатьох випадках також тенденція до інтернаціоналізації термінологічного складу правничої мови, що зумовлена інтернаціоналізацією та європеїзацією права.

Висновки. Дослідження процесу освоєння англословних термінів у системі української мови показало, що англіцизми зазнають формальних змін у графічному відтворенні, фонемному складі, морфемній структурі та граматичній формі, а також функціональних змін на рівні словотворення та семантики. Аналіз фактичного матеріалу дає підстави стверджувати, що англословні терміни, хоча і неоднаковою мірою, пристосувалися до норм української літературної мови, враховуючи особливості, притаманні українській правничій мові.

Подальше дослідження проблеми важливе для з'ясування як загальнотеоретичних, так і практичних аспектів, пов'язаних із запозиченням іншомовної лексики, насамперед для вирішення проблеми унормування запозиченої термінології.

Література:

1. Сергєєва Г. Англословні запозичення в українській правничій термінології : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Г. Сергєєва ; Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. – Х., 2002. – 250 с.
2. Сорокин Ю. Развитие словарного состава русского литературного языка (30 – 90-е гг. XIX в.) / Ю. Сорокин. – М. ; Л. : Наука, 1965. – 565 с.
3. Муромцев І. Особливості освоєння лексики іншомовного походження в сучасній українській мові (морфолого-дериваційний аспект) / І. Муромцев // Вісник Харківського університету. – 1986. – № 284. – С. 72–77.

Анотація

Г. СЕРГЄЄВА. АНГЛОСЛОВНІ ТЕРМІНОЗАПОЗИЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ПРАВНИЧІЙ МОВІ: ОСОБЛИВОСТІ МОВНОЇ АДАПТАЦІЇ

Стаття присвячена дослідженню англословних запозичень в українській правничій термінології. Проаналізовано формальні та функціональні зміни, яких зазнають англіцизми в системі мови-реципієнта. З'ясовано особливості освоєння англійських термінозапозичень на всіх системних рівнях української мови.

Ключові слова: англословне запозичення, термінологічне запозичення, правнича термінологія, процес освоєння.

Аннотация

Г. СЕРГЕЕВА. АНГЛОЯЗЫЧНЫЕ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИЕ ЗАИМСТВОВАНИЯ В УКРАИНСКОМ ЮРИДИЧЕСКОМ ЯЗЫКЕ: ОСОБЕННОСТИ ЯЗЫКОВОЙ АДАПТАЦИИ

Статья посвящена исследованию англоязычных заимствований в украинской юридической терминологии. Проанализированы формальные и функциональные изменения, которым подвергаются англицизмы в системе языка-реципиента. Установлены особенности освоения английских терминов-заимствований на всех системных уровнях украинского языка.

Ключевые слова: англоязычное заимствование, терминологическое заимствование, юридическая терминология, процесс освоения.

Summary

H. SERHIEIEVA. ENGLISH LOAN TERMS IN THE UKRAINIAN LANGUAGE OF LAW: PECULIARITIES OF ASSIMILATION

The article describes results of the investigation into the English loan law terms in the Ukrainian law terminology. Their formal and functional changes due to assimilation in the system of the recipient-language are analyzed. Peculiarities of the English loan terms assimilation on all levels of the Ukrainian language system were found out.

Key words: English language loan words, loan terms, law terminology, assimilation process.

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
та літератури
Донбаського державного
педагогічного університету

СМЕРТОНОСНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ІСНУВАННЯ В РОМАНІ Є. ПАШКОВСЬКОГО «ВОВЧА ЗОРЯ»

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Погоджуючись із думкою вітчизняних літературознавців, що проза Є. Пашковського містить і явища неомодернізму, і елементи постмодернізму, звернемо увагу на особливість поетики неомодернізму Є. Пашковського у світлі танатичної символізації. Як явище новомодерністське, творчість Є. Пашковського наближається до такої художньої стильової системи, як експресіонізм.

Виражаючи свій вразливий індивідуалізм, експресіоніст мав змогу продукувати суб'єктивний протест проти дисгармонії, патологічних деформацій об'єктивного світу. Оскільки психології експресіоніста притаманні ірраціоналізм і збуджена емоційність, то це передбачає деформацію об'єктивного світу, «несамовиту» образність, напружені авторські роздуми про долю людства тощо.

Оскільки світогляду експресіонізму властивий есхатологізм, то М. Моклиця загострює увагу на складних стосунках Експресіоніста зі смертю: «Безодня архаїчних емоцій лякає і притягує водночас. Незважаючи на те, що у внутрішньому світі Експресіоніста чітко звучить голос інстинкту самозбереження, його постійне перебування над безоднею притуплює цей голос. Ноша емоцій може стати настільки тяжкою, а світ настільки ворожим, що виникає бажання втекти від нього у смерть» [1, с. 90]. Дослідниця вважає також, що бажання максимальної (трагічної) емоції приводить до того, що експресіоністське мистецтво стає «сублімацією самогубства» [1, с. 90].

Психологія творчості Є. Пашковського вказує на його головний страх, що пояснює метафізику бунту. Це – страх перед часом, страх бути непочутим у своєму часі, не встигнути сказати рятівне слово. З таким страхом в Є. Пашковського поєднана проблема смерті, втілена у його романі «Вовча зоря».

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Дослідження феномена смерті у творчості Є. Пашковського започатковано в працях Н. Зборовської, Р. Харчук [3], Т. Гундорової, М. Сулими [5], М. Жулинського [2]. Проте зазначена тема, на жаль, мало цікавить сучасних літературознавців. Тому під час розгляду нашого питання головним чином будемо спиратися на праці згаданих дослідників.

Виділення невиділених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Смерть у структурі національної традиції, яка сформувалася як міфопоетична свідомість, переживається конструктивно: традиції як закони буття пригнічують страх смерті, завдяки національній культурі людина перемагає індивідуалізований страх смерті й отримує психологічну рівновагу. Народна культура розставання із прожитим життям контролюється традиціями, щоб усунути страхітливі форми реагування на смерть. Художня література створює образні моделі, які показують, як індивідуальна свідомість справляється зі страхом смерті. Наближеність або віддаленість від націотворчої традиції позначається на образах життя і смерті в художній творчості. У зв'язку із цим постало завдання проаналізувати художню модель, представлену прозою Є. Пашковського. Адже образи смерті, описані у творах прозаїка, символізують не лише жорстокість постмодерної епохи, сучасником якої є письменник, але і його індивідуальні психологічні стани.

Формулювання цілей статті. Мета нашого дослідження – розкрити характерні ознаки художньої танатології в романі Є. Пашковського «Вовча зоря».

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Роман «Вовча зоря», як зауважила Р. Харчук, «відрізняється від «Свята» й «Бездні», передусім, формою. Це роман у новелах, в яких подаються трагічні історії героїв <...>» [1, с. 83–84]. Тобто майже кожна з історій завершується смертю. Один з епізодів роману «Вовча зоря» подає страхітливую розповідь про «смерть на спір» (хто влезить на шпалах під поїздом – *Н. Т.*). Психологічно оголеною є характеристика емоційного стану трьох друзів під час цієї оповідки. Безвідповідальна поведінка виявиться фатальною, спланує їхні майбутні долі – смерть Сергія, душевну недугу Павла та невиліковну хворобу Миколи. Вовча зоря електрички в романі Є. Пашковського символізує наглу смерть, яка вистежує людину. Хвороби, нещасні випадки, природні катаклізми, вбивства стають тими чинниками, що скорочують життєві дороги чоловіків-героїв. Трагічною постає й жіноча доля в історії Галі. Невизначеність основних життєвих позицій призводить до аморального способу життя. Поступово та красуня, в яку були закохані троє друзів, «змарніла, осунулася» [4, с. 125]. І навіть Павло під час зустрічі з нею ледве роздивився в ній ознаки минулої вроди. Кожний чоловік виявляє, як померкла яскрава зоря дитинства – Галя, а натомість ще яскравіше засяяла смертоносна «вовча зоря».

Вражає своєю емоційною насиченістю новела «Ростов – Одеса», в якій описується смерть Сергія. Логічно новела поділяється на два часові відтинки, де перший – це згадки про кохану дівчину, а другий – калейдоскоп найяскравіших вражень дитинства. Кожна з частин насичена, передусім, дією, де Сергій виступає не як пасивний спостерігач, а як людина, що за короткий час встигає відчути й заново пережити основні моменти свого життя. Герой переноситься в часи забутого дитинства, пам'ять нестримно наближає його до смерті.

У першій частині спогади переплітаються із мріями про зустріч із коханою дівчиною та дитиною, де минулий час, поєднуючись із майбутнім, постає реальним теперішнім часом. А часте повторення деяких дієслів: «напиши мені потім», «напишу і приїду», «не пиши, якщо вийдеш заміж», «не пиши, так пам’ятатимеш довше», «хочеш, я снитимусь тобі», «приснись сьогодні» – підкреслюють важливість пам’яті. Декілька місяців до армії та два роки служби пролітають нестерпно згадкою в Сергія. Конфліктна ситуація з капітаном Чіриковим могла відтягти в часі зустріч із дружиною та сином: «<...> капітан під’юдив Сергія, «шпар на кепе, твоя дірка приїхала» <...> заїхав по косоротій мармизі, дав під дихало <...> проте капітан не пожалівся нікому, а викликав на дуель, «не приїхала, значить, гуляє – пайдьом у рукопашну, скатіна» <...> капітан <...> змовчав, інакше світило б Сергієві небо в клітину» [4, с. 131]. Тому плани на майбутнє він висловлює лише двома словами – «розкажу» і «любитимемось». Хоча в більш широкому контексті всі спогади минулого стануть теперішніми тоді, як хлопець почне розповідати своє життя коханій дівчині.

Спогади дитинства в другій частині не тільки відображають емоційний і душевний стан героя: «<...> як малишнею зрізали гнuzдечки по підводах на косовиці, відгонили коней від табуна і на повному скаку зривали качине пір’я по мілководді ставка» [4, с. 134]. Але й можуть витлумачитися як передвісники смерті. Адже він згадує такі епізоди, які неодноразово становили загрозу для його життя – мінні поля, якими розгулювали й де «падали й відбивали серця матерів» та ті моменти, коли «<...> дядьки навчали плавати без пояснень, тягнули за руку на глибину й відпускали <...>» [4, с. 134]. Цим епізодом-спогадом ніби вивершується зла іронія Сергійової долі – залишившись живим і неушкодженим у дитинстві, пройшовши нелюдські випробування під час служби в армії, він гине за декілька годин до зустрічі, на яку чекав довгих два роки. І як далеке відлуння звучать слова з дитинства: «Научивсь пливти, научись тонути». Але Сергій не звертає на них уваги, нехтує пересторогою, а тому, віддавшись у полон шалених емоцій, втрачає пильність і гине наглою смертю.

М. Сулима звернув увагу на новелу з роману «Вовча зоря» – «Криниця для троянд», в якій нав’язливим мотивом виступає зітхання (наприклад, «<...> на задньому сидінні автобуса вітер зітхав голосами близьких і рідних людей <...>» [5, с. 75]). Справді, настроєм зітханням просякнутий увесь роман Є. Пашковського. Твір ніби підкорений цій єдиній емоції, яка й визначає його загальний тужливий настрій. Зрештою, кожна нова новела роману – це окремий різновид «зітхань»: зітхання в безнадії, чеканні, приреченості, у передсмертну годину або під час небезпечного вибору.

Як було вже зазначено, в історіях усіх героїв Є. Пашковського пульсує пам’ять про дитинство. І це не просто сум за втраченими роками, а та сила, яка дає натхнення майбутньому. Спогади дитячих років, коли той чи інший герой був захищений материнсько-батьківською любов’ю, роблять не такими болісними врати та розчарування, дають можливість «спілкування» з давно померлими ровесниками, навіюють емоції вже давно пригаслих почуттів. Так, звістка про смерть діда застає Миколу в гуртожитку. Розповідаючи про цю подію, про дорогу хлопця додому, письменник майстерно передає Миколі настрої. Подія близької смерті активізує Миколіне самопізнання на основі активної пульсації пам’яті, пригадування діда у своєму житті. Є. Пашковський не раз звертає увагу на те, як подія смерті породжує бажання слова, прагнення самопізнання. З іншого боку, та сама подія смерті може пройти зовсім не поміченою, не викликати жодних емоцій, оскільки не зачіпає душу людини. Так, жодного емоційного коливання не пробуджується в душі вахтера, який першим повідомляє Миколі про смерть діда. А його «співуча», розтягнена манера вимови, повільне потягування «бломорини» говорять про приховане кепкування з чоловіка, який болісно реагує на цю звістку: «<...> ма-ать чесная, сканчал жизнь дедушка твой <...>» [4, с. 45]. Очевидно, така нейтралізація трагічного приводить до тьми розгубленого горем суб’єкта. Є. Пашковський проводить свого героя поміж людей, щоб виявити їхнє різне ставлення до чужої смерті. Так, водій молоковоза, який підвозить хлопця додому, постає у творчій уяві розповідача життєрадісним і веселим. Усю дорогу він «сипле анекдотами» і мало звертає уваги на внутрішній стан свого попутника: «Француз, американець і наш Іван заспорили, хто скільки вип’є, і що ти думаєш <...>» [4, с. 46]. Для нього головне – виговоритися, тому він навіть не усвідомлює, що насправді розмовляє сам із собою. Цей епізод демонструє відчуження людей: водій зі своїм бадьорим настроєм і Микола зі своїм горем існують ніби у паралельних світах, вони не чують один одного. А вислови монологічного водія типу «і що ти думаєш» сприймаються як своєрідний ритуал ввічливості, ніж як бажання спілкування. Смерть роз’єднує людей, коли вони по-різному реагують на неї. Тому Микола, щоб уникнути чужого байдужого досвіду, відокремлюється в спогаді: «Миколі світав перед очима кремезний, літо й зиму в кожусі, в шитих валянках дід, що навчав хазяйнувати, «перед отьолом хліва сіном вистели, аби теля земляний дух чуло, учив дрова рубати <...> дід обіцяв навчити копанню криниць <...> докоряв сина, «за курвами, за пляшками нахазяйнував чортів скриню, хату собі ніяк не зіпне <...>» [4, с. 46].

Автор показує, як подія смерті близького змінює людину: ті події, які за життя діда здавалися звичайнісінькими, просто буденними, тепер, після його смерті, набувають особливої ваги. І навіть те, як дід учив рубати дрова, стає важливою подією. Микола також розуміє, що смерть діда надає його образу нової потойбічної значущості: тепер дідова душа стає ангелом-охоронцем для онука. Ця причетність до світу померлих особливо виразно виражається у видінні Божої Матері, яке з’являється Миколі після смерті діда. Дідова смерть ставить перед Миколою запитання про сенс життя і смерті: «<...> може, народився поза рокованим часом, зайняв чуже місце в заобрійному ряду, помінявся датою з кимсь ловкішим, удатнішим, і доля жене по світу, щоб швидше страгати свою помилку <...>» [4, с. 156].

«Вовча зоря» як смертоносна зоря цивілізації, згідно з рефлексіями Є. Пашковського, символізує українську історію ХХ століття, пов’язану з розселенням українського селянства по різних куточках землі. Національна трагедія тут постає як селянська трагедія, виселення з рідної землі аналогічне національній смерті, бо втрачають-

ся родовідні зв'язки, колись могутній народ розчиняється між чужими народами. На прикладах життєвих доль сучасних українців селянського походження в романі «Вовча зоря» – Миколи, Павла, Сергія та Галі – письменник показує трагедії «звіяних від села» втікачів. Ні в кого з них не склалася доля, і кожен із них поступово, поодинокі повертається на село, щоб загоїти душевні та фізичні рани. І, справді, єдине зцілення для тих, хто «загубив» свою долю з різних причин, постає у фантазіях про повернення.

Коли смерть підступає до Миколи значно ближче – після того, як було встановлено діагноз в онкологічному відділенні, то читач не дізнається про муки його страждань, він так само не буде присутнім на похоронах, адже для письменника важливим є сам типовий факт трагічно завершеного життя. Водночас страждання дає змогу осягнути глибину існування людини. Крок за кроком кожен із героїв роману відчуває свою смерть як «вовчу зорю», яка «<...> горить золотою блощицею <...> і кличе, і зманює і спалахує <...> на єдину мить <...>» [4, с. 197]. Але не відають вони того, коли вона засяє, а коли згасне для кожного з них. Смерть в образі «вовчої зорі» – це нагла смерть. Ціла низка наглих смертей витворює історію українського села в прозі автора. А ставлення до смерті виявляє страхіття українського буття.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок. Зазвичай, естетика переймається почуттям прекрасного, величного, привабливого, тобто позитивними видами емоцій. Однак у художній літературі постмодерного періоду відбувається переорієнтація естетичного: неприємне, відштовхуюче, болісне стає об'єктом естетизації. З погляду психоаналізу, «страхітливе» – це те, що своєю незвичністю, абсурдністю мало б викликати страх, переляк, жах. Є. Пашковський у зображенні смерті накопичує багато однорідного, від чого страждає враження цілісності, однак чинник повторення того самого негативного явища стає джерелом для вираження страхітливого. Читача повинно охопити почуття жаху від такої смертоносності українського існування. У психічному підсвідомому, зазвичай, говорять про владу нав'язливого повторення. Це – також механізм створення страхітливого враження, адже «страхітливе» в разі внутрішньо нав'язливого повторення буде сприйматися читачем. Саме така манера подачі «страхітливого» в Є. Пашковського. Письменник звертає увагу на те, що сільський атеїстичний суб'єкт втратив не лише віру в Бога, але й у страшні форми забобонів, а з ними – і страх перед покійником. Смерть матері як страхітлива відчутність реакції постає в історії сина, який «<...> обкутував мертву матір мокрим простирадлом, <...> щоденно виглядав пенсію, якої б позбавили за покійницю <...>» [4, с. 181]. В іншому епізоді письменник подає розповідь про смерть вагітної сестри, яку «задушила юрба в автобусі», або про смерть дитини, яку няньки в яслах прибили.

Переважно, багатьом людям «страхітливим» бачиться все, що пов'язане зі смертю, покійниками, духами, привидами тощо. Однак кожна смерть має більшу або меншу міру страхітливого. Є. Пашковський часто вдається до зображення смерті як порушеного порядку, коли батьки ховають своїх дітей. Тому мати застерігає сина бути обережним, вдаючись до прикладів безглузких смертей його односельців. А потому слова «синоню, любчику, побережи себе», лунають як материнський оберіг не тільки для Миколи з роману «Вовча зоря», а й для кожної людини.

Загалом, у романі Є. Пашковського смерть позначена вже в назві твору: вовча зоря – символ наглої смерті. З метафізичного погляду, смерть відкриває двері в інше буття, де немає старості та смерті. Це місце вічної зустрічі: «<...> вже скоро зійдемося <...> там упізнаємо один одного, там всі молоді» [4, с. 12]. У потойбіччі, згідно з народними уявленнями про вічне життя, знімаються всі проблеми, болі, плачі, втрати та поневір'яння, там можна знову пізнати втрачені щасливі миті, якими було сповнено дитинство та юність. Тому живі прагнуть, щоб покійник не став ворогом живих і не бажав забрати живого як свого попутника в країну смерті.

Започаткована тема має своє продовження і в інших романах письменника. Тому в подальших публікаціях маємо намір розглянути її на прикладі інших творів прозаїка.

Література:

1. Моклиця М. Модернізм як структура : Філософія. Психологія. Поетика : [монографія] / М. Моклиця. – Луцьк : Ред.-вид. відд. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2002. – 390 с.
2. Жулинський М. Післямова до оповідання Є. Пашковського «Закрита палата» / М. Жулинський // Прапор. – 1990. – № 2. – С. 98–100.
3. Харчук Р. Сучасна українська проза : постмодерний період : [навч. посіб.] / Р. Харчук. – К. : ВЦ «Академія», 2008. – 248 с.
4. Пашковський Є. Вовча зоря : [роман] / Є. Пашковський. – К. : Молодь, 1991. – 216 с.
5. Сулима М. На порозі авангардизму / М. Сулима // Слово і час. – 1992. – № 7. – С. 74–76.

Анотація

Н. ТЕНДІТНА. СМЕРТОНОСНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ІСНУВАННЯ В РОМАНІ Є. ПАШКОВСЬКОГО «ВОВЧА ЗОРЯ»

Автор статті розглядає зображений в романі образ «вовчої зорі» як смертоносну зорю української цивілізації, згідно з рефлексіями Є. Пашковського, який розкриває національну селянську трагедію виселення з рідної землі, аналогічну до смерті. Втрата родовідних зв'язків призводить до втрати сільським атеїстичним суб'єктом не лише віри в Бога, але й у страшні форми забобонів, а з ними – і страху перед покійником.

Ключові слова: нагла смерть, втрата родинних зв'язків, спогади дитинства, трагічність жіночої долі, жах українського буття, страх, смерть.

Аннотация

**Н. ТЕНДИТНА. СМЕРТНОСНОСТЬ УКРАИНСКОГО СУЩЕСТВОВАНИЯ
В РОМАНЕ Е. ПАШКОВСКОГО «ВОВЧА ЗОРЯ»**

Автор статьи рассматривает изображенную в романе «волчью звезду» как смертоносную звезду украинской цивилизации, согласно рефлексиями Е. Пашковского, который раскрывает национальную крестьянскую трагедию выселения с родной земли, аналогичную смерти. Потеря родословных связей приводит к потере сельским атеистическим субъектом не только веры в Бога, но и в страшные формы предрассудков, а с ними – и страха перед покойником.

Ключевые слова: внезапная смерть, потеря родственных связей, воспоминания детства, трагичность женской судьбы, ужас украинского бытия, страх, смерть.

Summary

**N. TENDITNA. DEATH OF THE UKRAINIAN EXISTENCE
IN THE NOVEL BY YE. PASHKOVSKY “THE WOLF’S STAR”**

The author of the article consider the “wolf star” portrayed in the novel as a deadly star of Ukrainian civilization, according to the reflections of E. Pashkovsky, which reveals the national peasant tragedy of expulsion from his native land analogous to death. The loss of generic relationships leads to the loss of a rural atheistic subject not only in faith in God, but in terrible forms of superstition, and with them – and fear of the deceased.

Key words: infant death, loss of generic relationships, childhood memories, tragedy of feminine destiny, horror of Ukrainian being, loss of fear of death.

2. Російська мова та література

2. Русский язык и литература

2. Russian language and literature

*кандидат филологических наук,
доцент кафедры иностранной
филологии и перевода
Полтавского национального
технического университета
имени Юрия Кондратюка*

АНТИНИГИЛИСТИЧЕСКАЯ ПРОЗА А.Ф. ПИСЕМСКОГО: ЖАНРОВЫЙ АСПЕКТ

Историю антинигилистической беллетристики невозможно представить без упоминаний об А.Ф. Писемском, ведь именно его роман «Взбаламученное море» стал первым антинигилистическим романом в русской литературе. Однако это произведение по идеологическим причинам практически не получило положительных рецензий, что во многом определило его дальнейшую судьбу. А.П. Могилянский обратил внимание на тот факт, что литература о романе «Взбаламученное море» довольно разнообразна, но «никогда, ни об одном романе Писемского не возникало столько злобной и не чем не обоснованной критической продукции» [3, с. 106]. Даже в обширных монографических исследованиях творчества писателя, например в монографии П.Г. Пустовойта «А.Ф. Писемский в истории русского романа» (1969), этому произведению отводится второстепенная роль. Несмотря на появление многих содержательных работ о творчестве А.Ф. Писемского, следует признать, что его антинигилистические романы заслуживают дальнейшего изучения. Обращение к анализу их жанровой природы, особенностей поэтики литературного контекста не потеряло своей актуальности.

В 60-е–80-е годы XX века специфика жанра антинигилистического романа исследовалась в основном на материале произведений Н.С. Лескова в работах Е.М. Коньшева, А.А. Любищева, Н. С. Плещунова, Р.Н. Поддубной и других. Особенности рецепции антинигилистического романа в вышеупомянутый период детально рассмотрены в статье О.В. Каданер «Антинигилистический роман и Н.С. Лесков в постреволюционном литературоведении (обзор работ российских и украинских ученых)» [2].

Между тем, как верно заметила Г.А. Склеинис, в кандидатских и докторских диссертациях последних лет, посвященных антинигилистической романистике, закладываются основы «жанрового подхода» к изучению и интерпретации антинигилистической литературы [7, с. 3]. В подобных исследованиях освещены с разной степенью полноты различные аспекты жанровой специфики антинигилистической прозы.

Опираясь на научный опыт своих предшественников, исследовательница связывает поэтику антинигилистического романа с традициями классицизма, подчёркивая стремление его создателей упрочить авторитет существующей власти. В докторской диссертации «Русский антинигилистический роман: генезис и жанровая специфика» Г.А. Склеинис определяет следующие черты антинигилистической романистики: публицистичность; памфлетная адресность; сочетание различных жанровых тенденций и признаков, например бытоописательной и сатирической тенденции, политического и исторического романа [7]. Исследовательница акцентирует внимание на том, что для понимания жанровой сущности антинигилистической романистики важны не только исследования её отрицательного пафоса, которые доминировали в советский период, но и её жанровых составляющих вне идеологических оценок.

Характеризуя жанровые особенности антинигилистического романа, Г.А. Склеинис использует жанровую типологию, предложенную Г.Н. Пospelовым. Основой типологии жанров в его исследованиях является категория жанрового содержания – типологический, исторически повторяющийся аспект проблематики произведений [5]. С её помощью учёный пытался проследить преемственность в жанровом развитии литературы. Г.Н. Пospelов выделяет четыре группы жанров, возникающих в определённой последовательности, в зависимости от пробуждения в обществе соответствующих идейных интересов: мифологическую, национально-историческую, этнологическую и романическую. Указанные группы сосуществуют в литературе, вступая в определённые соотношения на разных стадиях её исторического развития. При этом оговаривается возможность сочетания в одном произведении различных жанровых тенденций, то есть наличия в нём черт полижанризма.

Цель данной статьи состоит в том, чтобы проанализировать особенности антинигилистической беллетристики А.Ф. Писемского, исходя из её жанровой природы и литературно-исторического контекста, в определенном смысле обусловившего её жанровые признаки.

Одна из важнейших особенностей жанровой природы антинигилистических романов заключается в желании их создателей примирить национально-историческое (эпическое) и романическое начало. В антинигилистической прозе отражены конфликтные отношения героя и общества, его борьба за право на собственные убеждения и их свободное выражение. По наблюдению В.И. Недзвецкого, переломные 1860-е годы создали «объективную возможность для преобразования прежнего сословного индивида <...> в собственно личность» [4, с. 71]. При этом автор антинигилистического романа моделирует общественную среду, использует приёмы типизации («памфлетность» и «идеализация»), а персонажи трактуются как представители определённой социальной группы с набором зафиксированных морально-этических установок и психологических характеристик. Особенно ярко эта тенденция проявляется при изображении нигилистов, когда типизация может базироваться на иронии или умышленном заострении и преувеличении определённых черт. Именно этот художественный приём стал одной из причин негативного критического восприятия и литературоведческой интерпретации антинигилистических романов.

Кроме того, в антинигилистическом романе заметна значительная неоднородность на уровне пафоса. С одной стороны, в центре системы идеологических убеждений находятся традиционные христианские ценности и не подлежащие пересмотру нравственные принципы, с другой, – восприятие и изображение современной авторам действительности детерминируется ощущением внутреннего протеста против новых социальных явлений и тенденций. Стремление изобразить в рамках одного произведения столкновение двух разных идеологических систем, заложенное в его идейном содержании, определяет двойственную природу антинигилистических романов, которая отразилась и в проблематике, и в поэтике отдельных романов.

Особая роль в художественной структуре антинигилистического романа отводится беллетристическому и авантюристическому началу. На этот факт обращают внимание многие его исследователи (В.А. Недзвецкий, Г.А. Склеинис, Н.Н. Старыгина). В.Е. Хализев определяет беллетристику как неклассическую литературу «второго» ряда, которая в то же время принципиально отличается от литературного «низа» и имеет неоспоримые художественные достоинства и преимущества [9, с. 86]. Учёный разделяет беллетристику на две основные ветви: развлекательную и серьезно-проблемную. Антинигилистические романы условно можно причислить ко второй группе, поскольку они ориентированы на современную их авторам общественную проблематику. В.А. Недзвецкий относит романы о нигилистах к неклассическим формам русского романа XIX века, хотя оценивая антинигилистический роман 1860-1870-х годов в целом, исследователь констатирует его «весьма посредственный беллетристический уровень» [4, с. 91]. С подобными оценками В.А. Недзвецкого трудно согласиться. На наш взгляд, А.Ф. Писемский в своих антинигилистических романах был достойным продолжателем традиций русской классической литературы и его произведения нельзя причислить к посредственной беллетристике.

Более полно особенности творческого метода А.Ф. Писемского отражает концепция Н.Н. Старыгиной [8]. Анализируя полемическую прозу, исследовательница предлагает разграничить такие определения, как «беллетристика» и «беллетризация». Дефиниция «беллетристика» характеризует в первую очередь качество произведения, которое не всегда оказывается высоким, тогда как понятие «беллетризация» подразумевает принятие во внимание автором произведения жанровых ожиданий потенциального читателя. Такой подход основан на понимании беллетризированной литературы как важной составляющей литературного процесса, которая отражает разнообразие и оригинальность его содержания и художественных форм.

Поскольку антинигилистический роман был ориентирован на массового читателя, ему присущ захватывающий сюжет, насыщенный авантюрическими элементами и мотивами интриги, тайны и заговора. Авантюристическая составляющая в сюжете антинигилистического романа зачастую подразумевает его усиленную событийность. В. Шмид в работе «Нарратология» выдвигает такой критерий событийности, как релевантность изменения и его непредсказуемость. Отталкиваясь от концепции Ю.М. Лотмана, в частности от понимания «события» как пересечения персонажем границы семантического поля, исследователь уточняет, что эта граница может быть как чисто топографической, так и этической, психологической или познавательной. Таким образом, событие заключается в некоем отклонении от того, что является законным, нормативным в данном мире, «в нарушении одного из тех правил, соблюдение которых сохраняет порядок и устройство этого мира» [10, с. 14–15].

В данном исследовании мы рассматриваем усиленную событийность как особенность жанра антинигилистического романа и выделяем наличие в его составе авантюрических элементов и интригующих сюжетных перипетий в отдельный жанровый признак, вытекающий из особой роли беллетристического начала в художественной структуре произведения. Однако при интерпретации антинигилистической беллетристики следует всегда учитывать, что по своей природе она очень разнородна и персональные модели в творчестве отдельных писателей могут по-разному соотноситься с существующим жанровым каноном. В лучших образцах жанра поэтика авантюриности сочетается с острой социально-исторической проблематикой. Например, в творчестве А. Ф. Писемского усиленная событийность реализуется при помощи уголовной сюжетной линии, а в антинигилистических романах В.П. Ключникова, Н.С. Лескова и В.В. Крестовского – через трактовку польского восстания как «кровавой авантюры».

Характерные жанровые признаки реализуются в антинигилистических романах не только на уровне их критического пафоса и особенностей сюжетосложения, но и на уровне композиции. Так, Л.Н. Сиякова обращает внимание на то, что в антинигилистических романах А.Ф. Писемского вводится схема персонажной композиции, которая предусматривает «дивергенцию нигилистических групп на «честных» нигилистов («схимник» Проскриптский, прообразом которого стал Н.Г. Чернышевский, Валериан Сабакеев и Елена Базелейн) и «мошенников» (Виктор Басардин, братья Галкины, уголовник Михайло)» [6, с. 24]. Подобная схема с различными критериями разделения была использована фактически во всех антинигилистических романах. Наличие такого композиционного разделения является, на наш взгляд, продуктивным и его можно рассматривать как один из принципов поэтики антинигилистического романа.

Отдельного внимания заслуживает также проблема сочетания в антинигилистическом романе различных жанровых тенденций. Современные исследователи (Б.П. Иванюк, В.А. Недзвецкий) считают, что антинигилистическая беллетристика возникла как реакция на роман Н.Г. Чернышевского «Что делать?». С нашей точки зрения, в случае с романом «Взбаламученное море» более правомерно говорить о непосредственном влиянии на творчество А.Ф. Писемского личности самого Н.Г. Чернышевского. Начало работы над романом приходится на сентябрь 1862 года, а её приблизительное окончание – на январь – февраль 1863 года. А.Ф. Писемский публикует свой новый роман «Взбаламученное море» в журнале «Русский вестник» с марта по август 1863 года. Напомним, что Н.Г. Чернышевский писал роман «Что делать?», находясь в одиночной камере Алексеевского рavelина Петропавловской крепости, с 14 декабря 1862 года по 4 апреля 1863 года. С января 1863 года рукопись частями передава-

лась в следственную комиссию, последняя часть романа была передана 6 апреля, то есть писатели создавали свои произведения фактически одновременно. Примечательным является тот факт, что оба романа, полярные по своей идеологической направленности, характеризуются сложной жанровой природой.

А.А. Жук в работе «Русская проза второй половины XIX века» пишет о специфической поэтике синкретизма в романе Н.Г. Чернышевского «Что делать?». Исследовательница характеризует синкретизм как сплав иронии, эзопова языка, публицистических элементов, романа воспитания и социально-утопической прозы [1, с. 40]. Проявления подобного синкретизма мы наблюдаем и в поэтике антинигилистического романа. Ярко выраженная публицистичность, беседы с потенциальным читателем, ирония в речи автора-повествователя, злободневность политического содержания объединяют антинигилистическую и политическую прозу. Особенным признаком актуальности событий, отражённых в произведении, становится наличие публицистических жанровых вставок (включений). В системе персонажей как социально-политического, так и антинигилистического романа присутствуют герои-носители авторских идей или герои-выразители определённых идеологических концепций, а также герои-резонеры. «Нигилистическая» проза Н.Г. Чернышевского и антинигилистические романы А.Ф. Писемского построены на противопоставлении «старых» и «новых» людей, для них характерен нравоописательный тип проблематики. Однако авторские акценты расставлены в произведениях по-разному. Отличительной особенностью собственно антинигилистического романа является категоричность автора в оценках происходящего. Писатели-антинигилисты противопоставляют «новым» идеям патриархальные принципы, как бы «возвращая» потенциальных читателей к религии и семейным ценностям. Если Н.Г. Чернышевский в романе «Что делать?», исходя из своих художественных задач, рисует на примере героини-нигилистки оптимистическую модель реализации её передовых взглядов на практике, то в романе А.Ф. Писемского «В водовороте» подобная модель приводит к трагическим последствиям. Некоторые исследователи (Н.Н. Старыгина) трактуют противостояние старого и нового в антинигилистических романах как проявление вечной борьбы добра и зла, света и тьмы.

В свою очередь, антинигилистические романы, в том числе и романы А.Ф. Писемского, зафиксировали в своей художественной структуре переход от традиционной для 1840–1850-х годов любовной интриги к романам общественного содержания и социально-политической проблематики. Синкретическая природа жанра обусловлена сочетанием в нём различных жанровых тенденций, которые сосуществуют и взаимодействуют между собой, обеспечивая, таким образом, целостность художественного мира произведений.

Литература:

1. Жук А.А. Русская проза второй половины XIX века : [пособие для учителей] / А.А. Жук. – М. : Просвещение, 1981. – 254 с.
2. Каданер О.В. Антинигилистический роман и Н.С. Лесков в постреволюционном литературоведении (обзор работ российских и украинских ученых) / О.В. Каданер // Наукові записки ХДПУ ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 2000. – Вип. 3(27). – С. 116–126. – (Серія літературознавство).
3. Могиланский А.П. Новые данные для характеристики отношений Писемского к Герцену / А.П. Могиланский // Русская литература. – 1966. – № 1. – С. 165–169.
4. Недзвецкий В.А. История русского романа XIX века: неклассические формы : курс лекций / В.А. Недзвецкий. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2011. – 152 с. – (Университетские курсы лекций).
5. Поспелов Г.Н. Типология литературных родов и жанров / Г.Н. Поспелов // Введение в литературоведение : хрестоматия : [учеб. пособие] / сост.: П.А. Николаев, Е.Г. Руднева, В.Е. Хализев, Л.В. Чернец, А.Я. Эсалнек, Е.А. Цурганова ; [под ред. П.А. Николаева, А.Я. Эсалнек]. – [4-е изд., перераб. и доп.]. – М., 2006. – С. 387–395.
6. Синякова Л.Н. Проза А. Ф. Писемского в контексте развития русской литературы 1840–1870-х гг. : проблемы художественной антропологии : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра филол. наук : спец. 10.01.01 «Русская литература» / Л.Н. Синякова. – Томск, 2009. – 45 с.
7. Склеинис Г.А. Русский антинигилистический роман : генезис и жанровая специфика : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра филол. наук : спец. 10.01.01 «Русская литература» / Г.А. Склеинис. – Магадан, 2009. – 39 с.
8. Старыгина Н.Н. Русский роман в ситуации филофско-религиозной полемики 1860–1870-х годов / Н.Н. Старыгина. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 352 с.
9. Хализев В.Е. Теория литературы / В.Е. Хализев. – М. : Высш. шк., 1999. – 398 с.
10. Шмид В. Нарратология / В. Шмид. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 312 с. – (Studia philologica).

Аннотация

Н. ГРИНЧЕНКО. АНТИНИГИЛИСТИЧЕСКАЯ ПРОЗА А. Ф. ПИСЕМСКОГО: ЖАНРОВЫЙ АСПЕКТ

В статье рассматриваются особенности антинигилистической беллетристики А.Ф. Писемского, исходя из ее жанровой природы и литературно-исторического контекста, в определенном смысле обусловившего ее жанровые признаки. Особое внимание уделяется беллетристическому и авантюрному началам в художественной структуре антинигилистического романа. Также автор статьи затрагивает вопросы сочетания в антинигилистическом романе различных жанровых тенденций и наличия в тексте произведений публицистических жанровых вставок.

Ключевые слова: жанр, жанровый канон, сюжет, композиция, синкретизм.

Анотація

Н. ГРИНЧЕНКО. АНТИНІГІЛІСТИЧНА ПРОЗА О.Ф. ПИСЕМСЬКОГО: ЖАНРОВИЙ АСПЕКТ

У статті розглядаються особливості антинігілістичної белетристики О.Ф. Писемського, виходячи з її жанрової природи та літературно-історичного контексту, який у певному сенсі обумовив її жанрові ознаки. Особлива увагу приділяється белетристичному та авантюрному початкам у художній структурі антинігілістичного роману. Також авторка статті досліджує питання поєднання в антинігілістичному романі різних жанрових тенденцій та присутності в текстах творів публіцистичних жанрових вставок.

Ключові слова: жанр, жанровий канон, сюжет, композиція, синкретизм.

Summary

N. HRINCHENKO. ANTINIHIILISTIC PROSE BY A. PISEMSKIY: GENRE ASPECT

The article under consideration deals with A. F. Pisemskiy's antihilistic fiction taking into account its genre and historical and literary context which to some extent predetermined its genre features. The emphasis is laid on belles-lettres and adventure basis within antinihilistic novel's artistic structure. The author of the article also deals with questions of combining different genre tendencies and including genre insertions into the novels.

Key words: genre, genre canon, plot, composition, syncretism.

*доктор филологических наук,
профессор кафедры русской и
зарубежной литературы
Томского государственного
университета*

Ю. Пушкарева

*магистрант филологического
факультета
Томского государственного
университета*

ИТАЛЬЯНСКИЙ КАТОЛИЦИЗМ В ОСМЫСЛЕНИИ И.В. КИРЕЕВСКОГО И Д.С. МЕРЕЖКОВСКОГО: СОПОСТАВЛЕНИЕ (НА МАТЕРИАЛЕ СТАТЕЙ И.В. КИРЕЕВСКОГО И КНИГИ Д.С. МЕРЕЖКОВСКОГО «ФРАНЦИСК АССИЗСКИЙ»)

Для образа Италии в русской литературе значим религиозный аспект. Традиции Римской католической церкви, Ватикан и институт папства, история крестовых походов и инквизиции, а также религиозность, осмысляемая как одна из основных черт итальянского национального характера, фигурируют в большинстве текстов XIX в., содержащих итальянские образы и мотивы. Это касается как травелогов (путевых записок З.А. Волконской, дневников С.П. Шевырёва и других), так и художественных произведений (например, в поэме А.С. Пушкина «Анджело» конфликт нравственности и искушения грехом, переживаемый героем-правителем, подчёркивается тем, что юная Изабела собирается постричься в монахини; в повести И.С. Тургенева «Вешние воды» итальянка Джемма, возлюбленная главного героя, тоже обострённо религиозна). Итальянский католицизм важен также в творческом наследии Любомудров. Он не так очевиден, как мотивы итальянского искусства («Себастьян Бах», «Imbroglione» В.Ф. Одоевского, повести М.П. Погодина), философское осмысление Италии или психологическая акцентировка (образы графини Лукенсини и певца Франческо у В.Ф. Одоевского, лирический герой С.П. Шевырёва). Тем не менее католицизм тоже встраивается в образ Италии, дополняя процессы её «психологизации» и «философизации», ключевые для Любомудров. Особенно это заметно в итальянских дневниках С.П. Шевырёва: он то сатирически критикует стяжательство церкви, пышность религиозных праздников на фоне голодающего простонародья, то восхищается искренней, доходящей до экзальтации верой итальянцев [1, с. 435]. В религиозности С.П. Шевырёв видит и основу единства нации, и корень врождённого чувства красоты, присущего итальянцам. Однако, оценивая итальянский католицизм с культурологической точки зрения, он не углубляется ни в его историческую оценку, ни в теологические параллели с православием.

Два последних аспекта первостепенны в текстах другого Любомудра – И.В. Киреевского. В юности он мечтал об Италии, но не достиг её: путешествие по Европе пришлось прервать [2, с. 65–66], и Италия осталась для него умоглядным конструктом. В его текстах она предстаёт, с одной стороны, традиционным романтическим мифом – земным Раем: ей сопутствуют мотивы прекрасного искусства, тепла, благодатной природы, красоты тела и духа (это очевидно, например, в письмах из Германии, где И.В. Киреевский размышляет о живописи итальянского Ренессанса, использует романтический образ *южного неба*). С другой стороны, Италия становится элементом историософской концепции И.В. Киреевского, встраиваясь в систему его размышлений о Европе: она то противопоставляется России как часть западной цивилизации, то сближается с ней, становясь своего рода самой *неевропейской* из стран Европы. Поскольку Италия XIX в. по сравнению с Англией, Францией, Америкой находится на экономической и культурной периферии Европы, мало материала связано с ней непосредственно (так, она часто объединяется с Испанией – часть романского юга). Это объясняется и тем, что в поздних статьях И.В. Киреевский отказывается от идеи русско-европейского культурного диалога и приходит к радикальному славянофильству, представляя Италию уже исключительно как часть цивилизации Запада, избравшей тупиковый путь развития. Рациональная схоластика католицизма привела к гибели христианской веры как духовного абсолюта, и люди остались наедине с ограниченным научным познанием. Противоположным спектром оценок наделяется Россия: она должна синтезировать политический и духовный опыт всех европейских стран и стать центром нового человечества. Причина этого могущества – сохранение православной веры и царской власти, с помощью которых Россия сможет преодолеть отставание от просвещённого Запада. Идея мессианства России позволяет соотносить сочинения И.В. Киреевского с текстами русских религиозных философов Серебряного века.

Хотя философ, писатель, поэт Д.С. Мережковский принадлежит к другой культурной эпохе и не является ни ортодоксальным православным, ни славянофилом, его концепция, на наш взгляд, во многом перекликается с концепцией И.В. Киреевского. В отношении Италии и итальянского католицизма ему скорее близка идея культурного диалога, утверждаемая Любомудрами, – Италия глубоко осмыслена в его наследии (книга о Данте, роман «Воскресшие боги» о Леонардо да Винчи, интерес к католической мистике и житиям святых). Важны также биографические связи Д.С. Мережковского с Италией (поездки во Флоренцию и Рим в 1930-х гг., отношения с Ф. Муссолини, премия от итальянского правительства за работу о Данте [3]). Всё это, казалось бы, делает

Д.С. Мережковского идейным противником И.В. Киреевского. Однако значимость, которую он придаёт католицизму в контексте истории и культуры Италии, а также ряд частных особенностей и оценок позволяют говорить о том, что часто позиции двух мыслителей весьма близки.

Соотнесение концепций И.В. Киреевского и Д.С. Мережковского – важный, но малоизученный вопрос, хотя ключевая роль итальянского католицизма очевидна в творчестве обоих. Так, Д.А. Моисеев в статье «И.В. Киреевский и Д.С. Мережковский о католической мистике» проводит сопоставительный анализ, опираясь на несколько статей И.В. Киреевского и историко-философские работы Д.С. Мережковского. И тот, и другой, по мнению автора, осмысливают в первую очередь «римско-католическое понимание духовности», но приходят к выводу о «несовместимости» этого понимания «с духовным опытом православия» [4]. Автор фиксирует критическое отношение И.В. Киреевского к католицизму – в теологическом, социальном (властолюбие римских прелатов), этическом смыслах (духовная «поверхностность» европейцев-католиков). Действительно, резкая критика католицизма очевидна в статьях «Обозрение современного состояния литературы» (1845 г.) и «В ответ А.С. Хомякову» (1839 г.), но отметим, что в более ранних статьях И.В. Киреевский не был столь ортодоксален. Он пытался понять католицизм как феномен Другого, а не отвергал его бескомпромиссно (так, в «Девятнадцатом веке» он признавал роль европейского просвещения, на которое католицизм оказал огромное влияние, в развитии России). Несмотря на неприязнь И.В. Киреевского к католицизму, идея культурного диалога сохраняется в его текстах.

Трактовку католицизма у Д.С. Мережковского автор рассматривает подробнее. Эта проблема вдвойне интересна в контексте идеи Вселенской Церкви (церкви Третьего Завета, Святого Духа), о которой мечтали Д.С. Мережковский и З.Н. Гиппиус. Римскую церковь, отделившуюся от первоначальных идей христианства, согласно Д.С. Мережковскому, нельзя считать домом Бога на земле. Это очевидно и в книге «Франциск Ассизский» (1938 г.) – второй части трилогии «Лица святых от Иисуса к нам», ставшей предметом нашего анализа. Однако православная церковь также не становится положительным противовесом мировому злу, как у И.В. Киреевского. Поэтому в текстах Д.С. Мережковского нет ни антагонизма двух ветвей христианства, ни явной идеи их объединения. Внимательнее он рассматривает мистический опыт как вершину духовной жизни и веры (например, видения св. Терезы и Иоанна Кресты). Та же оценка заметна при изложении жития св. Франциска: стигматы, предсмертное видение на горе Альверно Д.С. Мережковский оценивает как явление «нового Христа»; для общения с Богом Франциску не требуются посредники: «<...> как жить по Евангелию, – это я не от людей узнал; это мне сам Бог открыл», – скажет Франциск. <...> «Я не от людей узнал» значит «и не от Церкви» [5]. Несовпадение внутренней свободы от церкви и внешнего подчинения ей придаёт житию Франциска трагический колорит. Вместе с тем с бытовой точки зрения мистический опыт остаётся патологией сродни безумию или истерической нимфомании. Это заметно на примере св. Терезы, чья испулённая любовь к Богу имела также эротический оттенок, не осуждаемый, однако, Д.С. Мережковским, который подключает к анализу научный контекст рубежа веков (психоанализ). Аналогична оценка подобных состояний у св. Франциска: в книге Д.С. Мережковского ему сопутствуют образы «дурака», юродивого, шута.

К социально-исторической роли Римской церкви Д.С. Мережковский, в отличие от И.В. Киреевского, обращается мало. Но проблема соотношения веры и духовной свободы в его книге о Франциске становится центральной. Верность догматам церкви требует от святых абсолютного послушания (в книге оно наделяется эпитетом «трупное») – отказа от личного постижения Бога. Светское могущество Римской церкви, согласно Д.С. Мережковскому, уничтожает свободу духа. Поэтому Франциск Ассизский в его интерпретации прибегал к «самооглулению», закрывая глаза на тиранию церкви. Тем не менее для автора это закономерно: если церковь как социальный институт представляет статичную, консервативную силу, то мистический опыт святых несёт духовное обновление, что вызывает конфликт. Этот вывод Д.С. Мережковского приводит Д.А. Моисеева к заключению, что он был «человеком, <...> далёким от православного взгляда на мир» [4]. Не претендуя на то, чтобы подтвердить или опровергнуть это, мы обратимся к филологическому анализу образа итальянского католицизма в его книге «Франциск Ассизский», чтобы выявить сходства и различия с концепцией Любомудра И.В. Киреевского.

Главная точка сближения, на наш взгляд, состоит в общей оценке католической церкви. И у И.В. Киреевского, и у Д.С. Мережковского эта оценка критична и осуществляется в исторической перспективе (у первого – с начала нашей эры до XIX в., у второго – в XII – XIII вв.). Оба склонны переходить к историософским обобщениям, проводя параллели между прошлым и настоящим Римской церкви. Так, для И.В. Киреевского нынешнее несовершенство католицизма – итог разрыва с христианством в его первоначальном смысле: отдалившись от интуитивной веры, католицизм погрузился в схоластику, лишив европейский разум духовной основы. Католические догматы (непогрешимость Папы как заместителя Бога на земле, иная трактовка Троицы), по мнению позднего И.В. Киреевского, подтолкнули упадок европейской цивилизации: «<...> вследствие <...> силлогизма <...> изменён догмат о Троице <...>, вследствие другого силлогизма папа стал <...> непогрешаемым» [6, с. 145]. Тупик образования и духовности, распространяющийся атеизм – следствия католической схоластики, отказавшейся от полноценного христианства.

Для Д.С. Мережковского духовный кризис современности тоже связан с католицизмом, но более опосредованно. И католическая, и православная церкви виновны в расколе мирового христианства: обе не достигли Царства Духа. Мысль о губительности искусственной дифференциации сближает Д.С. Мережковского с Любомудрами, мечтавшими о синтезе сообразно с учением Ф.В. Шеллинга: «Когда же обе <...> Церкви соединятся в одну, <...> будет воистину «един Пастырь и едино стадо» [5]. Разделение католической и православной церквей ускорило духовное падение человечества, достигшее, по мнению Д.С. Мережковского, пика в начале XX в.

с приходом угрозы мировой революции, воплощающей явление Антихриста. Начало падения в «пропасть» – Ренессанс, когда человечество усомнилось в авторитете христианских истин, романтизируя языческие. С этого момента Европа двигалась по пути утверждения индивидуализма, отдаляясь от Бога. При этом Д.С. Мережковский не оправдывает пороки Римской церкви (стяжательство, догматизм, жестокость крестовых походов), но полагает, что католицизм сыграл ту историческую роль, которую должен был сыграть, чтобы сохранить христианство как таковое. Корни духовного кризиса, согласно Д.С. Мережковскому, в личности, а не в социальных или религиозных институтах: «Римская Церковь – Великая Блудница <...>, – скажут ученики. <...> Но знает Франциск, что не в Риме, а в мире – в <...> человеческом сердце рождается Антихрист» [5]. Таким образом, негативная оценка европейского католицизма (в частности, итальянского – его центра) очевидна у обоих авторов, но имеет разные акценты и разную степень категоричности.

Можно указать на ряд аспектов, в которых И.В. Киреевский и Д.С. Мережковский критически осмысливают итальянский католицизм:

- а) соотношение рационального и интуитивного в вере;
- б) евангельский завет нестяжания и проблема его соблюдения – вопрос о праве церкви на материальную собственность и богатство (у Д.С. Мережковского также евангельский идеал нищеты и вопрос о его воплощенности);
- в) соотношение светского и духовного – проблема политического могущества Римской церкви и его допустимости;
- г) роль мистического опыта как прямого контакта с Богом в католицизме и православии.

Попытаемся выделить эти аспекты в текстах мыслителей, чтобы понять, как соотносятся их трактовки итальянского католицизма.

Как уже отмечалось, И.В. Киреевский критикует католическую схоластику. Искажение изначального христианского учения рассудочными «наслоениями» Римской церкви, по его мнению, заставило народы Европы обратиться к наследию античности и к собственно «национальному» – культуре «варварских» племён, что подразумевало возвращение к «язычеству» и утверждение поверхностного индивидуализма в духовной жизни. Д.С. Мережковский в оценке рационального и интуитивного отчасти близок И.В. Киреевскому. Он не воспринимает католическую церковь как главное зло современности, но излишняя рациональность и догматизм для него тоже ограничивают свободу духа, а значит – веру. Д.С. Мережковский – приверженец мистицизма, представленный о религиозном опыте как о необъяснимом чуде. Только «детское», чуждое скепсису отношение к Богу позволяет духовно «прикоснуться» к Нему. Франциска Ассизского можно считать главным олицетворением такого отношения среди католических святых, поэтому Д.С. Мережковский выбирает его в качестве объекта историко-филологического осмысления.

Это осмысление композиционно разбивается на две части. В первой Д.С. Мережковский рассматривает жизнь Франциска исключительно как религиозный философ, почти без фактического материала. Учение Франциска соотносится с учением св. Иоахима: в наследии обоих автор обнаруживает истоки идеи о церкви Третьего Завета. Эта мысль оформляется рядами метафор: прошлое (церковь Отца) и настоящее (церковь Сына) всегда уступают будущему – царству Духа («В первом Завете – вода; во втором – вино; в третьем – елей» [5]). Дух для Д.С. Мережковского – синоним духовной свободы, поэтому его отношение к Римской церкви – авторитарной «матери», которая «распинает» непокорных детей, – проблематично. Дух, как в учениях философов-идеалистов, пронизывает весь мир. Нищета тоже осмысливается как явленный Дух – свобода от земной собственности и тела («метафизическое чувство свободы, в религиозном опыте Франциска, подобно чувству наготы физической» [5]). Нагота и обнажение как метафоры обретения Божественной истины в тексте становятся лейтмотивом (эпизоды обнажения Франциска на суде с отцом, во время пляски в лесу). Из идейного бытия Дух проникает в земную жизнь: обретает «материальную оболочку» огня (Иоахим и Франциск соотносят нисхождение Духа с пламенем или молнией), эмоционального «жара» («радость о Духе Святом», которую испытывает Массео, когда Франциск поднимает его в воздух дыханием), обновлённого пространства – «четвёртого измерения».

В книге Дух сопутствует богоизбранному святому: уже в юности Франциска посещают видения, выводящие к прямому контакту с Богом; заметны постоянные аналогии с Христом (рождение Франциска уподобляется Рождеству Христову: «Также как там, в Вифлееме <...>, путевая звезда засияет и здесь, в Портионкуле <...>, возвекая людям <...> солнце нового дня» [5]). Святой Дух противостоит «мёртвому» рационализму Римской церкви. Тяга к Духу приравнивается к интуитивной тяге к свободе, которая в схоластических рамках католицизма становится грехом. Сопротивляясь свободе святых, выраженной в их мистическом опыте, Римская церковь сопротивляется Духу и воле Бога. Не случайно вторая часть книги строится на антитезе мистическо-иррациональной веры Франциска и рассудочной церковной схоластики. Прелаты Ватикана рационально анализируют божественное откровение, и в итоге оно оказывается беспомощным перед их логикой, поэтому основание монастыря в Портионкуле предстаёт и как победа, и как поражение Франциска. Он смиряется перед церковью, несмотря на то, что она боится его как воплощения природной, естественной веры: «Что, если лысинка тонзуры зарастёт на косматой голове «лесного человека», <...> и большей беды наделает Церкви <...> вернейший сын ее, чем все еретики <...>?» [5]. По мнению Д.С. Мережковского, главная ошибка Рима – в суетном страхе перед Духом; ошибка Франциска – в том, что он отступился от Духа, не осмелился на бунт.

Житие Франциска в осмыслении Д.С. Мережковского утверждает роль эмоционального, «детского» мировосприятия в вере. Именно такой ассоциативный ореол закрепился за святым из Ассизи в культуре (яркий пример – «Fioretti di San Francesco»). Франциск чужд схоластике и близок всему живому, естественному (эпизоды с

животными и птицами, «Песнь тварей», сочинённая им незадолго до смерти). Хвала Творцу в песне как стихийном проявлении души объединяет Франциска с кузничком, которого в эпизоде их «дуэта» Д.С. Мережковский уподобляет Авелю. Франциск отказывается от жестокости человечества, от насилия над природой («пути Каина»), приближаясь к состоянию блаженного принятия Божьего мира. Обострённо-эмоциональное восприятие жизни как целостного творения Бога, умение видеть высший смысл в природе сближает Франциска с немецкими романтиками и философами-идеалистами, которые продолжают ту же (условно говоря, «символическую») линию мировой мысли. Всеобъемлющая любовь к Божьему миру, которая примиряет познающий разум и душу, становится религиозным идеалом и И.В. Киреевского, и Д.С. Мережковского.

Эмоциональность Франциска подчёркивается и в его отношениях с братьями (эпизод с братом Массео, «обращение» брата Бернардо), и в эпизодах контакта с Богом (яркий пример – пляска обнажённого святого в лесу «*между двумя Солнцами*» с почти языческими обращениями к «*Матери*»-земле). Однако выделена и обратная сторона эмоциональности – неправдоподобие народных апокрифических легенд, где доброта Франциска обесмысливается. Д.С. Мережковский подчёркивает, что святому была чужда «овечья», бездумная доброта (примеры – история о двух якобы «спасённых» ягнятах, вновь обречённых на убой, и о приручённом волке из Губбио). Оставляя главенство за мистическим опытом, Д.С. Мережковский всё же вводит в текст мысль о роли элементов *ratio* в поисках Бога. При полном игнорировании разума возникает угроза «самооглупления», которому поддаётся Франциск, закрывая глаза на пороки Римской церкви. Как и И.В. Киреевский, Д.С. Мережковский считает, что чувство и разум в религии должны сосуществовать; Франциск, слишком уклонившийся в одну из сторон, оказался «*распят на кресте чувства*».

Второй аспект образа католической церкви связан с евангельской заповедью о нестяжании – бескорыстном отказе от земной собственности. В истории католицизма эта проблема вызвала важный вопрос: есть ли у церкви право владеть землёй, деньгами, драгоценной утварью, и тем более зарабатывать на продаже индульгенций? Дискуссии вокруг завета о нестяжании оживились в Средневековье: многочисленные религиозные группы, официально признанные Ватиканом либо преследуемые как еретики (например, гностики-катары), основывали свои учения на разной трактовке этого завета. Франциск Ассизский приблизился к евангельскому идеалу, введя в устав Нищего братства постулат об абсолютной бедности. Тем не менее нестяжание не стало законом для официальной церкви. Религиозные мыслители, впоследствии критиковавшие католическую церковь, часто подчёркивали именно её недопустимое богатство. Закономерно, что И.В. Киреевский и Д.С. Мережковский тоже уделяют этому внимание.

Говоря о духовном кризисе Европы XIX в., И.В. Киреевский отмечает светское могущество католической церкви как одно из его причин. В ранних статьях он почти не затрагивает социально-экономический аспект католицизма, но в поздних текстах выдвигает его на первый план. Стяжательство Римской церкви возмущает его, как и её политическая влияние; богатство католических священников описано в тонах на грани иронии и сатиры. Русская православная церковь вновь освещается как положительный противовес церкви католической, поскольку в интерпретации И.В. Киреевского религиозная власть в России строго отделена от светской. Следствия этого глобальны: православная вера не несётся другим «огнём и мечом», в отличие от католической («*Ничего не было бы легче, как возбудить у нас крестовые походы, причислив разбойников к служителям церкви. <...> Наша церковь этого не сделала*» [6, с. 151]); не формируется социальный класс рыцарства, что сужает масштабы неравенства и насилия; не возникают аналогии католической инквизиции и массовых казней, которые в средневековой Европе вызвала «охота на ведьм». Католическая церковь, таким образом, рассматривается скорее как социальный институт, чем как духовная единица. И в том, и в другом смысле И.В. Киреевский оценивает её отрицательно: церковь-стяжательница искажает заветы Евангелия и вместе с теократической системой Ватикана заводит общество в социально-экономический тупик.

Д.С. Мережковский более детально осмысляет проблему нестяжания, так как именно она ставит Франциска в оппозицию к прелатам Ватикана. Это демонстрирует реакция отцов церкви на стремление Франциска жить в абсолютной нищете; Д.С. Мережковский иронизирует над их сомнениями: «*Что было делать <...> nane? «Нет, не благословляю жить по Евангелию», – нельзя было прямо сказать, но и благословить непонятное – опасно*» [5]. Приверженность Франциска к идее нищеты, напротив, освещается без доли иронии, а именно в сакральных тонах. Наслаждение, которое молодой Франциск находит в попрошайничестве на нужды церкви, отказе от семейного богатства, уходе за нищими и больными, а также эпизод с прокажённым, в котором он находит брата во Христе, отвергая «земные» нормы, подчёркивают его богоизбранность. В этом, с точки зрения Д.С. Мережковского, состоит истинное освобождение духа.

Нищета как абстрактная категория в книге Д.С. Мережковского персонифицируется – создаётся куртуазно-сакральный образ Прекрасной Дамы, Бедности, которой Франциск по-рыцарски «служит». Это воспринимается как духовный подвиг, но Д.С. Мережковский отмечает и чрезмерный по меркам земной жизни максимализм Франциска: натуралистичные эпизоды самоистязаний, строгость устава в отношении пищи, избегание женщин, наказания провинившихся братьев («*заставлял братьев носить денег во рту на кучу навоза*» [5]). Результат таких крайностей проблематичен, ведь, по мнению Д.С. Мережковского, через насилие над своей природой человек не достигнет «победы над дьяволом»: христианское самоограничение – не синоним фанатизма, присущего официальной католической церкви. С другой стороны, «безмерность» Франциска – один из признаков богоизбранности, непостижимой с обывательской точки зрения («*нельзя возражать на такую безмерность, как у Франциска, нашей <...> мнимой мерой*» [5]). Тем не менее диалектика не спасает от правды факта: Римская церковь не могла соответствовать требованиям Франциска. Необходимость христианского нестяжания утверждается как идеал, но вопрос о реальности его воплощения остаётся открытым.

Наиболее трагические тона эта линия обретает, когда Д.С. Мережковский описывает поздние эпизоды жизни Франциска: зрелость и старость святого проходят в «немой» конфронтации с церковью. После его смерти начинается травля Нищих братьев инквизицией, её Д.С. Мережковский уподобляет мукам, которые претерпели первые христианские святые. «Непротивленческая» позиция Франциска оборачивается историческим злом. Противостояние с Римом не заканчивается, но святой заставляет себя молчать – и самообман приводит к смерти души. Мысль о том, что Рим не понял и не принял Франциска, акцентируется также в эпизодах посмертного чествования святого (возведение богатой церкви), которое прямо противоречит его заветам и прочитывается Д.С. Мережковским как новое «закрепощение духа» («Самое свободного из людей Церковь заковала в золотые цепи» [5]). Мотив непонимания и осмеяния святого, таким образом, в равной мере относится к мирянам из родного города Франциска и к служителям Церкви.

Третий аспект, затронутый И.В. Киреевским и Д.С. Мережковским в образе католической церкви, – вопрос о влиянии, которое церковь много веков оказывала на политику Европы. И.В. Киреевский не приемлет слияние светской и духовной власти в теократии Ватикана, а также давление Римской церкви на европейских королей. По его мнению, вмешательство церкви тормозило развитие западного «просвещения» (инквизиция, преследовавшая учёных, догматизм и низкая доступность образования). Кроме того, он подчёркивает стремление Рима насильственно внедрить католицизм с помощью бессмысленного кровопролития крестовых походов. Во многом из-за политики церкви, согласно И.В. Киреевскому, европейская цивилизация сложилась как цивилизация насилия. Углубляясь в социологический анализ европейского Средневековья, И.В. Киреевский отмечает, что усиление рыцарей как сословия приводило к ослаблению «народовластия»: права простых крестьян, ремесленников, торговцев перед силой «меча» и денег вырождались в формальность. Характерно, что Италии И.В. Киреевский отводит особое место: в ней «класс рыцарства» был не так крепок, поскольку не так много земель являлись наследственной собственностью знатных родов. Поэтому в исторической борьбе «феодализма» и «народовластия» разрозненные герцогства и королевства Италии склонялись ко второму («Где больше всего было неустройства на Западе, там больше <...> было рыцарство; в Италии его было всего менее. Где менее было рыцарства, там более общество склонялось к устройству народному» [6, с. 151]). Это сближает Италию с Россией, в которой, согласно И.В. Киреевскому, также зарождались корни истинного «народовластия». Как и С.П. Шевырёв, И.В. Киреевский проводит аналогии между Венецианской и Флорентийской республиками в Италии и Новгородской республикой на Руси, а также отмечает их связь с демократической традицией Древнего Рима. Как славянофил и монархист, И.В. Киреевский считает, что истинное «народовластие» выражается в духовном и политическом союзе народа и царя. После Великой французской революции Запад лишился безусловного авторитета монархии, как и безусловного авторитета религии, поэтому, согласно И.В. Киреевскому, он обречён на крах. Католическая церковь, таким образом, вновь не выдерживает сравнения с православной.

В трактовке Д.С. Мережковского светское могущество Римской церкви, как уже отмечалось, неизбежно, но не приравнивается к должному состоянию. Характерно, например, как описано разочарование Франциска в идее крестовых походов: «В 1219 году, при взятии города Дамьетты крестоносцами, увидел <...> ужас войны <...> понял, что лев ляжет рядом с язенком не так скоро, как ему казалось» [5]. Упоминание льва и ягнёнка создаёт канонический образ Рая: разочарование в войнах за веру предстаёт как разочарование в земном бытии вообще. Франциск осознаёт недостижимость христианских идеалов на земле. Возможно, с этого перелома начинается его «агония», занимающая финальную часть книги: слепота, одиночество, тяжёлые отношения с братом Ильёй, который уподобляется Иуде. Агония тела и души вызвана прежде всего тем, что Франциск смиряется с волей Римской церкви. Д.С. Мережковский, подобно И.В. Киреевскому, устанавливает связи между социальными, биографическими фактами (завещание Франциска, предписывающее судить как еретика любого из Нищих братьев, если он воспротивится Римской Церкви, мазохистское подчинение алчному брату Ильёе) и фактами духовной жизни. Отказ от свободы выливается и в экзистенциальный отказ от себя, и в религиозный отказ от Бога; тонзура, выстриженная кардиналом Колонной, прочитывается как символ добровольного рабства («ножницы кардинала <...> сделали его <...> собственностью Римской церкви» [5]). Предпочитать «земную» свободу (свободу благополучия) «небесной», истинной, по мнению Д.С. Мережковского, – губительно, как и по мнению И.В. Киреевского.

Четвёртый аспект, сближающий концепции И.В. Киреевского и Д.С. Мережковского, – место, занимаемое в католицизме мистическим опытом, «безумием», экстатическим контактом с Богом. Д.С. Мережковский регулярно цитирует те автохарактеристики Франциска, которые связаны с неординарностью, «детскостью» или «безумием» («хочет от меня Господь одного, – чтобы я был величайшим в мире безумцем» [5]). Безумие ассоциируется с сакральным, потаённым знанием о мире, недоступным другим (возможно, по аналогии с ролью юродивых в русской культуре). Многие поступки и слова Франциска алогичны с позиции обывательского здравого смысла (пение в тюрьме, танец голым в лесу, обнажение на суде с отцом, «беседы» с животными). Однако в повествовании Д.С. Мережковского именно они выражают ключевые точки мистического опыта, кульминацией которого становится предсмертное видение серафима на горе Альверно и появление на теле Франциска стигматов, повторяющих раны Христа. Идея богоизбранности святого выражается и в самооценке («сам Господь открыл пути свои мне» [5]), и в оценке окружающих (так, мать Франциска уже во младенчестве сына не сомневается, что он станет новым мессией). Римская церковь и в этом смысле противоположна Франциску, ведь в рассудочной узости мышления прелаты-католики уподобляются толпе безграмотных горожан. Тем не менее сам Франциск до конца относит себя к Римской церкви; следовательно, католицизму у Д.С. Мережковского мистический опыт доступен не меньше, чем православию (то есть важен для христианства как такового).

У И.В. Киреевского мистический опыт не так значим и становится прерогативой только православия как истинного христианства. Православие, в отличие от католицизма, сумело сохранить восприятие мира как Божьего творения, дара и данности. На наш взгляд, это тоже связано с идеалом синтеза в интеллектуальной и духовной жизни, которого придерживались любомудры. Если для Д.С. Мережковского в осмыслении веры и церкви важнее идея трагического разрыва (*emotio*, нищета, аполитичность Франциска против *ratio*, стяжательства, светского могущества Римской церкви; мистический опыт против схоластики; плоть против духа в личности самого Франциска), то для И.В. Киреевского – идея синтеза, примирения крайностей. Возможно, поэтому он не уделяет внимания мистическому опыту как болезненному состоянию.

Таким образом, при осмыслении европейского католицизма (в частности, итальянского) Д.С. Мережковский опирается на философскую традицию, сложившуюся в XIX в. В рамках этой традиции он не мог проигнорировать любомудров, которые стали одними из зачинателей самостоятельной русской философии, в том числе И.В. Киреевского. Сравнительный анализ поздних статей И.В. Киреевского и книги Д.С. Мережковского о Франциске Ассизском показывает ряд сближений в их концепциях: соотношение эмоционального и рационального начала в вере, критика католической церкви в религиозном и социологическом аспектах, осмысление христианского завета о нестяжании в католичестве, роль мистического религиозного опыта, связь католицизма с культурой Италии. Однако выводы философов различны. Так, И.В. Киреевский верит в победу «просвещения» и «истинной веры» – православия, воплощающего мессианскую роль России; Д.С. Мережковский, наоборот, акцентирует внимание на трагическом разрыве: церковь Третьего Завета не будет достигнута, пока сохраняется антагонизм западной и восточной ветвей христианства. Сходство историософских статей И.В. Киреевского и теософской книги Д.С. Мережковского обусловлено их интересом к католицизму как к религиозному, культурологическому, социальному феномену, а различия – разницей культурных эпох и личной позиции.

Литература:

1. Шевырѐв С.П. Итальянские впечатления / С.П. Шевырѐв ; вступ. ст., сост., примеч. М.И. Медового. – СПб. : Академический проспект, 2006. – 648 с.
2. Долгушин Д.В., свящ. В.А. Жуковский и И.В. Киреевский: из истории религиозных исканий русского романтизма / свящ. Д.В. Долгушин. – М. : Рукописные памятники Древней Руси, 2009. – 352 с.
3. Сидорова С.В. Дмитрий Мережковский. Биография / С.В. Сидорова, Л.М. Сурис [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://merezkovsky.ru/biography/>. – Дата обращения: 27.03.2017.
4. Моисеев Д.А., свящ. И.В. Киреевский и Д.С. Мережковский о католической мистике / свящ. Д.А. Моисеев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://kalugads.ru/i-v-kireevskij-i-d-s-merezkovskij-o-katolicheskoi-mistike>. – Дата обращения: 26.03.2017.
5. Мережковский Д.С. Франциск Ассизский / Д.С. Мережковский [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://royallib.com/read/merezhkovskiy_dmitriy/frantsisk_assizskiy.html. – Дата обращения: 15.03.2017.
6. Киреевский И.В. Критика и эстетика / И.В. Киреевский ; сост., вступ. ст. и примеч. Ю.В. Манна. – М. : Искусство, 1979. – 438 с.

Аннотация

Ю. ПУШКАРЕВА, В. КИСЕЛЕВ. ИТАЛЬЯНСКИЙ КАТОЛИЦИЗМ В ОСМЫСЛЕНИИ И.В. КИРЕЕВСКОГО И Д.С. МЕРЕЖКОВСКОГО: СОПОСТАВЛЕНИЕ (НА МАТЕРИАЛЕ СТАТЕЙ И.В. КИРЕЕВСКОГО И КНИГИ Д.С. МЕРЕЖКОВСКОГО «ФРАНЦИСК АССИЗСКИЙ»)

В статье проводится сопоставительный анализ осмысления итальянского католицизма в произведениях двух русских религиозных философов – И.В. Киреевского и Д.С. Мережковского. На материале статей И.В. Киреевского и книги Д.С. Мережковского «Франциск Ассизский» выявлены сходства и различия вариантов этого осмысления. Общие аспекты включают соотнесение католицизма и православия, проблему христианского идеала нищеты в контексте католичества, проблему политической влиятельности Римской католической церкви, конфликт мистического опыта и рациональной схоластики и так далее. Католицизм как социальное, религиозное и философское явление играет важную роль в концепциях обоих мыслителей, но их акценты и выводы различны, поскольку зависят от личной позиции, а также историко-культурного контекста. Однако и И.В. Киреевский, и Д.С. Мережковский внесли значимый вклад в формирование итальянского текста в русской литературе и русско-итальянского диалога культур.

Ключевые слова: итальянский текст, католицизм, русская философия, культурный диалог.

Анотація

Ю. ПУШКАРЬОВА, В. КИСЕЛЬОВ. ІТАЛІЙСЬКИЙ КАТОЛИЦИЗМ В ОСМИСЛЕННІ І.В. КІРЕЄВСЬКОГО ТА Д.С. МЕРЕЖКОВСЬКОГО: ЗІСТАВЛЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ СТАТЕЙ І.В. КІРЕЄВСЬКОГО ТА КНИГИ Д.С. МЕРЕЖКОВСЬКОГО «ФРАНЦИСК АССІЗЬКИЙ»)

У статті порівняно ставлення до італійського католицизму в статтях І.В. Кіреєвського та книзі Д.С. Мережковського «Франциск Ассизський». Унаслідок компаративного аналізу виявлено схожість і відмінність цього осмислення. Спільні аспекти включають співвіднесення католицизму та православ'я, проблему християнського ідеалу убогості в контексті католицизму, проблему політичної впливовості Римської католицької церкви, конфлікт містичного досвіду та раціональної схоластики тощо. Доведено, що різні акценти й висновки щодо католицизму

зумовлені особистою позицією релігійних філософів та історико-культурним контекстом. Однак і І.В. Кіреєвський, і Д.С. Мережковський зробили значний внесок у формування італійського тексту в російській літературі та російсько-італійського діалогу культур.

Ключові слова: італійський текст, католицизм, російська філософія, культурний діалог.

Summary

YU. PUSHKAREVA, V. KISELEV. ITALIAN CATHOLICISM IN THE COMPREHENSION OF I.V. KIREEVSKY AND D.S. MEREZHKOVSKY: COMPARISON (ON THE MATERIAL OF I.V. KIREEVSKY'S ARTICLES AND D.S. MEREZHKOVSKY'S BOOK "FRANCIS OF ASSISI")

The article makes a comparative analysis of the Italian Catholicism comprehension in the works of two Russian religious philosophers – I.V. Kireevsky and D.S. Merezhkovsky. The similarities and differences between variants of this comprehension are revealed on the material of Kireevsky's articles and Merezhkovsky's book "Francis of Assisi". Common aspects include correlation of Catholicism and Orthodoxy; the issue of the Christian ideal of poverty in the Catholic context; the issue of the political authority of the Roman Catholic Church; the conflict between mystic experience and rational scholasticism, etc. Catholicism as a social, religious and philosophic phenomenon plays an important role in the conceptions of both philosophers, but their accents and conclusions are different because depend on the personal attitude as well as on historical and cultural context. However, I.V. Kireevsky and D.S. Merezhkovsky made a significant contribution to the formation of Italian text in the Russian literature and the cultural dialogue between Russia and Italy.

Key words: Italian text, Catholicism, Russian philosophy, cultural dialogue.

3. Слов'янські мови та література

3. Словянские языки и литература

3. Slavic languages and literature

*аспірант кафедри слов'янської
філології
імені професора Іларіона
Свенціцького
Львівського національного
університету імені Івана Франка*

УЯВЛЕННЯ ПРО УКРАЇНЦІВ У МЕДІАПРОСТОРІ СЛОВАЧЧИНИ

Початок ХХІ століття ознаменувався для людства вибухом інформації, потенційно доступної кожному. Головну роль у розповсюдженні інформації відіграють сучасні мас-медіа, що, як і їхні попередники з минулих століть, досить часто, а інколи і недоречно, користуються національними стереотипами.

Основні поняття і завдання імагології як компаративної дисципліни полягають як раз у вивченні усталених колективних уявлень певного етносу про іншу націю. Але більшість відомих нам досліджень у цій царині базується на огляді текстів попередніх епох, у той час як сучасна громадська думка формує нові стереотипи. Тому обрана нами тема є актуальною. Новизна теми зумовлена відсутністю праць, присвячених обраній проблематиці – дослідженню уявлень про українців у медіапросторі Словаччини.

Мета нашого дослідження – з'ясувати, якими є уявлення про українців, що подаються сучасними словацькими засобами масової інформації, а також чи користуються ЗМІ усталеними стереотипами або ж формують нові.

Національний образ країни в інших народів складається у певну історичну епоху, коли через ті чи інші причини виникає зацікавленість чужою державою чи етносом. Але якщо представники певної нації фіксують у пам'яті передусім явища та події, що відхиляються від їхнього буденного життя, то іноземці як раз помічають і закріплюють у своїй свідомості звичну, як їм здається, поведінку мешканців чужої країни, приписуючи їм певні риси характеру. З часом ці риси перетворюються у стійкі національні кліше та стереотипи, такі своєрідні розпізнавальні знаки, які насправді мають дуже умовний зв'язок з реальністю.

Згідно з імагологічними дослідженнями, стереотипи формуються та еволюціонують упродовж тривалого історичного процесу міжкультурного спілкування. На початку свого виникнення стереотип ще може нести у собі певні корисні знання, але потім він спрощується і набуває вигляду невинуватого узагальнення чи упередження. Це стає на заваді пізнанню, деформує людську свідомість та стосунки між народами. Стереотипам завжди властива внутрішня суперечність, коли одна риса характеру заперечує іншу. Вони можуть бути позитивними або негативними залежно від політичних, економічних та інших обставин, а також позиції автора. Таким чином, стереотип, усталений з одного боку, з іншого – є постійно змінною складовою уявного образу країни.

Найбільш повно особливості гетерообразів проявляються у подорожній, або документальній, літературі, яка пізніше стала прототипом сучасної журналістики. До подорожніх творів належать літописи, ходіння, описи мандрівок, щоденники, мемуари, листи тощо. Попри те, що ця література інколи поєднує реалістичне з фантастичним, насправді вона містить у собі величезний матеріал про життя різних народів у різні епохи, дає опис географічних, етнографічних, історичних особливостей краю. Велике значення «літератури факту» підкреслює український літературознавець Дмитро Наливайко у своїй монографії «Очима Заходу. Рецепція України в Західній Європі XI-XVIII ст.»: «Книги мандрів, спогади, листи й щоденники людей, які побували й пожили у віддалених і маловідомих країнах, знайомили співвітчизників із життям різних народів, з їхнім побутом і звичаями, суспільним устроєм і культурою, причому, змальовуючи все це, у міру літературної обдарованості, конкретно й колоритно, вони тим самим наближали віддалені народи до своїх читачів, котрі, крім екзотичних дивоглядів, відкривали у житті цих народів багато й «свого», тобто схожого, близького чи аналогічного» [18, с. 13].

Серед великої кількості тогочасної документальної літератури, присвяченій Україні, найбільш відомими є: «Щоденник» Е. Лясотти [17], «Опис України» Г. Боплана [15], «Подорожній щоденник» Д. Крмана [5], «Історія України та українських козаків» Й. Енгеля [3].

Через те, що інтерес до чужої країни особливо загострюється у переломні моменти життя того чи іншого народу, найширше і найповніше у цих західних джерелах відбита військово-політична історія України, зокрема історія козацтва та козацьких війн. На той момент у Західній Європі складається стереотип українців як «народу, невтомного у боротьбі» [2, с. 165]. Водночас різні автори подають такі описи мешканців України: «це мужній, заповзятий, життєрадісний до безтурботності, прямий і простодушний народ» [3, с. 78], «малоросіяни ревні у своїй вірі, веселої вдачі, в поведженні товариські з усіма, дуже схильні до музики, а також до чарки» [8, с. 172], «це здебільшого люди здорові й сильні, широкої душі, мають велику зневагу до скупості; це справжні вільні люди, які не терплять ніякого рабства; вони також невтомні, владні й відважні, але водночас дуже схильні до пияцтва, ненадійні друзі й підступні вороги» [1, с. 123-124].

Сучасні ЗМІ, які тепер, здавалося, мають більше можливостей для створення об'єктивної інформації, продовжують свідомо чи несвідомо користуватися національними стереотипами при характеристиці тої чи іншої країни. Саме таким ми бачимо медіапростір сучасної Словаччини.

Словаччина, західна сусідка України, протягом багатьох століть входила до складу інших країн та імперій, намагаючись зберегти свою національну ідентичність. Здобувши у 1993 році незалежність, вже як самостійна держава почала будувати нові відносини із сусідніми країнами.

Характеризуючи стосунки Словаччина-Україна, важко дотримуватися чорно-білої палітри сприйняття світу, адже вписати Словацьку Республіку у систему координат «друг-недруг України в Європі» дуже важко. У значній мірі це пов'язано з неоднозначним сприйняттям України у словацькому суспільстві та політиці.

Перше, що впадає у вічі, це те, наскільки необізнаними у плані уявлень одна про одну є обидві країни. Попри близьке географічне сусідство та лінгвістичну спорідненість, дуже рідкими є туристичні поїздки як словаків в Україну, так і українців у Словаччину.

Ця необізнаність проявляється і у репортажах засобів масової інформації. По-перше, мізерною є сама кількість повідомлень про Україну, що може свідчити про певну байдужість, небажання двостороннього продуктивного спілкування. Така відчуженість є наслідком негативних стереотипів України та українців, які сформувалися у свідомості словаків у тривожні 90-ті роки минулого століття. Українець-контрабандист, нелегальний трудовий мігрант, або навіть член «української мафії» – такі стереотипи були народжені у медіапросторі Словаччини у період нестабільності та радикальних змін у політичному устрої колишніх радянських держав. Базувалися вони переважно на банальному незнанні умов життя українців, історії України та закоренілій упередженості.

У світлі останніх подій в Україні позицію Словаччини також важко назвати однозначною. Намагаючись втриматися на двох стільцях, Словаччина бажає бути дружньою для всіх, воліє по можливості не втручатися у міжнародні конфлікти і якщо допомагати, то лише з безумовною користю для себе. Прикладом цього є реалізація проекту малого реверсу газу в Україну, адже реверс став не тільки жестом доброї волі словацького уряду, але й надзвичайно рентабельним проектом для Словаччини.

Українські реформи були підтримані словацьким міністром закордонних і європейських справ Мирославом Лайчаком: «Тема України дуже актуальна і чутлива, оскільки вона стосується безпосередньо Словаччини. Міграція в Європу – серйозна проблема, але з точки зору Словаччини тема України не є меншою. Вона торкнулася нас, бо це наша сусідня країна. Я повинен сказати, що всі українські партнери, а також журналісти і громадськість оцінює ставлення і підтримку з боку Словаччини. Ми не будемо їхати в Україну, щоб робити фотографії Майдану, аби показати, що ми боремося за демократію. Ми намагалися з самого початку і дотепер допомагати Україні, у той час як деякі інші навіть слово «Україна» виключили зі свого словника. Словаччина відповідає за реформи сектора енергетичної безпеки, бо це одна з проблем України. Проект проходить. Я дуже задоволений тим, як ми виконуємо те, що ми оголосили, особливо у темі енергетичної безпеки, ми організували дуже цікаві події» [14]. Крім того, Словаччина стала першою країною в ЄС, з якою Україна підписала угоду про взаємне академічне визнання еквівалентності документів про освіту, що значно полегшить науково-освітні обміни між країнами. У сфері транскордонної співпраці важливим досягненням стало внесення змін в Угоду про місцевий прикордонний рух, завдяки чому були введено безкоштовний порядок оформлення дозволів та збільшення термінів перебування на території країни.

Але, ніби підтримуючи таким чином «бідну, корумповану» Україну, словаки не хочуть бачити українських заробітчан у своїх містах. Для пересічного словака Україна і далі представляється дикою, безправною країною з націоналістичною ідеологією, вибірковим правосуддям та напівголодним населенням з плутаниною у голові, яке бажає якнайшвидше покинути цю пострадянську дійсність, яку словаки характеризують як «соціально-політичну і культурну мутацію» [11]. Також розповсюдженою серед словацького населення є думка про те, що в Україні остаточно невірешним є питання ідентичності, і коливання України роблять її незручним партнером, дії якого важко передбачити. «Сьогодні партнерство з Україною є для нас найбільшим пріоритетом у зовнішній політиці, але Україна є нашим найскладнішим сусідом, у даний час найменш передбачуваним. Наша мета повинна полягати у тому, щоб притягнути Україну ближче до нас з точки зору існуючого режиму. Тоді важливо підштовхнути ЄС у створенні програм, привабливих для України, – коментують ситуацію словацькі аналітики. – Загалом словацька дипломатія повинна залежати від того, що відбувається у нашого сусіда. Але, звісно, якщо ми працюємо у різних світах, важко очікувати, що ми зможемо допомагати один одному. Через два роки після Майдану країна і далі знаходиться на грані колапсу, корупція процвітає, на Сході бурхлива війна, населення незадоволене урядом, заробітною платою і станом доріг. Людям, які два роки слідували за розвитком подій в Україні, здається, що цю країну неможливо повністю зрозуміти. Україна, як і раніше, розділена на дві протиборчі групи, і невідомо, чи можливе національне примирення» [11].

Досить часто дії України подаються словацькими засобами масової інформації як непослідовні й алогічні. До прикладу, наведемо статтю «Українська логіка: ворогом є Росія, а не її допомога»: «Згідно з новою військовою доктриною, схваленою на цьому тижні в Києві, Росія є «головним ворогом України». При цьому, за два дні до затвердження військової доктрини Київ навіть просив Москву про ще більш низькі ціни на газ. Важко знайти в історії приклад поведження однієї країни з іншою таким чином, щоб країна, яка отримує допомогу, свого донора характеризувала як найнебезпечнішого ворога, і хотіла би бачити диво його повного знищення. Мабуть, українська логіка у відповідності з останніми діями нинішніх українських політичних лідерів, перевертається догори ногами» [7]; або: «Україну повинні зберегти некорумповані іноземці, які не пов'язані з українською мафією, які не є приятелями або родичами олігархів, які не задіяні у корупційних скандалах. Це ті люди, які повинні врятувати Україну. Як останню можливість, голова країни призначає губернатором Одеської області колишнього президента Грузії Михайла Саакашвілі, який у Грузії підозрюється у витраті державних коштів і присвоєнні для своїх особистих цілей п'яти мільйонів доларів США» [6].

Це картинка політичної України, яку формують у свідомості своїх співвітчизників словацькі ЗМІ, висвітлюючи Україну лише крізь призму війни, безладу та корумпованості. Багатотисячолетня самобутня культура, національне мистецтво та історія України залишаються поза увагою журналістів. І навіть ті з них, що приїжджають з метою розгадати «невпорядковану українську душу», не бачать нічого, окрім невідремонтованих доріг та розгубленого населення.

Відома словацька журналістка Петра Прохазкова, яка вирішила побачити Україну власними очима, після двотижневої мандрівки поділилася своїми враженнями зі співвітчизниками у статті «Україна? Там вас вб'ють, попереджали нас. Ми проїхали її повністю» [10]. Вже сама назва говорить про те, наскільки спотвореною є уява про Україну як про країну без законів і порядку, тому ця подорож вважається небезпечною: «Більша частина українського кордону являє собою військову лінію з танками, втомленими солдатами зі зброєю, які готові стріляти. Іноді українські прикордонники і солдати замість того, щоб охороняти людей, думають, що «калашников» дає їм право вирішувати долю тих людей, які не мають автомату. Відкриті кордони з Росією є найбільш нагальною проблемою України. У деякі моменти це була також і наша проблема. Ми не могли без ризику для своєї машини і для себе наблизитися до кордону» [10].

Деякі словами окреслено і подано загальний портрет України та її мешканців: «це країна, де чергуються статуї Леніна з жовто-блакитними прапорами, російські танки з українськими, шанувальники Радянського Союзу з тими, хто ненавидить Путіна. «Ми допоможемо собі самі», – це найбільш поширена фраза, яку ми чули під час поїздки. Ми зупинилися на південному заході країни, де змішуються українська, угорська, польська, словацька та російська культури, паломництво, метою якого було скласти уявлення про неспорядковану українську душу. Попри всі сумніви і перипетії, здається, що у душах людей, які живуть на території України, стає все менше плутанини і більше впевненості у собі. Віра у самих себе. Оскільки найчастішою фразою, яку я почула під час паломництва була: «Не допоможе нам ані Москва, ані Київ, ані Брюссель, ані Прага, ані американці. Тільки ми самі» [10].

Але репортерка піднімає і обговорює також і дійсно існуючі, на жаль, проблеми у житті українців. Наприклад, стан українських доріг, який дивним чином пов'язаний із виборами президента: «Так само як і «східняки», Закарпаття на президентських виборах проголосувало за Віктора Януковича. Тепер Закарпаття має відносно хороші дороги. Ям менше, ніж у сусідніх областях, у той час як якість доріг нагадує, що це була перша республіка Східної Чехословаччини. Але через високу якість асфальту відрізняється від традиційного – це була нагорода за вірність виборців Януковича. Хто голосував за когось іншого, на відновлення доріг не отримав ані гривні. А от у сусідній Івано-Франківській області ми втратили диски коліс, які не витримали зіткнення з численними гострими краями дорожніх ям» [10].

Не залишається поза увагою і якість українського медичного обслуговування, негативна характеристика якого підкріплюється останніми невтішними новинами про те, що через безвідповідальність України до Європи повернувся поліомієліт: «Це перший випадок захворювання в Європі з 2010 року. В Європі практично ліквідоване 2002 року. Поліомієліт – дуже заразне захворювання. Діти, що не були вакциновані, походять із Закарпатської області на кордоні зі Словаччиною, не з однієї сім'ї і навіть не з одного села – живуть один від одного, принаймні, за тридцять кілометрів. Керівництво Закарпатської області, однак, не хоче прийняти той факт, що воно бореться з небезпечним інфекційним захворюванням, яке може бути відносно легко керованим за допомогою вакцинації. Це пояснюється тим, що українські лікарні отримують лише п'яту частину, яка необхідна для нормальної роботи. У деяких холодно, ні бинтів, ні тим більше дорогих ліків. Вживає той, хто платить, така на сьогодні Україна» [9].

Підсумовуючи свою мандрівку, журналістка пише, що «це не є образ всієї України. Ці історії потрапили на мій шлях, я не шукала бідність, не шукала трагічних випадків, я не намагалася відірватися від української дійсності тільки для того, щоб вписатися у картину нещасної країни. У регіоні є також і дуже багаті люди. Але більшість українців страждають від бідності, а не від корупції» [11].

І тут постає питання, наскільки можливим є процес розвінчання негативних стереотипів, утвердження здорових міжнародних відносин та двостороннє спілкування? Звісно, що і тут чи не головну роль будуть відігравати засоби масової інформації. Репортажі на мистецьку тематику, огляд пам'яток історії, міжнародні виставки, прес-тури, шкільні екскурсії, обмін студентами – все це допомогло б розширити погляд словаків на Україну, як на державу культурну та доброзичливу, сприяло би встановленню дружніх стосунків. Але поки що єдиним позитивним фактором на шляху порозуміння двох слов'янських народів є те, що позиція деяких словацьких газет (SME, Dennik N, Pravda) останнім часом стає більш збалансованою, і події в Україні починають подаватися у руслі підтримки її боротьби за свій європейський вибір та територіальну цілісність.

«Словаччина бажає бачити стабільну і демократичну Україну. Але нашого східного сусіда чекає тернистий шлях до стабільності, проблеми двох десятиліть не можуть бути вирішені протягом декількох місяців. Це відповідальність України, як вона буде виглядати через місяць, через рік або два. Домашнє завдання українці повинні виконати самі. Насильство в Україні має бути припинено і майбутнє окупованих територій має бути вирішене за допомогою спілкування. Без цього ніякий конфлікт не буде розв'язано», цитують словацькі ЗМІ свого прем'єр-міністра Роберта Фіцо [6].

Важливість реформ в Україні підкреслює і словацький міністр закордонних та європейських справ Мирослав Лайчак: «Україна не може дозволити собі розкіш чекати, поки ситуація у плані безпеки стабілізується. Люди в Україні бажають змін і синонімом змін є реформи. Здійснення реформ має важливе значення для стабільного майбутнього України» [13].

Позитивно оцінює вибраний Україною напрямок розвитку і президент Словаччини Андрей Кіска: «Україна має право і шанс вступити до Європейського Союзу. Словаччина підтримує процес розширення ЄС. Але якщо Україна має інтерес до членства, вона повинна відповідати всім бажаним вимогам, адже, відповідно до угоди ЄС, всі європейські країни відповідають необхідним критеріям для права членства. Україна як європейська держава також має право і шанс вступити до ЄС» [15].

Підсумовуючи наше дослідження, можна зробити висновок, що у медіапросторі Словаччини дуже активно побутують сформовані внаслідок спотвореного уявлення про чужу країну стереотипи, які відбивають історично «прохолодне» відношення словаків до українців. І хоча офіційна Братислава прихильно ставиться до української держави, схвалює ті кроки, які Україна робить на шляху до здійснення своїх цілей, зрозуміло, що так буде лише до того часу, доки це не буде йти всупереч особистим планам Словаччини. Слід зазначити і той позитивний факт, що байдужість словаків поступово змінюється на зацікавленість і бажання більше дізнатися про сусідню країну, що підтверджується репортажами та мандрівками. І хоча ці репортажі і не є поки що повністю об'єктивними, все ж таки вони сприяють тому, що про Україну починають більше говорити і більше думати, що, безумовно, рано чи пізно приведе до об'єктивності. А існуючі національні стереотипи, хоча і заважають адекватному сприйняттю чужої дійсності, все ж не є остаточними і незмінними. І сучасна наша реальність, побудована на інформаційному тлі, дозволяє тими ж самими засобами як будувати стереотипи, так і активно боротися з ними, виходячи на істотно новий рівень інформаційної обізнаності.

Література:

1. Connor B. The History of Poland in several letters to Person of Quality / B. Connor. – London, 1698.
2. Cronia A. Slavonic studies in Italia / A. Cronia // SEER. – 1947. – Т. 26. – № 6.
3. Engel J. Ch. Commentatio de republica militari seu comparatio Laca-daemoniorum, Cretenaium et Cosacorum / J. Engel. – Cöttingen, 1790.
4. Engel J. Ch. Geschichte der Ukraine und der ukrainischen Kosaken / J. Engel. – Halle, 1796.
5. Krman D. Itinerarium, Cestovný denník / D. Krman. – Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2008. – 197 s.
6. Latta B. Ukrajina: Niekoľko pohľadov na reformy / B. Latta. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://spravy.pravda.sk/svet/clanok/380532-ukrajina-niekolko-pohladov-na-reformy>.
7. Latta B. Ukrajinská logika: Rusko je nepriateľ, ale nie jeho pomoc / B. Latta. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://spravy.pravda.sk/svet/clanok/366565-ukrajinska-logika-rusko-je-nepriatel-ale-nie-jeho-pomoc>.
8. Marchall J. Travels through Holland, Flanders, Russia, the Ukraine and Poland, in the Years 1769-1770 / J. Marchall. – London, 1773.
9. Procházková P. Prežije, kto zaplatí – aj taká je dnešná Ukrajina / P. Procházková. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://komentare.sme.sk/c/20148397/prezije-kto-zaplati-aj-taka-je-dnesna-ukrajina.html>.
10. Procházková P. Ukrajina? Tam vás zabijú, vystríhal nás. Prešli sme ju celú / P. Procházková. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://svet.sme.sk/c/7355972/ukrajina-tam-vas-zabiju-vystrihal-nas-presli-sme-ju-celu.html>.
11. Procházková P. Ukrajincov najviac trápi chudoba, nie korupcia / P. Procházková. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://komentare.sme.sk/c/20160365/ukrajincov-najviac-trapi-chudoba-nie-korupcia.html>.
12. Procházková P. Ukrajine sa rozpadá vláda. Nevie sa zbaviť oligarchov z minulosti / P. Procházková. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://svet.sme.sk/c/20089466/ukrajine-sa-rozpada-vlada-nevie-sa-zbavit-oligarchov-z-minulosti.html>.
13. Síta Lajčák: Ľudia na Ukrajine požadujú zmenu: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://spravy.pravda.sk/domace/clanok/372717-lajcak-ludia-na-ukrajine-pozaduju-zmenu>.
14. Síta Ukrajina bola citlivá téma, lebo sa dotýka priamo Slovenska, tvrdí Lajčák: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://spravy.pravda.sk/domace/clanok/384429-ukrajina-bola-citliva-tema-lebo-sa-dotyka-priamo-slovenska-tvrdi-lajcak>.
15. ČTK Kiska: Ukrajina má právo aj šancu vstúpiť do EÚ: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://spravy.pravda.sk/svet/clanok/355747-kiska-ukrajina-ma-pravo-aj-sancu-vstupit-do-eu>.
16. Боплан Г. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що простягаються від кордонів Московії до Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і веденням воєн: переклад з руанського видання 1660 року / Г. Боплан. – К. : Стебеляк, 2012. – 165 с.
17. Будний В. Порівняльне літературознавство : [навчальний посібник] / В. Будний, М. Ільницький. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 430 с.
18. Ляссота Е. Щоденник / Е. Ляссота // Жовтень. – 1984. – № 10.
19. Наливайко Д. Очима Заходу. Рецепція України в Західній Європі XI-XVIII ст. / Д. Наливайко. – К. : Основи, 1998. – 578 с.

Анотація

Н. КОБЕЦЬ. УЯВЛЕННЯ ПРО УКРАЇНЦІВ У МЕДІАПРОСТОРІ СЛОВАЧЧИНИ

У статті на матеріалі словацьких інтернет-газет висвітлюється національний стереотип українця, який існує у медіапросторі сучасної Словаччини. Імагологічний аналіз проводиться на тлі короткого огляду гетерообразу українця, який було сформовано протягом століть у західноєвропейській подорожній літературі та пресі. Також було досліджено вплив ЗМІ на формування та трансформацію стереотипів.

Ключові слова: стереотип, українець, подорожня література, медіапростір, Словаччина.

Аннотация

Н. КОБЕЦ. ПРЕДСТАВЛЕНИЕ ОБ УКРАИНЦАХ В МЕДИАПРОСТРАНСТВЕ СЛОВАКИИ

В статье на материале словацких интернет-газет освещается национальный стереотип украинца, который существует в медиапространстве современной Словакии. Имагологический анализ проводится на фоне краткого обзора гетерообраза украинца, сформированного на протяжении столетий в западноевропейской дорожной литературе и прессе. Также было исследовано влияние СМИ на формирование и трансформацию стереотипов.

Ключевые слова: стереотип, украинец, дорожная литература, медиапространство, Словакия.

Summary

N. KOBETS. PRESENTATION OF UKRAINIANS IN THE MEDIA SPACE OF SLOVAKIA

The national stereotype of Ukrainian which exists in the media space of modern Slovakia is covered in the article on Slovak internet news stories. The imagological analysis is conducted against the backdrop of a brief review of hetero image of Ukrainian, formed over the centuries in the Western European road literature and press (print media). There was investigated the influence of the media on the formation and transformation of stereotypes.

Key words: stereotype, Ukrainian, road literature, media space, Slovakia.

- 4. Література зарубіжних країн**
- 4. Литература зарубежных стран**
- 4. Literature of foreign countries**

*кандидат педагогічних наук,
доцент загальноуніверситетської
кафедри світової літератури
та культури імені професора
О.В. Мішукова
Херсонського державного
університету*

I. Філонцева

*магістрант факультету
іноземної філології
Херсонського державного
університету*

**ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННІСНО-АРХЕТИПІЧНОГО КОМПЛЕКСУ «НОЇВ КОВЧЕГ»
У ПОЕТИЦІ АНТИМІФУ РОМАНУ ДЖ. БАРНСА «ІСТОРІЯ СВІТУ В 10 1/2 РОЗДІЛАХ»**

Вагомою складовою частиною сучасного літературного процесу є прагнення митців долучитись до першоджерел художньої свідомості людства, способів архаїчного мислення, універсалізму світобачення часів живого міфотворення. У дзеркалі «першообразу» сучасна література прагне побачити своє сьогодення, відшукати зв'язок часів. Серед базових категорій сучасної гуманітарної науки таку роль відіграє архетип (К. Юнг). Архетип є предметом інтересу низки наукових дисциплін, серед яких – психологія, культурологія, соціологія, мистецтвознавство, літературознавство.

Однією з найважливіших тенденцій сучасного літературного процесу є використання архетипічних структур у художній творчості. Зорієнтованість на пошуки архетипів у сучасному романі пов'язана з кризою раціоналізму, прагненням «вийти за межі» конкретного історичного часу та довести існування вічного, незмінного в несвідомих сферах людської психіки, що зароджуються в праісторії та повторюються в її перебігу у вигляді архетипічних ситуацій, станів, образів, мотивів.

Серед найбільш відомих і найчастіше вживаних митцями старозаповітних образів є образи Потопу, Ковчегу та Ноя, які створюють цілісну архетипічну структуру. Н. Фрай вважав Біблію «граматикою літературних архетипів» [15]. Основні аспекти цієї теми знайшли висвітлення в працях С. Аверінцева, Дж. Барта, М. Еліаде, Дж. Кемпбелла, К. Леві-Стросса, Ю. Лотмана, С. Мелетинського, В. Проппа, Н. Фрая. Категорії «архетип» присвятили роботи Ю. Антонян, Л. Белехова, М. Бодкін, А. Большакова, О. Галсанова, Е. Колчева, В. Мусій, Н. Моніна, С. Рязанова, А. Фаустов та інші сучасні дослідники. Творчість Дж. Барнса в контексті проблем постмодернізму вивчали Н. Владимірова, В. Дьомін, М. Жук, Д. Затонський, О. Нагорна та інші автори.

Серед актуальних аспектів, що залишаються відкритими для наукового дослідження, варто назвати художні моделі рецепції та вектори інтерпретації ціннісно-архетипічного комплексу (далі – ЦАК) «Ноїв ковчег» у постмодерністському дискурсі сучасного європейського роману. Саме ці аспекти визначають актуальність обраної теми та ареал наукового пошуку роботи. Предметом статті є трансформація змісту й структури ціннісно-архетипічного комплексу «Ноїв ковчег» у поетиці антиміфу роману Дж. Барнса «Історія світу в 10 ½ розділах».

У сучасному науковому тлумаченні категорія «архетип» була введена швейцарським ученим К. Юнгом у статті «Інстинкт та несвідоме» (1919 р.). К. Юнг визначав архетип як базисний образ, навколо якого генерується зміст несвідомого, проте сам образ не має певного змісту, це своєрідна «кристалічна решітка», що визначає стереометричну структуру, проте не форму кристалу; архетип – це «несвідомий зміст», який проявляється лише тоді, коли отримує фарби індивідуальної свідомості, насамперед у творчості [17, с. 180].

К. Юнг розглядав поняття «архетип» у межах європейської культури, спираючись на образи Біблії, і це органічно пов'язує категорію архетипу з історико-культурним та літературним контекстом, у тому числі й сучасним. Архетип являє собою першообраз, що містить досвідомі, глибинні, незмінні установки, які формують певну духовну матрицю, що містить уявлення про світ, місце людини в цьому світі, аксіологічні аспекти буття, форми й способи пізнання навколишньої реальності.

А. Фаустов зазначає: «Архетип є пустим і невидимим. Він конкретизується та візуалізується у свідомості залежно від того, у який історико-культурний і біографічний контекст потрапляє» [14, с. 24]. Архетип, що містить у собі образ несвідомого, може бути адекватно інтерпретований лише засобами нелінійної логіки міфу. Нерозривність архетипу й міфу відзначається всіма дослідниками. Міф як форма існування архетипу є тим ядром, первинною клітиною, із чого розвивається вся подальша література, яка повертається на певному колі до своїх першоджерел [15, с. 27–28]. Функцію «передтексту» виконує також біблійний міф про Ноїв ковчег.

Учені розводять поняття архетипу як «колективного позасвідомого» та архетипічного образу як «усвідомленого втілення імплікаційних ознак архетипу у творенні текстового конструкту» [3, с. 9]. Л. Белехова зауважує: «Архетипний образ набуває матеріальних обрисів, ословлювання на чарівній землі поезії» [3, с. 9]. Архетипічні образи й мотиви, як вважає А. Фаустов, – це «варіації на тему архетипу», що найбільш інтенсивно проявляються в міфах, сновидіннях, літературній творчості, граничних і кризових станах суб'єкта [14, с. 24].

Семантичне ядро архетипічного образу утворюється в процесі переходу позасвідомого архетипу у вербальні форми за допомогою метафор. К. Юнг зазначав, що основна функція метафор полягає у вербалізації архетипів. Завдяки контексту метафора розкриває архетипічний «першообраз», вбудовуючись у цілісну художню структуру тексту. Проявлення архетипу в словесній образності відбувається через мотиви, символи, міфологеми тощо. Термін «міфологема», уведений К. Юнгом та К. Керенї, має амбівалентну природу: це і власне міфи, і міфологічний матеріал для «нової творчості», що здатний до трансформації. Прикладом є міфологеми Першої людини, Світлого Дерева, Потопу (ширше – загибелі людства та порятунку обраних) тощо [7, с. 13].

У сучасній гуманітарній науці термін «архетип» застосовується більш широко, на позначення найбільш загальних, фундаментальних і загальнолюдських міфологічних мотивів, первісних схем уявлень, що лежать в основі будь-яких художніх, у тому числі міфопоетичних, структур (А. Фаустов) [14, с. 122], наприклад, «Ноева ковчег». У сучасному літературознавчому дискурсі поширилось коло конотацій терміна «архетип». А. Большакова плумачить архетип як «матрицю-константу», яка структурує процес сприйняття художнього твору, до якого вона включена [4, с. 170–171]. Суттєвими для засад нашої роботи є положення про здатність архетипу контролювати й утримувати певне універсальне семантичне коло, що набуває різних значень в образній матерії твору (Ю. Антонян) [1, с. 153]. Ми поділяємо думку А. Большакової про те, що літературний архетип – це «наскрізна модель», яка, попри її здатність до зовнішніх змін, таїть у собі незмінне ціннісно-смісловне ядро. Одними з основних властивостей літературного архетипу, на думку вченого, є його типологічна стійкість і високий ступінь узагальнення [4, с. 171]. Незважаючи на численні розбіжності в трактуванні категорії архетипу, науковці виокремлюють константні ознаки: 1) універсальність; 2) позарациональність; 3) повторюваність; 4) символічність; 5) інваріантність; 6) міфогенність (міф є логікою та формою реалізації архетипу) [12, с. 249].

Кількість архетипів, на переконання К. Юнга, є незліченною. Учений виділив головні та дав їм різні імена, умовно поділивши на універсальні архетипи («архетипи душі»), такі як Его, Самість, Тінь, Персона, Аніма, Анімус, та ті, що можуть виявлятися в одній людині й бути абсолютно чужими іншим («архетипи духу»), такі як Мудрець, Мати, Дитя, Шахрай, Герой, Демон. Нерідко архетипи зливаються, мають бінарний характер, породжують новий образ.

Серед небагатьох описаних архетипів К. Юнг виокремлює архетип Старого Мудреця [17, с. 329]. Характеризуючи цей архетип, К. Юнг долучає образи богів античної міфології. Старий Мудрець відповідає образу першопредка та бога свого народу – Сатурна. А за ознакою геніальності й духовної сили дорівнює Урану, найдавнішому образу обожнювання Неба. До сатурнівських рис належать такі його якості, як концентрація та цілеспрямованість зусиль, обачливість, здатність осмислити минуле [17, с. 329]. Архетип Старого Мудреця проявляється також в образі старозавітного Ноя.

У міфології, за спостереженнями вчених, архетипічний образ Старого Мудреця набуває значень Бога, мудрого царя, прабатька, героя, спасителя світу, подорожнього (Дж. Кемпбелл, Н. Фрай, М. Еліаде, Є. Мелетинський, В. Пропп та інші автори). Зміст і структуру подорожі героя всебічно було досліджено Дж. Кемпбеллом. Учений наголошує на тому, що більшість оповідей про героїчну подорож героя мають загальну сюжетну структуру, яку він назвав мономіфом [8, с. 12]. Центральним персонажем такого мономіфу постає архетипічний герой-подорожній, який у «тисячах облич» присутній у багатьох світових фольклорно-міфологічних, релігійних і художніх системах, а структура його місії характеризується як низка онтологічних випробувань [8, с. 12–27]. Основу міфу складає обряд ініціації, фрагменти якого зберегли казка та міф.

Архетипи шляху/плавання та героя-подорожнього конкретизуються в універсальній структурі міфу (за М. Еліаде), куди включені елементи, які складатимуть аспекти нашого подальшого аналізу міфопоетичних структур, зокрема й ЦАК «Ноїв ковчег»: 1) історія подвигів героя та надприродних постатей; 2) оповідь постає як абсолютно правдива щодо реального світу й сакральна як результат діяння надприродних сил; 3) міф завжди розповідає про «створення», міф складає парадигму всіх значущих актів людської поведінки; 4) через міф людина пізнає «походження» речей; 5) міф «проживається» аудиторією як ціннісна структура [16, с. 23–25]. Архетип Старого Мудреця актуалізується в структурі мономіфу про врятований світ (зокрема, і в міфі про Ноїв ковчег).

Складна структура міфу, багатокомпонентність мотивів та образів, через які проявляється семантика архетипу, веде нас до думки про комплексний характер архетипічних структур, що мають універсальне аксіологічне значення (зокрема, і міф про «Ноїв ковчег»). Як інструмент літературознавчого дослідження ми використовуємо термін «ціннісно-архетипічний комплекс» (запропонований Н. Перуною), що визначається як символічні базові структури, що зберігаються в колективній пам'яті та послідовно відтворюються протягом історичного шляху народу [13, с. 7]. Ми поділяємо думку, що «абсолютною цінністю» постає прагнення подолати розрив між людьми, людиною та природою, людиною та Космосом за допомогою духовної праці [13, с. 45].

У старозавітних текстах історія праотця Ноя актуалізує архетипічну ідею спасіння через метафорику біблійного міфу. Колізія міфу накладається на реальний предметно-почуттєвий контекст, тому архетип стає добре зрозумілим читачеві. Значеннєву структуру образу «Ноїв ковчег» формує стале коло мотивів, які утворюють семантичне ядро архетипічного комплексу «Ноїв ковчег». Такими є мотиви Старого Мудреця (К. Юнг) [17, с. 329], відданості Богу, мотиви спасіння, потопу, жертвних тварин, голубки, ковчег, синів Ноя, мотив гори (Арабат), «усіякої тварі по парі», поділу на «чистих» і «нечистих» тощо.

Міф про Ноїв ковчег із його розгалуженою системою мотивів є архетипічним комплексом, що має універсальне аксіологічне значення. Аксіологічним показником у творі є оцінка (автора, оповідача, героя). З огляду на ціннісний модус образу «Ноїв ковчег» розглядатимемо його як ціннісно-архетипічний комплекс [13, с. 7]. Під мотивом розуміють «найпростішу оповідну одиницю сюжету», «стійкий смисловий елемент» (О. Веселовський), «функціональний елемент» (В. Пропп) «деякий мікросюжет, що має предикат (дію)» (С. Мелетинський) [11, с. 54].

Найбільш давнім учені вважають мотив про створення світу загалом або його частин, елементів [11, с. 16]. Найдавнішим персонажем є першопродок, який виконує функції так званого культурного героя або деміурга [11, с. 16]. Архетип Ноя містить ознаки такого героя – рятівника світу, мандрівника. Обраний Богом Ной потерпає у випробуваннях Потопу та, здійснивши місію, «народжується» із черева ковчегу спасителем людства.

Роман англійського письменника Дж. Барнса «Історія світу в 10 ½ розділах» (1989 р.) є зразком постмодерністської стратегії звернення до міфу, зокрема й інтерпретації ЦАК «Ноїв ковчег». На думку постмодерністів, історія – це не те, що було, а «те, що розповіли історики» [2, с. 307]. Таке розуміння історії посиляється на принципи постмодернізму: «світ як текст» (Р. Барт), «недовіра до метанаративів» (Ж.-Ф. Ліотар), зневага до авторитетів, сумнів, іронія (Д. Затонський). Титульний концепт твору «історія» розгортає хронотоп роману від витоків цивілізації («Ноїв ковчег»), охоплює час «післяпотопної» доби людства до Чорнобильської катастрофи, тобто від хаосу Потопу до катастрофи Вибуху.

Катастрофа постає не лише як ключовий концепт історії, а й, на думку Дж. Барнса, як джерело світового мистецтва [2, с. 307]. Серед розпорошених у часі та просторі актів людської трагедії домінують такі константи цивілізації, як самовладність, жорстокість, абсурд, самосуд, моральний занепад. Що в такому разі може бути первинною моделлю цієї циклічної, перманентної кораблетроші? Де та «ідеальна матриця», яку в мільйонних копіях продовжує множити світова історія? Постмодерніст Дж. Барнс відповідає в деструктивному модусі соціальної антиутопії.

Письменник відтворює міфологічний першообраз, враховуючи непоборні вади нашої цивілізації та циклічність такого існування як екзистенційної безвиході. Адекватним способом відтворення першооснов такої цивілізації стає регресивна екстраполяція ознак сучасного світу в первісний онтологічний міф. Так виникає гротескна, перевернута реконструкція міфу про Ноїв ковчег. У відтвореному міфологічному образі-реконструкті ми з легкістю знаходимо маркери сучасного суспільства, його звичай і пріоритети. Це, за слушною думкою дослідників твору, – «модель суспільства з капітаном-тираном на чолі» [5, с. 146].

Дж. Барнс вводить міф про «Ноїв ковчег» у хронотоп роману з протилежним знаком – не як образ корабля-спасіння, а як образ корабля-катастрофи [6, с. 161]. Автор створює абсурдно-карнавальний варіант історії, яка, на відміну від карнавалу народної сміхової культури (М. Бахтін), має риси трагічного карнавалу (С. Аверінцев). Таким чином міф про Ноя в романі Дж. Барнса перетворюється на антиміф. Поділяючи ідеї С. Мелетинського, охарактеризуємо особливості процесу трансформації міфу в антиміф у Дж. Барнса:

– на відміну від суперсоціального, гармонізуючого давнього міфу, у ХХ ст. автор відображає трагедію соціального відчуження та самотності індивіда; Ной Дж. Барнса вже не спаситель світу, а «шкипер в п'яному оцепененні» [2, с. 25]: «*How could a drunkard possibly be chosen by God?*» [18, с. 54];

– у міфі герої проходять серію випробувань, моделлю яких є обряд ініціації; у романі Дж. Барнса герої також проходять своєрідні випробування, проте не можуть їх витримати, зазнають фіаско [10, с. 421];

– на відміну від давнього міфу, у міфотворчості письменників ХХ ст. виявляється хоча б часткове перетворення на антиміф [10, с. 421]. Історія Ноя в романі Дж. Барнса переказана в поезиї антиміфу;

– міф повертає до почуття гармонії із суспільством і Космосом. Натомість література ХХ ст., відобразивши реальність, перетворила його на антиміф [10, с. 421]. Саме наша історія, суспільство постає моделлю для створення антиміфу в романі Дж. Барнса «Історія світу в 10 ½ розділах».

Підходи до розуміння природи антиміфу знаходимо ще в роботах Н. Фрая, Дж. Кемпбелла та інших учених. Якщо основу міфу складає шлях героя через ініціацію до його нового духовного щабля, то руйнація такого героїчного ядра через брутальну бездіяльність, невиконання місії веде до деконструкції міфу, до розриву людини з Богом, Істиною, Благотворенням – вищими цінностями людства.

За концепцією структураліста К. Леві-Стросса [9, с. 110–112], міф є суб'єктом мови та реалізується через триаду «суб'єкт – предикат – об'єкт». Постмодерніст Дж. Барнс також розуміє «світ як текст». Відомо, що відсутність предикату веде до руйнації міфу як суб'єкта мови, і це відтворюється як катастрофа «світу-тексту» в постмодерністському романі. Дж. Барнс осмислює соціальний занепад як процес деконструкції «тексту» історії. Така модель, текстогенна за своєю природою («історія, якою б вона була, якби...»), містить симулятивні наративні інстанції – хибних «свідків» та «істориків», чия версія претендує на істинність. Такими «скрипторами історії» в романі Дж. Барнса постають личинки хробака червиці, нащадки першого «безбілетника» на Ноевому ковчегу. У їх сприйнятті ковчег спасіння перетворено на в'язницю: «*It wasn't a nature reserve, that Ark of ours; at times it was more like a prison ship*» [18, с. 17].

Міф та антиміф утворюють системні бінарні опозиції, що веде до розкриття архетипу. Ціннісний аспект міфу деформується через гротескний наративний модус, що перевертає «верх» і «низ» тексту, перетворюючи його із сакрального на профанний. Червиця є природним шкідником дерева, а отже, і ковчегу; на метафоричному рівні – руйнівником міфу, деструктивним началом антиутопії. У дусі такої логіки Дж. Барнс вибудовує гротескно-парадоксальну історію світу з апіорними рисами жорстокості, нищості, самоуправства, абсурду: «*An atmosphere of paranoia and terror held sway on that Ark of Noah's*» [18, с. 43–44].

Хронотоп роману Дж. Барнса – колажно-фрагментарний, хаотичний, нелінійний. Водночас повторюваність катастрофи набуває значень замкнутого кола людського існування. У такій циклізації жорстокості й абсурду проступають риси антиміфу. Мета «Історії світу в 10 ½ розділах» полягає в тому, щоб способом гротескного перевертання значень міфу спонукати читача не сприймати «готові» та «чийсь» істини, а сумніватись і шукати власний шлях до розуміння історії, істини.

У романі Дж. Барнса міфологічний герой-спаситель Ной перетворюється на свого двійника-антипода, трікстера. Бінарна опозиція герой/антигерой має міфологічне коріння. Є. Мелетинський зауважує: «У найдавнішому архетипі героя <...> були обидва ці варіанти: два брати (позитивний і негативний, розумний і дурний) або подвійна природа в одній персоні» [11, с. 117]. Зміна знаку героя відбувається на архетипічному рівні. Характеризуючи анти-Ноя, звернемось до юнгіанських характеристик особистості.

У розділі «Безбілетник» Ной показаний в оцінці червиці, по-перше, бездіяльним, безсоромним, безрозсудним, що десемантизує архетип «Самість» біблейського Ноя. По-друге, анти-Ной є байдужим до оточення, жадібним, заздрісним, що змінює код архетипу героя «Персона». По-третє, ганебні риси «допотопного світу», яких анти-Ной не зрікається, демонстративно виведені назовні (архетип «Тінь»). Він пристрасний до пияцтва, розпусти; не покинувши світ гріха, він передав його в спадок своїм нащадкам. Ной в антиутопії Дж. Барнса показаний як повсякчасно п'яний шкіпер: «*As for his drinking: to tell you the truth, it was the Voyage that tipped him over the edge... A depressing yet predictable case of alcoholic degeneration, I'm afraid*» [18, с. 55].

Анти-Ноя легко впізнати в поведінці його нащадків, його інтертекстуальних двійників, які з'являються протягом усієї «Історії світу в 10 ½ розділах». М. Жук справедливо зазначає: «Усі інші персонажі наступних розділів є нащадками Ноя та так чи інакше наділяються рисами особистості свого символічного прабатька: егоїзмом (Грег), релігійним фанатизмом (Аманда Фергюссон, Спайк Іглер), жорстокістю (моряки з плоту «Медуза»), жадібністю (голови урядів, які не схотіли приймати у своїй країні євреїв, які були депортовані з фашистської Німеччини)» [7, с. 160–161]. Хробак засвідчує спадкову цілісність народу, що має хибні гени прашура Ноя: «*But then, of course, you all have Noah's genes*» [18, с. 48].

В образі анти-Ноя проявляється «трікстерне», «демонічне» начало. Є. Мелетинський пише: «Трікстер <...> вчиняє злі, підступні витівки, що порушують космічний і соціальний порядок» [11, с. 123]. У розділі «Безбілетник» Ной порушує священну заборону на пролиття крові, на власний розсуд поділяє на «чистих» і «нечистих», потурає заповіт «усіяякої тварі по парі» («формула» майбутнього життя). Ной, за поданням хробака, є не виконавцем Божого задуму, а швидше тим, хто його спростовує: «*Noah discovered the principle of intoxication by watching a goat get drunk on fermented grapes. What a brazen attempt to shift responsibility on to the animals... Blame someone else, that's always your first instinct. And if you can't blame someone else, then start claiming the problem isn't a problem anyway. Rewrite the rules, shift the goalposts. <...> How could a drunkard possibly be chosen by God?*» [18, с. 54].

Отже, образ Ноя в постмодерністському романі Дж. Барнса прописаний у поетиці антиміфу, що постає як «матриця» константи сучасної цивілізації з її жорстокими засадами. Зміна знаку героя відбувається через деконструкцію архетипічних ознак персонажу. Роман-катастрофа реалізує свою ідею на рівні руйнації міфу як суб'єкта мови. За відсутністю предиката (дії спасіння, світотворення) міф у романі Дж. Барнса набуває поетологічних маркерів антиміфу, що відображається засобами гротескно-карнавальної поетики.

Література:

1. Антонян Ю. Основные признаки архетипа / Ю. Антонян // Общество и право. – 2007. – № 3(17) – С. 152–158.
2. Барнс Дж. История мира в 10 ½ главах / Дж. Барнс ; пер. с англ. В. Бабкова. – М. : Иностранная литература ; Б.С.Г.-пресс, 2001. – 400 с.
3. Белехова Л. Архетип, архетипний смисл, архетипний образ у лінгвокогнітивному висвітленні (на матеріалі віршованих текстів американської поезії) / Л. Белехова // Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологічні науки. Мовознавство». – 2015. – № 3. – С. 6–16.
4. Большакова А. Литературный архетип / А. Большакова // Литературная учёба. – 2001. – № 6. – С. 169–173.
5. Владимирова Н. Семиотика корабля и его моделирующие свойства в романах Уильяма Голдинга, Джулиана Барнса, Грегори Норминтона / Н. Владимирова, Е. Нагорная // Вестник Балтийского федерального университета имени И. Канта. – 2013. – Вып. 8. – С. 146–150.
6. Жук М. Концепция человеческого бытия в романе Джулиана Барнса «История мира в 10 1/2 главах» / М. Жук // Знание. Понимание. Умение. – 2009. – № 3. – С. 159–163.
7. Кереньи К. Введение в сущность мифологии / К. Кереньи, К. Юнг // Юнг К. Душа и миф: шесть архетипов / К. Юнг. – пер. с англ. – К. : Порт-Рояль ; М. : Совершенство, 1997. – 384 с.
8. Кэмпбелл Дж. Тысячеликий герой / Дж. Кэмпбелл ; пер. с англ. А. Хомика. – М. : Рефл-бук, 1997. – 384 с.
9. Леви-Стросс К. Структурная антропология / К. Леви-Стросс ; пер. с фран. под ред. и с примеч. Вяч. Иванова. – М. : Наука, 1985. – 536 с.
10. Мелетинский Е. Миф и двадцатый век / Е. Мелетинский // Мелетинский Е. Избранные статьи. Воспоминания / Е. Мелетинский ; отв. ред. Е. Ноник. – М. : Российский гос. гуманитар. ун-т, 1998. – С. 419–428.
11. Мелетинский Е. О литературных архетипах / Е. Мелетинский. – М. : Российский гос. гуманитар. ун-т, 1994. – 136 с.
12. Моница Н. Культурный архетип: современные подходы к осмыслению феномена / Н. Моница // Мир науки, культуры, образования. – 2010. – № 6-2. – С. 248–249.

13. Перунова Н. Ценностно-архетипический комплекс: структура и типология : [монография] / Н. Перунова. – М. : Директ-Медиа, 2013. – 184 с.
14. Фаустов А. Архетип / А. Фаустов // Поэтика: словарь актуальных терминов и понятий / гл. науч. ред. Н. Тамарченко. – М. : Изд-во Кулагиной ; Intrada, 2008. – С. 122.
15. Фрай Н. Анатомия критики / Н. Фрай // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX – XX вв.: трактаты, статьи, эссе / ред. Г. Косиков. – М. : Изд-во МГУ, 1987. – С. 232–263.
16. Элиаде М. Аспекты мифа : [монография] / М. Элиаде ; пер. с фран. В. Большакова. – М. : Академический проект, 2005. – 224 с.
17. Юнг К. Алхимия снов. Четыре архетипа. Мать. Дух. Трикстер. Перерождение / К. Юнг ; пер., послесл. СЕМИРЫ. – СПб. : Тимошка, 1997. – 352 с.
18. Barnes J. A History of the World in 10 1/2 Chapters / J. Barnes. – New York : Vintage/Random, 1989. – 195 p.

Анотація

**Н. НЕВ'ЯРОВИЧ, І ФІЛОНЦЕВА. ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННІСНО-АРХЕТИПІЧНОГО КОМПЛЕКСУ
«НОЇВ КОВЧЕГ» У ПОЕТИЦІ АНТИМИФУ РОМАНУ ДЖ. БАРНСА «ІСТОРІЯ СВІТУ
В 10 1/2 РОЗДІЛАХ»**

У статті розглянуто міф «Ноїв ковчег» як ціннісно-архетипічний комплекс у структурі сучасного постмодерністського роману. Авторами статті досліджено способи рецепції основних архетипічних мотивів цього комплексу, особливості процесів деміфологізації, прийоми трансформації біблійних міфологем. Зазначено, що художні стратегії такої трансформації зумовлені постмодерністськими принципами іронії, інтертекстуальності, гри, десакралізації, тотального гротеску в романі. Інтерпретація комплексу «Ноїв ковчег» у романі Дж. Барнса розглянута в контексті поетичної парадигми антиміфу.

Ключові слова: Ноїв ковчег, архетип, міф, міфологема, ціннісно-міфологічний комплекс деміфологізація, антиміф, гротеск, інтертекстуальна гра.

Аннотация

**Н. НЕВЯРОВИЧ, И. ФИЛОНЦЕВА. ТРАНСФОРМАЦИЯ ЦЕННОСТНО-АРХЕТИПИЧНОГО КОМПЛЕКСА
«НОЕВ КОВЧЕГ» В ПОЭТИКЕ АНТИМИФА РОМАНА ДЖ. БАРНСА
«ИСТОРИЯ МИРА В 10 1/2 ГЛАВАХ»**

В статье рассматривается миф «Ноев ковчег» как ценностно-архетипический комплекс в структуре современного постмодернистского романа. Авторами статьи исследуются способы рецепции основных архетипических мотивов данного комплекса, особенности процессов демифологизации, приемы трансформации библейских мифологем. Отмечается, что художественные стратегии такой трансформации обусловлены постмодернистскими принципами иронии, интертекстуальности, игры, десакрализации, тотального гротеска в романе. Интерпретация комплекса «Ноев ковчег» в романе Дж. Барнса рассмотрена в контексте поэтической парадигмы антимифа.

Ключевые слова: Ноев ковчег, архетип, миф, мифологема, ценностно-мифологический комплекс демифологизация, антимиф, гротеск, интертекстуальная игра.

Summary

**N. NEVYAROVICH, I. FILONTSEVA. TRANSFORMATION OF THE VALUABLE-ARCHETYPICAL
COMPLEX “NOAH’S ARK” IN THE POETICS OF ANTIMYPH IN THE NOVEL “THE HISTORY
OF THE WORLD IN 10 1/2 CHAPTERS” BY J. BARNES**

The article focuses on the myth “Noah’s Ark” as an archetypal complex from the point of view of its value in the structure of the postmodern novel. The authors of the article study methods of reception of the main archetypal motifs of this complex, features of demythologization, methods of transformation of biblical mythologems. It is noted that the artistic strategies of such a transformation are conditioned by postmodern principles of irony, intertextuality, play, desacralization, total grotesque in the novel. The Barnes’ interpretation of the “Noah’s Ark” complex was considered in the context of the antimyth’s poetic paradigm.

Key words: Noah’s Ark, archetype, myth, mythologem, valuable-mythological complex, demythologization, antimyth, grotesque, intertextual game.

*старший преподаватель кафедры
мировой литературы и культуры
имени профессора О.В. Мишукова
Херсонского государственного
университета*

ШЕКСПИРОВСКИЕ РЕМИНИСЦЕНЦИИ В ПОВЕСТИ ДЖ. ОЛДРИДЖА «МОЙ БРАТ ТОМ»

Творчество довольно популярного в свое время английского писателя Джеймса Олдриджа наиболее активно изучается литературоведами в 50-е – 70-е годы XX века, однако внимание как английских, так и советских исследователей сосредотачивается преимущественно на их проблематике.

В начале XXI века российский литературовед С. Киприна, анализируя одной из повестей последнего периода творчества писателя «Похождения Плеваки Мак-Фри», отмечает, что «сейчас его творчество незаслуженно оттеснено на второй план и мало изучается» [1, с. 15]. И хотя никто из многочисленных исследователей творчества Дж. Олдриджа практически никогда не проводил каких-либо параллелей между его произведениями и классическими текстами У. Шекспира, именно С. Киприна сопоставит эпизод пребывания главного героя повести «Похождения Плеваки Мак-Фри» на безлюдном острове с текстом шекспировской «Бури» [1, с. 18].

Обзор монографий, статей, посвященных изучению творческого наследия Дж. Олдриджа, показывает, что его повесть «Мой брат Том. История одной любви» (1966 года) до сих пор остается на периферии научных интересов литературоведов. Исследователь М. Воропанова в статье о творчестве писателя ограничится лишь констатацией того, что это произведение посвящается «судьбе Тома, его любви, которая не состоялась из-за запретов со стороны родителей его избранницы» [2, с. 294]. Отечественный литературовед А. Чирков в статье «Сын неспокойного века» отметит сходство истории любви главных героев повести Дж. Олдриджа с историей любви двух юных веронцев: «Они принадлежат двум враждующим семьям, и подобно шекспировским Ромео и Джульетте вынуждены бороться за свою любовь» [3, с. 381]. Однако при этом уточнит, что «у Дж. Олдриджа эта история приобретает иной смысл, продиктованный реальностями XX века» [3, с. 381].

Цель статьи – выявить шекспировские реминисценции и их функции в повести Джеймса Олдриджа «Мой брат Том». Примем во внимание тот факт, что ни подтвердить, ни опровергнуть намеренность проведения писателем параллелей с шекспировскими претекстами не представляется возможным. Хотя вполне закономерно, что, раскрывая одну из основных тем творчества – преодоление отчуждения и непонимания людьми друг друга, выбора пути, выбора действия, выбора мировоззрения [4, с. 5], – Дж. Олдридж апеллирует к творчеству Шекспира. Неслучайно в прологе повести рассказчик сокрушается по поводу того, что старшее поколение не сумело передать своим детям, страдающим от душевной пустоты, «истины, обретенные <...> в молодые годы, [которые] и теперь остаются истинами» [5, с. 2]. Иными словами, речь идет о вечных истинах, в поисках и отстаивании которых погибли лучшие герои трагедий У. Шекспира.

Так, тревога рассказчика по поводу того, что его «сын Дик выходит в жизнь в неустойчивом, **расшатанном мире**, где нелегко найти окрыляющую цель», а «в области секса нравы <...> сильно смахивают на порядки скотного двора» [5, с. 2], побуждает читателя вспомнить реплику Гамлета: «The time is out of joint» [6, с. 98]. В различных переводах она звучит по-разному: «Век расшатался...» (М. Лозинский) [6, с. 99], «Разлажен жизни ход...» (Б. Пастернак) [7, с. 154], «Звихнувся час...» (Л. Гребинка). Реминисценция позволяет ощутить важность затронутых писателем социальных и нравственных проблем, остро осознать необходимость восстановления культурно-исторической памяти, и тем самым – «времен связующей нити». Функция реминисценции – в актуализации мотивов распавшегося времени, преемственности поколений, вечности нравственных ценностей, что сближает проблематику современной повести Олдриджа с классической трагедией Шекспира.

Как представляется, «удвоенное» название произведения Олдриджа содержит аллюзию на трагедии У. Шекспира «Гамлет» и «Ромео и Джульетта». Первая часть заглавия – «Мой брат Том» – отсылает к сопоставлению текста повести с сюжетом трагедии о молодом человеке, который пытается преодолеть внутренние противоречия, вызванные долгом перед памятью отца, но не способного слепо выполнить его требования.

Подзаголовок «История одной любви» ассоциативно напоминает о великой любви, способной противостоять ожесточенной вражде двух семейных кланов («Ромео и Джульетта»); да и сам автор считает необходимым в финале своеобразного пролога подчеркнуть, что его произведение – это «прежде всего повесть о любви» [5, с. 2]. Хотя это уточнение можно интерпретировать и более широко: повесть о любви к жизни, к людям, к детям.

Повествование в произведении Дж. Олдриджа ведется от имени старшего брата главного героя – Кита, своего рода «доверенного лица» Тома. В данном случае образ Кита сопоставим с образом Горацио: он, свидетель и участник событий, произошедших почти тридцать лет назад, как будто выполняет просьбу главного героя трагедии «Гамлет», завещавшего преданному другу повествовать грядущим поколениям правду о том, что довелось ему перестрадать и передумать, вступая в единоборство с несовершенством мира.

Действие повести Дж. Олдриджа разворачивается в австралийском провинциальном городишке, нравы и обычаи которого со всем «его невежеством, его нетерпимостью, его религиозной тупостью, его нелепым, чисто австралийским стремлением все выравнивать по своей мерке» очень близки к средневековым [5, с. 79].

По утверждению рассказчика, страстно мечтающего, как и Лаэрт, поскорее вырваться из душающей атмосферы Сент-Хэллена, этот городок представляет собой *«тюрьму, отупляющую, глушащую все человеческое»* [5, с. 35]. Эти строки побуждают вспомнить шекспировский текст, в котором принц Гамлет, утверждая, что «Дания – тюрьма», в ответ на реплику Розенкранца *«Тогда весь мир тюрьма»* добавит: *«И притом образцовая, со множеством <...> подземелий, из которых Дания – наихудшее»* [7, с. 166].

Юный Том *«с горючей, как сухой кустарник, совестью»* [5, с. 4], жаждущий *«определить свой нравственный долг перед людьми»* [5, с. 14], подобен шекспировскому Гамлету. Собственному брату он представляется особенным, потому что *«его обнаженная совесть не допускала компромиссов», «в нем уже появилось нетерпимое отношение к тому порядку вещей, который охраняла общепринятая мораль, все равно – австралийская или английская, потому что он понемногу приучался смотреть на все с другой, новой точки зрения»* [5, с. 9]. С новой точки зрения смотрит на мир и шекспировский герой, медлящий с осуществлением кровной мести убийце отца, вопреки средневековой традиции.

Подобная жизненная позиция обрекает Тома на многочисленные испытания. Беспокойная совесть юноши терзает его даже тогда, когда он лично ничего низкого не совершает: *«Том чувствовал себя невольным участником подлости, и это не давало ему покоя»* [5, с. 11]. Как и шекспировский принц, главный герой повести нетерпимо относится ко всему, что имеет хотя бы *«долю притворства»* [5, с. 11]. Нечто схожее Гамлет произносит в беседе с Гертрудой: *«Я не хочу / Того, что кажется <...> Что кажется <...> может быть игрою»* [6, с. 41]. Поэтому искренний и бескомпромиссный Том так мучительно переживает разлад с окружающей его действительностью, где все, по утверждению его отца, пропитано притворством: *«Мы живем в стране, где важно не то, что есть, а то, что кажется; не предмет, а его тень»* [5, с. 54]. Таким образом в повести актуализируется шекспировский мотив нетерпимости к кающемуся.

Главный герой повести Олдриджа – человек действия и чести. Том, хоть часто и не ладил с отцом, с самого детства кулаками готов отстаивать честь главы семьи. Этим он как будто разительно отличается от нерешительного шекспировского Гамлета. Но и датский принц решительно действует в критических ситуациях; показательными примерами этого являются его молниеносная реакция на случайно обнаруженное присутствие Полония в покоях королевы или дерзкое предложение пиратам получить за его спасение выкуп в момент их нападения на судно, увозящее принца в Англию.

С шекспировским Гамлетом героя Дж. Олдриджа сближает благородство. Он никогда не проявляет жестокости, идет наперекор толпе, требующей от него добить противника на боксерском ринге. Том считает недостойным нанести последний удар уже поверженному им на ринге Финну Маккуилу, хоть тот и вел бой нечестно. О своем преследователе юноша способен даже говорить с сочувствием: *«Да он, в общем, неплохой парень. <...> Только иногда на него дурь нападает»* [5, с. 46].

Став случайно свидетелем пожара в доме закланного врага своего отца, Том не смог устоять безучастно на одном месте: *«<...> вдруг перепрыгнул через путаницу пожарных рукавов, пробежал по дорожке, ведущей к горящему дому. <...> Через минуту он показался опять <...> таща за собой что то большое и нескладное. Это оказалась гладильная доска»* [5, с. 6].

Юноша спасает тонущих, поднимая со дна Муррея на поверхность троих человек. Однако в живых остается только дочь Локки Макгиббона, враждебно настроенного против его отца. Но собственное счастье, свою первую любовь Том не смог спасти: чистые чувства его и Пегги захлестнула «муть» Сент-Хэлленской действительности. Возможно, эти моменты сопоставимы с мотивом смерти в речном потоке несчастной Офелии, жертвы безжалостных обстоятельств, возникшим в «Гамлете»: *«to muddy death»* [6, с. 322] (илистая смерть, «трясина смерти» [6, с. 323], «муть смерти» [7, с. 223]).

Подобно шекспировскому Гамлету герой Олдриджа пытается остановить грозящее миру зло: во время парада АНЗАК – священной для австралийцев церемонии, чтящей память погибших в Первой мировой войне, – он вдвоем со своим наставником выйдет с плакатами, гласящими: *«Война 14-го года была империалистической войной! Долой империализм!», «Долой политику умиротворения Гитлера!»* [5, с. 72]. Лишь арест спасет юношу в этот день от расправы над ним разъяренных участников парада и горожан. Кит-«хроникер» констатирует: *«Так Том в последний раз встретился лицом к лицу с городом Сент Хэлен и его коренными обывателями»* [5, с. 73].

Появление Тома в день АНЗАК с плакатами о бессмысленности Первой мировой войны приводит в ярость Джо Коллинза, ветерана бесславной военной операции 1915 года на полуострове Галлиполи (Турция). Преисполненный величия в столь знаменательный для него день, ветеран *«при виде Тома <...> вытучил глаза, точно ему явился призрак человека, с которым он не успел свести давние счета <...> щенок, мальчишка бросает вызов всему городу и лично ему, бравному кавалеристу Джо!»* [5, с. 72]. Так в завершающих главах повести «Мой брат Том» возникает мотив призрака, тени.

В «Гамлете» этот мотив возникает, напротив, в первой сцене: стражники сообщают Горацио о появлении Призрака короля в полном боевом облачении. Однако Призрак датского короля появляется не только для того, чтобы призвать сына отомстить за собственную смерть. Он, одержавший победу в битве с норвежцами и поляками, появляется на сторожевых башнях Эльсинора как предупреждение о военной угрозе, нависшей над королевством, об утрате Данией своей былой независимости и величия. Действительно, принц Норвегии Фортинбрас в финале трагедии присоединит к своим владениям земли Дании. В появлении призрака короля стражники видят подтверждение собственных самых тревожных предчувствий: *«К чему такая строгость караула. <...> Чем вызвана отливка медных пушек, / И ввоз оружия из-за рубежа, / И корабельных плотников вербовка»* [7, с. 128].

О грядущих бедах предупреждает сограждан и юный Том, призывающий накануне событий 1939 года к бдительности, к активному противодействию против политики Гитлера, к борьбе с нависшей над миром угрозой. После Второй мировой войны в день АНЗАК в Австралии и Новой Зеландии будут чтить память своих граждан, погибших уже во всех войнах и военных конфликтах с участием этих стран. Так что в тот день, 25 апреля, в день АНЗАК, Джон Коллинз и участники парада в своем боевом облачении на улицах Сент-Хэллена больше, чем Том, походят на призраков: они – призраки бесславного прошлого, призраки, предупреждающие о приближении бессмысленной и кровопролитной грядущей Второй мировой войны, призраки, жаждущие реванша за свое былое поражение и предрекающие новые жертвы новой войны.

Юный герой повести Дж. Олдриджа мыслит масштабными категориями. Для него намного важнее взаимоотношений с возлюбленной даже не интересы, принципы и безукоризненная репутация собственного отца, а судьба всего мира. И, столкнувшись с *«неожиданной дилеммой: любовь или политика, любовь или идеи, любовь или ты сам, каким ты себя считаешь»* [5 с. 30], Том отдаст предпочтение последнему, так как *«сам он сочетался браком с неизбежностью. Война уже стала для Тома железной женой, к которой он был прикован кандалами внутреннего убеждения»* [5, с. 74].

Утверждая, что для Джо Коллинза (возможно, и для всех других ветеранов, ряды которых тот возглавляет на параде) участие в том шествии представляет собой тот *«единственный час в году, который составлял цель и средоточие всей <...> жизни»*, автор невольно побуждает читателя сопоставить персонажей Дж. Олдриджа и У. Шекспира. Образы ветеранов Первой мировой войны, весь смысл жизни которых сосредоточен в их причастности к бессмысленному кровопролитию, длившемуся около восьми месяцев в другом полушарии и закончившемуся бесславной эвакуацией участников безрезультатного десанта, сопоставимы прежде всего с образом принца Фортинбраса – полной противоположности и шекспировского Гамлета, и олдриджевского Тома.

Юный принц Норвегии, как замечает Клавдий, *«вступил в союз с мечтой самолюбивой и неустанно требует от нас возврата <...> земель <...> и наборы, и все снабжение войск обременяют его же подданных»* [6, с. 57]. В четвертой сцене четвертого действия трагедии он появится во главе войска в Датском королевстве, получив разрешение пересечь территорию этого государства с целью вторжения в пределы Польши. Цель его похода ничтожна. Как сообщит Гамлету капитан его войска, *«нам хочется забрать клочок земли, который только и богат названьем. Доход с него не даст пяти дукатов»* [6, с. 277].

Однако датский принц не столько возмущен бессмысленностью и преступностью действий Фортинбраса, сколько упрекает самого себя за бездействие, за неспособность *«вступить в ярый спор из-за былинки, когда задета честь»* [6, с. 281]. Антимилитаристский пафос речей Гамлета направлен против честолюбивых действий норвежского принца, из-за военной агрессии которого *«смерть вот-вот проглотит двадцать тысяч, что ради прихоти и вздорной славы идут в могилу, как в постель, сражаться за место, где не развернуться всем, где даже негде схоронить убитых»* [6, с. 281].

Подобны Джо Коллинзу, эпизодическому персонажу повести Дж. Олдриджа, герои шекспировских трагедий Лаэрт и Тибальт, обретающие ощущение значимости собственной персоны либо в осуществлении кровной мести, либо в раздувании родовой вражды. Напомним, Лаэрт преисполнен осознанием величия своего предназначения, когда стремится любыми способами уничтожить Гамлета, в котором он видит виновника смерти отца и сестры. Но любая месть, как убеждает У. Шекспир, бесплодна.

Мотив взаимоотношений матери и сына, постоянного присутствия отцовской тени в жизни Гамлета также своеобразно трансформируется в повести Дж. Олдриджа. Ведь хотя смерть родителей датского принца насильственна и преждевременна, однако она происходит в соответствии с логикой смены поколений. В повести Олдриджа *«тень Тома оставалась неразлучно»* с его родителями, которым предстоит надолго пережить собственного сына. Для старшего брата Том станет образцом для подражания, как погибший отец-король был образцом для сына-принца: *«После гибели Тома я добровольно (быть может, по романтическому складу своей натуры) принял на себя его роль, стремясь обрести ту же пуританскую твердость духа, ту же веру в достойное служения будущее, горизонты которого не ограничены религией, работой и семьей»* [5, с. 78].

Но именно в этом заключается существенное отличие текста повести Дж. Олдриджа от трагедии У. Шекспира. Писатель XX века не столько скорбит о преждевременно ушедшем из жизни прекрасном и благородном юноше, сколько утверждает вечность идеалов Тома, необходимость их воплощения в действительность. Повесть пишется с целью внушить эти возвышенные идеалы грядущему поколению, заставить его осознать ответственность за свой выбор и каждое действие.

Таким образом, в статье рассмотрены шекспировские реминисценции на сюжетно-композиционном, проблемно-тематическом, мотивном и образном уровнях, выявленные в процессе интертекстуального анализа повести Дж. Олдриджа «Мой брат Том» и трагедии У. Шекспира «Гамлет». Перспективным представляется сопоставлении повести Дж. Олдриджа с шекспировской трагедией «Ромео и Джульетта», сравнение образов Пегги и Офелии.

Литература:

1. Киприна С. Гуманистическая традиция в повести Дж. Олдриджа «Подлинная история Плеваки Мак-Фри» / С. Киприна // Вестник Красноярского государственного педагогического университета имени В.П. Астафьева. Серия «Филология». – 2009. – № 2(13). – С. 15–20.
2. Воропанова М. Олдрідж Джеймс / М. Воропанова // Зарубіжні письменники: енциклопедичний довідник : в 2 т. / за ред. Н. Михальської та Б. Щавурського. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2006–2006. – Т. 2 : Л – Я. – 2006. – С. 292–294.

3. Чирков А. Сын нынешнего века / А. Чирков // Олдридж Дж. Последний дюйм / Дж. Олдридж. – К. : Радянська школа, 1989. – С. 380–383.
4. Янковський Ю. Передмова до збірки творів / Ю. Янковський // Олдридж Дж. Твори / Дж. Олдридж ; пер. з англ., прим. Ю. Янковського. – К. : Молодь, 1974. – С. 5–22.
5. Олдридж Дж. Мой брат Том / Дж. Олдридж [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://oldridzh-dzhejms.myviv.ru/cont/brothtom/html>.
6. Шекспир У. Трагедия о Гамлете, принце датском / У. Шекспир ; пер. с англ., вступ. ст., прим. М. Лозинского. – СПб. : Азбука-классика, 2003. – 416 с.
7. Шекспир У. Трагедии. Сонеты / У. Шекспир. – М. : Художественная литература, 1968. – 791 с.

Анотация

И. СОЛОВЦОВА. ШЕКСПИРОВСКИЕ РЕМИНИСЦЕНЦИИ В ПОВЕСТИ ДЖ. ОЛДРИДЖА «МОЙ БРАТ ТОМ»

В статье выявляются шекспировские реминисценции в произведении Дж. Олдриджа «Мой брат Том». В результате исследования автор приходит к выводу, что многочисленные шекспировские реминисценции используются писателем XX в. для утверждения преемственности вечных истин в духовном развитии человечества.

Ключевые слова: реминисценция, рассказчик, мотив, призрак, поколение.

Анотація

І. СОЛОВЦОВА. ШЕКСПІРІВСЬКІ РЕМІНІСЦЕНЦІЇ В ПОВІСТІ ДЖ. ОЛДРІДЖА «МІЙ БРАТ ТОМ»

У статті виявляються шекспірівські ремінісценції у творі Дж. Олдріджа «Мій брат Том» на сюжетно-композиційному, проблемно-тематичному, мотивному та образному рівнях. Унаслідок дослідження автор доходить висновку, що численні шекспірівські ремінісценції використовуються письменником XX в. для твердження спадкоємності вічних істин у духовному розвитку людства.

Ключові слова: ремінісценція, оповідач, мотив, привид, генерація.

Summary

I. SOLOVTSOVA. SHAKESPEARE'S REMINISCENCES IN THE STORY "MY BROTHER TOM" BY J. ALDRIDGE

Shakespeare's reminiscences in the work "My Brother Tom" by J. Aldridge are being revealed in the article on the plot-composition, problem-thematic, motif and imaginative levels. As a result of the research, the author comes to the conclusion that numerous Shakespeare's reminiscences are used by the writer of the twentieth century with the aim to approve the eternity of the most important themes and problems of his story, for a more complete disclosure of their meaning.

Key words: reminiscence, pretext, narrator, motif, ghost.

5. Романські, германські та східні мови

5. Романские, германские и восточные языки

5. Romance, Germanic and Oriental languages

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської мови
Ужгородського національного
університету

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТОПОПОЕТОНІМІВ У «THE CHRONICLES OF NARNIA» К.С. ЛЬЮІСА (НА ПРИКЛАДІ ІНСУЛОПОЕТОНІМІВ)

З метою реалізації творчого задуму письменники постійно знаходяться в пошуках мовних номінацій, які повинні передати їхні ідеї якнайточніше. Поступово художній твір наповнюється іменами, поетонімами, які слугують важливими елементами емоційно-образного рівня твору та стають яскравою ознакою ідіостилю автора. Саме поетоніми дають можливість належно оцінити авторське бачення тексту, персонажів, його мовну картину світу. Оpubліковано ряд наукових досліджень О.Ю. Карпенко [3], Л.О. Белея [1], В.М. Калінкіна [2], О.Д. Петренко [4] та ін., присвячених розгляду власних назв у контексті літературного твору, аналізу їх природи та змістового наповнення, а також визначенню їх ролі в загальній архітектоніці цього твору. Попри активний інтерес дослідників до вивчення особливостей функціонування поетонімів в художньому тексті, залишається потреба детального вивчення окремих семантичних класів загальної поетонімосфери твору з метою поглибленого з'ясування їхніх рис та здійснення аналізу поетонімного простору окремих авторів. Ці фактори й зумовлюють актуальність даної розвідки.

Об'єктом аналізу було обрано семантичний клас інсулопоетонімів фентезійного циклу “The Chronicles of Narnia” К. С. Льюїса. Метою нашої статті є розгляд експресивних можливостей, функціональних характеристик та культурної основи даного класу. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: 1) розглянути текстове представлення власних назв на позначення островів; 2) проаналізувати їхнє смислове наповнення, культурну маркованість та виражальні можливості; 3) інтерпретувати їхнє призначення у творі.

К.С. Льюїс ретельно добирає іменування для локацій та персонажів, виважує кожному надану їм характеристику і тим самим ілюструє свою уяву, спостережливість, культурний багаж та широту кола особистих інтересів. У мовній картині світу письменника країна Нарнія – це не тільки материкова частина, що омивається морями та океанами, а й групи островів, які разом зі своїми мешканцями є невід'ємною частиною цього уявного світу, чий іменування гармонійно вплетені в загальну поетонімосферу досліджуваних повістей. Звертаючись до сюжету повістей, цілком очевидною є поетонастична «насиченість» саме твору про морські пригоди дітей Певенсі та короля Каспіана, разом з екіпажем корабля “*The Voyage of the Dawn Treader*”. Однак і тут переконаємося в тому, що зовні виключно номінативний елемент містить обсяжний пласт інформації, що дає певне уявлення про культурні особливості, місце та розвиток подій і навіть розкриває їхню давно забуту історію.

До таких поетонімів належить іменування *Deathwater Island* (з рівноцінним *Island of Deathwater*), що саме собою викликає якесь зловіще відчуття, яке під впливом контексту знаходить реальне підґрунтя та набуває інформативної форми. Підсилення значення реалізується Льюїсом через частіше вживання саме короткої форми *Deathwater*, що несе в собі зашифровану конотацію. Автор, прагнучи показати пагубність золота, всеруйнучого відчуття наживи, яке ледь не посварили Каспіана і Едмунда та стали причиною випадкової смерті лорда, вустами мишеня Ріпічіпа пропонує переіменувати цей острів із *Goldwater Island* на *Deathwater Island*, що є його основною характеристикою: “*Sire,*” said Reepicheep, “*this is a place with a curse on it. Let us get back on board at once. And if I might have the honour of naming this island, I should call it Deathwater*” [6, с. 484].

Подібну мораль закладено і в інший інсулонім – *Dragon Island*, що має інформативне покликання. Цей поетонім іменує острів, на якому затьмарений спокусою багатства спершу перетворився на дракона – культурну універсалію, міфологічного символу стражу скарбів. Знов одвічна полікультурна тема грошей, багатства та наживи як марної цінності, що руйнує життя, яку Льюїс майстерно розкриває ще в одному топопоетонімі на позначення острова.

Масмо підстави вважати стилістично маркованою і характеризуючу назву *Burnt Island*: “*It was a low green island inhabited by nothing but rabbits and a few goats, but from the ruins of stone huts, and from blackened places where fires had been, they judged that it had been peopled not long before*” [6, с. 477]. Із цього опису не цілком зрозуміло, чи дійсно острів був спалений, проте очевидно, що мешкають там тільки окремі види тварин, хоча колись острів був заселений людьми. Відтак, враховуючи контекст, припускаємо, що Льюїсове *burnt* метонімічно характеризує тих людей, які зневірилися й покинули домівки в пошуках кращого життя, або втратили його, захищаючи рідну землю.

“...utter blackness as if they had come to the edge of moonless and starless night” [там само, с. 506] – так автор вперше описує ще один острів, на який потрапили мандрівники з “*Dawn Treader*”, – *The Dark Island*, який повністю виправдовує свою назву та виконує у творі характеризуючу функцію. Номінативна функція назви, що говорить про вкритий пільмою острів, заступається виразно експресивною, коли читач довідується про жахіття, що творяться на ньому. Інваріант “*the Island where Dreams come true*” утворює авторський поетонастичний

неологізм, який має експресивний характер. Така образна інформація прояснює, що ж викликає непереборне бажання якнайшвидше покинути острів та підтверджує непрямий, конотативний профіль назви: “*The Dark Island and the darkness had vanished for ever*” [там само, с. 511]. Власна описова назва *the Island of the Voices* та індивідуально-авторська *Terebinthia* також виконують інформативну функцію.

The Island of the Star разом з топопоетонімами *Ramandu's Island, the island of Ramandu, the World's End* позначають острів, на якому живе в людській подобі колишня небесна зірка на ім'я Ramandu. Всі описові інсулоніми, окрім *the World's End*, виконують інформативну функцію, оскільки дають вказівку на приналежність землі та походження тих, хто там мешкає. А от з власною назвою характеризуючого плану *the World's End*, що слугує для позначення існуючої в уявному світі місцевості, ситуація відрізняється, підтвердження знаходимо в тексті: “*Some call this island the World's End, for though you can sail further, this is the beginning of the end*” [6, с. 518]. Назва на позначення острова Раманду – лише початок World's End, його частина, що свідчить про застосування автором художнього засобу синекдохи з метою досягнення більшої образності. Ця поетонімна одиниця за своєю природою є відапелятивною та онімізується автором з метою отримання глибшого символічного змісту. Що характерно, ця описова власна назва має інтертекстуальний характер та теологічну основу.

Група островів, іменованих *Lone Islands*, хоч і є нарнійською провінцією, вважається такою виключно формально, оскільки тут панують свої закони, відмінні від нарнійських, а суспільний лад змінюється без відома правителів Нарнії, що пояснюється її віддаленістю та підкреслюється автором у самій назві. “*Doorn now lay before them, divided from Felimath by a channel about a mile wide; behind it and to the left lay Avra. The little white town of Narrowhaven on Doorn was easily seen*” [6, с. 441]. Як видно з наведеного прикладу, найвагомим в адміністративному плані є острів Doorn, оскільки на ньому зведено столицю провінції – Narrowhaven, де руйнуються людські життя, де купуються та продаються їхні долі. Власні назви *Felimath* та *Avra* – єдині у своєму семантичному підкласі поетоніми-оказіоналізми. Вони стають функціонально значущими в контексті та підкреслюють семи самотності й відчуження цілої групи: “*I shouldn't think it would be much good landing on Felimath,*” said Edmund. “*It was almost uninhabited in our days and it looks as if it was the same still. (...)They only kept sheep on Felimath*” [там само, с. 440], “*I'm sorry we're not landing on Felimath,*” said Lucy. “*I'd like to walk there again. It was so lonely - a nice kind of loneliness...*” [6, с. 441]. Слід зазначити, що такого роду легка семантична навантаженість власних назв не є характерною для Льюїсових іменувань та, на наш погляд, пояснюється використанням цих характеризуючих поетонімих одиниць із метою підсилення значень інших назв або ж як елементів фону, на якому розгортаються події.

Топопоетонім *Seven Isles* зустрічається у п'яти повістях, що дає право вважати його доволі частим і, незважаючи на прозору семантику, в більшості випадків він носить далеко не номінативний характер. Так, на прикладі: “*Do you remember our voyage to (...) Seven Isles...?*” [5, с. 367] яскраво відчувається алюзивність назви – спогади, події, що з часом загубились у пам'яті, а вона повинна повернути. А от відомості, які ми отримуємо з поетонімих одиниць *Brenn* та *Muil*, носять культурно-інформативний характер, що витворюють в уяві читача родючі, багаті землі та працьовитих людей, які їх обробляють. *Безпосередньо в тексті підтвердження цьому не знаходимо, однак у повісті “The Voyage of the Dawn Treader”* К. С. Льюїс зазначає: “*Then we rowed...and came about sundown into Redhaven on the isle of Brenn, where we were very lovingly feasted and had victuals and water at will*” [6, с. 434], що таки вказує на родючість цих земель. Укотре переконаємось у майстерності Льюїса при виборі іменувань, при доборі лінгвокультурної інформації та значимості поетонімного матеріалу для розуміння сюжетних деталей.

Клас інсулопоетонімів гармонійно вписався в поетонімну палітру твору. Культурно наповнені іменування цього типу відображають у собі авторську мовну картину світу. Художність та виразність цих власних назв є важливою онімічною деталлю авторського стилю.

Література:

1. Белей Л.О. Функціонально-стилістичні можливості літературно-художньої антропонімії XIX–XX ст. / Л.О. Белей. – Ужгород, 1995. – 119 с.
2. Калинин В.М. Поэтика онима : монография / В.М. Калинин. – Донецьк : Юго-Восток, 1999. – 408 с.
3. Карпенко О.Ю. Про літературну ономастику та її функціональне навантаження / О.Ю. Карпенко // Записки з ономастики = Opera in onomastica : збірник наукових праць / ред. кол. : О.Ю. Карпенко (відп. ред.) [та ін.]. – Одеса, 2000. – Вип. 4. – С. 68.
4. Петренко О.Д. Онімний простір казки Роалда Дала “The Minpins” // Studia Slavistica. Ономастика. Антропоніміка : збірник наукових статей / [відп. ред. Пахомова С.М., Джоганик Я.]. – Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2009. – Вип. 9. – С. 310–314.
5. Lewis C. S. Prince Caspian // The Chronicles of Narnia / C. S. Lewis. – London : HarperCollins Publishers, 2010. – P. 311–418.
6. Lewis C. S. The Voyage of the Dawn Treader // The Chronicles of Narnia / C. S. Lewis. – London : HarperCollins Publishers, 2010. – P. 419–542.

Анотація

**Ю. ГЛЮДЗИК. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТОПОПОЕТОНИМІВ
У “THE CHRONICLES OF NARNIA” К.С. ЛЬЮІСА**

У статті розглядаються питання особливостей представлення власних назв на сторінках літературного твору (на прикладі семантичного класу інсулопоетонімів у “The Chronicles of Narnia” К. С. Льюїса). Проаналізовано їхні мовно-культурологічні риси. З’ясовано виражальні можливості цих власних назв та визначено їхню значущість у тексті.

Ключові слова: поетонім, поетонімний простір, поетонімосфера, власна назва, okazionalizm, апеллятив.

Аннотация

**Ю. ГЛЮДЗЫК. ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ТОПОПОЭТОНИМОВ
В "THE CHRONICLES OF NARNIA" К.С. ЛЬЮИСА**

В статье рассматриваются вопросы особенностей представления имен на страницах литературного произведения (на примере семантического класса инсулопоэтонимов в «The Chronicles of Narnia» К. С. Льюиса). Проанализированы их языково-культурологические особенности. Определены экспрессивные возможности этих имен и их значимость в тексте.

Ключевые слова: поэтоним, поэтонимное пространство, поэтонимосфера, имя собственное, okazionalizm, апеллятив.

Summary

**Y. HLIUDZYK. THE PECULIARITIES OF THE TOPOPOETONYMS FUNCTIONING
IN «THE CHRONICLES OF NARNIA» BY C.S. LEWIS**

The article deals with the problem of the proper names functioning in a literary work (on the example of insulopoetonyms in “The Chronicles of Narnia” by C. S. Lewis). Their linguistic and cultural features have been analyzed. The expressiveness of these poetonyms has been determined and their significance in the text has been defined.

Key words: poetonym, poetonym space, poetonym sphere, proper name, occasionalism, appellative.

аспірант кафедри англійської
філології та перекладу
Житомирського державного
університету імені Івана Франка

ПОРУШЕННЯ РОЛЬОВИХ ОЧІКУВАНЬ У СПІЛКУВАННІ КЕРІВНИКА ТА ПІДЛЕГЛОГО: КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО КІНОДИСКУРСУ)

Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується особливим інтересом до комунікативно-прагматичних особливостей перебігу комунікації [9, с. 144]. Діалогічне спілкування являє собою взаємодію комунікантів, яка відбувається у відповідності до певних принципів, законів та механізмів поведінки [4, с. 86]. Офіційне спілкування поширене в сучасному суспільстві і забезпечує взаємодію в ситуації «керівник–підлеглий». Саме рольові очікування учасників спілкування [8: 65] визначають, як сприймається партнер, як оцінюється його поведінка та як оцінюється індивідом власна поведінка [4, с. 22]. Спілкування загалом завжди орієнтоване на реципієнта, оскільки мовець контролює реакцію слухача і в залежності від цього регулює власну мовленнєву поведінку [7, с. 6], що особливо характерно для діалогічного спілкування керівника та підлеглого. Відтворення картини спілкування між керівником та підлеглим є неможливим без аналізу властивостей, які вносять дисгармонію в мовні дії комунікантів. У той же час порушення рольових очікувань тактико-стратегічної організації спілкування «керівник–підлеглий» в англістиці – одна з малодосліджених проблем. Однак аналіз міжособистісної комунікації свідчить про те, що відхилення від дотримання статусних обов'язків може впливати на вектори спілкування мовців з асиметричними статусами. Аналіз емпіричного матеріалу виявив використання підлеглими тактики критики дій керівника, що розглядається нами як порушення рольових очікувань, а тому *метою статті* є дослідження комунікативно-прагматичних особливостей реалізації даної тактики на матеріалі текстів сценаріїв англійськомовних кінофільмів. Вибір саме такого матеріалу дослідження пояснюється тим, що дискурс кіно відображає мовленнєві комунікативні моделі, які притаманні сучасному носію мови і викликає у глядача відчуття реальної розмови [6]. *Завданнями* є 1) визначення поняття «критика»; 2) опис сценаріїв реалізації ТКД; 3) виокремлення можливих компонентів ТКД, а також 4) ілюстрація впливу ТКД на модифікацію статусу учасників спілкування.

Існування критики в різноманітних сферах знань і областях людської діяльності, властивість виступати однією з базових категорій у багаточисленних дисциплінах вказують на важливість цього соціокультурного феномену і необхідність його дослідження [3, с. 11]. Хоча вираження критики може послугувати причиною комунікативних невдач і навіть конфліктів в інтеракціях мовців [10, с. 76], особливості вербалізації і його тактико-стратегічна реалізація досі не були достатньо висвітлені в сучасній лінгвістиці.

Аналіз словникової дефініції лексеми *критика* в тлумачних словниках української мови виявив таке значення: *розгляд і оцінка когось, чогось з метою виявлення та усунення вад, хиб* [11]. Англійськомовні словники дають таке визначення терміну *criticism: remarks that say what you think is bad about someone or something* [12] (*зауваження, які вказують на те, що ти вважаєш поганим у когось або чомусь*), що є вужчим, оскільки не зазначає мети сказаного. Мовленнєвий акт (МА) критики відноситься до оцінних МА [5: 31], у системі яких він визначається як такий, що наносить шкоду слухачеві, на відміну від таких МА, як «похвала» або «комплімент», які позитивно оцінюють предмет мовлення. Висловлення, які виражають негативну оцінку по відношенню до адресата, його поведінки або об'єктів, пов'язаних із ними, є потенційно небезпечними для іміджу адресата [10, с. 76]. Ми розглядаємо критику як МА, який має на меті вказати адресатові на вади або помилковість його слів чи вчинків та є складовою частиною *тактики критики дій* (ТКД).

ТКД має два основних сценарії застосування. Перший із них передбачає реалізацію тактики в ініціалній репліці, що демонструє комунікативну ініціативу адресанта, наприклад:

(1) Mike: *I can't believe it. You gave me, like, the worst advice anyone's ever given another person* (Suits / Season 1 / Episode 7).

Підлеглий Майк звинувачує свого боса в тому, що той дав йому погану пораду, реалізуючи ТКД, тим самим принижуючи його статус. Дану тактику виражено МА критики, а використання найвищого ступеня порівняння (*the worst advice*) додає емоційності сказаному і посилює прагматичний ефект.

Другий сценарій характеризується використанням ТКД у реактивній репліці, як от коли Донна, секретарка, критикує поведінку Луїса, свого керівника:

(2) Luis: *Donna, it's a simple question. Did Mike and Harvey break up-break up, or did they take a time-out and, like, say to each other, "hey, let's see other people and make sure that we're sure"*.

Donna: *I see what's going on here. Jessica feels sorry for you, so she's given you your pick of the litter. And now you're sniffing around here, trying to put the moves on Mike behind Harvey's back*.

Luis: *No, no, no, no, no, no, no. I would never do that. No, that's why I'm here to ask permission* (Suits / Season 3 / Episode 2).

Підлегла Донна засуджує поведінку Луїса, який цікавиться особистим життям колег, виражаючи це МА критики (*And now you're sniffing around here, trying to put the moves on Mike behind Harvey's back*), і, очевидно, завдає іміджевих втрат Луїсу, оскільки персонаж-чоловік у відповіді використовує тактику виправдання (*No, no, no, no, no, no, no. I would never do that. No, that's why I'm here to ask permission.*), що в результаті ще більше знижує його статус.

Тактика виправдання як реакція на ТКД, проте не у всіх ситуаціях, носить принижуючий характер – вона також може спростовувати критику і зберігати статус і обличчя мовця з вищим статусом, що ілюструє така ситуація:

(3) Mike: *I can't believe you. You were going to perjure yourself just to win. I thought you didn't cross lines. That's the difference between guys like you and him.*

Harvey: *I had no intention of submitting this affidavit. I'm not going to perjure myself. But Tanner doesn't know that and he never will* (Suits / Season 1 / Episode 7).

Майк, помічник Харві, вдається до ТКД, звинувачуючи його в намірі лжесвідчити в суді (*You were going to perjure yourself just to win*). Використання констативу і конструкції *to be going to* свідчить про переконання персонажа-підлеглого в тому, що Харві винний, що підвищує статус помічника. Майк продовжує реалізовувати ТКД, яка комбінується з тактикою вираження розчарування (*I thought you didn't cross lines*) з метою вчинення певного психологічного тиску. Реакцією Харві є тактика виправдання, проте вона несе в собі характер розвінчання хибного переконання Майка і призводить до зміцнення статусу керівника, оскільки це був крок, щоб ввести суперника Харві в оману (*But Tanner doesn't know that and he never will*) і характеризує його як кмітливого адвоката.

Можливим компонентом ТКД є *порада*, яка порушує статусну асиметрію між мовцями у випадку, коли її ініціює співрозмовник із нижчим статусом, як показує приклад:

(4) Mike: *You shouldn't go behind people's backs, Luis. You shouldn't try and access information that's none of your business. It could backfire.*

Luis: *Mmm. I think we need to talk to Harvey* (Suits / Season 1 / Episode 11).

Майк вдається до конфронтативної стратегії застосовуючи ТКД (*You shouldn't go behind people's backs, Luis. You shouldn't try and access information that's none of your business*), при цьому порада виступає в якості непрямой критики дій Луїса, який без дозволу використав інформацію з особистих документів підлеглого. Модальне дієслово *should* у даному випадку виражає рекомендацію і настанову, проте його використання не відповідає рольовим очікуванням поведінки адресанта з нижчим статусом. Кульмінацією репліки помічника є непрямий менасив (*It could backfire*), який має на меті зміцнити статус мовця.

Використання ТКД може носити кооперативний характер [1, с. 99–196]. У певних ситуаціях підлеглий реалізує дану тактику з метою мотивувати керівника до дій, як зображено в такому діалозі між Луїсом і його помічницею Катериною:

(5) Katherine: *God damn it, Luis. You know how this works. First it's a case. Then it's a client. Before you know it, you're on the 38th floor with Ted.*

Luis: *Who's Ted?*

Katherine: *Exactly.*

Luis: *Holy shit. What did I just do?* (Suits / Season 4 / Episode 2)

Катерина застає Луїса в його власному кабінеті в депресивному стані і, дізнавшись про причини, вдається до критики досить різко, відразу порушуючи кордони правил спілкування використанням грубого вигуку (*God damn it*), що виражає її злість і роздратування його поведінкою. Далі ТКД комбінується з тактикою прогнозування (*You know how this works. First it's a case. Then it's a client*) з метою вчинення максимального психологічного впливу на мовця. Реактивна репліка керівника вказує на успішність реалізованих Катериною тактик, оскільки її співрозмовник усвідомлює хибність власних вчинків і, хоча вдається до використання непрямой критики власних дій (*What did I just do?*), вираженої квеситивом, налаштований він досить рішуче.

Звинувачення в складі ТКД у певних ситуаціях також покликане спонукати керівника до дій, що проілюстровано в прикладі:

(6) Mike: *She knows? And you know she knows? And you're joking about my life? What the hell is wrong with you?*

Harvey: *Are you mad at me?*

Mike: *No, I want to kill you!* (Suits / Season 2 / Episode 1)

Майку стає відомо, що керівник фірми дізнався про його фіктивний диплом і йому здається, що Харві, персонаж-керівник, несерйозно ставиться до цієї проблеми, і тому він реалізує ТКД, яка на актомовленнєвому рівні представлена квеситивами (*And you're joking about my life? What the hell is wrong with you?*) і вказує на пригнічений емоційний стан персонажа-підлеглого. Використання грубої розмовної конструкції *What the hell* відображає фамільярне ставлення до керівника, реакція якого (*Are you mad at me?*) вказує на прийняття його позиції і принижує статус керівника. Реакція підлеглого з використанням тактики погрози (*No, I want to kill you!*) додає значних іміджевих втрат керівнику.

Отже, тактика критики дій у випадку, якщо її реалізує підлеглий, має значний вплив на статус обох учасників комунікації – знижує статус керівника і підвищує статус підлеглого. Зважаючи на те, що ТКД відноситься до розряду тактик, які наносять шкоду іміджеві слухача, її реалізація може призводити до виходу із зони кооперативного спілкування. Оскільки реалізація підлеглим даної тактики неминує знижує статус керівника, останній часто вдається до тактик, які допомагають реабілітувати його статус у реактивній репліці. Перспективою подальшого дослідження є систематизація вербальних та синтаксичних особливостей мовної особистості керівника і підлеглого в умовах порушення рольових очікувань у діалогічному спілкуванні.

Література:

1. Велівченко В.Ф. Комунікативні стратегії і тактики мовця в сучасному англомовному емотивному дискурсі / В.Ф. Велівченко // Вісник Черкаського університету. – 2010. – Вип. 193. – С. 99–106.
2. Волчков Э.Г. Психология общения: учеб. пособие / автор-сост. Э.Г. Волчков; под ред. И.М. Юсупова. – Казань : Академия наук РТ, КФУ, 2015. – 365 с.
3. Гаврилова Н.В. Лингвокультурные характеристики концепта «критика» / Н.В. Гаврилова // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. – 2007. – № 2. – С. 10.
4. Гнездилова Л.Б. Ирония и намек как способы уклонения коммуниканта от прямого ответа / Л.Б. Гнездилова // Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. – 2014. – С. 86.
5. Гринишин М.М. Оцінні мовленнєві акти в асиметричних ситуаціях спілкування / М.М. Гринишин // Мова і культура. : [наук. журнал / гол. ред. Д.С. Бурого]. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бурого, 2009. – Т. VIII (120), Вип. 11. – С. 31.
6. Духовная Т.В. Дискурс кинофильма: соотношение с понятием дискурса живой речи / Т.В. Духовная // Вестник Майкопского государственного технологического университета. – 2014.
7. Иванова М.А. Прагмалингвистический статус неуспешного диалогического дискурса : автореф. дис. . . канд. филол. наук:10.02.19 / М.А. Иванова ; ГОУ ВПО «Кемеровский государственный университет». – Барнаул, 2007. – 17 с.
8. Попович І.С. Типологічні особливості очікувань / І.С. Попович // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки. – 2014. – Вип. 1(2). – С. 64.
9. Селіванова О.О. Методологічні проблеми дослідження діалогу / О.О. Селіванова // Одеський лінгвістичний вісник. – 2013. – Вип. 1. – С. 144–158.
10. Тахтарова С.С. Концепт «критика» в немецкой лингвокультуре и его реализация в межличностном дискурсе / С.С. Тахтарова // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Гуманитарные науки. – 2009. – № 4. – С. 76.
11. Український тлумачний словник [Електронний ресурс] // Тлумачний словник онлайн. – Режим доступу : <http://language.br.com.ua/>.
12. Merriam-Webster. Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.merriam-webster.com/dictionary/statement>.
13. Suits [Electronic resource]. – Mode of access : <http://watchseries.do/series/suits/season/1/episode/1>.

Анотація

**Н. ГОРБАЧОВА. ПОРУШЕННЯ РОЛЬОВИХ ОЧІКУВАНЬ У СПІЛКУВАННІ КЕРІВНИКА
ТА ПІДЛЕГЛОГО: КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ
(НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО КІНОДИСКУРСУ)**

Стаття присвячена аналізу порушень рольових очікувань у процесі спілкування мовців з асиметричними статусами. Розглядається тактика критики дій, реалізована підлеглим для зміцнення власного статусу та зниження статусу керівника. У розвідці також висвітлені прагмалінгвістичні особливості реалізації зазначеної тактики.

Ключові слова: рольові очікування, тактика критики дій, статус, керівник, підлеглий, мовленнєвий акт.

Аннотация

**Н. ГОРБАЧЁВА. НАРУШЕНИЕ РОЛЕВЫХ ОЖИДАНИЙ В ОБЩЕНИИ РУКОВОДИТЕЛЯ
И ПОДЧИНЕННОГО: КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ
(НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛОЯЗЫЧНОГО КИНОДИСКУРСА)**

Статья посвящена анализу нарушений ролевых ожиданий в процессе общения коммуникантов с асимметричными статусами. Рассматривается тактика критики действий, реализуемая подчиненным для укрепления собственного статуса и понижения статуса руководителя. В исследовании также представлены прагмалингвистические особенности реализации данной тактики.

Ключевые слова: ролевые ожидания, тактика критики действий, статус, руководитель, подчиненный, речевой акт.

Summary

**N. GORBACHOVA. VIOLATION OF ROLE EXPECTATIONS IN THE COMMUNICATION
OF A CHIEF AND A SUBORDINATE: COMMUNICATIVE AND PRAGMATIC ASPECT
(BASED ON ENGLISH-LANGUAGE FILM DISCOURSE)**

The article is devoted to the analysis of role expectations violation in communication of speakers with asymmetrical statuses. The tactics of actions criticism employed by a subordinate aims at strengthening their status and lowering a chief's status. The paper gives the pragmalinguistic peculiarities of the tactics realization.

Key words: role expectations, tactics of actions criticism, status, chief, subordinate, speech act.

кандидат філологічних наук,
доцент,
завідувач кафедри романської
філології
Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара

НЕМОРФОЛОГІЗОВАНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ МОДАЛЬНОГО ЗНАЧЕННЯ СПОНУКАННЯ ЯК СКЛАДОВОЇ ЧАСТИНИ МІКРОПОЛЯ КАТЕГОРІЇ ФУТУРАЛЬНОСТІ В СУЧАСНІЙ ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ

Неморфологізовані засоби вираження модального значення спонування або адресованого волевиявлення, які, на відміну від форм імперативу, мають у своєму складі різнорівневі мовні одиниці, здатні передавати спонування в суворо виражених умовах мовленнєвого спілкування.

Загальновідомо, що основним засобом передачі спонукальної модальності в сучасних романських мовах є імператив. Те саме значення може бути виражене формами бажального та умовного способів, інфінітивом, а також контекстуально-семантичними засобами. Слід зауважити, що аналізу особливостей функціонування одиниць, які заміщують наказовий спосіб, відводиться достатньо уваги в сучасній романістиці. Але разом із тим такий аналіз має несистемний характер. У кожному конкретному випадку розглядається або один субститут форм, на кшталт *fais – faisons, dis – dissons*, або невелика група таких субститутів, об'єднаних на основі спільності категоріальних, структурних або якихось інших ознак.

У представленому дослідженні запропонована спроба об'єднати різні засоби передачі спонукального значення сучасної французької мови романських мов в єдиний комплекс. Крім того, розглядаються особливості функціонування кожного із цих засобів, аналізуються їх співвіднесеність. Адаже відсутність достатньої теоретичної бази не дозволило показати системний характер групи мовних одиниць, що передають адресне волевиявлення в сучасних романських мовах, передати специфіку кожної такої одиниці, розкрити їх формальний та семантичний характер.

Із створенням теорії функціонально-семантичних полів / підсистем (Л.В. Бондарко, А.М. Ломов, Е.І. Шендельс) перед дослідниками відкрились широкі можливості для різностороннього опису конкретних ділянок системи мови, які передають первинне інваріантне значення [1; 2; 3].

Засоби такого опису можуть бути різними. Частіше за все аналізується характер семантичної взаємодії граматичних форм, які утворюють центр функціонально-семантичної підсистеми з периферійними елементами. Основний акцент робиться при цьому на граматичну форму / морфологічну категорію. Що ж стосується субститутів цієї форми, доволі різнорідних у формальному та семантичному плані, то питання про їх функціонування в рамках підсистеми, як правило, залишається відкритим, у силу чого наші знання про дану функціонально-семантичну підсистему є далеко не повними.

У зв'язку із цим є виправданим та актуальним аналіз у рамках функціонально-семантичного поля футуральності в сучасних романських мовах, розглянути його фрагмент – мікрополе функціонально-семантичної системи модальності зі значенням спонукальності з ядром-імперативом, та іншими, неморфологізованими засобами передачі інваріантного значення – спонукальності, яка має проспективний характер. З метою більш глибокого дослідження не морфологізованих засобів необхідно розглянути їх окремо від імператива, який вивчений достатньо глибоко. При цьому семантичні властивості імператива можуть слугувати в якості еталона під час аналізу особливостей функціонування кожного неморфологізованого засобу.

Мета роботи – продемонструвати системне утворення групи мовних одиниць, які здатні заміщувати імператив в особливих мовленнєвих умовах та виділити основні типи неморфологізованих засобів передачі спонукальної модальності в сучасній французькій мові, описати угруповання неморфологізованих засобів вираження спонукальної модальності в сучасній французькій мові.

Основними завданнями запропонованого дослідження є: виявити особливості наказового способу в сучасній французькій мові; охарактеризувати відношення в середині неморфологізованих засобів вираження спонукальної модальності та відношення між неморфологізованими засобами і наказовим способом у межах сучасної французької мови; виявити ті умови, в яких різнорівневі мовні одиниці набувають значення спонування в сучасній французькій мові; описати синтаксичні аналоги форм наказового способу в сучасній французькій мові.

Мовленнєве спілкування відбувається в певній ситуації, в системі взаємодіючих суб'єктивних і об'єктивних факторів, що залучають людину до комунікативної діяльності та впливають на її мовленнєву поведінку. Спонукальний мовленнєвий акт як елементарна одиниця спілкування і як цілеспрямована мовленнєва дія (Дж. Остін, Дж. Сьорль) функціонує в конкретній спонукальній ситуації. Спонукальна ситуація розглядається як структура, основними елементами якої є: 1) суб'єкт волевиявлення, 2) суб'єкт-виконавець, 3) предикат, що розкриває зміст волевиявлення мовця, спрямованого на виконавця. Прескриптивний характер спонукального висловлювання в 2 особі однини і множини зумовлюється певною інтенцією мовця та спрямовується на зміну дійсності або, навпаки, на збереження існуючого стану речей або дії, яка виконується суб'єктом-виконавцем [5], наприклад: *Parlez de vous, s'il vous plaît!*

Володіючи знаннями про презумпції існування дії на момент спонукання, мовець висловлює одну з двох прескрипцій: прескрипцію зберігаючу (збереження існуючого стану речей) та прескрипцію змінюючу (певна зміна існуючого стану речей). Прескрипція мовця може спрямовуватися на:

- започаткування дії, якої не було на момент / до моменту виголошення прескрипції;
- на збереження дії, яка мала місце на момент / до моменту виголошення прескрипції;
- на продовження дії, яка мала місце на момент / до моменту виголошення спонукання, але з певними змінами;
- на збереження/зміну дії, яка мала місце і була перервана безпосередньо до моменту виголошення спонукання, як правило, через присутність мовця або третьої особи;
- на збереження стану відсутності дії на момент / до моменту виголошення прескрипції;
- на припинення дії, яка мала місце на момент / до моменту виголошення прескрипції;
- на припинення дії з передбаченням можливості продовження цієї дії на умовах зміни деяких її параметрів;
- на припинення однієї дії і початок іншої дії.

Отже, мовець, удаючись до спонукання, впливає на мислення, свідомість співрозмовника, прагне викликати в нього відповідні емоції, почуття, бажання щось зробити, або, навпаки, запобігає виконанню дії [6, с. 5].

I. Неморфологізовані засоби вираження спонукальної модальності / синтаксичні аналоги імперативу

Одним із найбільш ґрунтовних вивчень неморфологізованих засобів вираження спонукальної модальності є дослідження Молчан А.В. [7], здійснене на матеріалі російської мови. Керуючись основними формальними принципами, що були застосовані автором, розглянемо неморфологізовані засоби вираження спонукальної модальності на матеріалі сучасної французької мови.

1.1. Наказовий спосіб в сучасних романських мовах. Загальне значення спонукання 1 особи множини (ходімо, allons) – інформувати адресата про необхідність включення до складу виконавців дії самого мовця. При цьому адресоване волевиявлення має характер розпорядження. Функції модально-імперативного значення 1 особи множини, які формує загально-модальний план цих речень, наприклад: *Restons ici jusqu'à ce qu'il ne pleuve.* – *Залишимося тут, поки не почало дощити.* Українською мовою такі речення перекладаються за допомогою суфікса -мо-, -мось-, який додається до основи дієслова.

1.2. Бажальний спосіб (Subjonctif). До засобів спонукальної модальності французької мови належать і форми бажального способу. Форми дієслів бажального способу, які на українську мову перекладаються разом із модально-імперативною часткою «хай», яка подібно до флексій «мо», «мось» формує загально-модальний зміст висловлювання, наприклад: *Qu'il reste ici jusqu'à ce qu'il ne pleuve.*

Необхідною умовою функціональної переорієнтації таких речень, які, з одного боку, сигналізують значення реальної необхідності, можливості або бажаності, а з іншого боку, переходять до царини спонукальної модальності – це їх адресованість 2 особі однини чи множини, яка забезпечує певні дії 3-ї особи, наприклад: *Que tu fasse cela tout seul, on verra le résultat!*

До семантики спонукання у французькій мові належать також речення з об'єктним інфінітивом при так званих перформативних дієсловах у формі 1 особи однин, рідше множини. Особливістю цього засобу передачі спонукання є експліцитна інтерпретація останнього як наказу, розпорядження, прохання та ін., наприклад: *Je vous défends de rester ici, ça peut être dangereux.*

1.3. Морфологічні субститути категорії спонукальності. Французька мова володіє морфологічними субститутами форм імперативу, до яких належать форми індикативу (теперішній та майбутній час) та ввічлива форма умовного способу, незалежний інфінітив та певні окличні частки.

Вказуючи в «нормальних умовах» на відтінок запланованості дії, наприклад: *Demain je vais au cinéma = j'ai l'intention d'aller au cinéma*, форми теперішнього та майбутнього часу набувають імперативного значення. Форма *Présent* сигналізує наказ, розпорядження та супроводжуються знаком оклику, наприклад: *Alain et Remis, vous allez au cinéma tous ensemble!*

У тому самому значенні вживаються і форми *Futur simple*, однак при цьому спонукання ускладнюється за рахунок додаткової суб'єктивної окраски. Форми майбутнього часу, які здатні в умовах транспозиції вказувати на «теперішні» дії, надає волевиявленню підкреслено експресивного характеру, наприклад: *Prends tes valises! Tu partiras tout de suite et tu m'enverras la lettre!*

Категоричним і разом із тим вкрай емоційним є спонукання, яке передається питальними реченнями, яке має семантику «пересвідчення» або нетерпіння очікування певної дії у певних фактах, наприклад: *Tu me donnes le déjeuner, si non je vais déjeuner toute seule? Vous partez, enfin?!*

Дещо пом'якшеним засобом спонукання (порада, прохання) сприймається адресне волевиявлення, яке передається питанням із суб'єктивно-модальним відтінком припущення (презумптивності). Для цього вживається ввічлива форма *Present*, наприклад: *Si nous parlions français, monsieur le député?!*

Вживання *Conditionnel présent* характеризує дію як бажану або доцільну, в умовах коли виконання даної дії повністю залежить від волі адресата. У такому випадку семантика речення характеризується як пом'якшене спонукання, наприклад: *Si vous m'aidez, monsieur le professeur!; Si tu vas déjà dormir!*

Якщо мовець негативно оцінює ту чи іншу дію співрозмовника, він може запропонувати йому здійснити іншу дію, на його думку більш доцільну, альтернативну, тим самим ніби забороняючи перше [7, с. 15]. У такому випадку спонукання може носити категоричний характер, наприклад: *Il sera mieux pour vous d'y aller maintenant que demain!*

1.4. Речення з незалежним інфінітивом. Речення, що передають спонукальність із незалежним інфінітивом, ніяк не характеризують дію з точки зору її відношення до реальної дійсності, а інфінітив стає засобом передачі об’єктивно-модальних значень тільки в складі конкретного висловлювання. Особливістю інфінітивних речень є узагальнюючий характер спонукування, яке ним передається, завдяки чому воно сприймається як вкрай категоричне, наприклад: *Escouter mon ordre! Terminer tout le bruit!*

Узагальненість припису нейтралізується, якщо разом з інфінітивом вживається форма непрямого додатка, яка вказує на ймовірність виконання дії, т.з. незалежний давальний суб’єкт. При цьому спонукування набуває дебітивного, зобов’язувального, характеру. Так, спонукування втрачає відтінок своєї категоричності, повністю або частково, наприклад: *Donnez-moi un bouquet de fleurs. A vous Madame de le prendre!*

Категоричність спонукування зберігається, якщо давальний суб’єкт не порушує її узагальненості, наприклад: *A tous d’offrir l’hommage à tous les morts!*

Виступаючи в складі питальних речень із суб’єктно-модальним значенням припущення, інфінітив реалізує відтінок поради, рекомендації, наприклад: *Le temps devient de plus en plus chaud, si nous concevons de partir au bord de la rivière?*

1.5. Вигуки. Об’єктивні слова-фрази виражають прояви вольової сфери психічної діяльності людини. Загальне категоріальне значення волевиявлення цих одиниць реалізується в більш конкретних значеннях: наказу, спонукування, вимоги, заклику, оклику, заохочення і т. ін. Вони і поза контекстом сприймаються як виразники конкретної домінуючої семи волевиявлення. Об’єктивні слова-фрази спрямовані на адресата, що є специфічною ознакою їх семантики. Вони виражають спонукування, і це знаходить відображення в синтаксичній структурі всього висловлювання і його лексико-граматичного наповнення. Основними словами-фразами цього типу є: «*Acré!*», «*Adieu!*», «*Allez*», «*Allez-ou!*», «*Allô!*», «*Baste!*», «*Bis!*», «*Bonjour!*», «*Bonsoir!*», «*Chiche!*», «*Chut!*», «*Gare!*», «*Halte!*», «*Hardi!*», «*Hem!*», «*Hep!*», «*Ho!*», «*Holà!*», «*Hop!*», «*Merci!*», «*Motus!*», «*Ouste!*», «*Paix!*», «*Patience!*», «*Plait-il!*», «*Psst!*», «*Silence!*», «*Stop!*», «*Tcin-tchin!*», «*Tope!*», «*Tiens!*», «*Tenez!*». До цієї групи слів-фраз відносяться також такі вислови, як: «*A la bonne heure!*», «*A quoi bon?*», «*Au revoir!*», «*Tant mieu!*», «*Tant pis!*» і т. ін.

Враховуючи ступінь прояву інтенсивності імперативної ознаки, найбільш очевидними є такі основні розряди об’єктивних слів-фраз:

1) контактовстановлюючі: «*Arché!*», «*Aho!*», «*Allô!*», «*Attention!*», «*Banco!*», «*Gare!*», «*Hé!*», «*Hem!*», «*Hep!*», «*Holà!*», «*Casse-Cou!*», «*Minute!*», «*Tiens!*», «*Tenez!*» та ін.;

б) власне імперативні: «*Ahé!*», «*Allez!*», «*Arrière!*», «*Chut!*», «*Debout!*», «*Doucement!*», «*Gai!*», «*Halte!*», «*Hardi!*», «*Motus!*», «*Ouste!*», «*Qui(-)Vive!*», «*Patience!*», «*Silence!*», «*Stop!*», «*Tope!*» і т. д. Вокативні складають окрему підгрупу власне імперативних слів-фраз – слова прикликування та відгону домашніх тварин, птахів, орієнтовані на встановлення певного контакту між мовцем і твариною. Вигуки в ролі засобів спонукування програмують будь-яку дію, наприклад: *Ça suiffi! – a dit-elle* [8, с.11].

II. Контекстуально-семантичні засоби вираження спонукальності без морфологічних субститутів форм імперативу

Речення, які в силу тієї чи іншої спрямованості контексту стають спонукальними в результаті застосування мовцем одного з можливих засобів змістового збагачення речення, коли на його основне значення нашаровується додаткова інформація, яка міститься в контексті. Головною особливістю цього засобу функціональної переорієнтації є взаємодія контексту не зі значенням граматичної форми, яка називає дію, що програмується мовцем, а зі значенням речення в цілому. Додаткова інформація, яка міститься в контексті, сумується з домінуючим, найбільш актуальним у даних мовленнєвих умовах елементом цього значення, або приєднується до основного значення без опори на домінуючий елемент, збагачуючи речення новими, імпліцитно вираженими характеристиками [7, с. 16].

2.1. Модальне значення *необхідності* реалізації дії, на якому концентрується увага адресата. Особливістю семантики спонукальності, що передається цим засобом, є те, що вона може бути представлена мовцем у різний спосіб:

1) як узагальнення, наприклад: *Il faut lever les mains avant le repas;*

2) як таке, що стосується третьої особи, наприклад: *Çaquin, on doit répondre pour ses actions;*

3) як запрошення до спільної дії, наприклад: *Le dîner était formidable on doit remercier la hôtesse.*

Крім того, таке спонукування, як правило, супроводжується оцінкою необхідності здійснення дії. Мовець може підкреслити:

1) своєчасність/несвоєчасність дії, наприклад: *Il est temps de fermer la fenêtre!;*

2) відповідність/невідповідність дії загальноприйнятим уявленням, моральним або етичним нормам: *Jérard, il est honteux de dire comme ça!;*

3) імушеність здійснення дії суб’єктом як таке, що не підлягає обговоренню, як обов’язок моральний або службовий, наприклад: *Vous devez respecter votre directeur!;*

4) достатність дії, наприклад: *Il suiffit de maintenir, j’en ai marre déjà!;*

5) доцільність/недоцільність здійснення дії для самого адресата, наприклад: *Alain, il sera mieux pour toi de partir;*

6) немотивованість дії, відсутність сенсу в її продовженні, в силу чого вона повинна припинитись, наприклад: *Tu sais bien la vérité, il est en vain de nous rapprocher!*

Відповідно до характеру оцінки модального значення необхідності спонукальність, яка виходить із контексту висловлювання, сприймається як наказ, розпорядження, порада, прохання і т.ін.

2.2. Денотативний домінуючий елемент значення, який звертає увагу на *ситуацію реальної дійсності*. Оцінюючи цю ситуацію як бажану або небажану, мовець тим самим спонукає співрозмовника до її збереження або, навпаки, змінення. Найбільш розповсюдженою формою висловлювання в цих випадках є розповідні речення з модальністю дійсності, наприклад: *Il a fait rire tout le monde! Nous en avons honte!*, а також речення з питальними словами, такими як *quoi, que, pourquoi* та ін., наприклад: *Pourquoi permettre ça! A quoi bon!*

Прагнення мовця до *змінення референтної ситуації* може виражатися шляхом прямого вказування з його боку на бажаність або доцільність такої зміни, наприклад: *- Moi, à votre place, m'enfuirai tout de suite!*

Програмування дії співбесідника нерідко здійснюється за допомогою номінативних речень, які відрізняються великою місткістю змісту, який у них закладено. Самі по собі номінативні речення завжди передбачають реальну модальність і «основну» семантику теперішнього часу і тому не можуть використовуватись для безпосередньої і регулярної передачі семантики спонукування. Однак у певних мовленнєвих ситуаціях, вказуючи на певний стан речей, дію або предмет як дещо необхідне або бажане, адресуючи при цьому висловлювання безпосередньо іншій особі, мовець може «втягнути» номінативну конструкцію у сферу волевиявлення, використати її для програмування певної дії співбесідника, яка спрямовується в майбутню перспективу для виконання через семантику спонукування [7, с. 18]. При цьому увага адресата звертається:

1) на саму дію, наприклад: *Attention! – a dit-il;*

2) на результат цієї дії, наприклад: *Silence!;*

3) на будь-який інший фрагмент бажаної для мовця денотативної ситуації, наприклад: *Monsieur Aragon a pris le taxi et a dit brusquement: «Boulevard Saint-Pierre au plus vite possible, monsieur!».*

Висловлювання цього типу, як правило, передають відтінки категоричного спонукування. Не менш місткими в інформативному відношенні, але ще більш лаконічними є вокативні речення, що позбавлені чітких показників модальності і передають модальні значення лише за допомогою інтонації на фоні відповідного контексту. Одним із таких значень є вказання на негативне ставлення мовця до дійсності або до слів співбесідника, яке в особливих мовленнєвих умовах сприймається адресатом як заборона, наприклад: *Comme cela a pu être possible?! Germain, je ne peux pas te comprendre! – J'ai compris-a répondu Germain, que je ne devait pas le demander.*

Ті самі структури можуть вказувати на програмуючий характер волевиявлення, але вже в умовах більш місткого контексту, наприклад: *Il s'est stoppé devant elle et a chuchoté: «Lola!» Elle s'est mis à l'emprasser tout de suite.* Додатковим засобом виокремлення спонукальної семи висловлювання в таких випадках слугують вигуки, або частки, які входять до їх складу: *Allons-y, camarades! Allons-y!*

2.3. *Речення без домінуючого елемента значення*, які зовні не мають нічого спільного з їх інтонаційним змістом. Відносно до значення спонукування, що міститься в підтексті, висловлювання такого типу є детермінуючими, оскільки в них експліцитно встановлюються умови або обставини, які сприяють реалізації дії, що програмується, про характер якої адресат може лише здогадуватись, керуючись особливостями мовленнєвої ситуації, або опора на фонові знання співрозмовників, наприклад: *Maintenant, excusez-moi, je n'ai plus rien à vous dire. Tout le monde s'est lever sans dire un mot et a quitté la salle.*

Аналогічну функцію можуть виконувати питальні структури, власним значенням яких є спонукування до відповіді у формі «так» або «ні». Підтверджуючи наявність названих умов або обставин, адресат ніби опиняється перед необхідністю здійснення самої дії, наприклад: *Elle se sent de plus en plus mal! Est-ce que tu a encore des piqures? – Oui/Non!*

Можливо також використання питань, потенційні відповіді на які містять вказування на моменти, які детермінують реалізацію волевиявлення, наприклад: *Donne-moi le cadeau! A qui est-ce que je m'adresse!* Будучи риторичними, питання такого типу в багатьох випадках втрачають питальну інтонацію.

Таким чином, вивчення неморфологізованих засобів вираження спонукування в сучасній французькій мові дозволило зробити певні висновки.

1. Розповсюдженість різнорівневих мовних одиниць вираження спонукальної модальності в сучасній французькій мові утворюють єдину систему на основі спільності набутого в мовленнєвих умовах вторинного значення спонукальності, яка, окрім «заклику до дії», задає перспективу дії в плані майбутнього.

2. У відповідності до виконуваних функцій неморфологізовані засоби вираження спонукальної модальності поділяються на дві основні групи – ті, що відтворюють семантичну недостатність форм імперативу (наказового способу), та ті, які дублюють ці форми. Першу групу утворюють синтаксичні аналоги імперативу, другу – його морфологічні субститути, а також конструкції-висловлювання, які набувають спонукального значення тільки завдяки контексту, без опори на дієслівну форму, яка називає дію, що програмується мовцем.

Дублюючи наказовий спосіб, неморфологізовані засоби вираження спонукування не дублюють одне одного. Кожне з них передає особливі відтінки спонукальної модальності, що має проспективний характер. Своєрідний характер цих відтінків визначається характерними рисами основного значення певної форми.

3. Всі неморфологізовані засоби спонукальної модальності розташовуються в межах функціонально-семантичного поля категорії футуральності на різній відстані віддаленості/близькості від морфологічного ядра-мікрополя «спонукальна модальність імперативу».

Ступінь близькості кожної мовної одиниці до ядра поля визначається семантичною залежністю даної одиниці від контексту в процесі набуття нею вторинного (спонукального) значення.

Безпосередньо до парадигми імператива належать синтаксичні аналоги членів цієї парадигми, далі розташовуються морфологічні периферійні субститути імператива (Infinitif, Conditionnel, Subjonctif). У крайній периферійній зоні перебувають вигуки та частки, які програмують семантику висловлювання на перспективу як реакцію адресата.

Література:

1. Бондарко А.В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии / А.В. Бондарко. – Л. : Наука, 1983. – 208 с.
2. Ломов А.М. Очерки по русской аспектологии / А.М. Ломов. – Воронеж, 1977. – 364 с.
3. Шендельс Е.И. Некоторые проблемы грамматики текста / Е.И. Шендельс // Современные зарубежные грамматические теории: сб. научноаналитических обзоров. – М. : Наука, 1985. – С. 30–68.
4. Остин Дж. Слово как действие / Дж. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVII. – М., 1986. – С. 75–89.
5. Серль Дж. Природа интенциональных состояний / Дж. Серль // Философия, логика, язык. – М., 1987. – 336 с.
6. Куликова В.Г. Структура спонукальних мовленнєвих актів сучасної французької мови (комунікативно-прагматичний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. н. 10.02.05 – романські мови / В.Г. Куликова. – К., 2001. – 20 с.
7. Молчан А.В. Неморфологизованные средства выражения побуждения в современном русском языке : автореф. дис. ... канд. филос. наук : 10.02.01 / А.В. Молчан. – Воронеж, 1984. – 18 с.
8. Рак О.М. Семантико-функціональні особливості вигуків у французькій мові: діахронічний та синхронічний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. н. 10.02.05 – романські мови / О.М. Рак. – К., 2001. – 24 с.

Анотація

I. КИРКОВСЬКА. НЕМОРФОЛОГІЗОВАНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ МОДАЛЬНОГО ЗНАЧЕННЯ СПОНУКАННЯ ЯК СКЛАДОВОЇ ЧАСТИНИ МІКРОПОЛЯ КАТЕГОРІЇ ФУТУРАЛЬНОСТІ В СУЧАСНІЙ ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ

У представленому дослідженні запропонована спроба об'єднати різні засоби передачі спонукального значення сучасної французької мови в єдиний комплекс. Засоби спонукальної модальності французької мови розглядаються як фрагмент макрополя футуральності. Мікрополе модальності зі значенням спонукальності має ядро-імператив та інші, неморфологизовані засоби спонукальності: інфінітив, бажальний спосіб, умовний спосіб, які мають перспективний характер в сучасній французькій мові. Крім того, розглядаються особливості функціонування кожного із цих засобів, аналізується їх взаємовіднесеність.

Ключові слова: неморфологизовані засоби, спонукальна модальність, наказовий спосіб, умовний спосіб, бажальний спосіб, інфінітив, контекстуально-семантичні засоби

Анотация

II. КИРКОВСКАЯ. НЕМОРФОЛОГИЗИРОВАННЫЕ СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ МОДАЛЬНОГО ЗНАЧЕНИЯ ПОБУЖДЕНИЯ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ МИКРОПОЛЯ КАТЕГОРИИ ФУТУРАЛЬНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКЕ

В данном исследовании представлена попытка объединить разные способы передачи побудительного значения в современном французском языке в единый комплекс. Средства побудительной модальности французского языка рассматриваются как фрагмент макрополя футуральности. Микрополе модальности со значением побуждения имеет ядро-императив и другие неморфологизированные средства побуждения: инфинитив, изъявительное наклонение, условное наклонение, которые носят перспективный характер в современном французском языке. Кроме того, рассматриваются особенности функционирования каждого из этих средств, анализируется их взаимосотнесенность.

Ключевые слова: неморфологизированные средства, побудительная модальность, повелительное наклонение, изъявительное наклонение, условное наклонение, инфинитив, контекстуально-семантические средства.

Summary

I. KIRKOVSKA. NON-MORPHOLOGIZED MEANS OF EXPRESSING THE MODAL MEANING OF THE INDUCTION AS A COMPONENT OF THE FUTURILITY MICROFIELD IN MODERN FRENCH

The research deals with an attempt to combine various means of transferring the motive meaning of modern French into a single complex. There are means of the inductive modality of the French language as a fragment of the macrofield of futurity. The modality microfield with the meaning of induction has a core-imperative, and other non-morphologized means of induction: infinitive, desirable, conditional mood, having a prospective character in modern French. In addition, features of the functioning of each of these tools are considered, their mutual recognition is analyzed.

Key words: non-morphologised means, inductive modality, prescriptive mood, conditional mood, desirable mood, infinitive, contextual-semantic means.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської
філології і перекладу
Національного авіаційного
університету*

І. Купцова

*студентка 5-го курсу
Національного авіаційного
університету*

КОМУНІКАТИВНІ ФУНКЦІЇ ОКЛИЧНИХ РЕЧЕНЬ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ РОАЛЬДА ДАЛА)

У мовній картині світу віддзеркалений емоційний світ людини, що проявляється у розмаїтті арсеналів мовних засобів, покликаних позначати й виражати емоції. У процесі мовного опосередкування емоційність (емоції) як психічне явище трансформується в емотивність (емотиви), що є мовним явищем, за допомогою одиниць усіх рівнів мови – фонетичного, морфологічного, лексичного, синтаксичного тощо. На синтаксичному рівні емотивну функцію мови реалізують окличні речення, при цьому окличність – засіб вираження емотивності у тексті [1, с. 3].

Комунікативною метою окличних висловлень є вербальне вираження потреби мовця в екстеріоризації свого емоційного стану та апеляції до емоційної реакції слухача. Тотожність поглядів лінгвістів на комунікативне спрямування окличних висловлювань, що полягає у вираженні емоцій комунікантів, не підкріплюється одноставним підходом до розуміння їхнього статусу у системі інших типів речень комунікативної сфери. З одного боку, окличні висловлювання характеризуються як результат трансформації інших комунікативних типів висловлень, з іншого – вони виділяються в окремий тип висловлень зі специфічним синтаксичним оформленням [2, с. 4].

Сучасна англійська мова має багатий арсенал різних структурних типів власне окличних речень. У лінгвістичній літературі подано декілька класифікацій таких утворень. Наявність багатьох критеріїв, обраних для класифікації окличних речень, підкреслює складність і багатоаспектність їх вивчення.

Мета цієї статті – проаналізувати прагматичний та семантичний аспект окличних речень у художніх творах Роалда Дала «Charlie and the Chocolate Factory» та «Charlie and the Great Glass Elevator». Завдання статті: висвітлити семантичні та прагматичні особливості окличних речень у художньому тексті.

Теоретичною основою слугували праці таких науковців, як А. Антипова, Н. Беседіна, Г. Єгоров, Б. Ільш, Ч. Карпентер, Л. Кашурникова, Г. Навчук, П. Панічева, І. Пініч, Т. Тришкіна-Аудія, які вивчали природу окличних речень на текстовому матеріалі різних мов.

Поняття окличності, пов'язане з голосовим вираженням, не окреслювалося у проблему, яка потребувала б свого теоретичного вирішення, в епоху переважно усного функціонування мови. Одним із важливих осередків цієї комунікативно-системної проблематики є питання окличності, яке не знайшло до нашого часу остаточного вирішення у мовознавчій науці. Окличність відноситься передусім до галузі мовлення, тому у системному ракурсі мови вона у багатьох випадках розглядалась як відхилення від певної логічної моделі побудови речення. Немає однозначності також у визначенні граматичного статусу окличності: деякі сучасні дослідники наділяють її самостійною комунікативною функцією, інші – лише допоміжною. Відомо також, що існують певні труднощі у делімітації явищ окличності. Розв'язуючи ці проблеми, сучасні мовознавці розробляють критерії визначення інтонаційних характеристик окличності, крім того, основна увага приділяється граматичним ознакам окличності, які виражаються як в усному мовленні, так і при його передачі на письмі [3, с. 123].

Відображення емоційних оцінок дійсності суб'єктами (мовцями) проходить через психічний механізм їхнього відображення у семантиці слів, словосполучень і мовних структур, що використовуються для вербалізації. Це відображення кодується як семантичними компонентами, що формують емотивність слова, так і синтаксичними структурами, що формують емотивність висловлювання [2, с. 10].

Аналіз граматичних засобів створення окличних речень у дослідженнях вище згаданих авторів дозволив прийти до висновку, що прагнення того, хто говорить виразити свій емоційний стан та оцінку сутності, яка і викликала цей стан, диктує необхідність вибору певної моделі, що найбільш підходить у цій ситуації. Окличні речення будуються або на основі певних моделей експресивного синтаксису, або на основі модифікованих моделей нейтрального синтаксису [3, с. 13]. Це переважно структури з таким формульним записом: 1) What + Noun!, How + Adjective!, What/How + Noun + Verb! та деякі інші структури, що характеризуються порядком слів двох типів: What/How + Obj SV або What/How + ObjSV; 2) Noun (Pronoun)! Adjective + Noun (Pronoun)! та It is + Adjective + How/That + Adjective + Noun + Verb!; It is + Adjective + Noun!; Noun + Verb + What/How + (Noun + Verb) із порядком слів ObjSV. Крім того, такі речення мають структуру простих поширених і непоширених повних і неповних одно- та двоскладних речень з прямим порядком слів та окличним інтонаційним малюнком.

Мала проза Роальда Дала відзначається внутрішньою інтертекстуальністю, функціональною циклічністю, яка простежується у наявності наскрізних мотивів, персонажів, імен, що час від часу повторюються у різних за тематикою авторських текстах [4, с. 74]. Роальд Дал як дитячий письменник і автор творів для дорослих читачів був рівновеликим. У «дорослих» творах переважає інформаційно-стилістична функція в її багатоманітних різновидах, а у дитячих – емоційно-стилістична функція [4, с. 74].

Літературна казка Роальда Дала має чітку, дуже просту побудову, розгалужений синтаксичний паралелізм, характеризується простотою, фонетичною, структурною й семантичною прозорістю власних назв. Промовистість імен, їх нестандартне обігрування, фантазійність й оригінальність, прозорість і зрозумілість притаманна всій поетонімосфері письменника.

У досліджуваному матеріалі простежуємо використання персонажами творів усіх зазначених раніше структурних типів окличних речень. Наприклад: “*Oh, what a man he is, this Mr Willy Wonka!*” cried Grandpa Joe “*Oh, how exciting it would be to find one!*” cried Grandpa Joe ; “*Squirrels!*” shouted Veruca Salt ; – “*Sugar power!*” said Mr Wonka ; “*It is a little man!*” cried Charlie ; “*It is a fantastic place!*” cried Mr Wonka [7].

Смислове навантаження окличних речень, на відміну від його змісту, формується на когнітивному етапі мовленнєвого творення. Комунікативно-семантичною функцією окличності є вираження суб’єктивності мовця відносно дійсної ситуації (референта), відображеної в мовленнєвому акті, що включає широке поняття адресата повідомлення, яким може бути оточуючий світ, множинний адресат, конкретний співрозмовник, сам мовець [5, с. 50]. Семантичний аспект передбачає вивчення висловлювання як об’єкту двоякої природи, який являє собою єдність смислового та емоційного змісту. У людині все залежить від емоцій, що складають мотиваційну основу її діяльності, і отже, не можуть не відображатися у мові. Індивід, вступаючи у різні стосунки з людьми, об’єктами і явищами навколишньої дійсності, може відчувати різні емоції [6, с. 52]. В аспекті семантики домінантною функцією всіх типів окличних висловлень є вираження емоційних реакцій мовця на факти чи події об’єктивної реальності.

У процесі дослідження окличних речень встановлено, що для точного визначення їх семантики необхідно враховувати денотативне й конотативне значення, визначати суб’єктивну модальність, виражену у реченні, враховувати пресупозиції. Окличні речення при обмеженості синтаксичного вираження володіють практично необмеженим прагматичним потенціалом і передають широкий спектр емоційних станів. Емоційно-експресивні значення нашаровуються на основну інформацію, закладену у розповідних, питальних, спонукальних і бажальних реченнях, і знаходять реалізацію в окличних реченнях засобами експліцитного вираження.

Окличні речення мають складну семантичну структуру. Їх синтаксично-предикативне навантаження, як правило, досить велике, адже вони «перевантажуються» додатковими ознаками заперечення, суб’єктивної модальності, а емоційність часто виражається не одним, а кількома показниками. Ці нюанси з їх багатьма варіаціями є потенційно присутніми у майже всіх окличних висловленнях: тон і контекст, надаючи реченню спеціальне забарвлення, реалізують те чи інше афективне значення. З іншого боку, засновані на вихідних характеристиках крику, окличні висловлювання мають спеціальне голосове вираження та певний інтонаційний малюнок.

Твори Роальда Дала характеризуються високою частотністю вживання окличних речень. У даному творі окличність є синтезом емотивності та інтенсивності у вираженні суб’єктивної оцінки. Це емотивний знак симпатії “*All in good time, my dear boy!*” said Mr Wonka, smiling at Augustus, антипатії, зневаги “*What did I tell you!*”, said Grandma Josephine, співчуття “*But a growing boy! He can’t go on like this! He’s beginning to look like a skeleton!*”, заперечення “*Nonsense!*” shouted the rince, захвату “*Clever! He’s a magician with chocolate!*” cried the old man, докору “*What on earth’s going on!*” cried Grandma Josephine, подиву “*But the factory is working!*” the people shouted.

Окличні речення часто стають художньою формою для загострення уваги, збудження глибоких почуттів, для емоційної оцінки зображуваного тощо. Тож, неабияке стилістичне навантаження таких структур сприяє використанню їх як стилістичного засобу, підпорядкованого комунікативній меті – якомога краще розкрити особистості героїв, створити їхні цілісні образи.

Герої досліджуваних творів, спілкуючись між собою, надзвичайно часто використовують окличні речення, адже за допомогою таких структур можна досягти експресивної, директивної й асертивної ілюктивних цілей. Найбільше окличних речень в оригінальних творах виявлено у мовленні Містера Віллі Вонки (52% від загальної кількості), а найменше – у казкових персонажів Умпів-Лумпів (2% від загальної кількості). Така ситуація може бути спричинена змістом творів, адже активний та швидкий, сповнений енергії, винахідник Вонка є головним дійовим персонажем у казці про Чарлі, а от вигадані Роальдом Далом створіння Умпи-Лумпи фігурують як неговірки істоти.

Використовуючи окличні речення переважно у мовленні героїв, сам автор-оповідач теж нерідко апелює до таких структур: *It was the largest and most famous in the whole world!*; *And oh, how bitter cold it was!*

Окличні речення є безпосередньою формою мовної реакції на ситуацію або на її фрагменти безпосередньо у момент сприйняття (регресивна орієнтованість) або відносяться до минулого (ретроспективна орієнтованість), а також на комунікативну поведінку співрозмовника і самого мовця. Окличні речення є спеціалізованим мовним засобом для вираження емоцій не у вигляді повідомлення про пережиті почуття, а як їх безпосередній прояв. Ці утворення як особливий комунікативний тип містять намір мовця виразити свій психологічний стан, дати емоційну оцінку фактам тощо, у чому виявляється їхній прагматичний потенціал.

Різні прагнення мовця – виразити певний емоційний стан та співістити про обіцянку, виразити ініціативу або погрозу – відбиваються у схемі пропозиційної установки окличних висловлювань. Перифрастичні засоби, що можуть бути використані дослідником у цьому разі, спираються на формули психологічного стану, де мовець виражає певну емоцію з приводу запланованих подій, напр.:

“That’s because you don’t come here often enough.” “That’s only because you don’t ask me.” She was teasing now, and happy, as she plunked herself down on the couch. “If that’s all that keeps you away, I will ask! And often!” he smiled and tried not to glance at the mountain of mail.

Дружня атмосфера спілкування та зичливість мовця, що підтверджується супровідними даними про стан його міміки – *smiled*, перетворюють обіцянку (*If that’s all that keeps you away, I will ask!*) у вираження емоційного стану, стійкішого за емоції – почуттів. Особливої виразності набуває експресивний іллокутивний акт не лише завдяки специфічній інтонаційній організації висловлення, а також у такий спосіб адресат пропонує слухачеві досягти певного стану речей у вигляді запрошення, що є наслідком його гарного настрою.

Спостереження над особливостями функціонування окличних речень у творах Роальда Дала засвідчило, що такі утворення вживаються з метою передати згоду, захоплення, заперечення, доказ правоти, переляк, радість, наказ, обурення, прохання, вітання, вказівку, звертання, пояснення, бажання, попередження тощо. Менш активно застосовуються окличні речення для передачі задоволення, цікавості, невпевненості, розгубленості. Продуктивність таких структур залежить насамперед від задуму письменника, змісту його творів, які акцентують увагу дітей на базових емоціях. Індивідуальність творчої манери Роальда Дала повною мірою виявляється через творчі можливості загальномовної системи, яка, породжуючи художньо-естетичний зміст усього твору, позначена впливом унікальної, неповторної особистості письменника.

Для репрезентації спілкування автор добирає лексико-граматичні засоби із чітким та точним смисловим навантаженням. Окличні речення, що містять недиференційовану реакцію, в яких із самого змісту не впливає знак і характер емоції, виявляють більший ступінь залежності від контексту і ситуації і відіграють провідну роль у встановленні прагматичного значення. Особлива роль у цьому відводиться словам, що вводять пряму мову, авторському опису безпосередньої ситуації спілкування та емоційного стану мовця, авторським ремаркам, авторському контексту, який вказує на характер комунікативної ситуації. Для окличних речень характерним є введення їх за допомогою дієслів (або й дієслів з інтенсифікаторами), які експлікують характер почуттів та емоцій.

Аналіз теоретичної літератури та зібраний ілюстративний матеріал показав, що окличні речення широко використовуються у художніх текстах та мають великий спектр прагматичного потенціалу. У художньому тексті окличні речення покликані передати всі відтінки психоемоційної діяльності комунікантів: емоційно-імпульсивну реакцію мовців, їхні внутрішні емоційні стани в усіх їх проявах, оцінку та відношення тих, хто говорить до фактів оточуючої дійсності, вплив на емоційну сферу адресата тощо. Будь-яке висловлювання зумовлене певними комунікативними інтенціями мовця вплинути певним чином на співрозмовника і має, таким чином, настанову, в якій варіюються сила та інтенсивність, кількість і якість впливових засобів мови. Саме тому детальне дослідження семантики та прагматики окличних речень є вкрай необхідним.

Література:

1. Навчук Г.В. Функціональні особливості окличних речень та засоби їх вираження у сучасній українській мові / Г.В. Навчук // Південний архів: Зб. наук. праць. Філологічні науки. – Херсон : Айлант, 2002. – Вип. XIV. – С. 270–273.
2. Пініч І.П. Окличні висловлення в сучасному англійському діалогічному дискурсі: семантика та функціонування : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови» / І.П. Пініч. – Київ, 2009. – 23 с.
3. Адамчук Т.В. Тематизация эмоций в тексте (на материале современного английского языка) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 «Германские языки» / Т. В. Адамчук. – Пятигорск, 1996. – 189 с.
4. Клічук О.Д. Повість-казка Р. Дала “Charlie and the Great Glass Elevator”: онімічний компонент / О.Д. Клічук // Записки з ономастики. – Одеса : Астропринт, 2003. – Вип.7. – С. 73–91.
5. Почепцов О.Г. Основы прагматического описания предложения. / О.Г. Почепцов. – Киев : Изд-во при Киев. гос. ун-те, 1986. – 115 с.
6. Тришкіна Т.В. З історії вираження окличності у французькій мові / Т.В. Тришкіна // Вісник Київського національного університету. Іноземна філологія. – К. : КНУ, 2011. – № 30. – С. 50-53.
7. Dahl R. Charlie and the Chocolate Factory / Roald Dalh. – London : Puffin Books, 1995. – 190 p.
8. Dahl R. Charlie and the Great Glass Elevator / Roald Dalh. – London : Puffin Books, 2003. – 256 p.

Анотація

Т. КРИЛОВА, І. КУПЦОВА. КОМУНІКАТИВНІ ФУНКЦІЇ ОКЛИЧНИХ РЕЧЕНЬ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ РОАЛЬДА ДАЛА)

У статті досліджуються особливості функціонування окличних речень у художній літературі. Основна увага зосереджується на прагматичному аспекті окличних висловлень, які різняться своїм значенням у творах Роальда Дала. Продуктивність таких структур залежить насамперед від задуму письменника, змісту його творів, які акцентують увагу дітей на базових емоціях. Індивідуальність творчої манери Роальда Дала повною мірою виявляється через творчі можливості загальномовної системи, яка, породжуючи художньо-естетичний зміст усього твору, позначена впливом унікальної, неповторної особистості письменника.

Ключові слова: художній текст, окличне речення, прагматичний аспект.

Аннотация

Т. КРЫЛОВА, И. КУПЦОВА. КОММУНИКАТИВНЫЕ ФУНКЦИИ ВОСКЛИЦАТЕЛЬНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ (НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ РОАЛЬДА ДАЛА)

В статье исследуются особенности функционирования восклицательных предложений в художественной литературе. Основное внимание сосредоточено на прагматическом аспекте восклицательных высказываний, которые отличаются своим значением в произведениях Роальда Дала. Производительность таких структур зависит в первую очередь от замысла писателя, содержания его произведений, акцентирующих внимание детей на базовых эмоциях. Индивидуальность творческой манеры Роальда Дала в полной мере проявляется через творческие возможности общеязыковой системы, которая, порождая художественно-эстетическое содержание всего произведения, отмечена влиянием уникальной, неповторимой личности писателя.

Ключевые слова: художественный текст, восклицательные предложения, прагматический аспект.

Summary

T. KRYLOVA, I. KUPTSOVA. COMMUNICATIVE FUNCTIONS OF EXCLAMATORY SENTENCES IN ROALD DAL'S WORKS

The article deals with the peculiarities of the exclamatory sentences in fiction texts. Special attention is paid to the pragmatic aspect of exclamatory expressions in the Roald Dahl's works. The productivity of such structures depends primarily on the writer's aim, the content of his works, which emphasize children's basic emotions. The individuality of the Roald Dahl's creative manner is fully manifested through the creative possibilities of the universal language system, which, creating the artistic and aesthetic content of the entire work, is marked by the influence of the unique personality of the writer.

Key words: fiction literature, exclamatory sentence, pragmatic aspect.

*PhD in Philological sciences,
Associate Professor at the Department
of Theory and Practice of Translation,
Zaporizhzhya National Technical
University*

M. Kuznetsova

*PhD in Philological sciences,
Associate Professor at the Department
of Theory and Practice of Translation
Zaporizhzhya National Technical
University*

ADJECTIVES IN COGNITIVE GRAMMAR

Cognitive grammar is currently becoming popular among researchers and learners of any language. This discipline has smoothed sharp corners between “formalist” and “functionalist” approaches in linguistic theory [1]. Cognitive grammar balances between formalist and functionalist concerns, though its theoretical background is central for this research paper. There is an urgent need to study linguistic phenomenon in a broader context or apply different theories and various approaches. Thus, cognitive grammar enables us to penetrate into language depth consisting of social interaction and cognition.

In spite of the fact that grammar has often been underestimated as the field of great interest, currently there is an essential shift from considering grammar “as a system of arbitrary forms based on abstract principles unrelated to other aspects of cognition or human endeavor” to “an essential aspect of the conceptual apparatus through which we apprehend and engage the world [2, p. 15]. And instead of being a distinct and self-contained cognitive system, grammar is not only an integral part of cognition but also a key to understanding it” [2]. Therefore, an approach to discussion of adjectives in terms of cognitive grammar should extend limits of this phenomenon. A lack of researches in the field of cognitive grammar in relation to adjectives needs studies focused on schematic and conceptual domains of adjectives.

The issue of boundedness has been often applied for discussion of nouns and verbs [1-3]. A category of boundedness was applied to nouns and verbs in the following terms: countability was referred to boundedness in nouns and was referred to the basic category of verbs, i.e. the *aktionsart* or a type of situation expressed by a verb as states/events [1]. Therefore, a category of boundedness was related to basic characteristics of nouns and verbs. Boundedness in adjectives was not properly studied.

The **aim** of this paper is to consider the issue of boundedness in relation to adjectives on the basis of their gradability and scalarity. Another concern is that contextual modulation may influence boundedness. Thus, we are to fulfill the following **tasks**: to identify boundedness in adjectival semantics; to define gradability and scalarity of adjectives as two main taxons for determination of boundedness/unboundedness; to examine scalarity as an independent cognitive phenomenon in relation to adjectives; and specify adjectives in terms of cognitive grammar.

The basic characteristic of adjectives is gradability. Further, this category is correlated with the issue of boundedness. Therefore, boundedness refers to gradability in adjectives. The property of adjectives may be subjected to contextual modulation. Contextual modulation refers to the fact that “in ordinary speech the meaning associated with a lexical item undergoes “modulation” as a result of the context in which it is used” [4]. Cognitive basis of further study is approved by the fact that we make an attempt to define correspondences between conceptual/linguistic structure of adjectives and schematic/conceptual domains of adjectives. We referred to numerous studies, but we support and use the main ideas suggested by such scholars as R. Langacker [1; 2], J. Taylor [5] and C. Paradis [6; 7]. Their ideas are dominant for drawing parallels between thought, language and reflection of adjectives on this relation scale.

Previous researches of boundedness were mainly referred to verbal and nominal semantics [8]. The schematic structuring was studied by L. Talmy [3] and it was noted that individuation is one of the construal operations of it. The state of boundedness is one of the most important aspects of individuation. In other words, any phenomenon may have clear boundaries (or to be bounded) or have no boundaries at all (or to be unbounded) [8]. Boundedness has been rarely applied for adjectival semantics [9; 10], but the question about boundedness in adjectival semantics remains open. Carita Paradis considers boundedness as a “schematic template of high generality, which plays a role in other schematic templates, such as SCALE” [7]. In the previous works of this scientist boundedness was considered as the main characteristic of adjectival gradability. The author differentiates between two modes of construal: totality and scalarity.

We support a twofold differentiation suggested by C. Paradis and it is possible to differentiate between limit (true, sufficient) and extreme (excellent, amazing) adjectives. Scalars are adjectives with more-or-less construal of properties (e.g. nice, tall). Moreover, as it is suggested by the study by C. Paradis [6], it is relevant to differentiate between the following types of scalar modifiers: “boosters (e.g. *awfully, extremely, frightfully, highly, jolly, very*), moderators (e.g. *fairly, pretty, quite, rather*), and diminishers (e.g. *a bit, a little, slightly, somewhat*).

C. Paradis' study was mainly based in texts of 60-s and 70-s and she managed to support her hypothesis that “different modes of construal determine the choice of a degree modifier. So, scalar adjectives were shown to choose scalar modifiers. Extreme and limit adjectives proved taking totality modifiers”. C. Paradis [6] underlined properties of totality adjectives to function as scalar terms (possible-very possible) though she underlined a rigid and unbounded nature of scalar adjectives. In her later study, C. Paradis broadens her vision on boundedness and would claim that this is a flexible issue.

Further on, this study focuses on the ‘scale-or-point’ rationale as the distinction for boundedness in adjectival semantics. Therefore, it is relevant to consider C. Paradis [6] distinction in detail. The author came to the conclusion that unbounded adjectives or scalars describe the property as a range on a scale and bounded adjectives are point-like conceptualizations. Still, it may be argued that in case a point is denoted it is denoted on a scale. At this point C. Paradis approximators may be referred to as: “the property of the referent in question falls short of the limit implied by the meaning of the adjective” [6, p. 63]. The issue of scalarity is applied for extreme adjectives (perfect, excellent) or to limit adjectives (clean, free). The properties defined by these adjectives denote not points on a scale, but ranges on a scale. Thus, it is relevant to talk about scalarity of bounded adjectives.

Thus, unbounded adjectives refer to the properties of certain phenomenon as a range on a scale and bounded adjectives present point-like conceptualization. Moreover, boundedness in adjectives is not a stable characteristic. Dynamically, boundedness can be modulated in contexts. This implies that a border between bounded and unbounded adjectives is flexible.

First of all, we consider adjectives on a prototype level. This level implies adjectives main function to specify characteristics/properties (green, low, wise). Furthermore, in terms of cognitive grammar, adjective green exemplifies “an atemporal relationship whose single focal participant (its trajector) is a thing” [9]. Firstly, it may seem that an adjective is reflected in the yellow region of color space. Nevertheless, a color change through time evokes yellow color sensations in different points of a color area. As a result, an adjective yellow corresponds to different shades of yellow color and a question about adjective boundedness appears at that point.

For adjectives defining features or qualities of certain things there is a need to outline a certain limit specifying both “the property and the scalar position” [9]. Both of these phenomena are interrelated and should be defined simultaneously. For example, R. Langacker [1] claims: “Consider the adjective square, which describes its trajector as having a certain shape. The conceptualization of this shape resides in a number of mental operations assessing particular subparts with respect to one another: that there are four sides, that each side is straight, that opposite sides are parallel, that adjacent sides are perpendicular, and that all sides are equal in length”. As a result, we can imagine constituent relationship between these parts involved. The adjectival trajector when square is a noun or adjective has the same conceptual framework. The difference is outlined by R. Langacker in the following terms: “they differ in what they profile within this base: the noun profiles the thing, while the adjective profiles the configurational assessments” [1]. Accordingly to this claim, R. Langacker underlines that “the focal participants are integrative parts of the profiled relationship”.

Focal prominence is determined by R. Langacker as a certain differentiation criterion of construal; it describes the way a certain situation is depicted, but it doesn't provide a situation with certain discernable features. For example, an expression *square tablecloth* implies relationship between schematic depictions of square, making this adjective the schematic trajectory. On the contrary, it may be suggested that “the non-trajector entity may be abstract and fully specified by the adjective itself” [1]. Thus, on the example of yellow color discussed above, it is clearly seen that the trajectory is on the scale indicating certain property. In other words, adjective yellow may be considered to be a bound between an adjective and a certain region in color space.

Adjectives performing functions of trajectory, establish a neutral relationship between word pairs. For example, let us compare word pairs *work fast* and *fast worker*. In accordance with R. Langacker, “*fast* locates some activity at the positive end of a scale assessing its rate of execution” [1]. Nevertheless, adverb is considered to confer focal prominence (trajector status) on the activity itself, but the adjective confers it on the actor.

Therefore, R. Langacker's paradigm implies a vision about adjectives' characteristics as a point defined on a scale. A conceptual framework for adjectives and nouns is the same for him. Both, a noun and an adjective connect certain phenomena with reality. A semantic domain is a determinant factor for every concept. Consequently, semantic meaning of a word is determined in relation to a domain. R. Langacker defines relation between a concept and a domain as “a profile”. Profile contains a certain part of conceptual information which is related to presupposed knowledge. A domain for R. Langacker is a structured experience. Therefore, in accordance with Langacker's theory, further boundedness should be considered in a broader context.

From another perspective, the issue of adjectives has been complicated by their ability to belong to different semantic classes: “absolute, relative and property modifying” [11]. Thus, a logical behavior of adjectives has also been vividly discussed in theoretical grammar. In terms of cognitive grammar, boundedness of any phenomenon is of crucial importance for human cognition. Language for human cognition is a set of linguistic triggers activating conceptual patterns in human cognition. A human ability to perceive the world in different ways implies developing various correspondences between linguistic expressions and conceptual structure. Meanings of words or expressions may be perceived by humans, evolving human ability to perceive polysemy. Therefore, human mind maps out a cognitive network consisting of different conceptual domains. The content domain implies a proper perception of a meaning and schematic domain refers to configurative frames representation. Further on, these domains are structured by different modes of construal. R. Langacker defines five basic cognitive abilities of humans in the following way: “specificity, background, perspective, scope and prominence” [1, p. 195]. Nevertheless, R. Langacker doesn't understand boundedness as a “spatial or material property” [1, p. 201].

James Pustejovsky underlines a necessity to imply levels of representation to structural semantics [12]. Still, there is a certain gap in the study by J. Pustejovsky. The scholar focuses on considerations about lexical inheritance hidden in taxonomic hierarchies and correlates word's meaning with "purpose, function and mode of creation". His theory lacks of the mode construal of meanings in interaction with word's content and schematicity.

Supposing that adjectives are content words, their content domain is in the foreground. The configuration of adjectives is constructed with regard to the schematic domain. Therefore, a conceptual basis or a suitable mode of construal is created. It operates on the content part of lexemes. Boundedness is defined by C. Paradis as a "high-level schematic domain mode, which is abstract in the sense that it configures a wide range of different content domains, but at the same time it is highly concrete in that it is associated with basic experience of countability, aspectuality and gradability" [6].

Content domains have been discussed in the work J. Taylor [5]. Still, this work was not focused on considerations about configurational aspects of adjectives. A conceptual framework of adjectives should be considered in the linguistic and pragmatic contexts. Adjectives have integral characteristics in content domain and the schematic domain. A schematic domain of the combining aspects is restricted by degree modifiers. There are two main types of degree modifiers: scalar modifiers and totality modifiers. For example, scalar or unbounded modifiers are: very good-terribly good-fairly good. Totality or bounded modifiers are: completely/absolutely/almost identical. In the case of scalar modifiers, express a gradable property of the adjectives. Totality modifiers reflect a precise value of the noun and thus are bounded to those nouns. This issue was already discussed by C. Paradis, who claimed that "a valence relation between a degree modifier and an adjective is possible just in case the two items are configured as identical to each other in the domain of gradability" [6, p. 48]. Consequently, there is a need to find out types of gradable adjectives relevant to two main types of degree modifiers.

Therefore, it is relevant to define the type of degree modifier that adjective may be combined with; and the type of oppositeness designated by adjectival conceptualization [6]. Degree modifiers as decisive factors for further discussion may be justified by the necessity to establish harmonious relationship between adjective and a degree modifier. Non-gradable adjectives, such as "classical music", "pictorial alphabet" are not considered in the following study.

The issue of oppositeness is considered further on in the following paradigm: "schematic configurative mode and, in accordance with the discussion so far, it is the mode of construal of the adjective that has to harmonize with the modifier" [6]. Therefore, it is possible to differentiate between scalar adjectives (long, short, bad), extreme adjectives (perfect, brilliant), limit adjectives (dead, true, false). It is supposed in some studies that scalar adjectives have common features with antonyms. This fact is explained by adjective's property to define variable characteristics of the objects, e.g. weight, speed etc. In human cognition, a perception of a phrase 'a long skirt' the notion 'short' occurs simultaneously.

The issue of scalar adjectives is often discussed in terms of a scale range. Concerning extreme adjectives, it is evident that they are combined with totality modifiers (*absolutely terrible, totally sparkling, utterly awful*) [13]. Nevertheless, the main distinct feature is that scalar adjectives present range on a scale, while extreme adjectives do not.

D. Bolinger claims that "the fondness of exaggeration pulls many of the adjectives representing these extremes off their perches and comparing them (i.e. comparing their non-extreme meaning) then becomes possible" [14]. Consequently, "scalar adjectives can be described as implicit comparatives, extreme adjectives can be described as implicit superlatives in that they express a superlative degree of a certain feature". As a result, we can claim that extreme adjectives are gradable bounded adjectives [6, pp. 54-57].

Limit adjectives are combined with totality modifiers (*completely dead, absolutely true, almost identical*). This group of adjectives cannot be used in comparative or the superlative (*deader, deader*). Conceptual domain of this group of adjectives is divided into two main parts; in other words, there are definite boundaries for limit adjectives.

Therefore, the main function of degree modifiers is considered in terms of a scalar construal or totality construal. Unbounded adjectives are harmonized by scalar modifiers and totality modifiers are connected with bounded adjectives. In other words, it is possible to claim that scalarity is the main characteristic of boundedness in adjectives. Scalarity is often discussed in terms of Johnson's study [15]. Scalarity occurs in the result of physical experience of individuals and then is transferred to nonimagistic domains. As it is claimed by M. Johnson: "SCALARITY does seem to permeate the whole of human experience, even where no precise quantitative measurement is possible". The author provides the following examples: more, less, and same are scalar values. These values define various experiences, such as number, amount of substance, which applied for a variety of experiences, including number, an amount of substance, a degree of force, the intensity of a sensation [15].

The difference between degree modifiers and adjectives can be explained in the following terms: "schematic properties of adjectives are not as salient as they are for degree modifiers. The reason is that adjectives are mainly content words and as such they are conceptualized with the content domain in the foreground and the schematic domain in the background, whereas the relation is the reverse for degree modifiers, whose schematic properties are in the foreground and are thus salient" [6, p. 54].

Specification of a degree is less complex. On the other hand, the issue of adjective gradability has been vividly discussed by numerous scientists and researchers for a long period of time. With this respect, there is made an attempt to show what is referred to gradability of adjectives.

Gradability of adjectives should be considered in relation to a standard. For example, there is a standard of height in the society. Basketball players in their height would exceed the limits of this standard for sure. Still, there is another approach to gradability implying that there is an inherent standard and some gradable adjectives should be considered in comparison with default standard (full, empty, dry).

There are also open-scale adjectives (tall, short), which have an inherent [9]. Open-scale and closed-scale adjectives can be compared with the help of applied modifiers totally and completely: a. completely full/ empty/ straight/ dry (closed-scale); b. completely long/ wide/ short/ cool (open-scale) [9]. It is also relevant to differentiate between closed-scale adjectives with minimal endpoints, for example wet and dirty. The scale of dirtiness results in a positive value (cleanness). A wet towel cannot be considered as such in case there are only a few molecules of water. Therefore, adjectives with minimal endpoint should be considered as open-scale adjectives de facto.

In the study conducted by I. Depraetere, de-adjectival verbs are studied (e.g. flatten, straighten etc). Still, the scholar claims that such kind of “adjective-to-verb derivation yields a telic verb if the root adjective is closed-scale, while yielding an atelic verb if the root adjective is open-scale (or a telic verb, if context supplies a bound)” [13]. With regard to this study, straight is an adjective with a maximal endpoint and is closed-scale and cool is open-scale adjective. Consequently, gradable and non-gradable adjectives should be considered as two different semantic classes.

The scholar K. Syrett [10] has also conducted a study in this field. In the research the following example is provided: bounded adjectives full and straight would be probably modified unlike adjectives long and tall. The latter pair of adjectives would be sooner modified by non-restricted (or scalar) adverbs. Such a conclusion was made by K. Syrett when she claimed that 30-month-old infants use their knowledge of adverb modifiers applying them to the meaning of adjectives: “For instance, when a new adjective was introduced in the context of *completely* (e.g. *These are both completely wagging*), children referred to properties that may have a maximum endpoint (such as straightness or transparency)” [10]. Infants discussed relative properties of length and tallness. Therefore, scalarity of adjectives can be acclaimed by their medium or extreme content. It may be also argued that one default reference point doesn't mean the absence of other reference points. The cognitive zero is applied in contextual modulation of bounded adjectives. For bounded adjectives there are polar anchors (in other words, minimal or maximum endpoints), though in case of unbounded adjectives medium value prevails on the gradual scale.

Another point to be argued in comparison to other studies is the supposition about absoluteness of bounded adjectives. Therefore, the study conducted by C. Kennedy [9] can be irrelevant for us. The scholars claim that closed-scale adjectives are absolute, because “their standards are fixed and thus context-independent, i.e. they do not give rise to vagueness”. From another perspective, open-scale gradable adjectives depend on the context heavily; in other words such kind of adjectives is called relative adjectives.

On the contrary, it may be suggested that reference points of bounded adjectives cannot depend on the context only. For example, a maximum point for clean may be defined by the context and communicative situation. Further on, it is necessary to underline that a differentiation between bounded adjectives and unbounded adjectives should not be overestimated. This can be proven by the necessity to apply for adjectives a minimal value of “adjectiveness” in order to anchor the process of characterization of a certain process. Consequently, the issue of unboundedness and boundedness of adjectives should be considered in the context of gradability and scales points of gradability [13].

The issue of comparative and superlative forms of adjectives should be considered, because comparison has been used as the main taxon of gradability. Explicit comparatives and superlatives have common features with implicit comparatives (with regard to scalar adjectives) and implicit superlatives (with regard to extreme adjectives). The main role they play is a scale presupposition. Nevertheless, there is a lack of studies clarifying differences between differential and gradable modes.

A mental scale is occupied by scalar adjectives and extreme point on the scale is indicated by extreme adjectives. These groups of adjectives refer a certain phenomenon to a degree of comparison in contrast to a general view on what is natural of this phenomenon. For example, Jack's T-shirt is long and Ben's T-shirt is short. Consequently, these adjectives are scalar and are comparative or superlative in their essence.

Nevertheless, in human cognition the forms of comparison are perceived in a different way. Thus, “the comparatives and superlatives map on to different schematic domains and employ different modes of construal” [5]. In contrast to initial forms of adjectives, forms of comparison do not reflect a scale's point of a gradable characteristic; their main function is to position entities with regard to each other focusing on a certain characteristic. Thus, his T-shirt is longer than mine implies that a certain entity is related to another entity basing on common characteristics. Explicit superlatives imply that certain entities are related to each other in the discourse. At this point, we can claim that scale of comparatives is unbounded and the scale of superlatives is bounded.

Another interesting characteristic of comparatives and superlatives is that they cannot be compared to each other. With this respect, J. Taylor underlines that: “Comparatives are not inherently gradable but can be externally graded. This grading has to be explicitly marked and it does not affect the conceptualization of the adjective in the comparative, whose function is to locate entities on a scale” [5, p. 32]. Adjectives in the positive cannot be modified by reinforcing modifiers, though attenuating modifiers can be applicable to scalar modifiers in the positive. Consequently, comparatives may be located on a scale and at the same time be restricted by degree modifiers (e.g. much better).

There are rare cases, when explicit superlatives can be modified either by scalar modifiers or by totality modifiers (e.g. *This is the very best film I ever saw*, *This is the very cheapest car in the showroom*) [6]. Nevertheless, these examples were taken from researches and studies in the field of adjectives and such kind of examples can be hardly met in mass media or books.

There is a supposition, that differential modifiers can be further modified by scalar degree modifiers (for example, *enough*, *too*, *more*, *most* can be modified into *far*, *much*, *a lot*, *marginally*). In this case, we can talk about two-level grading. This process occurs on an external level of adjective conceptualization. Nevertheless, two-level degree of modification cannot be applied for adjectives, which are initially connected with a certain type of boundedness (very good, absolutely right); in this case the adjectives cannot be modified for degree (a lot very good).

In the study conducted by Timothy Clausner and William Croft [16, p. 19], it is mentioned that SCALE as the schematic domain refers to both locational and configurational concepts: “Locational concepts as *more/less* can be analyzed in terms of a shifting deictic reference point. Thus, two very fundamental image schematic concepts – gradability and quantity – can be analyzed as locational and configurational concepts respectively, profiled in a single image schematic domain of SCALE” [16, p. 21]. Such kind of vision shifts our accents for further innovative vision about relationship between mental scale and location. Thus, the authors claim that there is no need to apply quantifier in case of inherently scalar adjectives (it is enough to say: ‘How big is it?’ and no need to say ‘How *much* bigger is it?’). The expressed ideas lead us to the conclusion that content of adjectives is on the foreground, or content domain prevails in adjectives. Still, the schematic background of adjectives cannot be denied as well. The schematic domain of gradability plays an important role for revelation of degree modifier. Therefore, a prospect of the study should be considered in terms of flexibility and changes they may invoke in the schematic domain of adjectives.

Conclusion. Current study is an attempt to broaden the context of boundedness application. Graduality is chosen as a basic category to differ between bounded and unbounded adjectives. The schematic domains play an important role in content analysis of adjectives. The salience of content of adjectives prevails over schematic domains. Nevertheless, in the process of the study it was found out that some adjectives were mainly interpreted in terms of graduality and boundedness. Reinforcing adjectives belong to such kind of adjectives. It implies that reinforcing adjectives are directed on specifying noun’s degree of property and not a property of a noun.

The difference between comparatives and superlatives was shown on the example of positive adjectives. The difference was in the schematic domain. A mental scale is affected both by comparatives and superlatives; only these adjectives are exploited in the mental scale differently. Therefore, it can be claimed that a common bound for superlatives and comparatives is in the schematic mode of differentiability, though gradability endows their cognate base forms with unboundedness in the schematic domain. Thus, human cognition involves schematic domain modes of a high level. Boundedness illustrates this kind of operation. A bounded/unbounded property is reflected in human cognition as a stable part of a cognitive set-up. Those configurations, which are better perceived by humans, delimit combinations of degree modifiers and adjectives. Still, boundedness is shown as such characteristic, which can be unstable and be modulated in the contexts. Thus, adjectives may be interpreted as such, that “are more or less indeterminate between different configuration and there are others that are stable in their conceptualization, and coercion into another reading is hardly possible” [5]. In other words, bounded adjectives are often misinterpreted in unbounded readings.

Consequently, this study brings in an innovative vision on boundedness relevant to theory of lexical semantics. An important role schematic domains play is applied for well-formedness of expressions and the degree of interpretability. Configurative frames are helpful for different situations interpretation. In case an individual is able to differentiate between harmonious expressions, then it is possible to talk about his understanding about schematic domains. Thus, there is an essential gap in the studies on language and cognition. Status of schematic domains in cognitive linguistics studied in this paper is another contribution in this field.

In order to discuss boundedness in a broader context, it is relevant to discuss another question: a differentiation between scalar and non-scalar adjectives. The anchoring of adjectives scales is an interesting issue. Unbounded adjectives are medium-oriented; bounded adjectives are anchored by extremes of the scale (minimum for partial adjectives (*dirty*) and maximum for total adjectives (*clean*). With this regard, it is relevant to claim that the supposition about “absoluteness” of adjectives requires additional clarification. In this paper it was concluded that absolute adjectives depend on context. Moreover, it was suggested to modify relative adjectives by maximizers and approximators. General polar anchors applicable for adjectives are: maximum for total adjectives and minimum for partial adjectives.

Another important conclusion is that relative adjectives trigger open or unbounded scales. The discussion about boundedness may be extended in the following way: the border between bounded and unbounded adjectives is not as rigid as it has been often claimed by the researchers and scholars. Therefore, a hypothetical supposition that boundedness of adjectives should be considered in a more flexible manner and in a wider context was proven in the result of the study. It is relevant to broaden the scope of current study and focus more on contextual modulation of adjectival boundedness.

References:

1. Langacker R. W. Nouns and verbs / Ronald W. Langacker // *Language*, 1987. – V. 63. – № 1. – pp. 53-94.
2. Langacker R. W. *Cognitive grammar: A Basic Introduction* / Ronald W. Langacker. – Oxford University Press, 2008. – 584 p.
3. Talmy L. The Relation of Grammar to Cognition / Leonard Talmy // *Topics in Cognitive Linguistics*. – Amsterdam : Benjamins, 1988. – pp. 165-205.
4. Evans V. *A glossary of cognitive linguistics* / Vyvyan Evans. – Edinburgh : Edinburgh University Press, 2007. – 240 p.
5. Taylor J. Old problems: Adjectives in cognitive grammar / John Taylor // *Cognitive linguistics*, 1992. – pp. 1-35.
6. Paradis C. Degree modifiers of adjectives in spoken British English / Paradis Carita. – Lund : Lund University Press, 1997. – 192 p.
7. Paradis C. Adjectives and boundedness / Paradis Carita // *Cognitive Linguistics*. – Lund : Lund University Press, 2001. – V. 12 (1). – pp. 47-65.
8. Declerck R. Aspect and the bounded/unbounded (telic/atelic) distinction / Declerck Renate // *Linguistics*, 1979. – V. 17. – pp. 761-794.
9. Kennedy C. Scale Structure and the Semantic Typology of Gradable Predicates / Christopher Kennedy, Louise McNally // *Language*, 2005. – V. 81. – № 2. – pp. 345-381.

10. Syrett K. 30-month-olds use the distribution and meaning of adverbs to interpret novel adjectives / Kristen Syrett, Jeffrey Lidzb // *Language Learning & Development*, 2010. – V. 6, Issue 4. – pp. 258-282.
11. Wales K. *A Dictionary of Stylistics* / Katie Wales. – Harlow : Longman, 2014. – 496 p.
12. Pustejovsky J. The syntax of event-structure / James Pustejovsky // *Cognition*, 1991. – V. 41. – pp. 41-87.
13. Depraetere I. On the necessity of distinguishing between (un)boundedness and (a)telicity / Depraetere Ilse // *Linguistics and Philosophy*, 1995. – V. 18. – pp. 1-19.
14. Bolinger D. Adjective comparison: a semantic scale / Bolinger Dwight // *Journal of English linguistics*, 1967. – V. 1. – pp. 2-10.
15. Johnson M. *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason* / Mark Johnson. – Chicago : University of Chicago Press, 1990. – 272 p.
16. Clausner T., Croft W. Domains and image schemas / Timothy Clausner, William Croft // *Cognitive linguistics*, 1999. – V. 10-1. – pp. 1-31.

Summary

N. LAZEBNA, M. KUZNETSOVA. ADJECTIVES IN COGNITIVE GRAMMAR

The article deals with adjectives in terms of cognitive grammar. It is focused on two characteristics of adjectives: boundedness and gradability. The study brings in an innovative vision on boundedness in adjectives relevant to theory of lexical semantics and cognitive grammar.

Key words: adjectives, boundedness, gradability, cognitive grammar.

Анотація

Н. ЛАЗЕБНА, М. КУЗНЕЦОВА. ПРИКМЕТНИКИ В КОГНІТИВНІЙ ГРАМАТИЦІ

У статті розглядаються прикметники з точки зору когнітивної граматики. У центрі уваги знаходяться дві характеристики прикметників: категорія обмеженості та категорія ступенів порівняння. Дослідження представляє інноваційне бачення обмеженості прикметників у межах теорії лексичної семантики і когнітивної граматики.

Ключові слова: прикметники, категорія обмеженості, категорія ступенів порівняння, когнітивна граматика.

Аннотация

Н. ЛАЗЕБНАЯ, М. КУЗНЕЦОВА. ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ В КОГНИТИВНОЙ ГРАММАТИКЕ

В статье рассматриваются прилагательные с точки зрения когнитивной грамматики. В центре внимания находятся две характеристики прилагательных: категория ограниченности и категория степени сравнения. Исследование представляет инновационное видение категории ограниченности прилагательных в рамках теории лексической семантики и когнитивной грамматики.

Ключевые слова: прилагательные, категория ограниченности, категория степени сравнения, когнитивная грамматика.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри фонетики
та граматики
Національної академії Національної
гвардії України*

*слухач магістратури
Національної академії
Національної гвардії України*

КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ЖІНКИ-АДВОКАТА

Сучасні парадигми гуманітарних досліджень демонструють зростання інтересу до людини, її внутрішніх можливостей. Мовна особистість є однією з актуальних і перспективних проблем сучасної когнітивної та комунікативної лінгвістики. Наразі проблема мовної особистості активно розглядається у різних аспектах: психолінгвістичному, соціолінгвістичному, культурологічному, лінгводидактичному, функціональному, емотивному, прагматичному, у семантиці тексту. У середині минулого століття воно постало основою для відкриття нового прагматичного напрямку в аналізі відносин людини і мови, ролі людського чинника у мові, пропонуючи нові підходи до розгляду таких проблем, як: мова та мовлення, національна мова певного етносу, мова і картина світу тощо [5, с. 44]. Це відкрило широкий діапазон досліджень мовної діяльності людини, початок яким було закладено в працях В.В. Виноградова, Н.А. Фоміна. Мовна особистість представляє особливий інтерес для лінгвістів у світлі нового підходу, запропонованого Ю. Карауловим, – «за кожним текстом стоїть мовна особистість» [3, с. 68].

Актуальність обраного дослідження зумовлена загальною спрямованістю сучасних філологічних студій на вивчення феномену мовної особистості у лінгвокогнітивному та комунікативно-прагматичному аспектах, що є особливо важливим для з'ясування антропоцентричного виміру категорій дискурсу. Вирішення поставленої проблеми сприятиме кращому розумінню механізмів побудови і закономірностей функціонування дискурсу.

Мета нашого дослідження полягає в окресленні комунікативних стратегій реалізації мовної особистості у професійному дискурсі. Досягнення поставленої мети вимагає вирішення конкретних завдань дослідження: окреслити підходи до вивчення мовної особистості та її особливостей у сучасній лінгвістиці; схарактеризувати комунікативні стратегії і тактики реалізації мовної особистості у професійному дискурсі. Матеріалом дослідження є телевізійний серіал «Good Wife».

Зуважимо, що завдання аналізу мовної поведінки жінки-адвоката передбачає визначення мотивів висловлювання, виділення комунікативних стратегій і риторичних засобів, за допомогою яких організується юридичний дискурс і відбувається переконання аудиторії, а також порівняння і класифікація цих засобів за темами з виходом на особистісний сенс адвоката. Саме особистісний зміст є визначальним фактором у процесі створення дискурсу.

Для антропоцентричної лінгвістики головною передумовою виступає те, що мова за своєю сутністю наскрізь психологічна, прив'язана до людини та є засобом для вираження її особистих якостей. Людина як особистість, у свою чергу, творить культуру, в якій вона живе та розвивається. Саме у понятті особистість на перший план висувається соціальна природа людини, а сама вона виступає як суб'єкт соціокультурного життя.

Особистість потрібно розглядати у перспективі культурної традиції народу, етносу, оскільки для народження людини у людині необхідним є культурно-антропологічний прототип, який формується у рамках культури. Категорії культури задають зразки соціальної поведінки та сприйняття світу.

Особистість загалом, за визначенням Н.Ф. Алефіренко, народжується як своєрідний «вузлик», що зав'язується у відносинах між членами конкретної етнокультурної спільноти у процесі їх спільної діяльності [1, с. 74]. Поняття ж мовної особистості є більш глибоким, розвиненим і насиченим додатковим змістом. Його у широке наукове використання ввів Ю.М. Караулов, який вважав, що мовна особистість – це людина, яка має здатність створювати і сприймати тексти, які різняться за: а) ступенем структурно-мовної складності; б) глибиною і точністю відображення дійсності; в) визначеною цільовою спрямованістю [3, с. 54].

На сучасному етапі відомі різні підходи до вивчення мовної особистості, що визначають статус її існування у лінгвістиці: полілектна (багатолюдська) та ідеолектна (частковолюдська) особистості (В.П. Нерознак), етносемантична особистість (С.Г. Воркачов), елітарна мовна особистість (О.Б. Сиротініна, Т.В. Кочеткова), семіологічна особистість (А.Г. Баранов), російська мовна особистість (Ю.М. Караулов), мовна і мовленнєва особистості (Ю.Е. Прохоров, Л.П. Клобукова), мовна особистість західної і східної культур (Т.Г. Снітко), словникова мовна особистість (В.І. Карасик), емоційна мовна особистість (В.І. Шаховський).

В.В. Красних виділяє у мовній особистості такі компоненти:

- 1) мовець/людина, що говорить (одним із видів діяльності якої є мовленнєва діяльність);
- 2) власне мовна особистість (яка проявляє себе у мовленнєвій діяльності, володіє певною сукупністю знань і уявлень);

3) мовленнєва особистість (яка реалізує себе у комунікації, вибираючи і здійснюючи певну стратегію і тактику спілкування, репертуар засобів);

4) комунікативна особистість (конкретний учасник конкретного комунікативного акту, який реально діє у реальній комунікації) [4, с. 93].

Мовна особистість – це узагальнений образ носія культурно-мовних та комунікативно-діяльнісних цінностей, знань, настанов та поведінкових реакцій на кожному із рівнів мовної особистості.

За умов бурхливого розвитку сучасного суспільства все виразнішою стає потреба в яскравих особистостях, здатних самостійно мислити й переконувати живим словом. Набуває великої популярності професія адвоката серед жінок. Жінка – це гарний оратор від природи та саме такими мають бути юристи, адже переважній більшості з них часто доводиться виступати як оратор, виголошуючи публічні промови у судових процесах. Тому володіння навичками публічного мовлення було, є і завжди залишатиметься необхідною професійною якістю справжнього правника [2, с. 130].

Звернемося до мовної особистості жінки-адвоката на матеріалі англomовного серіалу «Good wife» [6]. Події серіалу розгортаються навколо жінки адвоката Алісії Флоррік. Чоловік Алісії, окружний прокурор Пітер Флоррік, виявився замішаний у сексуальному скандалі, а потім був заарештований за звинуваченням у корупції. Після корупційного скандалу Пітер Флоррік опиняється у в'язниці, а його дружина Алісія повертається до роботи юриста. У перших серіях мовну особистість жінки адвоката можна охарактеризувати як невпевнену ораторку, що не може реалізувати себе у комунікації за відсутності знань про закони мислення, стратегії і тактики у судовому дискурсі. Проілюструємо наш спостереження таким фрагментом: *Your Honor, I just... Your Honor, I just wanted to... Yes, Your Honor. Your Honor...* У своєму першому судовому процесі можна побачити Алісію, яка не може дати відсіч стороні звинувачення. Її юридичне красномовство повністю відсутнє, вона не може дати правову характеристику щодо справи.

З кожною наступною справою адвокат стає більш впевненою та гідно оперує фактами, використовуючи такі стратегії і тактики: стратегія нападу, стратегія психологічного впливу.

Проілюструємо стратегію психологічного впливу, яка реалізується за допомогою тактики апеляції до принципу справедливості:

Mrs. Conley, what did Mr. Jonathan Eldredge tell you on the night of August 5, a few hours after the Lakeshore crash? Ms. Conley, where were you on the evening of August 5 after the Lakeshore crash? Were you alone? Ситуація була дуже схожа на особисту справу Алісії, тому вона не знала, що їй робити для того, щоб не нашкодити іншим людям. Але все ж такі професійні обов'язки взяли вгору і вона знайшла цьому правильне рішення, застосувавши саме таку стратегію.

В іншому фрагменті Алісія Флоррік використовує стратегію нападу:

And you don't think it's prejudicial to put only one suspect wearing a Bulls sweatshirt in a photo lineup intended to find a suspect in a Bulls sweatshirt? And you found bloodstains on this sweatshirt? And where was the stain, Detective? And how did the suspect explain the stain? [6]. У суді місіс Флоррік надає дуже гарні докази для захисту свого клієнта. Вона не використовує фраз типу: *I think, I guess*. Адвокат під час судового засідання прагне заволодіти ініціативою у процесі судового розгляду. На суддю та учасників судового засідання Алісія впливає точністю слововживання, привертаючи увагу суду до важливих, на її погляд, явищ.

Для більшої ефективності своєї промови жінка-адвокат користується законами мислення. Алісія у цьому розуміється, тому у поєднанні зі стратегіями це дає бездоганні результати. Так, закон достатньої підстави проілюструємо наступним прикладом:

Now, Mr. North, here are three images. The middle is the image of the surveillance from the 15th, the night of the murder, and the one over there on the left is the image from the 14th, the night before the murder, and the one on the right is from the 16th, the night after the murder. So, as you said before, there you are the night of the murder, at 11:03, making your circuit of the lot. And there you are the night before the murder and the night after, doing the same thing. Now, Mr. North, let's fast-forward, shall we? And there. What do you see? Actually, it is. It's a plastic shopping bag. It was a very windy night that night, and it blew across the lot at 11:48. So let's fast-forward the other two monitors- the night before the murder and the night after the murder to the same time code. Here's the 14th and the 16th. What do you see? Either you have a plastic bag that blows across your lot every night at 11:48, or these are duplicates of the same tape.

Жінка-адвокат дуже тактично проводить допит свідка і, поступово наводячи факти, доводить його до зізнання і, таким чином, добивається правди. Під час засідання вона користується законом достатньої підстави, істина кожного висунутого в її промові положення підкріплена дійсними фактами, обґрунтована іншими думками, істинність яких практично доведена.

Закон тотожності можна проілюструвати у ситуації, коли Алісія Флоррік виступає у ролі свідка. Вона відповідає на запитання чітко, без зайвих вагань, «так» значить «так», «ні» означає «ні». Адвокат намагається здійснити на неї психологічний вплив, але вона сама працює у цій сфері і знає всі ці адвокатські прийоми. Вона використовує закон тотожності, який передбачає, що думка сформульована точно, ясно, що при повторенні має стійкий, визначений зміст, скільки разів вона б не повторювалась.

I'm suggesting you stop asking invasive and irrelevant questions. What's your goal here, mr. Landry? To do your boss's bidding? To embarrass me? Embarrass my husband? To goad me into some emotional public renunciation of him? The relevant question here Is whether Peter has a suitable place to go home to. And I am stating, under oath, that he does. Any further questions?

Закон протиріччя також є у мовленні Алісії Флоррік:

Were you wet? The police report made no mention of your being wet at the time of your arrest. But were you? Your honor, I'd like to introduce the bylaws of the Highland Park Neighborhood association into evidence. Specifically, page four, paragraph two regarding the watering of lawns, which is only allowed at night in an effort to save water. For the

record, the Rankins were in full obedience with said bylaws. Their automatic sprinkler system Is set to go off every night at 11:15 And run for 15 minutes. If you had been where you said you were, You would have gotten soaked. The truth is, you weren't standing behind the bush. You were standing over the guard.

Закон протиріччя навчає послідовності у мисленні і мові, несуперечливості думок, оскільки за ним дві протилежні думки про один і той самий предмет, взяті в один і той самий час, в одному і тому самому відношенні, не можуть бути одночасно істинними.

Таким чином, проведене дослідження дає підстави стверджувати, що мовлення жінки-адвоката є більш експресивно забарвленим. Адвокат використовує різноманітні комунікативні стратегії та тактики, які є ретельно виваженим і продуманими. Мова адвоката вимагає від оратора застосування певних закономірностей психологічної організації, точних визначень, чітких суджень і обґрунтування їх доказами, переконань та етичних принципів, що сформувалися у правничій сфері. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у систематизації комунікативних стратегій реалізації мовної особистості жінки-адвоката у професійному дискурсі та неформальному спілкуванні.

Література:

1. Алефиренко Н.Ф. ПротOVERбальное порождение культурных концептов и их фразеологическая репрезентация / Н.Ф. Алефиренко // Филологические науки. – 2002. – № 5. – С. 73–76.
2. Власенко С.В. Перевод юридического текста: когнитивные особенности номинации и реалии-профессионализмы в языковой паре английский-русский / С.В. Власенко // Филологические науки в МГИМО. Сборник научных трудов. – М. : МГИМО(У), 2005. – №21. – С. 129–140.
3. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 216 с.
4. Красных В.В. Основы психолингвистики и теории коммуникации: лекционный курс / В.В. Красных – М. : Гнозис, 2001. – 270 с.
5. Седов К.Ф. Дискурс и личность / К.Ф. Седов. – М. : Лабиринт, 2004. – 320 с.
6. Good wife : [відеозапис] / реж. Род Холкомб, Чарльз МакДугалл ; у ролях Джуліанна Маргуліс ; CBS. – USA, 2009-2016.

Анотація

О. ЛИСИЧКИНА, Д. ЧИГРИНОВА. КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ЖІНКИ-АДВОКАТА

Стаття присвячена дослідженню комунікативних стратегій реалізації мовної особистості жінки-адвоката. У роботі окреслено сучасні підходи до вивчення мовної особистості та її особливостей, схарактеризовано комунікативні стратегії і тактики реалізації мовної особистості жінки-адвоката у професійному дискурсі.

Ключові слова: мовна особистість, комунікативні стратегії, юридичний дискурс, мовні закони.

Аннотация

О. ЛИСИЧКИНА, Д. ЧИГРИНОВА. КОММУНИКАТИВНЫЕ СТРАТЕГИИ РЕАЛИЗАЦИИ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ ЖЕНЩИНЫ-АДВОКАТА

Статья посвящена исследованию коммуникативных стратегий реализации языковой личности женщины-адвоката. В работе очерчены современные подходы к изучению языковой личности и её особенностей, охарактеризованы коммуникативные стратегии и тактики реализации языковой личности женщины-адвоката в профессиональном дискурсе.

Ключевые слова: языковая личность, коммуникативные стратегии, юридический дискурс, языковые законы.

Summary

O. LYSYCHKINA, D. CHYHRINOVA. THE COMMUNICATIVE STRATEGIES OF FEMALE LAWYER'S LINGUAL PERSONALITY REALIZATION

This article highlights the study of the communicative strategies of female lawyer's lingual personality realization. There have been defined the modern approaches to study the linguistic personality and its features. There have been characterized the communicative strategies and tactics of female lawyer's lingual personality realization in the professional discourse.

Key words: linguistic personality, communicative strategies, legal discourse, lingual issue.

кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри теорії
та практики перекладу
Черкаського національного
університету імені Богдана
Хмельницького

ОДЯГ І ЗОВНІШНІЙ ВИГЛЯД ЯК КУЛЬТУРНИЙ КОД УЧАСНИКІВ БРИТАНСЬКИХ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ДЕБАТІВ

Модель дискурсу парламентських дебатів у Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії характеризується різноманітними невербальними параметрами, які становлять основу всіх процесів і забезпечують функціонування його учасників. Такі параметри, які безпосередньо впливають на процедуру проведення британських парламентських дебатів, вмотивовані інституційними нормами та правилами, притаманними такому типу дискурсу та базуються на багатовіковій традиції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляд структурних, семантичних і прагматичних складників політичної комунікації представлено в численних наукових роботах. Так, специфічні риси політичного дискурсу парламентських дебатів як мовленнєвого жанру, а також їхня структура та функції представлені в роботах А. Адоніса, Р. Бентлі, Р. Харта, К. Петерсона та ін. Традиційність і ритуальність парламентських дебатів розглядали у своїх працях такі дослідники, як В. Хаузер, В. Сінгер, М. Бенерджи, М. Вайнер, Р. Рой, П. Велес та ін. Проте, незважаючи на той факт, що парламентські дебати аналізуються багатьма науковцями, парламентські дебати в Сполученому Королівстві як мовленнєвий жанр, який унормовується певними законами і правилами, що визначають його диференційні семантичні, прагматичні та культурні характеристики, не були предметом дослідження. Саме це визначає його актуальність.

Метою статті є розгляд невербальних складників парламентських дебатів у Сполученому Королівстві, як от одягу та зовнішнього вигляду учасників політичної комунікації. До завдань статті належать визначення особливостей невербальної комунікації, розгляд різноманітності її вияву й аналіз ефективності їхньої реалізації в політичному дискурсі парламентських дебатів у Сполученому Королівстві.

Виклад матеріалу дослідження. Дискурс постає як комунікативна подія [1], комунікативна ситуація [2], в якій здійснюється емоційний та інформаційний взаємообмін у реальній соціокультурній ситуації [3], а також розглядається як комунікативний процес породження повідомлення в сукупності його етно-соціокультурних і політекстуальних характеристик [4]. Особливості дискурсу визначаються вербальними та невербальними засобами, які формують жанрову специфіку кожного окремого типу.

Невербальна комунікація – це обмін значущою інформацією, яка не має вербального вираження. Така комунікація здатна посилити значення, дозволити точніше і повніше зрозуміти сказане, проте подекуди може нести більш ціннісну інформацію, ніж конкретне вербальне повідомлення [5, с. 8], і несе в собі сукупність немовленнєвих комунікативних засобів, знаків, символів і кодів, які відіграють важливу роль у смисловому розумінні комунікантів [6, с. 56]

Ф. Бацевич стверджує, що невербальний план комунікації має не менш важливе значення, ніж вербальний [7]. Невербальна комунікація представляє способи відображення невербальної поведінки комунікантів, сприяючи передачі додаткового смислу комунікації. Будучи способом регулювання параметрів спілкування, такі засоби підтримують оптимальний рівень психологічної взаємодії та є показником статусно-рольових відносин комунікантів, а також є виявом традиційності та втілюють у собі культурний код певної мовної спільноти, народу чи групи людей.

Так, одним із культурних кодів парламентського життя Сполученого Королівства є особливості зовнішнього вигляду учасників дебатів.

Одяг і зовнішній вигляд є невербальним кодом комунікації, що відображає культурну спадщину, субкультурну та субгрупову приналежність [8]. Використання одягу є особливим ритуалізованим процесом в інституційній комунікації британських політиків. Діячі дискурсу дебатів, які належать до палати лордів, втілюють своїм зовнішнім виглядом багатвікову традицію носіння церемоніального одягу під час офіційної щорічної церемонії відкриття парламенту. Як зазначають дослідники традицій британського парламенту, учасники дебатів формують *the robed peers form a sea of scarlet, gold and white* [9]. Тобто для опису їхнього зовнішнього вигляду використовується метафорична асоціація учасників британських парламентських дебатів із червоно-золотаво-білим морем, в яке «зливаються» всі члени палати лордів під час церемонії. Перше представлення пера в палаті лордів також має церемоніальний характер і передбачає обов'язкове використання парламентського офіційного одягу як для самого нового учасника дебатів, так і для двох перів, які беруть участь у церемонії представлення. Водночас використання церемоніального одягу членами палати лордів за межами парламентської будівлі є виключно поодиноким явищем [9]. Для участі в парламентських дебатах члени обох палат мають дотримуватися офіційного дрес-коду (*They are required to look smart, however, with men to be clothed in a jacket and tie* [10]), проте церемоніальний одяг, характерний для всіх учасників дебатів у минулих століттях, зараз не використовується.

Відповідно до норм парламентського життя, представлених у трактаті Т. Мея, які формують модель дискурсу парламентських дебатів, спікер палати громад, який головує під час дебатів, має одягати церемоніальний одяг чорного кольору. Проте обраний 2010 р. спікер Д. Беркоу усунув цю норму, замінивши традиційний жилет, манжети та високий комір на костюм із краваткою під чорною накидкою. Невілювання традиційного одягу призводить до критики щодо його непопулярності через такі дії. Зокрема, у коментарі про проведення дебатів журналіст висловлює оцінку щодо доречності вказівок спікера притримуватися традицій під час дебатів. Для посилення негативної оцінки використано прислівник *rich*, що в такому контексті вживається у своєму нетиповому значенні, притаманному лише британському варіанту англійської мови, а саме “*used to say that a criticism somebody makes is surprising and not reasonable, because they have the same fault*” [11]:

Recently the intake of new SNPMPs were rebuked by the Speaker for clapping. He told them to respect the traditions of the House, a bit rich coming from the unpopular Mr Bercow, who performs his duties as Speaker without the wig or court dress as dictated by tradition [12].

Не лише спікер палати громад намагається модернізувати свій зовнішній вигляд. Деякі учасники дебатів також намагаються змінити офіційний дрес-код під час участі в дебатах. Наприклад, К. Лукас з’явилася під час дебатів 2013 р. у футболці з написом “*No More Page Three*” на підтримку акції, влаштованої проти газети “*The Sun*”. Це змусило спікера наголосити на порушенні правил, що може призвести до її виключення із процесу дебатів. Інша учасниця парламентських дебатів використала феміністичний слоган на своєму одязі, чим спричинила призупинення своєї участі в дебатах.

Відхилення від традиційних норм під час проведення парламентських дебатів має на меті не лише демонстрацію підтримки суспільних процесів для привертання уваги більшої кількості кінцевого реципієнта дебатів – виборця, а й для привертання уваги спікера під час дебатів, особливо під час проведення *Prime Minister’s Question Time*, коли спікер обирає і називає тих, хто бере участь в обговоренні, й адресує запитання головним учасникам дебатів.

Відповідно до закону 1313 р., членам парламенту не дозволяється мати зброю безпосередньо в парламентській залі. Пурпурові стрічки в гардеробній парламенту, за історичними джерелами, використовували для зберігання зброї, зокрема й мечів, які не дозволялося приносити із собою під час дебатів у парламентській залі. Після процесу модернізації багатовікових традицій учасники дебатів використовують такі стрічки для тримання парасолок.

Правило носіння сумок у парламентських залах, на думку деяких учасників дебатів, демонструє гендерну дискримінацію. Так, під час дебатів щодо питання рівності можливостей і заробітної плати комунікант М. Дочерті стверджує про нерівність чоловіків і жінок у питанні носіння сумок під час дебатів, оскільки жінкам, на відміну від чоловіків, носіння сумок дозволяється. Перформатив осуду *perpetuate*, використаний у фокусивному комунікативному ході, зазвичай, слугує для наголошення на пролонгації певної негативної ситуації, традиції (*to make something such as a bad situation, a belief, etc. continue for along time* [11]):

Even in this chamber we perpetuate stereotypes of gender. Honorable gentlemen are not allowed to bring a bag into the chamber; and yet honorable ladies are more than delighted to bring in a small handbag. That perpetuates stigma and gender stereotypes (HC Deb 1 July 2015 : Column 1542).

Проведення аналогії між проблемами повсякденного життя та правилами парламенту має на меті односторонньо підкреслити існування проблеми гендерної дискримінації в усіх сферах життя суспільства та переслідування власних інтересів, про що свідчать подальші дебати, які демонструють підвищене зацікавлення комуніканта у вирішенні питання на користь чоловіків, яким мають дозволити носити із собою сумки. Зокрема, інший учасник дебатів використовує підтримуючий комунікативний хід А, що є показником згоди з попереднім доповідачем, і продовжувальний комунікативний хід В, що далі розвиває обговорення проблеми та підвищує тональність дебатів, виступаючи у вигляді протидії традиціям парламенту. Водночас комунікант наголошує на інсценуванні акції протесту проти правил, кидаючи виклик традиціям принесення сумки до зали парламенту. Для підсилення сказаного в промові використано перформатив *stage* (a protest). Це дієслово в донорському домені ТЕАТР вживається на позначення процесу проведення театральних постановок і використовується в політичній сфері в метафоричному значенні для демонстрації постановочного характеру майбутньої дії:

A *As one of the few Members of the House who has a man bag, I will stage a protest with the honorable gentleman.*

B *We will both bring in our bags and see whether we are upbraided by the Chair and receive some sort of censure for doing so* (HC Deb 1 July 2015 : Column 1543).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Складна ієрархічна структура моделі проведення британських парламентських дебатів поглиблюється особливостями невербальних засобів, зокрема і специфікою зовнішнього вигляду й одягу комунікантів. Такі засоби вмотивовані багатовіковою традицією та процедурністю цього інституційного типу дискурсу, проте в деяких випадках до моделі дискурсу дебатів підключається і неінституційний компонент, пов’язаний із модернізаційними процесами та прагненням до зацікавлення і залучення більшої кількості потенційних реципієнтів. Перспективою подальших досліджень є детальний аналіз інших невербальних характеристик, які формують політичний дискурс парламентських дебатів у Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії.

Література:

1. Dijk T.A. van. Discourse Studies / T. A. van Dijk // A Multidisciplinary Introduction. – Vol. 2. – London : Sage, 1997. – P. 92–118.
2. Кибрик А. Дискурс // А. Кибрик, П. Паршин [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki.
3. Fairclough N. Critical Discourse Analysis / N. Fairclough. – Boston : Addison Wesley, 1995. – 135 p.
4. Harvey M. Machiavelli's New Modes and Orders, A study of the Discourses on Livy / M. Harvey. – Chicago : University of Chicago. – 2001. – 150 p.
5. Андрианов М. Невербальная коммуникация / М. Андрианов // Невербальная коммуникация: психология и право : Институт общегуманитарных исследований. – Москва, 2017. – 117 с.
6. Социальная психология. Словарь / под ред. М. Кондратьева // Психологический лексикон. Энциклопедический словарь в 6-ти т. / ред.-сост. Л. Карпенко ; под общ. ред. А. Петровского. – М. : ПЕРСЭ, 2006. – 176 с.
7. Бацевич Ф. Основы комунікативної лінгвістики / Ф. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
8. Добрикова К. Невербальные коды в межкультурной коммуникации / К. Добрикова // Перевод и сопоставительная лингвистика. – Выпуск 11. – 2015. – С. 97–100.
9. Peers' Robes [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.edeandravenscroft.com/ceremonial-dress/peers-robes>.
10. What not to wear in Parliament [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.bbc.com/news/uk-politics-33700928>.
11. Oxford Dictionaries [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://oxforddictionaries.com>.
12. The rich history of parliament [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.express.co.uk/news/politics/587532/Rich-history-Houses-of-Parliament>.

Анотація

**О. П'ЄЦУХ. ОДЯГ І ЗОВНІШНІЙ ВИГЛЯД ЯК КУЛЬТУРНИЙ КОД УЧАСНИКІВ
БРИТАНСЬКИХ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ДЕБАТІВ**

Статтю присвячено розгляду невербальних характеристик учасників політичної комунікації під час проведення дебатів у парламенті Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії. Увага зосереджена на особливостях зовнішнього вигляду й одягу учасників дебатів, що становлять основу церемоніальності та традиційності процесу проведення парламентських дебатів. У статті проаналізовано офіційні протоколи засідань палати громад і палати лордів у період посттэтчеризму, які демонструють врегулювання випадків порушення норм і правил внутрішнього розпорядку.

Ключові слова: парламентські дебати, дискурс, невербальна комунікація, перформатив, комунікативний хід.

Аннотация

**О. ПЬЕЦУХ. ОДЕЖДА И ВНЕШНИЙ ВИД КАК КУЛЬТУРНЫЙ КОД
УЧАСТНИКОВ БРИТАНСКИХ ПАРЛАМЕНТСКИХ ДЕБАТОВ**

Статья посвящена рассмотрению невербальных характеристик участников политической коммуникации во время проведения дебатов в парламенте Соединенного Королевства Великобритании и Северной Ирландии. Внимание сосредоточено на особенностях внешнего вида и одежды участников дебатов, что составляет основу церемониальности и традиционности процесса проведения парламентских дебатов. В статье проанализированы официальные протоколы заседаний палаты общин и палаты лордов парламента Великобритании в период посттэтчеризма.

Ключевые слова: парламентские дебаты, дискурс, невербальная коммуникация, перформатив, коммуникативный ход.

Summary

O. PJETSUKH. CLOTHING AND APPEARANCE

AS A CULTURAL CODE OF THE UK PARLIAMENTARY DEBATES PARTICIPANTS

This article concentrates on the peculiarities of the nonverbal communication among the participants of the political discourse during the debates in the UK parliament. The analysis deals with the appearance and clothing of the communicants that form the basis of ceremonial character and traditionalism in the process of the parliamentary debates. This paper takes the official transcripts of the British parliament during the meetings of the UK House of Lords and the House of Commons in the post-Thatcher period.

Key words: parliamentary debates, discourse, nonverbal communication, performative, communicative move.

кандидат філологічних наук
асистент кафедри іноземних мов
економічного факультету
Київського національного
університету імені Тараса
Шевченка

АНГЛІЙСЬКІ ІДІОМИ З КОМПОНЕНТОМ «ОДЯГ»

Кожна мова містить цілу низку фразеологічних та ідіоматичних виразів, які роблять висловлювання більш емоційними, на їх основі будується і гумор, і сатира, і сарказм. Такі вирази надають мові «національний колорит» [1, с. 186], є наче «прикрасою мови» [2, с.227]. Знання, розуміння та використання ідіоматичних виразів виводить володіння не тільки іноземною, але і рідною мовою на новий рівень, створює передумови для повноцінного спілкування з іноземцями.

Визначні вчені, які працювали над проблемою класифікації ідіоматичних одиниць, продемонстрували різні підходи до їх аналізу та систематизації. Професор В.В. Виноградов у своєму дослідженні фразеологічних виразів подає поняття фразеологічного зрощення й ідіоми як тотожні, «немотивовані та невідтворювані» одиниці, значення яких абсолютно не пов'язано зі значенням окремих компонентів [3, с. 121]. Аналогічне визначення поняття ідіоми знаходимо і в закордонних словниках: “Idiom – is a group of words that has a special meaning that is different from the ordinary meaning of each separate word” [4, с.759]. Більш «зрозумілі» фразеологічні одиниці професор В.В. Виноградов називає «фразеологічним єдностями» [3, с.128]. У таких словосполученнях переосмислюється один із компонентів, початковий, історичних контекст і значення втрачаються, а сам фразеологічний вираз може дістати нового смислового навантаження. Фразеологічні сполучення є найменш мотивованими виразами, в яких один із компонентів можна замінити на відповідний синонім без особливої втрати денотативного значення. Така класифікація є семантичною, адже основним чинником для аналізу є саме вмотивованість фразеологічних виразів.

Питання характеристики фразеологічних зворотів, окрім В.В. Виноградова, досліджували також інші науковці. Так, О.І. Смирницький надає свою власну типологію, керуючись принципом «еквівалентності слову» [2], а також аналізує можливі шляхи виникнення ідіом у мові, серед яких: 1) метафори, які базуються на відповідності звичним предметам (учений навіть висловлює думку щодо ймовірності існування спільного фонду ідіом історично близьких мов – О. Ф.); 2) метафори, які базуються на специфічних предметах; 3) перенесення значення ідіоми з однієї сфери в іншу [2, с. 226].

Н.Н. Амосова поділяє погляди В.В. Виноградова стосовно вмотивованості ідіоматичних виразів, але більшу увагу приділяє контекстному вживанню тієї чи іншої фразеологічної одиниці [5].

Ідея структурного погляду на аналіз і класифікацію фразеологічних одиниць належить О.В. Куніну, який розрізняє: 1) номінативні фразеологічні одиниці; 2) номінативно-комунікативні фразеологічні одиниці; 3) фразеологічні одиниці ні номінативного, ні комунікативного характеру; 4) комунікативні фразеологічні одиниці [6]. Так, відповідно до основного компонента ідіоми, описує субстантивні (*hat trick; parrot-fashion old hat; a bossy boot*), дієслівні (*to loose one's shirt, to put oneself in someone else's shoes*), ад'єктивні, вигуківі, прислівникові (*below the belt, at the drop of a hat*), препозиційні, ввідні, з підрядними реченнями та зі структурою речення (*if the shoe fits wear it; shoe is on the foot*) [6, с. 35].

Проблема опису та класифікації фразеологічних одиниць завжди цікавила науковців. Фразеологічні одиниці розглядалися як комплексно [7], так і з урахуванням основного компонента [8]. Питання ідіоматичних зворотів із компонентом «одяг» також привертало увагу науковців [9], але з погляду порівняльної характеристики англійської, української та російської мов.

Актуальність роботи полягає в аналізі фразеологічних одиниць із компонентом «одяг» відповідно до різних наявних класифікацій, а також в описі конотативного значення кожної фразеологічної одиниці. Отже, основними завданнями статті є: 1) аналіз найбільш типових фразеологічних виразів із компонентом «одяг»; 2) виокремлення одиниць з позитивним, негативним і нейтральним значенням; 3) систематизація отриманих результатів у вигляді таблиць.

Одяг як один із основних компонентів акту невербальної комунікації завжди привертав увагу науковців [10, с. 86]. Опис предметів одягу під час зображення літературного персонажа [11], дослідження номінативних аспектів позначення лексики моди [12] визначають одяг як ключовий артефакт нашого життя. Саме тому він так часто використовується в різного виду словосполученнях, фразах та ідіомах.

Проведене дослідження дозволило виявити, що ідіоматичні вирази також можуть бути розглянуті відповідно до можливості перекладу їх різними мовами. Наприклад, словосполучення, які утворені простим з'єднанням двох слів, і можуть бути перекладені іншою мовою, цілком зберігаючи свій зміст і значення (*old hat, in fashion*) (фразеологічні словосполучення).

До наступного типу відносяться вирази, які мають ідіоматичне значення, тобто слова, з'єднанні не випадково, але в разі правильного перекладу іншою мовою, який виконано зі збереженням числа, роду слів, граматичної побудови виразу, його ідіоматичне значення теж буде збережено (*fit like a glove, below the belt, wolf in sheeps clothing*) (фразеологічні єдності). До третьої групи належать ідіоми, які під час перекладу слово в слово втрачати-муть своє ідіоматичне значення. У такій ситуації для передачі змісту ідіоми переклад неможливий, і лише пошук смислового еквівалента може дати відповідний вираз тією мовою, якою здійснюється «переклад» (*dressed up like a dog's dinner, hat trick, at the drop of a hat*) (фразеологічні зрощення).

Два перших типи ідіоматичних виразів не становлять труднощів для тих, хто вивчає мову, адже перекладені частини виразу цілком, або майже цілком співвідносяться і за формою, і за змістом із виразами в рідній мові. Про значення ідіоматичного виразу третього типу можна або здогадатися з контексту, або знати його значення.

Говорячи про предмети одягу, можна помітити той факт, що лінгвістичні номінації, які їх позначають, широко використовуються в ідіомах, пропонуючи низку різноманітних значень. Але для того, щоб якось згрупувати такі ідіоми, ми маємо також згрупувати власне і предмети одягу. Так, першою класифікацією буде подання предметів ідіом відповідно до частини тіла, а саме верхньої, середньої та нижньої. Другим етапом групування ідіом із загальним компонентом «одяг», може бути значення, яке вони мають: позитивне, нейтральне чи негативне.

Отже, ідіоми, які містять номінацію предметів одягу, вироблених для верхньої частини тіла (*hat, cap, bonnet, collar*), можна помістити в таку таблицю (табл. 1):

Таблиця 1

Ідіоми з компонентом «одяг» (верхня частина тіла).

Ідіома	Дефініція	Значення
take one's hat off to (somebody)	to admire/respect/praise someone	позитивне
hat trick	three goals scored by one person	
at the drop of a hat	without needing any advance notice	нейтральне
put on one's thinking cap	to think hard and long about something	
(have a) bee in one's bonnet	something that is annoying someone	негативне
to get all hot under the collar	to become agitated, upset or flustered	
old hat	to be not new or different, to be old-fashioned	

Наступною групою ідіом є висловлювання, які містять компонент одягу, призначений для середньої частини тіла (*gloves, sleeves, shirt*) (табл. 2):

Таблиця 2

Ідіоми з компонентом «одяг» (середня частина тіла).

Ідіома	Дефініція	Значення
fit like a glove	fit perfectly (tight to one's body)	позитивне
to wear one's heart on one's sleeve	to show one's feelings openly	
(have a) card up one's sleeve	have a secret or reserve plan	нейтральне
keep one's shirt on	try to stay calm	
roll up one's sleeves	get down to hard work	
loose one's shirt***	to loose all or most of one's money	
you big girl's blouse	a humorous and slightly insulting expression said when a boy or man is not being brave	

Останньою групою ідіом є такі, які містять номінації предметів одягу та його частин для нижньої частини тіла (*trousers, shoes, pocket, sock, pants, linen, belt*) (табл. 3):

Таблиця 3

Ідіоми з компонентом «одяг» (нижня частина тіла).

Ідіома	Дефініція	Значення
wear the trousers	to be the boss of a family or household.	позитивне
a belt and braces approach	a way of dealing which a situation, taking extra care to make sure it works well	
if the shoe fits wear it	if what is being said in general describes you then it probably means you	нейтральне
shoe is on the other foot	the opposite is true, places are changed	
burn a hole in one's pocket	money that one is tempted to spend	
keep something zipped	keep something a secret	
pull up one's socks	try harder	
put oneself in someone else's shoes	imagine what it would be like to be in someone else's situation	

to air one's dirty linen in public	to have your private or personal problems discussed in public.	негативне
below the belt	beyond what is fair or socially acceptable	
caught with one's pants down	unprepared***	
a bossy boot	used by people who you think tells other people what to do	
put the boot in	to criticize someone in an especially severe or unkind way, often when they are already ready being criticised or in a difficult situation	
to have ants in one's pants	to be restless, to be nervous	

Загальні терміни, які відносяться до номінацій предметів одягу також використовуються в ідіомах для підсилення ідей автора, для того, щоб зробити розповідь або опис більш виразним.

Таблиця 4

Ідіоми з компонентом «одяг» (загальне значення).

Ідіома	Дефініція	Значення
dress up	to wear one's best clothes	позитивне
dress to kill	to wear one's finest clothes	
a fashion victim	someone who buys too many fashionable clothes	негативне
parrot-fashion	if you learn something parrot-fashion, you are able to repeat the words, but you do not understand their meanings	
wolf in sheep's clothing	a person who pretends to be good but is really bad	негативне
to dress someone down	to tell someone off for doing something bad	
dressed up like a dog's dinner	to be overdressed	

Після вивчення наведених вище прикладів стає зрозумілим, що номінації предметів одягу є надзвичайно популярними, відіграють провідну роль у нашому житті, і це не може не відобразитися на мові, її стилістиці. Саме тому вони є вживаними в багатьох ідіомах і словосполученнях. Найбільшу групу ідіоматичних виразів за стилістичною класифікацією становлять фразеологічні єдності (57%), а за структурним принципом – дієслівні (66%). Більшість ідіом мають негативне значення (46%).

Перспективами подальших досліджень може стати вивчення та класифікація ідіом з іншими семантичними та структурними компонентами.

Література:

- Харитончик З.А. Лексикологія англійського мови / З.А. Харитончик. – Мінск : Висшая школа, 1992. – 229 с.
- Смирницький А.И. Лексикологія англійського мови / А.И. Смирницький. – М. : Московський державний університет, 1998. – 260 с.
- Виноградов В.В. Избранные труды. Лексикологія и лексикографія / В.В. Виноградов. – М. : Наука, 1977. – 312 с.
- Longman exams dictionary / Publ. M. Mayor ; Man. Ed. S. Bullon. – Harlow : Longman, 2007. – 1837 p. : ill.
- Амосова Н.Н. Основы англійської фразеології / Н. Н. Амосова. – Л. : Изд-во Ленинградского университета, 1963. – 208 с.
- Куни А.В. Курс фразеології сучасного англійського мови : [учебник для ин-тов и фак. иностр. яз.] / А.В. Куни. – 2-е изд., перераб. – М. : Высшая школа ; Дубна : Изд. центр «Феникс», 1996 – 381 с.
- Череповська Т.В., Падура М.Ф. До проблеми дослідження фразеологізмів в англійській мові / Т.В. Череповська, М.Ф. Падура // Науковий вісник ЛНУВМБТ імені С.З. Гжицького. – Том 14. – № 2 (52). – Ч. 4. – 2012. – С. 286–292.
- Мікава Н.М. Фразеологізми із компонентом HAIR в англійській мові / Н.М. Мікава // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія». – № 14. – Одеса, 2015. – С. 183–185.
- Смурова Л.І., Смолянець К.В. Лінгвокогнітивна структура фразеологізмів із компонентом одягу в українській, російській та англійській мовах / Л.І. Смурова, К.В. Смолянець // Держава та регіони. Серія «Гуманітарні науки». – 2008. – № 2. – С. 56–61.
- Серякова І.І. Магія невербальної комунікації : [навч. посібник англійською мовою] / І.І. Серякова. – 2-ге вид., зі змінами та доповненнями. – К. : Освіта України, 2009. – 161 с.
- Мусурівська О.В. Лексичні особливості портретних описів у сучасному англомовному художньому дискурсі / О.В. Мусурівська, А.С. Присакару // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія». – 2016. – № 22. – С. 122–124.

12. Коваленко Г.М. Англійська лексика моди XX – XXI ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Г.М. Коваленко ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2005. – 20 с.
13. Longman idioms dictionary. – Harlow, Longman, 2004. – 400 p.

Анотація

О. ФИЛАТОВА. АНГЛИЙСКИЕ ИДИОМЫ С КОМПОНЕНТОМ «ОДЕЖДА»

У статті досліджуються англійські ідіоми із загальним компонентом «одяг». Автор класифікує представлені ідіоматичні висловлювання за таким критерієм, як частина тіла, для якої використовується той чи інших предмет одягу. Також проводиться аналіз відповідно до конотативного значення, яке має ідіома.

Ключові слова: ідіома, словосполучення, конотативне значення, стилістика.

Аннотация

Е. ФИЛАТОВА. АНГЛИЙСКИЕ ИДИОМЫ С КОМПОНЕНТОМ «ОДЕЖДА»

В статье рассматриваются английские идиомы с общим компонентом «одежда». Автор классифицирует представленные идиоматические высказывания по такому критерию, как часть тела, для которой используется тот или иной предмет одежды. Также проводится анализ в соответствии с коннотативным значением идиомы.

Ключевые слова: идиома, словосочетание, коннотативное значение, стилистика.

Summary

O. FILATOVA. ENGLISH IDIOMS WITH THE COMPONENT “CLOTHES”

The article deals with the English idioms with the component “clothes”. The author classifies the idiomatic expressions according to the part of the body that uses different clothing units. Another classification is based on the connotative meaning that the idiom convey.

Key words: idiom, word combination, connotative meaning, stylistics.

аспірант, викладач кафедри
англійської філології та перекладу
Житомирського державного
університету імені Івана Франка

ІМІДЖ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ КРИЗЬ ПРИЗМУ ДИСКУРСИВНО-КОГНІТИВНОГО АНАЛІЗУ

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими чи практичними завданнями.

Сьогодні особливо актуальним питанням є дослідження вербальних засобів формування іміджу міжнародних організацій. Важливо зазначити, що такі розвідки здійснюються в межах дискурсивно-когнітивного аналізу. Саме тому актуальним здається методологічне підґрунтя дослідження лінгвальних засобів формування іміджу Організації Об'єднаних Націй в англомовному медіадискурсі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні питання дискурсивно-когнітивного аналізу розглядаються в роботах вітчизняних і закордонних мовознавців [1; 3; 5; 7]. В їхніх розвідках особлива увага приділена розгляду понять «концепт», «концептуалізація», «концептуальна система».

Мета статті полягає в дослідженні специфіки формування іміджу Організації Об'єднаних Націй в англомовному медіадискурсі в межах дискурсивно-когнітивного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Інтерпретаційний аналіз слугує не лише прийомом лінгвокультурологічного аналізу, але й способом опису того когнітивного процесу, який здійснюється суб'єктами спілкування під час відтворення та сприйняття лексичних одиниць у мовленні. Повнота інтерпретації залежить від об'єму мовної компетенції суб'єктів мовлення і може здійснюватися як на рефлексуючому, так і на несвідомому рівні.

З метою прискореного розроблення та систематизації найбільш проблемних областей сучасних знань (науки, політики, економіки тощо) дослідники різних країн активно використовують прийоми мовної концептуалізації світу, його категоризації та онтологізації [1, с. 57]. Практичне застосування актуальних евристичних прийомів дозволяє розчленувати понятійний простір будь-якої з областей сучасних знань на декілька десятків чи навіть сотень значних тематичних блоків, ядреними елементами яких є базові, ключові поняття, ідеї або концепти. У конкретних текстах, які презентують певну сферу знань, такі базові, ключові поняття, ідеї або концепти репрезентуються за допомогою так званих ключових слів (термінів) або словосполучень. Виявляючи в текстах тієї чи іншої галузі знань такі ключові слова й описуючи їхній понятійний зміст, зважаючи на наявні між ними зв'язки, можна експлікувати концептуальну картину світу такої області знань, надаючи сукупності виявлених концептів і їх репрезентаторів (ключових слів) форму відповідного словника концептів (концептуарія).

Варто зауважити, що двома основними підходами в когнітивній лінгвістиці вважають *модулярний* і *холістичний* [1; 5]. У фокусі модулярного підходу перебувають система мовного знання та її компоненти: фонологія, морфологія, синтаксис і семантика, які сприймаються як збережений нашим мозком модуль. У межах модулярно орієнтованої когнітивної лінгвістики М. Бірвіш і Е. Ланг розробили двоступеневу теорію семантики, згідно з якою семантичний і концептуальний рівні репрезентації відмежовуються один від одного як два різних модулі когніції [1, с. 95]. Одиниці семантики прив'язані до лексичних одиниць і диктуються принципами системи мови. Концептуальна система постає незалежною від мови та презентує собою рамку для всієї сукупності досвіду людини.

У холістично орієнтованій лінгвістиці мова сприймається як явище, яке супроводжує когніцію. Завданням когнітивної лінгвістики в її холістичному розумінні є опис усієї сукупності універсальних принципів (концептуалізації, розпізнання зразків, категоризації), які рівною мірою лежать в основі всіх ментальних процесів [2, с. 3].

Концептуалізація є ключовим поняттям лінгвоконцептології та визначається як один із процесів пізнавальної діяльності людини, який полягає в адекватному осмисленні інформації, що до неї надходить. Концептуалізація певного фрагмента дійсності й отримання набутого досвіду людини відбувається на основі інформації з усіх доступних їй каналів, а це насамкінець веде до утворення сформованих уявлень про навколишній світ у вигляді концептів.

Отже, концептуалізація сприяє формуванню концептуальної системи, складниками якої є *концепти* – інформаційні структури свідомості, різносубстратні за способами формування та представлення знань про певні об'єкти та явища [1, с. 85]. Концептуалізація поряд із категоризацією є ключовим поняттям когнітивної лінгвістики, адже фіксація певного концепту за мовним знаком є базою формування семантичного простору мови [3, с. 303]. Збереження і трансляція концептосистеми відбувається переважно завдяки вербалізації концептів.

Культура, до якої занурений індивід, також опосередкує процеси концептуалізації, формуючи символічну мережу матеріального й духовного рівнів і визначаючи оцінки, норми, цінності, життєдіяльність людини в певному культурному й соціальному середовищі. На думку В. Манакіна, концепти «становлять частину когнітивної пам'яті слів, пов'язують смислові характеристики мовного знака із системою традицій і духовних цінностей народу» [6, с. 14]. Мовна й культурна ідентичність у процесах концептуалізації є визначальними і взаємно детермінованими. Концепт є «головним осередком культури в ментальному світі людини», тим, через посередництво чого людина входить до культури і впливає на неї [8, с. 42–43].

Варто також зауважити, що осмислення результатів колективної концептуалізації може призвести навіть до руйнування усталених у мові концептів. Д. Лихачов підкреслив: «У кожної людини є свій індивідуальний культурний досвід, запас знань і навичок, якими зумовлюється багатство значень слів і багатство концептів цих значень, а іноді, утім, їхня бідність, однозначність» [7, с. 280–287].

Індивідуальне може збагачувати або сприяти збідненню мови й культури, коригувати процеси колективної концептуалізації на тлі спільної концептуальної системи етносу відповідно до тенденцій зміни світу і головне – його усвідомлення. Це доводить здатність людини до впливу на розвиток мовної системи і є більш реалістичним і доведеним експериментально.

До того ж воно вкладається в принципи синергетичного підходу до мови, етносвідомості, свідомості індивіда як взаємно детермінованих підсистем цілісної й неврівноваженої екосистеми.

Концептуалізація є параметром самоорганізації таких підсистем і сприяє збереженню екосистеми конкретного етносу. Концептуалізація перебуває в тісному зв'язку з категоризацією як способом класифікаційної діяльності: перша спрямована на організацію у свідомості ідеальних структур і зв'язків між ними, друга – на інтеграцію таких структур в ієрархію класів за принципом руху від конкретного до загального й до більш загального, а також за принципом вибору найкращих зразків у категорійній мережі.

Результатом концептуалізації є формування концептуальної системи – системи концептів у свідомості людини або колективній свідомості етносу, що відтворює у вигляді структурованих й упорядкованих знань уявлення про світ, дійсність і результати внутрішнього рефлексивного досвіду. Концептуальна система є фіксатором інформації, яка надходить до неї в мовній і невербальній формі різними каналами: від органів чуття, у результаті осмислення, на підставі інтуїції, позасвідомих процесів або у функціональному континуумі взаємодії різних пізнавальних механізмів. Розгляд концептуальної системи в сучасній лінгвістиці залежить від обрання дослідниками одного із принципів модуляризму та холізму.

Експериментальні дослідження радянської нейролінгвістичної школи доводили автономність локалізації процесів мислення й вербалізації на різних ділянках кори головного мозку. Представники холізму, навпаки, висували гіпотезу про наявність у людській свідомості рівня, на якому зосереджується й інтегрується вся інформація, отримана різними способами (чуттєвим, мисленнєвим, інтуїтивним; вербальним і невербальним), що використовується в пізнавальних і мовленнєвих процесах.

Зважаючи на антиномію модуляризму й холізму, по-різному трактується співвідношення концептуальної системи й ментального лексикону, які або існують незалежно одне від одного, або другий розглядається як складник концептосистеми. Розрізняють концептосистему і семантичний простір, який є частиною першої й має мовне позначення. Звідси випливає наявна в науковій літературі типологія вербалізованих концептів (лексико-фразеологічних, лексичних, синтаксичних тощо) [9, с. 23–24].

Поряд із методами зіставного, контрастивного, компонентного та контекстуального аналізу особливо перспективною виявилась екстраполяція методів комунікативної лінгвістики на площину дослідження іміджу Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) в англomовному медіадискурсі. За допомогою конвєрсаційного аналізу, який зорієнтований на чинники переходу мовця від одного мовленнєвого ходу до іншого, нам вдалося розмежувати функції дискурсивних маркерів – метакомунікативну (фатичну), модальну й емоційно-експресивну. Крім того, ми виявили, що дискурсивні маркери виконують іміджеформуючу функцію в медіадискурсі.

У роботі застосовано комплексну методику дослідження з використанням аналізу й синтезу (для здійснення критичного огляду літератури, виявлення істотних характеристик досліджуваних явищ, дискурс-аналізу (для визначення особливостей соціального контексту функціонування іміджевого дискурсу та виявлення характеристик його комунікантів), жанрового аналізу, моделювання (для розроблення комунікативної моделі формування іміджу ООН), концептуального моделювання, кількісного аналізу, прагматичного аналізу (для визначення комунікативної інтенції, дискурсивних стратегій і тактик адресанта сучасного англomовного медіа-дискурсу), функціонально-стилістичного аналізу (для виявлення ролі лексичних, стилістичних і текстових елементів у реалізації дискурсивних стратегій і тактик створення іміджу) та дескриптивного аналізу (для виявлення й систематизації мовних одиниць різних рівнів та інтерпретації особливостей їхнього вживання) [9; 10; 11].

Література:

1. Селіванова О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики / О. Селіванова. – К., 1999. – 148 с.
2. Красных В. Основы психолінгвістики и теории коммуникации : [курс лекцій] / В. Красных. – М. : ИТДГК Гнозис, 2001. – 270 с.
3. Розеншток-Хюсси О. Речь и действительность / О. Розеншток-Хюсси ; пер. с англ. – М., 1994. – 213 с.
4. Лисиченко Л. Структура мовної картини світу / Л. Лисиченко // Мовознавство. – 2004. – № 5–6. – С. 43–46.
5. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) / О. Селіванова. – К.; Черкаси, 2004. – 276 с.
6. Попова Е. Культурно-языковые характеристики политического дискурса: на материале газетного интервью : автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Общее языкознание; социолінгвістика; психолінгвістика» / Е. Попова ; Волгоградский государственный педагогический университет. – Волгоград, 1995. – 36 с.
7. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: Антология / Дмитрий Сергеевич Лихачев; [под ред. В. П. Нерознака]. – М. : Academia, 1997. – С. 280–287.
8. Степанов Ю. Константы: словарь русской культуры. – М.: Академический проект, 2001. – с. 42–43.

9. Шугаєв А. В. Темпоральні дискурсивні маркери (на матеріалі англomовного медіа-дискурсу) / А. В. Шугаєв // Всеукраїнська науково-практична заочна конференція "Актуальні питання германістики та перекладознавства" (25 квітня 2017 р., м. Черкаси) / Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького – Черкаси, 2017. – С. 23–24.
10. Шугаєв А. В. Дискурсивні стратегії й тактики в конструюванні позитивного іміджу Організації Об'єднаних Націй / А. В. Шугаєв // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Перекладознавство та міжкультурна комунікація. – Херсон, 2016. – Вип. 6. – С. 107–111.
11. Шугаєв А. В. Роль номінативних одиниць і дискурсивних маркерів у формуванні іміджу ООН в англomовному медіа-дискурсі / А. В. Шугаєв // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Серія: Філологічні науки. – Житомир, 2016. Вип. 2 (84). – С. 141–145.

Анотація

А. ШУГАЄВ. ІМІДЖ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ КРІЗЬ ПРИЗМУ ДИСКУРСИВНО-КОГНІТИВНОГО АНАЛІЗУ

У статті розглянута теоретична і методологічна база дослідження іміджу Організації Об'єднаних Націй відповідно до дискурсивно-когнітивної парадигми лінгвістичних вчень. Особлива увага приділена аналізу понять «концептуалізація», «концептуальна система». Крім того, проілюстровані основні методологічні підходи щодо дослідження лінгвальних засобів формування іміджу Організації Об'єднаних Націй у медіа-дискурсі.

Ключові слова: концепт, концептуалізація, метод, ООН.

Анотация

А. ШУГАЕВ. ИМИДЖ ОРГАНИЗАЦИИ ОБЪЕДИНЁННЫХ НАЦИЙ СКВОЗЬ ПРИЗМУ ДИСКУРСИВНО-КОГНИТИВНОГО АНАЛИЗА

В статье рассматривается теоретическая и методологическая база исследования имиджа Организации Объединённых Наций в соответствии с дискурсивно-когнитивной парадигмой лингвистических учений. Особое внимание уделено анализу понятий «концептуализация», «концептуальная система». Кроме того, проиллюстрированы основные методологические подходы к исследованию лингвальных средств формирования имиджа Организации Объединённых Наций в медиа-дискурсе.

Ключевые слова: концепт, концептуализация, метод, ООН.

Summary

A. SHUHAIIEV. THE UN IMAGE WITHIN THE FRAMEWORK OF DISCURSIVE AND COGNITIVE ANALYSIS

The article deals with the theoretical and methodological ground of the UN image research in accordance with the discursive and cognitive paradigm of linguistic trends. A special attention is dedicated to the analysis of notions “conceptualization”, “conceptual system”. In addition, the article considers basic methodological research approaches in regard to the lingual means of the UN image formation in media-discourse.

Key words: concept, conceptualization, method, UN.

ПОЛІТИЧНЕ МОВЛЕННЯ В АСПЕКТІ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ)

Постановка наукової проблеми та її значення. У зв'язку з інтенсивним політичним життям у країнах світу об'єктом дослідження багатьох політологів, соціологів і лінгвістів стає політична комунікація. Особлива увага в межах лінгвістичних досліджень політичної комунікації зосереджена на визначенні специфічних рис мови політики.

Аналізу особливостей політичного мовлення присвятили свої розвідки українські мовознавці К. Карасьова, Т. Нагорська, І. Білюк, закордонні вчені А. Чудінов, М. Куїмова, а серед них і турецькі – Н. Беррін Аксой, Е. Дурукан, Е. Юксель, К. Ёюкмен та інші. Попри активне вивчення політичної комунікації вітчизняними й закордонними дослідниками, у вітчизняній тюркології ця тема позбавлена уваги науковців, що зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета дослідження полягає у виокремленні характерних рис турецького політичного мовлення. Для досягнення зазначеної мети передбачається виконання таких завдань, як визначення змісту понять «політична мова» і «політичне мовлення» й аналіз лексичних, граматичних і синтаксичних особливостей турецького політичного мовлення.

Виклад основного матеріалу. Тривалий час серед мовознавців точаться дискусії щодо визначення змісту й сутності політичної мови, адже важко виокремити знакову систему, що обслуговує виключно сферу політичної комунікації. Як результат, науковці найчастіше оперують термінами «політична мова» і «мова політики» [1].

Термін «політична мова» вживає В. Дем'янов, який зазначає, що «основна відмінність між політичною мовою і повсякденною пов'язана з лексикою, оскільки політична лексика – термінологічна» [2, с. 33]. Аналогічну думку висловлює турецька дослідниця політичної комунікації Н. Беррін Аксой: «Сутність політичної мови полягає у вживанні спеціальних термінів, що особливо часто трапляються в політичних гаслах, програмах, гімнах тощо» [3, с. 5]. А більш розгорнуте визначення пропонує А. Баранов: «Політична мова – це знакова система, що обслуговує сферу політичної комунікації задля досягнення суспільного консенсусу, ухвалення й обґрунтування політичних та соціально-політичних рішень <...>» [4, с. 108].

Зауважимо, що такі підходи ми вважаємо невиправданими, оскільки «мова – це система впорядкованих вербальних одиниць, організованих відповідним чином» [5, с. 23]. Політика використовує арсенал одиниць загальнонаціональної мови; і, як стверджує Н. Кондратенко, надання переваги певним лексичним одиницям чи синтаксичним конструкціям не дає підстав для виокремлення спеціальної семіотичної системи [5, с. 23]. Підтвердження цим словам знаходимо в дослідженні А. Чудінова, який теж рекомендує не тлумачити політичну мову як особливу систему одиниць, а вважати її «варіантом національної мови, спрямованим на сферу політики» [6, с. 32].

На нашу думку, для мови політики характерні певні стилістичні, лексичні, граматичні норми, але вони не виходять за межі норм національної мови. Не можна заперечувати той факт, що сферу політики обслуговує специфічний функціональний мовний варіант, але він не є окремою мовою. Тому слідом за Н. Кондратенко на позначення розглянутого явища ми пропонуємо вживати термін «політичне мовлення», що вказує на спосіб реалізації національної мови, а не на існування окремої системи вербальних знаків [5, с. 24].

Незважаючи на те, що політичне мовлення реалізує потенціал національної мови, йому притаманні власні специфічні риси, зокрема, лексичні: кліше, штампи, сталі вислови, жаргонізми, арготизми тощо; синтаксичні – прямий порядок слів, а також граматичні – вживання чіткого набору граматичних форм [7, с. 43]. Беручи до уваги напрям нашого дослідження, ми вважаємо доречним зосередитися на аналізі лексичних, синтаксичних і граматичних особливостей виключно турецького політичного мовлення.

Лексичні особливості турецького політичного мовлення детально вивчає Н. Беррін Аксой. Вона стверджує, що переважна більшість лексичних запозичень у сфері політичної комунікації – це слова англійського або французького походження. Н. Беррін Аксой додає, що такі слова, як *demokrasi* (укр. «демократія»), *hegemonya* (укр. «гегемонія»), *totaliter* (укр. «тоталітарний»), *kabine* (укр. «кабінет»), *konsey* (укр. «рада») вживаються в багатьох західних мовах, а деякі поняття, як-от *megaproje* (укр. «мегапроект»), *enflasyon* (укр. «інфляція»), *emperyalizm* (укр. «імперіалізм»), не мають власне турецьких відповідників [3, с. 13]. Дослідниця описує політичні жаргонізми й кліше (наприклад, *işçiyi enflasyona ezdirmek* – букв. «затиснути робітника в інфляцію»), а також говорить про активне вживання в політичному мовленні евфемізмів, аббревіатур, скорочень тощо [3, с. 15].

Стильові риси й мовні засоби турецького політичного мовлення вивчає інша турецька дослідниця Е. Дурукан, яка пише, що для досягнення впливу на адресата турецькі політики, зазвичай, прямо чи опосередковано вживають особисті займенники *biz* (укр. «ми») на позначення себе як мовця/автора промови, *siz* (укр. «ви») на позначення читачів/слухачів, *onlar* (укр. «вони») на позначення опозиційних партій [8, с. 33]. Наприклад: “*Bizim toplumuzun temel direğini oluşturan (siz) esnaf, sanatkar ve KOBİlerimiz, bugün (onların) finansman sorunu altında bunalmaktasınız*” – «(Ви) Наші ремісники, майстри, власники малого і середнього бізнесу – люди, які становлять основу нашого суспільства, стомилися від (їхніх) проблем із фінансуванням». У цьому реченні мовець, звертаючись до промисловців і бізнесменів, прямо не вживає займенник *siz* (укр. «ви»), проте він тут імпліцитно присутній. А із загального контексту промови стає зрозумілим, що проблеми з фінансуванням спричинені лідерами опозиційних партій, тому присвійний займенник *onların* (укр. «їхніх») також прямо не називається, але мається на увазі.

Крім того, Е. Дурукан говорить про національно-культурну специфіку деяких понять у політичних текстах і зауважує, що ті поняття, які мають цінність в одній культурі чи суспільстві, можуть інакше сприйматися в інших культурах [8, с. 33]. Дослідниця обґрунтовує свою думку на прикладі турецької та німецької мов: «Тоді як

турецьке слово *milliyetçilik* (укр. «націоналізм») індиферентне з погляду відтінків значень, німецьке *Nationalismus* (укр. «націоналізм») може мати негативні конотації у зв'язку з подіями гітлерівської епохи в Німеччині» [8, с. 34]. Результати дослідження Е. Дурукан вкотре засвідчують, що в політичній комунікації, незважаючи на її формальність, можна виявити поняття, що відбивають національні цінності та культуру суспільства.

Змістовну класифікацію лексики в політичному мовленні пропонує турецький науковець Е. Юксель [9, с. 75–82]:

1) фразеологізми: “*NATO ipleri kopardı. Büyük savaşa hazır olun*” – «НАТО розірвав останню нитку (розірвав стосунки). Готуйтеся до великої війни»;

2) аббревіатури: “*G-20 Zirvesi'nde görüşen Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile ABD Başkanı Obama'nın arasında Münbiç üzerine kritik bir diyalog geçti*” – «Між президентом США Бараком Обамою і президентом Реджепом Тайном Ердоганом, які зустрілися на саміті G-20 («Великої двадцятки»), відбувся важливий діалог стосовно ситуації в м. Манбідж»;

3) порівняння, уподібнення: “*CHP milletvekilleri ancak gece karanlıkta yaşayabilen yarasaya benziyorlar*” – «Депутати Республіканської народної партії схожі на кажанів, які можуть жити лише вночі в темряві»;

4) назви кольорів і відтінків: “*AKP'ye “karanlık yönetim” diyen Deniz Baykal Erdoğan'a şöyle seslendi: “Dönde şu CHP kadrolarına bak”*” – «Деніз Байкал, який назвав Партію справедливості та розвитку «темною владою», вигукнув до Ердогана: «Повернись і подивись на склад Республіканської народної партії»»;

5) спортивна лексика: “*CHP bizi kemertilmeden vuruyor*” – «Республіканська народна партія б'є нас нижче пояса»;

6) заклики, лозунги: “*Her şey bizimle iyi olacak! Herşey Türkiye için!*” – «З нами все стане краще! Усе заради Туреччини!»; “*Anavatan'a evet! Çünkü bu hepimizin geleceği!*” – «Скажімо «так» вітчизні! Бо вона – наше майбутнє!»;

7) риторичні питання: “*Ben emeklilere ne diyorum biliyor musunuz? Kıdemli vatandaş diyorum*” – «Знаєте, як я називаю пенсіонерів? Я називаю їх громадянами зі стажем».

Серед риторичних прийомів, до яких удаються політики у своїх промовах, турецька дослідниця Е. Дурукан виокремлює [8, с. 145–149]:

1) короткі речення, що сприяють кращому сприйняттю та розумінню адресатами інформації: “*<...> Çaresiz değiliz. Bu büyük potansiyeli mutlaka harekete geçirmeliyiz. Partimizin siyaset sahnesindeki varlık nedeni budur*” – «<...> У нас є вихід. Ми неодмінно повинні використати цей великий потенціал. Саме для цього наша партія діє на політичній арені»;

2) емотивність і експресивність висловлень, що досягаються шляхом використання:

а) анафори (тур. “öyneleme”) – повторення мовцем або автором тих самих слів на початку кількох суміжних речень: “*<...> Türkiye'nin sorunları çözümsüz değildir. Çünkü Türkiye'nin zengin yer altı ve yer üstü doğal kaynakları vardır. Türkiye, geniş ve dinamik bir nüfusa sahiptir. Türkiye, çok zengin bir tarihe ve kültürel mirasa sahiptir <...>*” – «Проблеми Туреччини не є невіршуваними. Адже Туреччина має багаті підземні і наземні природні ресурси. Туреччина має молоде і динамічне населення. Туреччина має дуже багату історію та культурну спадщину <...>»;

б) антитеза (тур. “karşıtlık”) – протиставлення мовцем або автором двох ідей: “*İstikrar zor kazanılır, kolay kaybedilir*” – «Важко досягти стабільності, але легко втратити»;

в) хіазма (тур. “çarğazlama”) – зворотне (хрестоподібне) розташування послідовності елементів двох однорідних словосполучень: “*Ülken insanın için ne yapabileceğini sorma; senin ülken için ne yapabileceğini sor*” – «Не питай, що для тебе може зробити твоя країна; спитай себе, що ти можеш зробити для своєї країни»;

г) метафори (тур. “eğretileme”, “mecaz”): “*N eyazık ki koyu bir güvensizlik dalgası ülkemizin üstüne çöreklenmiştir*” – «На жаль, над нашою країною нависла темна хвиля недовіри».

Грамагичні особливості турецького політичного мовлення аналізує К. Гьокмен, результати дослідження якого показали, що найчастіше турецькі політики вживають такі часові форми і способи дієслів [10, с. 209–210]:

1) неозначена форма, інфінітив (тур. “mastar kipi”): “*Hedefimiz 80 milyonun gönlünü kazanmak*” – «Наша мета – завоювати серця восьмидесяти мільйонів»;

2) минулий категоричний час (тур. “belirli geçmiş zaman”): “*Yüzyıl önce bu toprakları işgal ettiler, ama bizora dantekbirdevlet, tekbir millet olarak doğduk*” – «Сто років тому вони вдерлися на ці землі, але ми народилися єдиною державою, єдиним народом»;

3) теперішній тривалий час (тур. “şimdiki zaman”): “*Biz Türkiye'n indiriliş ve toparlanmasına Evet diyoruz*” – «Ми кажемо «так» відродженню і відновленню Туреччини»;

4) майбутній категоричний час (тур. “gelecek zaman”): “*Ülkem ve milletimne zama nhuzur ve asayişe kavuşacak?*” – «Коли моя країна і мій народ житимуть у мирі та безпеці?»;

5) теперішній-майбутній час (тур. “geniş zaman”): “*Biz dost ve müttefik kaybetmek istemeyiz*” – «Ми не хочемо втратити друзів і союзників»;

6) спосіб повинності (тур. “gereklilik kipi”): “*Başka seçeneğimiz yok, devleti güçlü yapmalıyız*” – «У нас немає іншого вибору, ми повинні зробити країну сильною»;

7) наказовий спосіб (тур. “emir kipi”): “*Kürt kökenli kardeşlerim, siz bu necip milletin eşit ve onurlu birmensubü olduğunuz için unuttuğunuz*” – «Мої брати курди, нізащо не забувайте, що ви – рівноправні і гідні представники цього знатного народу»;

8) умовний спосіб (тур. “koşulkipi”): “*Eğeri ki yıl içerisinde Suriye'yi kurtarmazsa mi stifa edeceğim*” – «Якщо впродовж двох років я не врятую Сирію, я подам у відставку».

Стосовно синтаксичної будови турецьких політичних текстів Г. Четін пише, що в них часто використовуються безособові речення (наприклад, *Başkanlık sistemi değerlendirilmeli – президентська система повинна бути оцінена замість Başkanlık sistemi ni değerlendirmeliyiz – ми повинні оцінити президентську систему*) [11]. Варто також додати, що безособові речення характерні, переважно, для таких текстів, як програми політичних партій, політичні договори, угоди й інші офіційні документи. Проте в політичних промовах, дебатах, переговорах, тобто в умовах усної діалогічної комунікації, політики часто звертаються безпосередньо до виборців чи інших політиків, а тому

безособових речень у таких текстах – менше (“*Kıymetli misafirler, sizleri <...> selamlıyorum*” – «Дорогі гості, вітаю вас <...>»; “*Sizlere çok açık söylüyorum*” – «Я відверто кажу вам»; “*Siz harekete geçin*” – «Переходьте до дій» тощо).

Проаналізувавши тексти промов Атаюрка, турецька дослідниця М. Бьорекчі зазначає, що президент рідко порушував порядок слів у реченні, звичний для турецького синтаксису, згідно з яким означення стоїть перед означуваним, підмет – на початку, а присудок – у кінці речення [12, с. 368]: “*Cumhuri ye thükümeti, uluslararası alan da güvenlik anlaşmalarının imzalanması için özel bir çaba göstermektedir*” – «Уряд Республіки докладає значних зусиль для ухвалення договорів про гарантування безпеки на міжнародній арені». Ми вважаємо, що ідея М. Бьорекчі релевантна не лише щодо мовлення Атаюрка, а й інших політичних діячів Туреччини. Зважаючи на те, що політичному мовленню властиві такі ознаки, як клішованість, формальність, чіткість і грамотність, турецькі політики будують свої промови, дотримуючись традиційного порядку слів у реченнях. Водночас М. Бьорекчі зауважує, що в мовленні політиків можуть траплятися й інверсії для підсилення емоційності висловлювання [12, с. 368]. Найчастіше політики вдаються до інверсій у менш офіційних виступах, як-от: інтерв’ю, бесіди з виборцями, однопартійцями тощо (“*Boş laflar bunlar. Rejim değişikliği değil hükümet sistemi bu*” – «Це – пусті слова. Це – не зміна режиму, а система правління»).

Висновки. Проаналізований фактичний матеріал дає всі підстави стверджувати, що турецьке політичне мовлення як спосіб реалізації потенціалу національної мови характеризується цілою низкою специфічних особливостей лексики, граматики і синтаксису. Водночас, попри численні дослідження характерних рис граматики і синтаксису політичних текстів, найбільш актуальними серед мовознавців залишаються дослідження лексики, зокрема й стилістичних фігур. **Перспективи майбутніх розвідок** полягають у подальшому аналізі ознак турецьких політичних текстів.

Література:

1. Шейгал Е. Семиотика политического дискурса : дисс. ... д. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык», 10.02.19 «Общее языкознание; социолінгвістика; психолінгвістика» / Е. Шейгал ; Волгоградский государственный педагогический университет. – Волгоград, 2000. – 440 с.
2. Демьянков В. Политический дискурс как предмет политологической филологии / В. Демьянков // Политическая наука. Политический дискурс : История и современные исследования. – 2002. – № 3. – С. 32–43.
3. Aksoy Berrin N. Siyaset Dilive Çevirişi / N. Berrin Aksoy // Edebiyat Fakültesi Dergisi. – Ankara, 2002. – № 11. – 1–10 ss.
4. Баранов А. Политический дискурс : прощание с ритуалом / А. Баранов // Человек. – 1997. – № 6. – С. 108–118.
5. Кондратенко Н. Український політичний дискурс. Текстуалізація реальності / Н. Кондратенко. – Одеса : Чорномор’я, 2007. – 156 с.
6. Чудинов А. Политическая лингвистика / А. Чудинов. – М. : Наука ; Флинта, 2008. – 255 с.
7. Стрій Л. Ритуальні жанри українського політичного дискурсу : структурно-семантичний і лінгвопрагматичний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. Стрій ; Одеський національний університет імені І.І. Мечникова. – Одеса, 2015. – 190 с.
8. Durukan E. Politik dil kullanımı ve çeviri / E. Durukan. – Mersin, 2003. – 131 s.
9. Yüksel E. Siyasal iletişimde “güzel adlandırma” kullanımı / E. Yüksel // Uluslararası IV. Dil, Yazın ve Deyişbilim Sempozyumu Bildirileri, Çanakkale, 17–19 Haziran, 2005. – Çanakkale, 2005. – 63–84 ss.
10. Gökmen K. Türk Siyasetinde Politik Dil Kullanımı : Binali Yıldırım, Kemal Kılıçdaroğlu ve Devlet Bahçeli’nin ; 7 Ağustos 2016 “Demokrasi ve Şehitler Mitingi” Söylemlerinin İçerik Analizi / K. Gökmen // Yüzcüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. – Van, 2016. – № 12. – 184–213 ss.
11. Çetin G. George Orwell – Politika ve İngiliz Dili (1946 p.) / G. Çetin [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://tr.linkedin.com/pulse/george-orwell-politika-ve-ingiliz-dili-1946-gulcin-cetin-som>.
12. Börekeçi M. Atatürk’ün Nutuk’unda Söz Dizimi ve Üslup Özellikleri / M. Börekeçi. – Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2008. – № 15. – 353–375 ss.

Анотація

О. ШУЛЬКЕВИЧ. ПОЛІТИЧНЕ МОВЛЕННЯ В АСПЕКТІ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ)

У статті розкрито зміст понять «політична мова» і «політичне мовлення». Ключова увага зосереджена на виокремленні лексичних, граматичних і синтаксичних особливостей турецького політичного мовлення.

Ключові слова: політична комунікація, політична мова, політичне мовлення, турецька мова.

Анотация

Е. ШУЛЬКЕВИЧ. ПОЛИТИЧЕСКАЯ РЕЧЬ В АСПЕКТЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КОММУНИКАЦИИ (НА МАТЕРИАЛЕ ТУРЕЦКОГО ЯЗЫКА)

В статье раскрыто содержание понятий «политический язык» и «политическая речь». Ключевое внимание сосредоточено на выделении лексических, грамматических и синтаксических особенностей турецкой политической речи.

Ключевые слова: политическая коммуникация, политический язык, политическая речь, турецкий язык.

Summary

O. SHULKEVYCH. POLITICAL SPEECH IN THE CONTEXT OF POLITICAL COMMUNICATION (BASED ON THE TURKISH LANGUAGE)

The article describes the meaning of the concepts of “political language” and “political speech”. Special attention is paid to the distinction between lexical, grammatical, and syntactic features of the Turkish political speech.

Key words: political communication, political language, political speech, Turkish language.

6. Теорія літератури

6. Теория литературы

6. Theory of Literature

кандидат філологічних наук
доцент кафедри міжнародних
відносин
Національного університету
«Острозька академія»

ФЕМІНІСТИЧНІ АСПЕКТИ КАТЕГОРІЇ «ІНШОГО»: «ДРУГА СТАТЬ»

Категорія «Іншого» є стрижневою для дискурсів, які розгортаються в межах літературознавчого фемінізму, головно його французького відгалуження. Категорію «Іншого», яка, за словами С. де Бовуар, «така ж споконвічна, як і сама свідомість» [1, с. 27], у феміністичних студіях розглядають стосовно жінки як «другої статі» (С. де Бовуар) та підвладної чоловікові. Мета статті – проаналізувати феміністичні аспекти категорії «Іншого».

Апологети фемінізму зазначають, що в диспозиції чоловік / жінка остання упродовж віків залишалася «вічним додатком, доповненням, фоном, однак ніколи не головною дійовою особою, чи то як автор, чи як герой, чи як читач» [2, с. 612]. На їхню думку, якщо суспільство й надалі буде патріархальним, то жіноча половина жителів завжди буде підпорядкованою: «Чоловіки будуть домінувати над жінками, старші чоловіки будуть домінувати над молодшими» [3, с. 25].

Отже, у феміністичному дискурсі, передусім, французькому, на передній план виходять поняття тілесності та тіла, які водночас є одними із центральних концептів соціально-філософського дискурсу ХХ – ХХІ ст. Термінологічна розвідка стосовно розмежування понять «тіло» і «тілесність» є ключовим завданням для Е. Гусерля, Ж. П. Сартра, М. Мерло-Понті, А. Шюца, М. Фуко, Ж. Дельоза й інших науковців.

Беручи до уваги багатогранність термінів «тілесність» і «тіло», у нашому дослідженні ми опираємося на концепцію української дослідниці Н. Медведєвої, яка визначає тілесність як «субстрат людської життєдіяльності, що являє собою багатомірне утворення, яке існує в трьох вимірах: біологічне (природне) тіло, внутрішня тілесність (сукупність тілесних відчуттів людини, почуття «Я»), зовнішня тілесність (тіло як засіб самовираження та інтеграції в суспільство), і конструюється на їхньому перетині» [4, с. 9]. Також нам імпонує визначення О. Золотухіної-Аболіної: «Якщо тіло – це організм, плоть, обмежена шкіряним покривом, то тілесність включає також одяг, макіяж, зачіску, аксесуари, м'язову розвинутість і багато іншого» [5, с. 85].

Французький феміністичний дискурс сьогодення базується на концепціях С. де Бовуар, сформованих під впливом філософії екзистенціалізму Ж. П. Сартра, та поглядах Ю. Крістевої, Л. Ірігаре, Е. Сіксу і С. Кофман, які виникли і розвинулися в межах постструктуралістської та психоаналітичної думки 70-х рр. ХХ ст.

Предтеча ліберального фемінізму С. де Бовуар у праці «Друга стаття» відштовхується від антифеміністичних положень психоаналітичної теорії З. Фрейда, за якими жінка трактувалась як недосконала кастрована істота, позбавлена власної сексуальності. С. де Бовуар порушує ключове для феміністичної критики питання: «Як жінка стала підвладною *іншою*?». У пошуках відповіді вона аналізує позицію жінки за різних епох і цивілізацій і доходить висновку: підпорядкування жінки в патріархальному суспільстві здійснюється за тим самим принципом, що й колонізація Сходу Заходом – через створення характерних образів і міфів, простором для реалізації яких стає, насамперед, художня література. Аналогічне твердження висловила у своїй праці «Сексуальна політика» (1970 р.) і американський критик К. Міллет. Отже, за словами дослідниць, саме в такий нарративний спосіб чоловіки визначають і нав'язують жінці суспільну функцію підпорядкування.

Ю. Крістева, чільна постать сучасної літературознавчої думки, також наголошує на очевидності заміщення в літературних текстах позитивного негативним, тому що жіночий образ пройшов шлях від обоження до «експліцитного заперечення»: «У ХVІ ст. жінку було цілком усунено з дискурсу», а згодом вона «постає як втілення зла та відьмацьких сил». Ця матриця амбівалентності, на думку критика, лежить в основі жанру роману [6, с. 547].

С. Павличко зазначає: «Проблема полягає в тому, що коли рівність і декларується, як, наприклад, у нас [в Україні – *І. Т.*], чи навіть функціонує, як у більшості країн Заходу, залишаються певні моделі поведінки та психології, які несуть на собі печать патріархального розподілу ролей і патріархальної субординації. Ці моделі часто підтримуються і відтворюються в літературі й загалом у культурі, до того ж різних рівнів, як в елітарній, так і в масовій. А саме останнє формує і живить масову психологію». Адже літературний твір не лише відображає патріархальні цінності, але й подекуди трактує жінку «винятково в ролі сексуального об'єкта» [7, с. 21].

Жінка, за С. де Бовуар, хоча є, «як і кожна людська істота, вільною особистістю», проте «опиняється у світі, де чоловік накидає їй роль Іншої». «Її [жінку – *І. Т.*] намагаються перетворити на річ, спрямувати до іманентності, оскільки її трансцендентальність постійно живила б у ній усвідомлення своєї достатності і суверенності. Драма жінки – саме в цьому конфлікті між настійним прагненням будь-якого суб'єкта утвердити свою достатність і її становищем, яке перетворює жінку на підлеглий об'єкт» [1, с. 42].

Врешті решт, сутність полеміки С. де Бовуар зводиться до такого концептуального твердження: «Чоловіки завжди тримали долю жінки у своїх руках, вирішуючи її залежно від власних інтересів» [1, с. 134]. Наприклад, впродовж століть згода дівчини на заміжжя чи розлучення взагалі не була потрібна, адже «все залежало від чоловікових примх – він мав право на її життя й смерть, поведився з нею, як зі служницею» [1, с. 97]. Оскільки чоловіки, своєю чергою, керувалися амбіціями, потребами та страхами, то навіть шанували богиню-мати, бо їх лякала

Природа [1, с. 134]. Идеолог зазначає, що законодавство завжди «захищало» жінку, хоча й виключно як власність чоловіка і як матір його дітей [1, с. 97]. Отже, друга провідна теза фемінізму така: основна функція жінки в суспільстві завжди зводилась лише до позиції матері.

С. де Бовуар розглядає зміну значення материнства залежно від політики держави. Вона вирізняє материнство як тягар, який може бути обтяжливим, якщо жінці доводиться багато разів народжувати і якщо вона повинна годувати й виховувати дітей без необхідної підтримки, та материнство як насолоду, коли жінка регулює народжуванисть, а суспільство допомагає їй під час вагітності [1, с. 65].

Дослідниця К. Міллет зазначає, що відповідно до ролей статей побут і догляд за дітьми лягає на плечі жінки, тоді як усі досягнення й амбіції є цариною чоловіків, отже, обмежена роль жінки «ув'язнює її на рівні біологічного досвіду» [3, с. 26]. Сучасне ж суспільство, за С. де Бовуар, є надією для жіноцтва взяти під контроль власне життя, адже жінці пропонують брати участь у виробництві й шляхом планування вагітності звільнитися від рабства дітонародження [1, с. 124], що й свідчить про певну еволюцію. Однак поодинокі зміни ще не є свідченням масового перевтілення. Тому, «щоб змінити обличчя світу, треба спочатку ґрунтовно закоренитися в ньому, але ґрунтовно закорінені в суспільство лише зневолені жінки» [1, с. 137]. Інші – поодинокі жінки, які «позначені провидінням» і виявляються не менш здібними, ніж чоловіки, за словами С. де Бовуар, сприймаються як «монстри: марнославна кар'єристка, героїня» [1, с. 137]. С. Павличко зазначає, що чоловіки створюють культ матері, аби зменшити конкуренцію з жінками в традиційно чоловічих сферах [7, с. 63].

Ю. Крістева (як і С. де Бовуар) також наголошує, що сьогодні існують різноманітні можливості для того, аби регулювати питання дітонародження, як от за допомогою протизаплідних засобів. Проте, зауважує вона, популярність генних маніпуляцій, штучне запліднення та клонування свідчать: «більшість жінок прагнуть материнства» [8]. У наш час, на думку Ю. Крістевої, не ведеться дискусія про суть материнства, хоча воно і залишається «чи не єдиним інститутом, який ще є святим». Сучасне суспільство «не бачить материнської сексуальності, сприймає материнство як корисну функцію». Таке ставлення до материнства і спровокувало феміністичний рух, який, передусім, озвучував «протест проти змалювання материнства як норми». Дослідниця визнає, що різниця між жінкою матір'ю та жінкою-коханкою існує, проте жінка мати всупереч суспільній позиції, за словами Ю. Крістевої, не позбавлена сексуальності. Крім того, мати передає культуру від покоління до покоління. Якби вдалося пояснити суть материнського покликання, підсумовує психоаналітик, то «це було б великим внеском у нові основи гуманізму» [9].

Ю. Крістева дотримується позиції, що чоловік і жінка по своїй суті є непримиренними «істотами конфлікту». Саме конфлікт, за словами дослідниці, характеризує людей і приносить їм задоволення [8]. До певної міри фемінізм і виник з такого конфлікту, з революції, в якій рушійною силою є не пролетаріат чи буржуазія, а жінки, котрі прагнуть свободи. Свободу (бунт) особистості Ю. Крістева вбачає не в подоланні кордонів і бар'єрів, а в усвідомленні «необхідності постійного оновлення» та розвитку, у створенні власного «психічного простору» як віддзеркалення врівноваженості та духовної свободи особистості. Дослідниця закликає індивіда протистояти своїй групі, адже лише завдяки одиничному й індивідуальному будь-який рух зможе набути повноти змісту. Вона підтримує рівність між чоловіками і жінками на універсальному рівні, адже це є запорукою «універсальної нації». Оскільки «ставлення жінки до закону, влади, до заборони інше, ніж у чоловіків» і походить від «ставлення до свого тіла, до чутливості та зачаття», то жінка збагатить поняття універсального «витонченістю жіночого сприйняття» [8]. Суголосно з Ю. Крістевою стверджує С. Павличко: «Суспільство, яке дає жінкам рівні права з чоловіками в усіх сферах життя, демонструє рівень своєї цивілізованості й культури» [7, с. 21].

На відміну від С. де Бовуар, К. Міллет і Ю. Крістевої, які аналізують тіло, насамперед, у ключі материнства, теоретики третьої хвилі феміністичного руху відстоюють кардинально протилежні позиції та розглядають концепт із позиції ринку розваг та сфери бізнесу. Зокрема, А. Дворкін, К. Мак-Кіннон, Р. Морган, Д. Рассел, Е. Шворцер та ін. активно виступають проти порнографії та проституції як «сексуальної колонізації жіночих тіл» [10, с. 203], адже вважають їх принизливими заняттями і зараховують їх до насильства, яке чоловіки застосовують не лише у фізичному, психологічному й сексуальному плані, але й яке викликане економічним становищем жінки. Вони намагаються розвінчати патріархальний міф, що «повіями народжуються» [10, с. 204]. Отже, першочергова мета радикального фемінізму, як слушно зауважує С. Павличко, полягає в тому, щоби «викрити порнографію як механізм домінування чоловіка» [7, с. 163].

Натомість К. Акер, С. Брайт, А. Керол, Б. Додсон, Н. Хартлі, Б. Ховард та ін. обстоюють право жінки обирати порнографію і проституцію за професії, які можуть бути економічно прибутковими. Постулат «Тіло жінки – право жінки» [11] вони тлумачать не як право жінки на аборт і заплановану вагітність, а як можливість самостійно обирати, що робити із власним тілом.

У межах феміністичної критики дискурс «Іншого» дає можливість проаналізувати функцію жінки в патріархальному суспільстві, яке обмежує її на політичному, юридичному, економічному і психологічному рівнях. Оскільки всі антижіночі міфи, проти яких виступають ідеологи фемінізму, сформовано письменниками чоловіками, єдиним способом розвінчання цих міфів є створення жіночих текстів. Активна їхня поява особливо означає період другої половини ХХ ст.: М. Персі, С. Мак-Кі Чарнас, Е. Вокер, У. Ле Гуїн, М. Лоуренс, М. Етвуд та ін. Прикметною рисою такої літератури, написаної головно в жанрі художньої автобіографії та літературної дистопії, стає викривальний дискурс «Іншого» як жіночого, підпорядкованого і підконтрольного.

Література:

1. Бовуар де С. Друга стать : в 2-х т. / С. де Бовуар. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – 390 с.
2. Павличко С. Теорія літератури / С. Павличко. – К. : Основи, 2009. – 679 с.
3. Millet K. Sexual Politics / Millet K. – Urbana and Chicago : University of Illinois Press, 2000. – 397 p.
4. Медведева Н. Проблема співвідношення тілесності та соціальності в людині і суспільстві : автореф. дис. ... канд. філософ. Наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Н. Медведева ; Ін-т філос. ім. Г.С. Сковороди НАН України. – К., 2005. – 18 с.
5. Золотухина-Аболина Е. Философская антропология : [учеб. пособие] / Е. Золотухина-Аболина. – М. : ИКЦ «МарТ», 2006. – 240 с.
6. Кристева Ю. Текст романа / Ю. Кристева ; перевод Б. Нарумова // Избранное : Разрушение поэтики. – М. : РОССПЭН, 2004. – С. 395–581.
7. Павличко С. Фемінізм / С. Павличко. – К. : ОСНОВИ, 2002. – 322 с.
8. Кристева Ю. Изоляция, идентичность, опасность, культура / Ю. Кристева // Вестник Европы. – 2005. – № 15. – С. 227–241 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/vestnik/2005/15/kri26.html>.
9. Кристева Ю. Матери владеют ключом к свободе / Ю. Кристева // Psychologies, 2011. – № 66 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.psychologies.ru/people/Guest/article/julia-kristeva-materi-vladyut-klu4em-ksvobode/3>.
10. Dworkin A. Pornography : Men Possessing Women / A. Dworkin. – NY : Dutton, 1989. – 300 p.
11. Gordon L. Woman's body, woman's right : birth control in America / L. Gordon. – Penguin Books, 1990. – 570 p.

Анотація

I. ТИМЕЙЧУК. ФЕМІНІСТИЧНІ АСПЕКТИ КАТЕГОРІЇ «ІНШОГО»: «ДРУГА СТАТЬ»

У статті розглянуто категорію «Іншого», яка є стрижневою для дискурсів, що розгортаються в межах літературознавчого фемінізму, головно його французького відгалуження. Визначено, що категорію «Іншого» у феміністичних студіях розглядають стосовно жінки як «другої статі» (С. де Бовуар) та підвладної чоловікові. Автор статті зауважує, що, згідно з апологетами фемінізму, у диспозиції чоловік / жінка остання упродовж віків залишалася другорядною. У межах феміністичної критики дискурс «Іншого» дає можливість проаналізувати функцію жінки в патріархальному суспільстві, яке обмежує її на політичному, юридичному, економічному і психологічному рівнях.

Ключові слова: категорія, Інший, дискурс, феміністична критика, «друга стать».

Аннотация

II. ТИМЕЙЧУК. ФЕМИНИСТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ «ДРУГОГО»: «ВТОРОЙ ПОЛ»

В статье рассмотрена категория «Другого», которая является главной для дискурсов, раскрывающихся в рамках литературоведческого феминизма, главным образом его французского ответвления. В статье определено, что категорию «Другого» в феминистских исследованиях рассматривают по отношению к женщине как «второму полу» (С. де Бовуар) и подвластной мужчине. Автор статьи отмечает, что, в соответствии с апологетами феминизма, в диспозиции мужчина / женщина последняя на протяжении веков оставалась второстепенной. В рамках феминистской критики дискурс «Другого» позволяет проанализировать функцию женщины в патриархальном обществе, которое ограничивает ее в политическом, юридическом, экономическом и психологическом уровнях.

Ключевые слова: категория, Другой, дискурс, феминистская критика, «второй пол».

Summary

I. TYMEICHUK. FEMINIST ASPECTS OF THE “OTHER”: “THE SECOND SEX”

The article deals with the category of the “Other” which is basic for the discourses that are unfolding within the framework of literary feminism, mainly of its French branch. The article states that the category of the “Other” in feminist studies considers a woman as “the second sex” (S. de Beauvoir) and subjugated by a male. The author notes that according to the apologists of feminism, in the disposition of a man and a woman, the latter for many centuries remained a minor. Within the feminist critique, the discourse of the “Other” provides an opportunity to analyze the role of women in the patriarchal society, which limits the women's role in political, legal, economic and psychological spheres.

Key words: category, Other, discourse, feminist literary criticism, “second sex”.

7. Порівняльне літературознавство

7. Сравнительное литературоведение

7. Comparative literary criticism

*Dr., o. Univ.-Doz.
Nationale W. Stefanyk-
Vorkarpatenuniversität*

*Dr., o. Univ.-Doz.
Iwano-Frankiwsker Nationale
Medizinische Universität*

TYOLOGISCHE BESONDERHEITEN DES UKRAINISCHEN UND AMERIKANISCHEN NATURALISMUS

Historiker und Theoretiker der Literatur sind schon lange auf der Suche nach der Antwort auf eine der „ewigen“ Fragen der Literaturwissenschaft: liegen gewisse objektive Gesetzmäßigkeiten dem literarischen Prozess zu Grunde? Oder sind alle Änderungen in der Literatur zufällig, was zumindest einige Literaturwissenschaftler, Modernisten und Postmodernisten, zu behaupten pflegen. Der literarische Prozess stellt unseres Erachtens nicht die chaotischen Bewegungen von „Elementarteilchen“ (von Themen, Ideen, Motiven, Genres, Richtungen, Strömungen, Stilen, Mitteln der künstlerischen Darstellung) dar, sondern eine gewisse gesetzmäßige Tendenz, die die strukturellen Wechselbeziehungen zwischen diesen Monaden regeln und diese Bewegungen in eine Richtung unter dem Einfluss einiger objektiven Faktoren leiten kann.

Das Vorhandensein (oder das Fehlen) von inhärenten Gesetzmäßigkeiten, auf deren Grundlage sich die Weltliteratur entwickelt, soll mittels der vergleichenden Analyse von geografisch (aber nicht kulturell!) fernliegenden Ländern wie Ukraine und USA aufgeklärt werden. Wir beschränken unser Forschungsobjekt nur auf eine literarische Richtung – Naturalismus.

Naturalismus spielte eine große Rolle im Transformierungsprozess sowohl der ukrainischen, als auch der amerikanischen Literatur Ende des 19. Jahrhunderts. In Frankreich, England und Russland war er eine logische Folge des langen Entwicklungsprozesses der realistischen Richtung, „er kam einesteils in die Literatur auf evolutionäre Weise in Folge einiger Ausführlichkeit des ideenästhetischen Programms des Realismus und andernteils in Folge der Verabsolutierung gewisser konzeptuellen Bestimmungen dieses Programms“ [4, S. 45], „er war die äußerste Realisierungsstufe der dem Realismus des 19. Jahrhunderts eigenen Prinzipien“ [6, S. 5]. In den Ländern wie Italien, Deutschland, Polen, die Ukraine und die USA hatte er eine andere Funktion. Entwicklung des naturalistischen Prozesses spielte eine bedeutende Rolle bei der Entstehung des Realismus. D. Nalywajkos Meinung nach hat „Naturalismus die vom Realismus zu seiner Zeit nicht realisierte Funktionen und Aufgaben übernommen, vor allem – frontalen Aufruf an die Gegenwart, ihr analytisches Erkennen und ihre Widerspiegelung. Zugleich kennzeichnete der Naturalismus in diesen Literaturen eine tiefe Wendung und einen Übergang in eine andere Eigenschaft“ [13, S. 122-123]. T. Motyljowa ist der Meinung, dass „ausgerechnet Naturalisten der realistischen Wahrheit in der Literatur den Weg bahnten, indem sie mit Beharrlichkeit die Trägheit des Patriarchats, der Süße, der Verzierung, der provinziellen Kleinlichkeit überwandten“ [12, S. 143-144].

In diesem Zusammenhang entsteht das Problem der Identifizierung von Schaffensmethoden der Schriftsteller im Kontext der Poetik der literarischen Richtung. In der ukrainischen Literatur tauchen zusätzliche Schwierigkeiten auf, weil Interpretationsweise von ideenthematischen und Stilcharakteristiken der naturalistischen Literatur in der nahen Vergangenheit im Rahmen nur des ideologischen und nicht ästhetischen Wirklichkeitsmodus existierte; in den USA, weil sich nur wenige amerikanische Schriftsteller als Naturalisten kundgaben. Die meisten Kritiker glauben, dass die ersten amerikanischen Schriftsteller, die den naturalistischen Stil übernommen haben, Hamlin Garland, Frank Norris und Stephen Crane waren. In der ukrainischen Literatur wurden die künstlerischen Grundsätze des Naturalismus am vollständigsten im Schaffen von I. Franko, M. Jazkiw, W. Wynnytschenko wiederspiegelt.

Unser Artikel bezweckt es die allgemeinen Gesetzmäßigkeiten der Entwicklung der naturalistischen Richtung im Rahmen des zwischenliterarischen Prozesses Ende des 19. Jahrhunderts – Anfang des 20. Jahrhunderts festzulegen. Im Rahmen dieses wissenschaftlichen Aufsatzes haben wir vor, Analogien und Unterschiede in der Entstehung und Entwicklung von naturalistischen Tendenzen im Schaffen der ukrainischen und amerikanischen Schriftsteller zu skizzieren und ihre tyologischen Entsprechungen aufzudecken.

Wenn man die Genesis der naturalistischen Methode in den Literaturen der zu vergleichenden Länder untersucht, sind ähnliche unvoreingenommene Voraussetzungen zu berücksichtigen, die die Wahl dieser Richtung von ukrainischen Schriftstellern bedingt haben. R. Holod meint, dass „Naturalismus auf dem ukrainischen Boden nie Wurzeln schlagen würde, wenn es keine günstigen klimatischen Bedingungen dazu gäbe. Manche ukrainischen Schriftsteller vor Franko benutzten Verfahren und Mittel der künstlerischen Darstellung, die später Bestandteile der naturalistischen Poetik wurden [4, S. 47]. A. Wolkow und M. Nefjodow zählen zu diesen Autoren Je. Hrebinka, T. Schewtschenko, M. Wowtschok, P. Myrnyj, I. Netschuj-Lewyzkyj [1, S. 361]. Nach Auffassung von W. Powashna waren in unterschiedlichem Maße Nachfolger und sogar Schöpfer der naturalistischen Literaturrichtung in der Ukraine W. Horlenko, O. Konyskyj, M. Hruschewskyj, A. Tschajkowskyj, H. Borakowskyj, M. Pawlyk [14]. M. Tkatschuk bezieht B. Hrintschenko, H. Hryhorenko, S. Kowaliw, W. Lewenko mit ein [15, S. 6]. Auf manche naturalistischen Züge weist Lesja Ukrainka bei

O. Kobyljanska hin [9, S. 58-59]. Nicht nur nationale Traditionen hatten auf das Werden der schöpferischen Methode von I. Franko Einfluss. Auch die sich im Leben Europas widerspiegelnden Prozesse (Philosophie des Positivismus, Errungenschaften der Naturwissenschaften, entsprechende soziale Prozesse) sind dabei nicht zu vergessen.

Was die USA angeht, so übte der zur Zeit der Entwicklung der wissenschaftlichen und philosophischen Weltanschauung zu Tage tretende Naturalismus einen starken aber beschränkten Einfluss aus. Amerikanische Literatur transformiert ästhetische Kriterien jener Zeit. Henry James arbeitet an der Entwicklung der realistischen Tradition, was amerikanische und europäische Tendenzen zu einer untrennbaren Einheit der ihrem Wesen nach innovativen Poetik integriert. Mark Twain entwickelt nationale Tradition, die die Volksüberlieferung mit der traditionellen amerikanischen Kultur von Neuengland vereint, was Entwicklung einer neuen Etappe der Literatur von Vereinigten Staaten anregte und im Schaffen von vielen amerikanischen Autoren verkörpert wurde. Die Schriftsteller wie Garland, Norris und Crane befürworteten radikale Erneuerung, Eingliederung von neuen Errungenschaften der Wissenschaft, Soziologie und Philosophie in die amerikanische Tradition. „Naturalismus spielte nicht nur eine große Rolle im Schaffen dieser Schriftsteller, sondern er trug zur Weiterentwicklung und Erneuerung der amerikanischen Literatur, zu ihrer Abkehr von der moralisierenden Tradition bei, die von puritanischen Grundsätzen des amerikanischen Schrifttums abstammte“ [10, S. 605].

Was den intellektuellen und geistigen Bereich der menschlichen Tätigkeit betrifft, so fungierte Philosophie des Positivismus definitiv als philosophische Grundlage des Naturalismus in beiden nationalen Literaturen. Rationalismus von Auguste Comte; Lehre vom Einfluss der Rasse, der Umgebung und des Moments auf die menschliche Lebenstätigkeit, Forderung des absoluten Determinismus von Hippolyte Taine; Theorie der Entstehung der Arten von Charles Darwin; Naturphilosophie von Herbert Spencer – das sind Bestandteile der naturalistischen Kunstdoktrin. „Philosophie des Positivismus, nationale Traditionen in der Literatur, ausländische Literatureinflüsse und psychologische Besonderheiten der schöpferischen Persönlichkeit des Autors – das war eben der Boden, in dem später Samen des Realismus und des Naturalismus aufgehen musste“ [4, S. 94].

Frankos Interesse für das Schaffen der europäischen Positivisten, für Klassiker des Weltrealismus und des Weltnaturalismus beruhte auf der Kommunikation mit M. Drahomanow und Erforschung ihrer Arbeiten. Einfluss des französischen Naturalismus, insbesondere des Schaffens von E. Zola, in dessen theoretischen Abhandlungen Idee der Übertragung von Methoden der Naturwissenschaften in den Literaturbereich besonders hervorgehoben wurde, wurde in zahlreichen literarisch-kritischen Aufsätzen des ukrainischen Schriftstellers widerspiegelt („Emile Zola und seine Werke“, „Emile Zola. Biographie“, „Emile Zola, sein Leben und Schaffen“ und andere).

Die meisten amerikanischen Schriftsteller, die bereit waren, den neuen Weg zu gehen und naturalistische Methodologie anzunehmen, machten sich mit den Abhandlungen von Claude Bernard, Charles Darwin, John Stuart Mill, Ernst Haeckel, Karl Marx oder Herbert Spencer nicht vertraut. Sie nahmen sie durch Vermittlung von französischen und russischen Schriftstellern wahr. Wenn man vom Naturalismus in den USA spricht, so meinen die Literaturwissenschaftler vor allem Norris, der das Französische beherrschte, Zola las und sein Anhänger war (obgleich er sich selbst einen Romantiker nannte). Zolas Einfluss auf Frank Norris bestätigen Worte des Schriftstellers: „Stephen Crane schrieb eine Erzählung im Geiste der Episode mit Nana im Roman „L'assommoir“... Ich glaube, dass die Anziehungskraft seines Stils darin besteht, wie er die Phrase aufzubauen versteht – die Funken erhellen plötzlich das ganze Lebensbild“ [11, s. 112].

Genauso Crane, Spillers Meinung nach, war ein guter Schüler von Zola: „Maggie: a Girl of the Streets“ ähnelt der Fabel nach dem Roman „L'assommoir“ und „The Red Badge of Courage“ – dem Roman „La Débâcle“ von Zola. Obgleich diese Meinung von keinen Belegen bekräftigt wird, ist Spiller trotzdem der Ansicht, dass Crane aus den Gesprächen mit seinen Freunden-Malern über diese Bücher Bescheid wusste [10, S. 596].

Es ist zu bemerken, dass das Werden der naturalistischen Schule in der ukrainischen und amerikanischen Literatur im Unterschied zu der französischen gescheitert ist. Als besonderes Manifest des Naturalismus gilt in den USA das Buch von Hamlin Garland „Crumbling Idols“, in dem Garland Theorie von veritism (lat. veritas – Wahrheit) begründet, was als wahrheitsgetreue Wiedergabe des individuellen Eindrucks verstanden wird, die durch die Korrelation mit den Fakten geprüft wird [10, S. 601]. In der ukrainischen Literatur sind theoretische Grundsätze der ideenästhetischen naturalistischen Konzeption im Modell des „wissenschaftlichen Realismus“ von Franko anzutreffen, welches gemeinsame typologische Züge der realistischen, naturalistischen und impressionistischen Literaturrichtungen absorbiert und auf diese Weise nicht als flagrant realistisch identifiziert werden darf. Schlüsselprinzipien der Frankos Lehre legen Charakterzüge bloß, die die Methode und das System der naturalistischen Literaturrichtung widerspiegeln, was von der typologischen Nähe des „wissenschaftlichen Realismus“ und des europäischen naturalistischen Modells zeugt.

L. Parrington setzt sich mit dem Problem des Naturalismus in der Literatur der USA auseinander und akzentuiert folgende Charakterzüge des Naturalismus: 1. Objektivität; 2. Offenheit, Ablehnung der viktorianischen Zurückhaltung; 3. Verzicht auf moralisierende Einschätzungen bei der Materialauswertung; 4. Determinismusphilosophie; 5. Neigung zum Pessimismus bei der Auswahl von Einzelheiten; 6. Subjektivität bei der Auswahl der handelnden Personen: körperlich starke Menschen mit schwacher geistiger Entwicklung und tierischen Trieben; leicht reizbare Menschen mit neurotischem Temperament, die unter dem Einfluss von Stimmungsumschwüngen und Kräften handeln, die sie nicht zu verstehen versuchen; Gestalt einer starken Persönlichkeit ohne Willenskraft [10, S. 594].

D. Nalywajko meint, dass zu den konstituierenden Dominanten der internationalen Invariante des Naturalismus gehören: 1. Szientismus, Anpassung des künstlerischen Denkens an das wissenschaftliche, Tendenz zur Annäherung der literarischen Aufgaben und Funktionen den wissenschaftlichen (Beobachtung, Untersuchung und „präzise“ Widerspiegelung von Lebenserscheinungen); 2. Objektivität, Darstellungsweise der Realität, als ob sie selbst berichtet, ohne Eingriff des Autors, der außersubjektiv postuliert wird, als Bewusstsein der Epoche; 3. weltanschaulicher Monismus, der die menschliche Welt der Naturwelt eingliedert, der sie mit einem Blick erfasst und den gemeinsamen Gesetzen unterordnet, Vereinigung in den

Darstellungsmotivationen von natürlichen (physischen, biologischen, physiologischen) und sozialen Momenten; 4. Prinzip der Lebensähnlichkeit, das einerseits die Intention zur Dokumentiertheit der Erzählung oder der Darstellung, andererseits zur Wiedergabe des Lebens in der alltäglichen Glaubwürdigkeit anspornt, bekannte naturalistische Faktografie [13, S. 120].

Wir bemühen uns jetzt zu untersuchen, ob diese Züge in der naturalistischen Literatur der Ukraine und der USA vorzufinden sind.

Zuerst wollen wir das Schaffen von I. Franko vom Standpunkt des Szientismus aus in Erwägung ziehen. Im Artikel „Unser literarisches Leben im Jahre 1892“ glaubt der Kritiker, dass „das schriftstellerische Schaffen, wenn es um die angesehene Angelegenheit und nicht um den Schülerspaß geht, das würdige Studium, wie die wissenschaftliche Arbeit ist, nur unermesslich breiter, vielseitiger und schwerer“ [17, S. 8]. Im Werk „Literatur, ihre Aufgaben und ihre wichtigsten Züge“ behauptet er, dass „jene wissenschaftliche Grundlage und Analyse den größten Wert der neuen Literatur im Unterschied zu den älteren ausmachen. Sie sichert langlebige Beständigkeit der Werken von Dickens, Balzac, Flaubert, Daudet, Turgenjew, Hontscharow, Lew Tolstoj, Freytag, Spielhagen u. a. m.“ [16, S. 12]. Franko glaubt, dass „Literatur wie heutige Wissenschaft für den menschlichen Fortschritt arbeiten müssen. Ihre Tendenz und Methode müssen wissenschaftlich sein“ [16, S. 13].

Auf die wissenschaftliche Basis wollten sich die amerikanischen Naturalisten auch stützen. Sie stimmten Zola zu, dass „der Autor des experimentellen Romans ein Gelehrter ist“ [7, S. 277]. Sie nutzten die Errungenschaften der Biologie, Physik, Chemie, Soziologie, um Natur des Menschen, seine Handlungen, Persönlichkeitsbildung erklären zu können. Die naturalistischen Schriftsteller aus den USA benutzten in ihrem Schaffen wissenschaftliche Methoden wie Beobachtung, Beschreibung und experimentelle Methode. Als Bestätigung gilt folgende Tatsache, dass Stephen Crane, um das Leben der Armen im Roman „Maggie: A Girl of the Streets“ zu schildern, nach East Side umzieht und dort im Elend lebt, alte Lumpen anhat, ein Mal pro Tag Essen zu sich nimmt und auf den Papierfetzen schreibt. Diese vorsätzliche Armut des angehenden Schriftstellers verhalf ihm als eine Art Experiment die Lebensweise und Psychologie der Haupthelden darzulegen. Emile Zola, um Romane „Germinal“, „La Bête Humaine“, Erzählung „Le Forgeron“ schreiben zu können, machte sich mit dem Leben von Bergarbeitern, Eisenbahnern, mit ihren Arbeits- und Lebensbedingungen vertraut.

Zu betrachten ist auch solche wesentliche Komponente der naturalistischen Doktrin wie Einstellung des Narrators zu der Geschichte, die er erzählt. In der Weltliteratur führte die naturalistische Repräsentation in Richtung des Verzichts auf schriftstellerische Einschätzungseinmischung in den Text. Die Goncourts ziehen aus eigenen Überlegungen folgende Schlüsse: „Der Autor soll in seinem Werk wie Polizei in der Stadt überall und nirgendwo präsent sein“ [5, S. 461]. Typisches Kennzeichen eines ukrainischen naturalistischen Narrators (z. B. I. Franko) ist keine passive, sondern seine aktive Position, die nicht nur Ereignisse, Umstände, handelnde Personen zu synthetisieren, sondern auch „allseitig das Leben und die innere Welt der literarischen Figur zu repräsentieren erlaubt und dabei aus dem für den Erzähler akzeptablen Gesichtspunkt von ethischen und ästhetischen Werten“ [8, S. 8]. Obgleich Frank Norris manchmal die moralischen Einschätzungen nicht aufgibt, verzichtet er in den Romanen „McTeague“ und „Vandover and the Brute“ auf die Rolle des „moralischen Mentors“. Stephen Crane war der Auffassung, dass das Leviten-Lesen in der schönen Literatur intolerierbar ist: „Ich bemühe mich den Lesern ein Stück Leben zu geben und wenn es dort eine moralische Belehrung gibt, so weise ich darauf nicht hin. Der Leser hat die Gelegenheit selbst Konsequenzen zu ziehen“ [19, S. 230-231].

Im literarisch-kritischen Nachlass von I. Franko sind auch monistische Tendenzen zu verzeichnen. Franko war überzeugt, dass alle Erscheinungen in der Natur und in der Gesellschaft miteinander zusammenhängen und gegenseitig bedingt sind. Darin liegt das monistische Prinzip der Einigkeit und der Eigentümlichkeit der Weltanschauung von Franko. „Entscheidend in dieser Wahrnehmung der Welt war (so M. Tkatschuk) für künstlerische Praxis die Überzeugung, dass dieses Prinzip den Menschen, die Umgebung, die Gesellschaft verstehen und die innere Welt schaffen hilft, in der sich innere Gliederung vollzieht. Die Menschen, die dort leben, und das, was sich dort ereignet, formieren das Ganze, entsprechen der realen Welt“ [15, S. 14-15].

Franko, wie Zola, legten Bedeutung den Problemen des Einflusses der Umgebung und der Erbllichkeit (mit der letzteren verbindet er Probleme der Psychopathologie) auf den Menschen bei. Thema der biologischen Natur des Menschen, der Erbllichkeit behandelte Frank Norris in „McTeague“ und „Vandover and the Brute“, Stephen Crane im Roman „Maggie: A Girl of the Streets“, in dem versucht wird zu zeigen, „dass die Umgebung in dieser Welt eine beachtliche Sache ist, die das Leben gegen alle Erwartungen gestaltet“ [3, S. 175].

Die Naturalisten bevorzugten das moderne Leben darzustellen, weil (so I. Franko) „das Altertum, das mittelalterliche Aas, Geschichten von Fürsten und Herren ... mögen auf falsche Wege führen“ [16, S. 47]. Der Schriftsteller meint, dass „an dem alten Müll, der ruhig auf dem Müllhaufen der Geschichte verfault ... nur einige bezahlte Esel nagen, die satirische Artikel in die deutschen Zeitungen schreiben“ [16, S. 13]. Garland plädiert ebenfalls für die Schilderung der Gegenwart: „... ein Veritist muss vor allem nach den Themen in der Gegenwart suchen. Die Vergangenheit ist tot und die Zukunft kann gut auf sich selbst aufpassen“ [3, S. 190].

Unter dem Motto der Lebenswahrheit schreiben amerikanische naturalistische Schriftsteller, wie Frank Norris, in dessen Werken Fotografie und Objektivität die Oberhand behalten, auch Hamlin Garland, besonders in seiner früheren Schaffensperiode (Novellensammlungen „Main-Travelled Roads“, „Prairie Folks“, „Wayside Courtships“). Im Vorwort der neuen Sammlungsauflage formuliert Garland seine eigenen Beobachtungen wie folgt: „Ich dachte, das westliche literarische Publikum wird auf die Exaktheit meiner Kreationen eitel sein, stellte aber fest, dass so gut wie jeder Kritiker mich wie ein Nesthäkchen tadelt, das in dem Nest kackt, wo es aufgewachsen ist“ [3, S. 415].

Die Wichtigkeit der wirklichkeitstreuen Darstellung des Lebens wird von S. Crane unterstützt: „Ich fasste den Beschluss, dass je näher der Schriftsteller auf das Leben zu kommt, desto mehr wird er Künstler“ [18, S. 231], die entscheidendste Vorbedingung des Schaffens sah er darin, „dass der Schriftsteller sich selbst treu bleibt und die Dinge so beschreibt, wie er sie sieht“ [18, S. 99].

Da die Romantik in der ukrainischen und amerikanischen Literatur eine mehr populäre und standhafte Literaturrichtung war, als in einigen anderen Ländern und die Neigung zur Romantik bis zur zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts zu beobachten war, konnten die naturalistischen Schriftsteller der Ukraine und der USA romantisch-idealistische Tendenzen nicht komplett überwinden. Neben den drastischen, naturalistischen Bildern sind idealisierte Gestalten wahrzunehmen, die stark kontrastieren. Das erhöht die gesamte Expressivität von Werken.

In den literarischen Prozessen solcher Länder wie die Ukraine und die USA, wenn es um naturalistische Tendenzen geht, kann man nicht umhin, eine Reihe von gemeinsamen Zügen zu sehen. Außer den schon erwähnten sind folgende zu nennen: 1. ähnliche Themenstellung literarischer Werke, Schilderung der unteren Bevölkerungsschichten und Untergang der Einteilung der Literatur in „hohe und niedrige“; 2. Abschaffen des Tabus von den verbotenen Themen, was zur Demokratisierung der Literatur, Ausbreitung ihrer Thematik beiträgt; 3. Konzentriertheit auf dem simplen alltäglichen Menschen mit allen seinen Schwächen, ohne Rücksicht auf ideologische Richtlinien und Ansichten; 4. Fatalismus, der durch eigene Instinkte des Menschen, durch Erblichkeit und Umgebung verursacht ist; 5. Beschreibung der grässlichen, ekelregenden, drastischen Bilder der Realität.

L. Hajewska schreibt, dass „es unmöglich ist, Elemente des Naturalismus und Realismus im Schaffen eines Schriftstellers zu unterscheiden“ [2, S. 463]. Das versteht sich am Rande, dass diese Richtung in purem Zustand überhaupt nicht existiert, außer den Werken des Schulprogramms wie „La Fille Elisa“ von Goncourts (1877), „Thérèse Raquin“ von E. Zola (1867), früheren Theaterstücken von Hauptmann [15, S. 7].

Die vergleichende Analyse des Schaffens von ukrainischen und amerikanischen Vertretern der naturalistischen Literaturrichtung liefert einen Beweis dafür, dass der literarische Weltprozess nach bestimmten objektiven Gesetzen entwickelt wird und allgemeinemenschliche geistige Intensionen widerspiegelt. Die Entwicklung der nationalen Literaturen kann dabei manche Korrekturen des literarischen Weltprozesses machen, neue Wege seiner Intensivierung vorschlagen, wovon das Schaffen von Schriftstellern zeugt, die zu verschiedenen nationalen literarischen Systemen angehörten.

Literaturverzeichnis:

1. Волков А. Натуралізм / А. Волков, М. Нефьодов // Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – С. 359–362.
2. Гаєвська Л. Натуралізм / Л. Гаєвська // Українська літературна енциклопедія : в 5 т. – К. : Укр. енциклопедія ім. М. Бажана, 1995. – Т. 3. – С. 463–464.
3. Гарленд Х. Крушение кумиров / Х. Гарленд // Писатели США о литературе : в 2 т. – М. : Прогресс, 1982. – Т. 1. – С. 176–190.
4. Голод Р.Б. Натуралізм у творчості Івана Франка: до питання про особливості творчого методу Каменяра / Р.Б. Голод. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. – 108 с.
5. Гонкуры Э. и Ж. Дневник: в 2 т. / Э. и Ж. Гонкуры. – М., 1964. – Т. 1. – 710 с.
6. Зарубежная литература XX века : учеб. для вузов / [Л.Г. Андреев, А.В. Карельский, Н.С. Павлова и др. ; под ред. Л.Г. Андреева]. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Высш. шк., 2004. – 559 с.
7. Золя Э. Собрание починений : в 26 т. / Эмиль Золя. – М. : Гос. изд-во худ. лит., 1966. – Т. 24. – 321 с.
8. Кебало М.С. Проблеми теорії та історії натуралізму останньої третини ХІХ століття в порівняльно-літературному аспекті : монографічне дослідження / М.С. Кебало. – Тернопіль : ТДПУ, 2002. – 92 с.
9. Леся Українка. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наукова думка, 1977. – Т. 9 : Записи народної творчості. Пісні, записані з голосу Лесі Українки. – 431 с.
10. Литература последней трети ХІХ века. Т. 4 : 1865–1900 (становление реализма) / ред. колл. : П. В. Балдицын (отв. ред.), М.М. Коренева. – М. : ИМЛИ РАН, 2003. – 992 с.
11. Литературная история Соединенных Штатов Америки : в 3 т. / [ред. : Спиллер Р., Торп У., Джонсон Т. Н., Кэнби Г. С.]. – М. : Прогресс, 1979. – Т. 3. – 639 с.
12. Мотыльова Т. К спорам о реализме ХХ века / Т. Мотыльова // Вопросы литературы. – 1962. – № 10. – С. 140–158.
13. Наливайко Д. Проблема натуралізму в українській літературі / Д. Наливайко // Літературознавство : матеріали ІІІ конгресу Міжнародної асоціації україністів. – К., 1996. – С. 118–130.
14. Поважна В. Розвиток української літературної критики у 80–90 роках ХХ ст. (До проблеми критеріїв і методу) / В. Поважна. – К. : Вища школа, 1973. – 268 с.
15. Ткачук М. Концепт натуралізму і художні шукання в «Бориславських оповіданнях» Івана Франка: навч. посіб. / М. Ткачук. – Тернопіль, 1997. – 66 с.
16. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – Т. 26 : Літературно-критичні праці (1876–1885). – 462 с.
17. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – Т. 29 : Літературно-критичні праці (1893–1895). – 663 с.
18. The Complete Short Stories and Sketches of Stephen Crane / ed. by T. Gullason. – Garden City (N.Y.) : Doubleday and co, 1.c., 1963. – 790 p.
19. Wertheim S. The Correspondence of Stephen Crane / S. Wertheim, P. Sorrentino. – N.Y. : Columbia University Press, 1988. – 457 p.

Анотація

**А. ВЕНГРИНОВИЧ, Н. ВЕНГРИНОВИЧ. ТИПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО
ТА АМЕРИКАНСЬКОГО НАТУРАЛІЗМУ**

У статті окреслено генезу натуралістичного напрямку в українській та американській літературах та звернено увагу на відмінності та аналогії розвитку даного напрямку. Аналізуються інваріантні риси натуралізму в українській та американській літературах.

Ключові слова: натуралізм, сциєнтизм, монізм, спадковість, веритизм.

Аннотация

**А. ВЕНГРИНОВИЧ, Н. ВЕНГРИНОВИЧ. ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ
УКРАИНСКОГО И АМЕРИКАНСКОГО НАТУРАЛИЗМА**

В статье обозначен генезис натуралистического направления в украинской и американской литературе, обращено внимание на различия и аналогии развития данного направления, проанализированы инвариантные черты натурализма в украинской и американской литературе.

Ключевые слова: натурализм, сциентизм, монизм, наследственность, веритизм.

Summary

**A. VENHRYNOVYCH, N. VENHRYNOVYCH. TYPOLOGICAL PECULIARITIES
OF UKRAINIAN AND AMERICAN NATURALISM**

In the article it has been traced the genesis of naturalistic movement in the Ukrainian and American literatures and paid attention to the differences and analogies of the movement development. The invariant features of naturalism in the Ukrainian and American literatures have been analyzed.

Key words: naturalism, scientism, monism, heredity, veritism.

аспірантка кафедри української
літератури
та компаративістики
Бердянського державного
педагогічного університету

ОБРАЗ КИЇВСЬКОЇ РУСИ В РОМАНІ РЕЖІНИ ДЕФОРЖ «АННА КИЇВСЬКА»

Україна здавна приваблювала до себе митців як вітчизняного, так і світового письменництва. Про нашу державу було створено чимало історичних та художніх книг, її використовували як самостійний образ, своєрідне тло, на якому розвивалися події або просто згадували як якусь далеку та незвідану країну («Роксоланія» С. Кленовича (1584), «Мазепа» Дж. Г. Байрона (1818), «Віщий Олег» К. Рилеєва (1821), «Кримські сонети» А. Міцкевича (1825), «Марія» А. Мальчевського (1825), «Відьма» В. Даля (1845), «Книга прощ» Р. М. Рільке (1899) тощо).

Описуючи Україну у своїх творах, вітчизняні письменники звертають більшу увагу на проблеми, з котрими доводиться боротися народів, намагаються описати культурні цінності та надбання, допомогти знайти рішення багатьох катаклізмів або пролити світло на деякі історичні події. Коли українські письменники пишуть про свою Батьківщину, то в їхніх творах простежується певна суб'єктивність, любов до рідної країни, вони вже завідомо обирають той чи інший бік. Що стосується іноземних митців, то вони більш щедри на опис реалій життя тієї країни, куди вони потрапили або яку їм потрібно змалювати, оскільки нова культура та традиції, а також психологія, які відрізняються від власних, завжди привертають увагу. Часто автори-іноземці допускають помилки та переверчують певні факти, але при цьому важливо, як зауважив Ю. Лотман, «в самих помилках, у характері нерозуміння знаходити джерело цінних відомостей» [8, с. 125].

Такий тип міжнаціональних культурних та літературних відносин, під час яких досліджуються національні образи країн та народів, прийнято називати імагологією (*imagology* чи *imagestudies* англійською, *imagologie* французькою і німецькою) – «це розгалужена система споріднених дисциплін, що вивчають історичні, культурологічні, соціологічні, психологічні, політологічні аспекти тих образів, за посередництвом яких учасники спілкування уявляють самі себе й партнера» [1, с. 52].

Літературна імагологія існує не відокремлено, а у взаємодії з іншими галузями. Її безпосередній предмет – образи інших народів та іноземців, які створюються в певній національній свідомості; за своєю структурою вони є інтегрованими образами, специфічними етно- й соціокультурними дискурсами, що відзначаються значною стабільністю, але не лишаються незмінними.

До питання літературної імагології зверталися як зарубіжні (В. Вундт, М. Ф. Гюйяр, Г. Дизеринк, Ж.-М. Карре, М. Лацарус, Г. Лебон, Дж. Лірсен, Д.-А. Пажо та ін.), так і вітчизняні науковці (В. Будний, М. Ільницький, О. Кульчицький, В. Липинський, І. Мірчук, Д. Наливайко, М. Шлемкевич та ін.).

Літературна імагологія зосереджена на дослідженні етнічних образів, які були створені певною національною свідомістю та відображаються в літературі. Проте потрібно пам'ятати, що уявлення про чужу культуру завжди базуються на знаннях про власні традиції та побут, що служить своєрідною базовою моделлю [6, с. 291–292].

Доцільним буде більш детально зупинитися на визначенні поняття «літературного етнообразу», оскільки він є предметом вивчення літературної етноімагології, яка, у свою чергу, вивчає зображення інших народів і країн. За В. Будним та М. Ільницьким, під літературним етнообразом ми розуміємо такий літературний образ, що створює не лише індивідуальні риси, а й національну ідентичність персонажів, красивидів або історичної минувшини, одночасно зображуючи їхні ознаки як типові для відповідної країни, а також характерні для цілого народу [2, с. 247].

Літературний етнообраз використовується для змалювання певної нації. Зважаючи на це, розрізняють автообраз – образ власного етнокультурного Я та гетерообраз – образ Іншого.

Літературознавці зазначають, що існує декілька типів літературних етнообразів. По-перше, виділяють образи-міражі, для яких характерне захоплення незвіданою країною. Це викликає нестримне бажання творити та дає волю фантазії [2, с. 261]. Такі образи побутували в літературі доби романтизму: захоплення французькою культурою в російській літературі, німецькою – у французькому письменстві, зацікавлення Скандинавією в Англії, оспівування Італії в творчості Гете, романтичний образ України в польській літературі тощо [6].

Наступний різновид літературного етнообразу можна умовно назвати символом певної нації. Цей образ збірний і відображає як позитивні, так і негативні риси етносу, котрий характеризується [2, с. 262].

Кожен читач сприймає етнообраз по-своєму, це залежить, перш за все, від освіти людини, її віросповідання, статусу в суспільстві та ін. Не можна сприймати образ, створений письменником, як істинний, оскільки автор і сам зображував ту чи іншу країну через призму власної життєвої позиції. Сприймач сам обирає, як йому інтерпретувати образ, в який контекст його помістити, проте не слід забувати, що літературні етнообрази не піддаються однозначній інтерпретації [6, с. 298].

Кожна епоха приваблювала письменників своїми особливостями, неоднозначними подіями та особистостями. Проте якщо ми хочемо більш детально проаналізувати образ України у творах зарубіжних митців, то треба звернути особливу увагу на початок зародження її державності, а саме на добу Київської Русі.

Величезна кількість історичних, археологічних, лінгвістичних, етнографічних та антропологічних даних неспростовно свідчить про пряму генетичну спадковість між Південною Руссю X–XIV ст. та сучасними українцями. Дослідники історії нашої держави зазначають, що українці яскраво проявилися як своєрідний етнос у козацький період своєї історії – у XVI–XVIII ст. Проте український етнокультурний комплекс того періоду був уже сформований, саме тому його корені потрібно шукати в попередній епосі – за часів Київської Русі [5, с. 198].

Київська Русь описувалася багатьма вітчизняними та зарубіжними письменниками, проте найбільше митців цікавила постать доньки Ярослава Мудрого – королеви Франції Анни. Це не дивно, оскільки вона єдина королева Франції, яка виросла й виховувалася в Києві. Образ Анни Ярославни увічнений в численних літературних творах та кінематографії. В українській літературі про неї писали драматург І. Кочерга («Ярослав Мудрий»), письменники П. Загребельний («Диво») та І. Филипчак («Анна Ярославна – королева Франції»), композитор А. Рудницький (опера «Анна Ярославна»), серед російських письменників головною героїнею своїх творів Анну Ярославну зробили А. Ладинський, О. Озерецька, О. Арсеньєва та ін. Велике зацікавлення королева Анна викликала й у французьких літераторів. Про неї писали французькі письменниці Р. Дефорж «Анна Київська», Ж. Доксуа «Анна Київська, королева Франції», М.-К. Моншо «Анна з Києва. Маленька принцеса з країни снігів» тощо. У 1978 р. вийшов фільм режисера І. Масленникова «Ярославна, королева Франції».

У нашій роботі ми більш детально зупинимося на романі Р. Дефорж «Анна Київська». Актуальність дослідження зумовлена тим, що письменниця присвятила свій твір не лише змалюванню постаті королеви Анни, але й конструюванню літературного етнообразу жителів Київської Русі періоду правління Ярослава Мудрого.

Історичний роман Р. Дефорж «Анна Київська» вийшов друком в 1988 році у Франції. Він викликав колосальний читацький інтерес і став справжнім бестселером. Спочатку роман мав назву «Під небом Новгородом», проте пізніше письменниця перейменувала його. Р. Дефорж обрала для назви варіант «Анна Київська», хоча дуже часто королеву Франції називали «Анна Руська». Взагалі, у французькій історіографії використовувались й інші терміни для означення цієї особи: «Анна з Рутенії», «Анна з Есклавії», «Анна з України» тощо [9, с. 6]. Оскільки назви «Рутенія» та «Есклавія» на даний час застаріли й малозначимі для більшості французів, а от виведення Анни з України виглядає занадто осучасненим, то можна припустити, що вибір авторки щодо назви твору викликаний саме тим, що Київ уособлює в собі образ України.

Вже на самому початку твору ми бачимо, що Київська Русь – це могутня держава з якою прагнуть поєднатися королівські родини зі всієї Європи («Ярослав, великий князь Київський і імператор Русі, син Володимира Великого, пов’язаний шлюбом із Візантійською імперією, з Данським, Шведським, Угорським та Германським королівствами, має доньку, княжну Анну» [3, с. 4]). Цікавим є те, що авторка використовує для позначення титулу Ярослава Мудрого два визначення – князь та імператор. Ми вважаємо, що цим Р. Дефорж намагалася показати, що в Київській Русі побутують не лише слов’янські традиції, а також ця держава має багато спільного з аристократичними країнами Європи. Титул «князь» – використовувався на Русі, а «імператор» – у європейських країнах.

Франції потрібні були спадкоємці та сильні союзники, оскільки держава переживала не найкращі часи, а Київська Русь розквітала та збільшувала свою міць («Важливе те, що вона понароджує королівству дітей. Її рід вельми плодючий: у її діда Володимира було дванадцять законних синів і стільки ж доньок, не кажучи вже про численних байстрят; що ж до її батька, то він може похвалитися дев’ятьма дітьми. До того ж, княжна Анна шляхетного й високого роду. Кажуть, ніби вона – нащадок Філіппа Македонського. – А хто цей Філіпп і що таке Македонія? – Батько Александра Великого. Франції потрібен не тільки спадкоємець, їй конче треба зміцнити союзницькі зв’язки й піднести свій престиж перед іншими королівствами...») [3, с. 4]. Зі слів авторки ми бачимо, що, на відміну від Генріхової родини, рід Київських князів більш здоровий та плодючий, вони мають багато дітей, з цього випливає, що умови життя в Київській Русі набагато кращі. Викликає інтерес те, що король Генріх I не має уявлення про те, хто такий Філіп Македонський та ніколи не чув про саму Македонію. Можна зробити висновок про освіту короля: зі слів Р. Дефорж, ми бачимо, що вона не зовсім відповідає високому статусу короля.

На протипагу неосвіченості Генріха I, авторка зображує Анну напрочуд розумною та обдарованою дівчиною, котра швидко вчиться («Ще в Празі княжна попросила єпископів та придворних дам навчати її мови майбутнього чоловіка. В цій справі вона виявила себе вельми здібною. Не минуло й місяця, і Анна вже не тільки розуміла французьку, а й могла перемовитися кількома словами зі своїми дамами та Госленом Шонійським, якого підкорила собі остаточно. Він був перший у довгому списку рицарів, що приходили служити душею й тілом тій, кого вони називали “наша пані з далекої країни”») [3, с. 23–24]). Тяга до книжок та науки передалася королеві від батька, котрий любив читати та всіляко підтримував освіту в Київській Русі («Іноді їй щастило зайти до батькових покоїв, переповнених витворами мистецтва та книжками. Він був запеклий читач і проводив час здебільшого у своїй бібліотеці серед перекладачів, поетів, істориків, переписувачів та мініатюристів. Ярослав любив казати: – Книжки – мов річки, що зрешують землю, вони – джерела мудрості. Батько з дочкою читали Святе письмо, твори церковних отців, а також хроніки та романи, перекладені з грецької та болгарської») [3, с. 11]).

Скрізь, куди приходили дочки Ярослава, вони несли із собою багатий посаг, міцні моральні засади та високий рівень культури. Анна не стала винятком. Вступивши на французьку землю, майбутня королева звернула увагу на те, якими брудними та худими були її потенційні піддані, а ще Анну цікавила їхня освіта. Проте почуте не задовольнило князівну, виявилось, що пересічний французький народ не має змоги навчатися, в той час, як жителі її рідної країни здобувають освіту («Що ж до шкіл, то їх не багато й призначені вони тільки для знаті. – У вас зовсім не так, як на Русі. Мій батько вельми дбає про те, щоб діти з простолюду навчалися читати») [3, с. 24]). Зі слів авторки можна зробити висновок, що французькі монархи не дбали про добробут свого на-

роду, для них вони були лише «знаряддям» покращення власного життя, проте для князя Ярослава Мудрого було важливим, щоб його піддані отримали хоча б мінімальну освіту, оскільки це дасть змогу їм жити краще, а значить сприятиме процвітанню країни в цілому.

Р. Дефорж не оминула й віросповідання русичів. Авторка неодноразово наголошує на тому, що Анна – християнка, проте вона досі не може розлучитися зі старими богами, котрих кличе на допомогу в скрутні хвилини. Письменниця подає опис Новгороду, котрий поєднав в собі християнство та язичництво, які не заважають один одному, а існують в мирі та злагоді («Перед Анною постало місто за трьома дерев'яними огорожами, перетяте навпіл річкою Волхов, захряслою човнами, що поспішали до свого причалу. У вечірнє небо піймалися десятки стовпів диму, били дзвони й западала глибока тиша над вежами, церквами й палацами, які ще хвилю купалися в кривавому сяйві, куди ріднішому богові Перуну, ніж Богові християн, чий новий собор із п'ятьма банями, однак, височів над містом» [3, с. 5]). Запроваджене Володимиром Великим християнство витісняло язичницькі вірування, проте для цього потрібно було більше часу.

Ярослав Мудрий був проти того, щоб його родина підтримувала язичництво, проте мати Анни, княгиня Ірина (Інгігерда), часто розповідала дівчинці різноманітні казки та легенди про старих богів. Жінка походила зі Швеції, де її батько король Улоф III намагався започаткувати християнство, проте населення не підтримувало його. («Зачинена в товаристві своїх сестер, матері та численних служниць, вона слухала легенди, що їх довгими зимовими вечорами розповідали найстарші з них. Простору залу, яку опалювали два великі вогнища і який надавали затишку м'які подушки, килими та хутра, наповнювали давні боги, богині й духи Русі. Спершу мова заходила про Перуна з його золотою маскою та срібними вусами; йому присягали руські князі та їхній почет. То був бог війни і грому, грізний бог, якому приносили в жертву людей. Слухаючи розповідь про його гнів, жінки й дівчата тремтіли. Привітнішим їм здався Сварог – бог сонця й вогню, якого деякі оповідачки називали «небесним ходаком». Бог поезії, оракулів, худоби й золота Волос був то добрим, то суворим, коли вступав у союз із Перуном. Ласкавіша, хоч і не завжди прихильна до людей була богиня Мокош, покровителька домашньої роботи й прядіння. Заходила мова й про німф, улюблених створінь тих русичів, яких єпископам не вдалося остаточно повернути до своєї віри; німфи жили в лісах та озерах, а також у будинках, де залюбки жартували з їхніх господарів, ховаючи від них усілякі предмети або дозволяючи закоханим» [3, с. 11]).

Які б думки не крилися в душі княгині Анни, вона все ж була гідною донькою свого батька і прекрасно розуміла свої обов'язки перед народом. Анна з'явилася перед майбутнім чоловіком у всій своїй красі, горда та велична, як личить справжній королеві («Тож король Франції побачив перед собою княжну, вдягнену, мов візантійська імператриця. Вона була гарніша, ніж йому розповідали єпископи, і в своєму вишитому самоцвітами важкому вбранні викликала у нього ніяковість» [3, с. 25]). Р. Дефорж, порівнюючи Анну з імператрицею, знову підкреслює статус князівни та всієї Київської Русі загалом. Краса та велич дорогоцінностей, котрими була оздоблена її сукня, вразили Генріха I. Таке багатство свідчило про великі можливості та могутність держави, з котрої прибула його майбутня дружина. Пізніше авторка вустами Анни скаже про те, що Франція занадто мала, а король не має великої влади та поваги, на протигагу величчї її рідної країни та володаря («Королева вельми маленького королівства, меншого за найменше удільне князівство в мого батька, де князі мають більше землі й влади, ніж мій чоловік, і їх більше бояться й поважають, ніж його!» [3, с. 42]).

Король Генріх I не мав авторитету серед знаті через те, що у нього було менше грошей, ніж у них, а народ не поважав свого короля через самозакоханість та повну байдужість до їхнього життя і добробуту. Протягом усього твору ми не бачимо, щоб король говорив із кимось з простого народу на рівних або прагнув комусь допомогти. Це було дивним та неприйнятним для королеви Анни, адже вона вважала прикладом справжнього монарха свого батька. Князь прихильно ставився до свого народу, піклувався про нього та ніколи не цурався («Мій батько Ярослав Мудрий, великий князь Київський, ніколи не гордував співати зі своїм народом» [3, с. 63]).

Ще одну причину неповаги до короля ми вбачаємо у його відношенні до своєї дружини. Генріх I ніколи не прислухався до неї, приділяв їй занадто мало уваги, вона була для нього лише матір'ю дітей, а про кохання чи повагу не могло бути й мови. Зовсім інакше Київський князь поведив себе із дружиною. Для нього вона була коханою жінкою та порадицею, можливо, це сприяло підтриманню його авторитету, адже коли людина може втримати теплі стосунки у власній сім'ї, то й держава під його керівництвом буде процвітати («У моїй країні чинять зовсім інакше. Мій батько ніколи не нехтував порадою матері й часто рахувався з її думкою» [4, с. 18], «Мої мати й батько любили одне одного. Для них кохатися було так само природно, як їсти й пити. А про короля цього не скажеш. Йому здаються природними пестоші не дружини, а слуг. Отож нехай і робить їм дітей!» [4, с. 26]). Можна зробити висновок, що в Київській Русі сімейне щастя та родинні зв'язки значили набагато більше, ніж у Франції, де панувала влада грошей та вигідних «партій».

До приходу королеви Анни Київська Русь була для Франції «холодною степовою країною» [3, с. 42], котра мала велику територію та сильне військо. Проте, ближче познайомившись із дочкою Ярослава Мудрого, стало зрозумілим, що її рідна земля – це осередок культури та освіти. Народ у Київській Русі мав змогу навчатися, до думки жінок прислухалися, їх поважали і цінували. Сім'я та її благополуччя були в Київській державі на першому плані, кожен знав про свої обов'язки та залюбки їх виконував.

Ми дійшли висновку, що Р. Дефорж, описуючи життя королеви Анни у Франції, намагалася втілити в її образі всі ті чесноти, котрими володів народ Київської Русі. Авторка хотіла познайомити французів із культурою та звичаями тієї далекої країни, котра була для них незвіданою, оскільки дуже довгий період часу Україна, перебуваючи у складі СРСР, була закритою від усього світу. Французька письменниця давала змогу по-новому подивитися на нашу країну та скласти власне уявлення про неї.

Література:

1. Будний В. Розгадка чарів Цірцеї: національні образи та стереотипи в освітленні літературної етноімагології / В. Будний // Слово і Час. – 2007. – № 3. – С. 52–63.
2. Будний В., Ільницький М. Порівняльне літературознавство : [навчальний посібник : у 2 ч.] / В. Будний, М. Ільницький. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. – Ч. 1 : Лекційний курс. – 280 с.
3. Дефорж Р. Анна Київська / Р. Дефорж ; [пер. з франц. Г. Філіпчук] // Всесвіт. – 1991. – № 1. – С. 3–75.
4. Дефорж Р. Анна Київська / Р. Дефорж ; [пер. з франц. Г. Філіпчук] // Всесвіт. – 1991. – № 2. – С. 3–78.
5. Залізник Л.Л. Первісна історія України : [навчальний посібник] / Л.Л. Залізник. – К. : Вища школа, 1999. – 263 с.
6. Кіор Н. Літературна імагологія: вивчення образів інших етнокультур у національній літературі / Н. Кіор // Питання літературознавства. – 2010. – Вип. 79. – С. 290–299.
7. Лисак Н.С. Національна ідентичність та національні образи в літературі: розходження і точки дотику / Н.С. Лисак // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Сер. : Філологія. Літературознавство. – 2011. – Т. 168, Вип. 156. – С. 76–80.
8. Лотман Ю. К вопросу об источниковедческом значении высказываний иностранцев о России / Ю. Лотман // Сравнительное изучение литератур : [сборник статей к 80-летию академика М. П. Алексеева]. – Л. : Наука, 1976. – С. 125–126.
9. Луняк Є. Анна Руська – королева Франції в світлі історичних джерел / Є. Луняк. – Київ–Ніжин : Видавець ПП Лисенко М.М., 2010. – 96 с.
10. Наливайко Д. Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст. / Д. Наливайко. – Київ : Основи, 1998. – 578 с.

Анотація

Ю. ГЕРАСИМЕНКО. ОБРАЗ КИЇВСЬКОЇ РУСИ В РОМАНІ РЕЖИНИ ДЕФОРЖ «АННА КИЇВСЬКА»

Стаття присвячена особливостям рецепції української історії зарубіжними письменниками, а саме французькою Р. Дефорж. Проведено детальний аналіз літературного етнообразу українців періоду правління Ярослава Мудрого, створеного авторкою в романі. Зроблено висновок, що Р. Дефорж, описуючи життя доньки Ярослава Мудрого Анни, королеви Франції, втілила в її образі всі ті чесноти, котрими був наділений народ Київської Русі.

Ключові слова: імагологія, етнос, етнообраз, Київська Русь, держава.

Анотация

Ю. ГЕРАСИМЕНКО. ОБРАЗ КИЕВСКОЙ РУСИ В РОМАНЕ РЕЖИНЫ ДЕФОРЖ «АННА КИЕВСКАЯ»

Статья посвящена особенностям рецепции украинской истории зарубежными писателями, а именно французской Р. Дефорж. Проведен детальный анализ литературного этнообраза украинцев в период правления Ярослава Мудрого, созданного автором в романе. Сделан вывод, что Р. Дефорж, описывая жизнь дочери Ярослава Мудрого Анны, королевы Франции, воплотила в ее образе все те добродетели, которыми был наделен народ Киевской Руси.

Ключевые слова: имагология, этнос, этнообраз, Киевская Русь, государство.

Summary

**YU. HERASYMENKO. THE IMAGE OF KIEVAN RUS
IN THE REGINA DEFORGE'S NOVEL "ANNA KIEVSKA"**

The article is devoted to the peculiarities of the reception of Ukrainian history by foreign writers, namely the French writer Regina Deforge. It was conducted a detailed analysis of the literary ethno-image of Ukrainians during the reign of Yaroslav the Wise, created by the author in the novel. It is concluded that R. Deforge, describing the life of the daughter of Yaroslav the Wise, Anna, the Queen of France, embodied in her image all the virtues that were endowed with the people of Kievan Rus.

Key words: imagology, ethnos, ethno-image, Kievan Rus, state.

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри світової літератури
і порівняльного літературознавства
ДВНЗ «Прикарпатський
національний університет
імені Василя Стефаника»

ПРОСТОРОВА ЕКСПЛІКАЦІЯ КРИЗОВОГО ДИСКУРСУ В РОМАНАХ «ВАЛЬДШНЕПИ» М. ХВИЛЬОВОГО ТА «ХОРОВОД БЛАЗНІВ» О. ГАКСЛІ

Попри вагомі досягнення українського літературознавства в процесі поглибленого осмислення прозової спадщини М. Хвильового (студії В. Агеєвої, Ю. Безхутрого, М. Васьківа, І. Дзюби, М. Жулинського, В. Зенгви, Л. Кавун, М. Наєнка, О. Поліщук Л. Сеника, І. Цюп'як, С. Чернюк, А. Узунколевої та ін.), досі роман «Вальдшнепи» (1927) не розглядався крізь призму просторової організації тексту. Щодо роману англійського письменника О. Гакслі «Хоровод блазнів» («Antic Hay», 1923), то він залишається на периферії української науки про літературу. Вважаємо, що порівняльне дослідження творів відкриває перспективу для нових інтерпретацій, є актуальними і доцільними. І хоча друга частина роману «Вальдшнепи» була автором знищена, фрагмент, який зберігся до сьогодні, зі слів В. Зенгви, «є частиною завершеного тексту і несе в собі певні коди та автотекстуальні посилання, спираючись на які можна приблизно відтворити характери персонажів, знайти їхнє місце в галереї людей революції М. Хвильового» [4, с. 272], що дає підстави для його студювання.

Теоретико-методологічним підґрунтям розвідки є структурно-семіотичні напрацювання Ю. Лотмана й В. Топорова, згідно з якими художній простір становить модель світу даного автора, яка виражена мовою його просторових уявлень [6, с. 414]. Відповідно, мова просторових відношень є одним із важливих засобів осмислення художньої дійсності. Вказаний підхід розкриває широке поле для типологічного вивчення варіативних моделей просторової експлікації кризових явищ у текстах українського та британського письменників, а відтак сприяє глибшому розумінню світоглядно-аксіологічних доміант авторської концепції дійсності, що є метою цієї розвідки.

Вагомим чинником здійснення порівняльного аналізу романів «Вальдшнепи» та «Хоровод блазнів» вважаємо їхню часову одностадіальність, а також спорідненість на рівні форми і змісту. Твори були написані в драматичний період 20-х років, коли на зміну воєнно-революційним подіям приходила не менш загрозлива більшовицько-технократична реальність. Автобіографічні за своєю генезою, тексти українського та англійського авторів наповнені рефлексіями та роздумами, які проєктуються крізь призму реалій сучасної письменника дійсності, узагальнюючи в художній формі настрої повоєнного покоління, що опинилося перед складними викликами доби.

Суттєвим фактором, який типологічно зближує названі твори, є їхня приналежність до жанру «роману-дискусії», чи «роману ідей», який є різновидом інтелектуальної прози. Саме О. Гакслі вважається фундатором цієї нарративної форми в британській літературі, йому належить її теоретичне обґрунтування, представлено в одній із частин роману «Контрапункт» («Point Counter Point», 1928): «Novel of ideas. The character of each personage must be implied, as far as possible, in the ideas of which he is the mouthpiece. In so far as theories are rationalisations of sentiments, instincts, dispositions of soul, this is feasible. The chief defect of the novel of ideas is that you must write about people who have ideas to express — which excludes all but about 01 per cent of the human race. Hence the real, the congenital novelists don't write such books. But then I never pretended to be a congenital novelist. The great defect of the novel of ideas is that it's a made-up affair. Necessarily: for people who can reel off neatly formulated notions aren't quite real; they're slightly monstrous.....» [15, с. 294] // «Роман ідей. Характер кожного персонажа має з'ясуватися, наскільки це можливо, з висловлених ним ідей. У тій мірі, в якій теорії є розумним обґрунтуванням почуттів, інстинктів і настроїв людини, цього можна досягнути. Головний недолік ідейного роману: в ньому доводиться писати про людей, які наділені ідеями, тобто про один відсоток всього людства. Тому справжні, природжені романісти таких книг не пишуть. Але ж я ніколи не вважав себе природженим романістом. Великий недолік роману ідей – в його штучності. Це неминуче: люди, які висловлюють точно сформульовані судження, не зовсім реальні, вони дещо страхітливі. А тривале перебування з чудовиськами – виснажлива справа». (Тут і далі переклад автора статті – І. Девдюк).

Щодо «Вальдшнепів», то сам автор відніс його до сюжетно-любовних, підкреслено акцентуючи зовнішні ознаки твору. Попри це, дослідники спадщини письменника виокремлюють такі його жанрові доміанти, як політичність, інтелектуальність, філософічність. Так, згідно з висновками М. Жулинського «Вальдшнепи» – це роман-дискусія, роман ідей, в якому письменник розгорнув гостру полеміку про шляхи можливості національного і культурного відродження України, здобуття нею суверенності» [3, с. 34]. Л. Сеник підкреслює, що «Вальдшнепи» за жанровою природою – твір, який поєднує в собі традиційні особливості роману з новаторсько-експериментальним пошуком. Він цілком вписувався в загальносвітові тенденції становлення й розвитку інтелектуального, філософського, політичного роману 1920–1930-х років» [7, с. 35]. Таким чином, в обох творах простежуються чітко виражені доміантні ознаки ідейного роману, в якому подієвість уступає місце діалогам та монологам, що ведуться між дійовими особами – носіями певних концепцій. Відтак дія переноситься в простір, визначений

вектором дискусій, в яких окреслюється парадигма буття персонажів у світі. Зовнішній простір у такому тексті приречений на обмеженість і статичність, актуалізуючись в образах просторових деталей, які набувають універсально-символічного значення.

Автор «Вальдшнепів» поміщає своїх героїв у просторові координати курортного південного містечка, яке в тексті підкреслено фігурує як «заштатне» та «провінціальне». Однак мова йде не про курортний роман, як на перший погляд може видатися, і, очевидно, не про птахів. Смысл тексту найповніше виражено в назві, яка є ключем для його пізнання, розуміння та інтерпретації. На сьогодні існує чимало тлумачень назви твору. Так, згідно з висновками Л. Сеника персонажі роману асоціюються з вальдшнепами, беззахисними перед дулами рушниць мисливців, які стають утіленням партійно-державного апарату [7, с. 71–72]. На політичну символіку назви вказує історичне дослідження Ю. Шаповала «Полювання на «Вальдшнепа»: Розсекречений Микола Хвильовий», в якому вперше друкуються документи зі справи, заведеної НКВС на М. Хвильового, за яким радянська служба закріпила назвисько «Вальдшнеп» [12]. С. Чернюк у статті «Українські вальдшнепи: концептуальні особливості однойменних творів Остапа Вишні й Миколи Хвильового», вдаючись до детального опису техніки полювання на вальдшнепів, називає зображену в романі ситуацію «нечесним полюванням», коли «нищать найсильніші, найбільш спроможні до розмноження птахи» [11, с. 189]. Л. Кавун висловлює судження, згідно з яким «вальдшнепи втілюють зв'язок між Заходом і Сходом, виявляють себе провісниками азійського ренесансу» [5, с. 175]. Сам автор з приводу запланованого роману у «Вступній новелі» зауважував: «Словом, я до безумства люблю небо, трави, зорі, задумливі вечори, ніжні осінні ранки, коли десь летять огнянопері вальдшнепи (мій сюжетний любовний роман «Вальдшнепи» буде в третьому томі) – все те, чим так пахне сумновеселий край нашого строкатого життя [...]» [9, с. 123]. Таким чином, переводячи події в умовне русло, автор створює універсальну метафору тогочасної дійсності, коли українську інтелектуальну еліту, сповнену великих сподівань, чекала жорстока розправа за вірність революційним ідеалам, які в їхній свідомості були рівнозначні ідеї національного відродження. Власне поняття «заштатність» та «провінціальність», якими охарактеризовано курортне містечко, експлікують безнадійність ситуації, в якому опинилось українство, відкинута на периферію суспільно-політичних процесів.

Події роману «Хоровод блазнів» відбуваються в реальному часопросторі Лондона, описам якого приділено чимало уваги. Однак конкретна дійсність столиці є лише декорацією для втілення авторських задумів – передати, як він писав у листі до батька, «the life and opinions of an age which has seen the violent disruption of almost all the standards, conventions and values current in the previous epoch» [16, с. 224] // «життя та думки віку, який побачив грубе руйнування майже всіх стандартів, угод і цінностей, які існували в попередню епоху». Епіграф до роману, взятий із п'єси К. Марло «Едуард II», влучно передає інтенції О. Гакслі: «My men like satyrs grazing on the lawns / Shall with their goat-feet dance the antic hay» [13, с. 1] // «Мої люди кружлятимуть в блазеньському танку, наче козлонігі сатири». Письменник свідомо прирівнює своїх героїв із лісовими божествами, напівлюдьми-напівзвірами, що уособлювали у давньогрецькій міфології первісну, грубу силу природи. Втративши всі орієнтири, представники воєнного покоління, до якого О. Гакслі зачисляє й себе, марнують час у пустопорожніх розмовах, візитах, відвідинах ресторанів, кафе, вечірок, виставок тощо, тільки б не залишитися наодинці із собою і своїми думками. Таке життя стає своєрідною втечею від щоденних реалій, перетворюється на божевільний танок, учасники якого приречені на душевне спустошення.

Попри те, що місцем розгортання подій роману М. Хвильового є провінція, персонажі мешкають у столицях: подружжя Карамазових і Вовчик – кияни; «пікантні дамочки» Аглая і Клава – з Москви. Всі є представниками духовно-інтелектуального середовища, наділені столичним мисленням, тож ментально споріднені з дійовими особами «Хороводу блазнів». Більше того, у висловлюваннях Дмитрія Карамазова артикульовано думки Миколи Хвильового, в образі Гамбріла Молодшого – світоглядні концепції й життєві факти Олдоса Гакслі, а портрет Майри Вивіш списано з епатажної емансипатки Ненсі Кунард, нерозділене кохання з якою залишило в душі англійського письменника незагоєну рану. Герої обох творів живуть у світі нав'язливих ідей, що й окреслює простір їхнього буття. Так, Дмитрій Карамазов у «Вальдшнепах» є втіленням революційно-фанатичного романтизму, затьмареного розчаруваннями та спогадами про минуле, його дружина – апологет більшовицької ідеології. Аглая – носій мислення національно свідомої «нової людини» із сильним характером, Вовчик і чоловік Клави Євгеній Валентинович виражають позицію пристосування, яка, як показує час, виявиться єдиним способом вижити в умовах тоталітарного режиму. З цього приводу сам Вовчик відкрито зізнається: «[...] він, як тільки відкрито буде полювання, одразу ж плюне на цей городок і на цілий місяць залізе в комиші» [10, с. 122]. Незважаючи на ідейні розбіжності, всі «відпочивальники» знаходяться під пильним прицілом системи, яка стежить за кожним їхнім рухом, позбавляючи власного простору – власного «дому» як «морального імперативу», що в тексті еспліковано в локусах згорілих від спеки вулиць, душних приміщень, образу сонця як спопеляючого світила (сонце «важким огнем палило йому в голову» [10, с. 155], «біла лапа південного сонця різала очі» [10, с. 178]), «згоріло-голубого» неба [10, с. 130] тощо.

Якщо предметом дискусій у М. Хвильового є розбіжності між ідеалами революції і більшовицьким сьогоднішнім, то в «Хороводі блазнів» думки та розмови персонажів проїняті ностальгією за духовними цінностями, остаточно зруйнованими війною та механістичною мораллю повоевненої дійсності. Охоплені зневірою та скептицизмом, персонажі роману шукають притулок у безперервних розмовах та безглуздох заняттях. Архітектор Гамбріл Старший, до прикладу, знаходить радість у конструюванні макетів різних будівель, які ніколи не зможе втілити в життя, а його найкращими друзями є шпаки, за якими він захоплено спостерігає кожного вечора до настання темряви. Його син – Теодор Гамбріл Молодший залишає посаду шкільного вчителя, споді-

ваючись, що його винахід – патентовані штани на резиновій підкладці – принесе омріяне збагачення, а штучна борода й пальто з широкими плечима привернуть до нього увагу жінок. Легковажна молода подруга винахідника Майра Вівіш, після того, як її коханий Тоні загинув на війні, шукає втіхи в компанії інших чоловіків, змушуючи виконувати її примхи. Друг Теодора, фізіолог Шируотер, котрий присвятив своє життя дослідженню функціонування нирок, проводить над собою експеримент: перебуваючи в нагрій камері, він безперервно крутить педалі нерухомо закріпленого велосипеда, обладнаного ергометром, щоб прослідкувати зміни у своєму тілі під впливом сильного потовиділення [2, с. 54]. У праці «Aldous Huxley Between East and West» висловлено думку, що саме експеримент Шируотера та його хаотичні рухи на велосипеді втілюють головну метафору роману – власне танок блазнів [14, с. 40]. І справді, всі персонажі твору, зокрема Гамбріл Старший, Гамбріл Молодший, місіс Вівіш, художник Ліпнат, перебувають у стані колоподібного руху, знаходячи «спасіння у втечі», адже світ, в якому вони жили «was no longer safe, it had ceased to stand on its foundations» [13, с. 323], «перестав бути безпечним, він більше не стояв на міцному фундаменті».

Парадигма приреченої динаміки простежується і в романі М. Хвильового, виразно артикулюючись у словах Карамазова, який називає карамазовщину «перманентним рухом» [10, с. 86], що підкреслює марність зусиль представників української національної спільноти адаптувати ідеї революції до невтішних реалій сьогодення. Аналогічна думка озвучується Аглаєю, яка на обурення Вовчика про даремно згаяний із нею час відповідає риторичним запитанням «А хіба все його життя не є порожнє місце в світовому рухові?» [10, с. 190]. В обох творах герої, попри видимість руху, стоять на місці; їхнє життя – це суцільна пастка, шалений танок, із круговерті якого ніяк не вирватися.

Вказана концепція неодноразово актуалізується в текстах у просторових образах, які набувають символічного значення. У «Вальдшнепах» читаємо: «глухий край» [10, с. 119], «вікна й віконниці і досі було зачинено наглухо» [10, с. 121], «згорілою і порожньою вулицею заштатного городка» [10, с. 131], він лежав мертвим шматом м'яса» [10, с. 156] тощо. У «Хороводі блазнів»: «His thoughts were an interminable desert of sand, with not a palm in sight, not so much as a comforting mirage» [13, с. 238] // «Його думки були безкінечною пустелею, де не було жодної пальми, навіть жодного втішного міражу»; «Aridly, the desiccated waste extended» [13, с. 242] // «Перед ним простягався висушений сонцем пустир»; «It had the inciting air of a road which goes on for ever» [13, с. 312] // «Це була дорога, яка веде в нікуди»; «Time flowed darkly past» [13, с. 328] // «Темна ріка часу текла і текла» тощо.

Головні персонажі романів хотіли б вийти за межі задушливого простору, в якому опинилися, проте дійсність чинить опір. Так, Дмитро Карамазов, переосмислюючи вчинки минулого та переймаючись сміливими ідеями Аглаї, усвідомлює, що в його житті почалось щось тривожне й водночас трагічне. Причому воно викликало не жах, «а почуття якоїсь безумної радості, ніби він мусив на днях відкрити цілком нову й надзвичайно цікаву сторінку в своєму одноманітному житті» [10, с. 181]. У цей момент Карамазов пішов до річки, «йому хотілось кинути у воду й попливти проти течії чорт знає куди – такими сильними й рішучими рухами розсікаючи поверхню» [10, с. 181]. Через відсутність другої частини роману достеменно невідомо наслідків натхненних поривів Карамазова, адже вони були лише в його уяві, швидше всього, він, як і автор твору, був зламаний системою, яка не допускала жодних рухів «проти течії».

У Гамбріла Молодшого з «Хороводу блазнів» після знайомства з Емілі, яка є втіленням гармонійної єдності людини і природи, з'являється більш реальний шанс вирватися з безцільної круговерті столичного життя. Він із захопленням думає про замиський будиночок, куди його запрошує дівчина, проте випадково зустріч з нудьгуючою Майрою Вівіш назавжди перекреслює його наміри. Ю. Лотман, досліджуючи співвідношення розвитку характеру і просторових переміщень, зауважує, що герої, який споріднений із навколишнім середовищем, позбавлений власного шляху. Пересуваючись у просторі свого середовища, він художньо залишається на місці. «Іншою стає картина, коли герой рве зв'язки із середовищем. Тоді його рух набуває деякої лінійної траєкторії, внутрішньо безперервної, кожен із моментів якої знаходиться в особливому відношенні до навколишнього простору. З'являється шлях як особливий індивідуальний простір даного персонажа» [6, с. 441]. Такого шляху в Карамазова і Гамбріла Молодшого не виявлено, колоподібна траєкторія їхнього переміщення лише справляє враження руху, який насправді є спробою втечі від себе. Вказана ситуація свідчить про відсутність у персонажів індивідуального простору, що рівнозначно простору небуття, тобто смерті.

Таким чином, компаративне вивчення романів «Вальдшнепи» М. Хвильового та «Хоровод блазнів» О. Гакслі дозволило виявити спільні й відмінні риси просторової організації текстів як визначального компонента індивідуально-авторської моделі художнього світу. В обох творах конкретний простір – лише декорація, на тлі якої відбувається зіткнення різних концепцій і поглядів, в яких виражено настрої покоління повоєнних років, позначених безнадією та приреченістю. У ході дослідження виявлено, що побутовий простір текстів долає межі буденності, перетворюється на простір існування, в якому актуалізуються екзистенційно-філософські концепти. Ключовим спільним моментом екзистенційно-просторового континууму творів визначено колоподібність буття, яке виключає цілеспрямовану й активну діяльність людини, а відтак свідчить про марність та безперспективність надій інтелектуальної еліти, до якої належали М. Хвильовий та О. Гакслі, на духовно-культурний поступ в умовах тогочасної дійсності України та Англії. Різниця полягає в ідейному наповненні ілюзорних сподівань представників повоєнного покоління: якщо герої «Вальдшнепів» зосереджуються на національних і суспільно-політичних проблемах, то для учасників «Хороводу блазнів» більш важливими є питання морально-етичного характеру, що відповідало особливостям культурно-історичного розвитку двох країн.

Література:

1. Васьків М. «Вальдшнепи» М. Хвильового як фрагмент завершеного роману. Проблеми інтерпретації й інтертекстуального прочитання / М. Васьків // Слово і час. – 2009. – № 5. – С. 24–38.
2. Девдюк І. Іронічний дискурс у романі Олдоса Гакслі «Хоровод блазнів» / І. Девдюк, У. Тацакович // Кременецькі компаративні студії : [науковий часопис / ред. : Чик Д.Ч., Пасічник О.В.]. – Хмельницький : ФОП Цюпак А. А., 2016. – Вип. VI. – С. 51–59.
3. Жулинський М.Г. Талант, що прагнув до зір / М.Г. Жулинський // М. Хвильовий. Твори в 2 т. Т. 1. Поезія. Оповідання. Новели. Повісті [упоряд. М.Г. Жулинського, П.І. Майданченка]. – К. : Дніпро, 1990. – С. 5–43.
4. Зенгва В.О. «Вальдшнепи» М. Хвильового та романи Ф. Достоєвського: інтертекстуальний аспект / В.О. Зенгва // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Філологія» Збірник наукових праць. № 936. Випуск 61. – 2011. – С. 271–275.
5. Кавун Л. Художня модель фаустівської людини в романі «Вальдшнепи» Миколи Хвильового / Л. Кавун // Філологічні семінари. – 2013. – Вип. 16. – С. 173–177.
6. Лотман Ю.М. Избранные статьи: В 3 т. Т. 1: Статьи по семиотике и типологии культуры / Ю.М. Лотман. – Таллин : Александра, 1992. – 479 с.
7. Сенник Л. Роман опору. Український роман 20-х років: проблема національної ідентичності / Л. Сенник. – Львів : Академічний Експрес, 2002. – 239 с.
8. Топоров В.Н. Пространство и текст / В.Н. Топоров // Текст: семантика и структура. – М. : Наука, 1983. – С. 227–284.
9. Хвильовий М. Твори в 2 т. Т. 1. Поезія. Оповідання. Новели. Повісті / М. Хвильовий; [упоряд. М.Г. Жулинського, П.І. Майданченка]. – К. : Дніпро, 1990. – 649 с.
10. Хвильовий М. Я (Романтика); Вальдшнепи: вибрані твори / Микола Хвильовий. – К. : Знання, 2016. – 319 с.
11. Чернюк С. Українські вальдшнепи: концептуальні особливості однойменних творів Остапа Вишні й Миколи Хвильового / С. Чернюк // Літературознавчі студії. – Вип. 25. – Київ : Вид.-во КНУ ім. Т. Шевченка, 2010. – С. 181–190.
12. Шаповал Юрій. «Полювання на Вальдшнепа». Розсекречений Микола Хвильовий. – Київ : Темпора, 2009. – 296 с.
13. Huxley A. Antic Hay / A. Huxley – London : Chatto and Windus, 1923. – 328 p.
14. Aldous Huxley Between East and West. Edited by C. C. Barfoot / Huxley Aldous. – Amsterdam : Rodopi, 2001. – 259 p.
15. Huxley Aldous. Point Counter Point / Huxley Aldous. – New-York : Grosset & Dunlap, 1928. – 432 p.
16. Letters of Aldous Huxley edited by Gover Smith. – London : Chatto and Windus, 1969. – 992 p.

Анотація

I. ДЕВДЮК. ПРОСТОРОВА ЕКСПЛІКАЦІЯ КРИЗОВОГО ДИСКУРСУ

В РОМАНАХ «ВАЛЬДШНЕПИ» М. ХВИЛЬОВОГО ТА «ХОРОВОД БЛАЗНІВ» О. ГАКСЛІ

Стаття присвячена компаративному дослідженню просторової експлікації приреченого буття в романах «Вальдшнепи» М. Хвильового та «Хоровод блазнів» О. Гакслі. Ключовим спільним моментом екзистенційно-просторового континууму творів визначено застиглість та колоподібність буття, яке виключає цілеспрямовану й активну діяльність людини.

Ключові слова: просторова експлікація, приреченість, кризовий дискурс, колоподібна динаміка.

Анотация

И. ДЕВДЮК. ПРОСТРАНСТВЕННАЯ ЭКСПЛИКАЦИЯ КРИЗИСНОГО ДИСКУРСА

В РОМАНАХ «ВАЛЬДШНЕПЫ» Н. ХВЫЛЕВОГО И «ШУТОВСКОЙ ХОРОВОД» О. ГАКСЛИ

Статья посвящена компаративному исследованию пространственной экспликации обреченного бытия в романах «Вальдшнепы» Н. Хвильового и «Шутовской хоровод» О. Гаксли. Ключевым общим моментом экзистенциально-пространственного континуума произведений определена статичность и круговидность бытия, которое исключает целенаправленную и активную деятельность человека.

Ключевые слова: пространственная экспликация, кризисный дискурс, обреченность, круговидная динамика.

Summary

I. DEVDIUK. SPATIAL EXPLICATION OF CRISIS DISCOURSE

IN THE NOVELS “VALDSHNEPY” BY M. HKVYLIOVY AND “ANTIC HAY” BY A. HUXLAY

The article provides a typological analysis of the spatial explication of fatal existence in the novels “Waldshnepy” by M. Hkvyliovoy and “Antic Hay” by A. Huxley. The key common point of the existential-space continuum of the works is rigidity and circularity of life, which excludes deliberate activity of man.

Key words: spatial explication, crisis discourse, fatality, circularity.

кандидат філософських наук,
старший науковий співробітник
відділу української філології
Науково-дослідного інституту
українознавства
Міністерства освіти і науки
України

КАРМЕН ЯК ВІЧНИЙ ОБРАЗ І АРХАЇЧНЕ БОЖЕСТВО В ПОЕЗІЇ ВІРИ ВОВК: КОМПАРАТИВНИЙ МІФОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Постановка проблеми в загальному вигляді. «Вічний образ» Кармен як синонім *femme fatale* надзвичайно популярний у мистецтві – від першотвору (новели П. Меріме) до опери Ж. Бізе і до інтерпретацій рис цієї героїні у поезії (сонет Т. Готье «Кармен», поезія О. Блока тощо). Обіграні риси Кармен як уже інтерпретованого персонажа: фатальна жінка, горда, сексуальна. Її кримінальні нахили в інтерпретаціях – на відміну від твору П. Меріме – згладжуються. Залежно від конкретного твору, образу надаються нові риси, зокрема й сучасні – наприклад, у поезії української письменниці в Ріо-де-Жанейро Віри Вовк (автонім Віра-Лідія-Катерина Селянська, 1926 р. н., Борислав; еміграція).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість В. Вовк уже ставала предметом аналізу в українських, польських, американських студіях (О. Астаф'єв, І. Жодані, Л. Залеська-Онишкевич, І. Калинець та ін.); жіночі образи і символи (збірка «Жіночі маски») досліджувались у працях Т. Карабовича, М. Коцюбинської, С. Ожарівської, Т. Остапчук, О. Смольницької та ін.; на прикладі прози – у працях Ю. Григорчук та ін. Проте романський і циганський контексти, особливо в компаративному аспекті та з позицій міфоаналізу, ще не поставали в полі зору.

Виокремлення раніше не досліджених частин проблеми. Збірка В. Вовк «Жіночі маски» (1994 р., перевидана і перекладена польською 2014 р. проф. Т. Карабовичем) змальовує портрети різноманітних героїнь, серед яких і Кармен, але контекстуально й у зіставленні з архаїчними божествами саме цей образ не розглядався.

Мета – схарактеризувати особливості вірша В. Вовк у змалюванні Кармен, зосередившись на символах і міфологічному підтексті. **Завдання:** 1) порівняти згаданий вірш із новелою П. Меріме; 2) проаналізувати згадані ворожильні карти, Таро, кабалу й інші магичні практики відповідно до образу циганки та стереотипів про цей народ, узавши український контекст; 3) зіставити образ Кармен із простонародним уявленням про Чорну Мадонну, архаїчними божествами і героїнями замовлянь.

Виклад основного матеріалу. Вірш В. Вовк цікавий тим, що пропонує жіноче бачення образу героїні П. Меріме, яка раніше змальовувалася переважно з погляду чоловіків. Ця традиція започаткована французьким романтиком, і в новелі оповідь ведеться від імені Хосе, тобто відбувається подвійна маскулінізація – оповідачем і його слухачем, автором. Згадана героїня описана В. Вовк відповідно до новели П. Меріме, опери Ж. Бізе й українського контексту: вона циганка, і цей тип був знаний авторці за її дитинства та юності в Україні. Доместикація образу досягається фольклорними, пісненими засобами (*сокіл-білозір; боривітер; доля-воля* тощо): «*ще не злетів з небес беркут / ні сокіл-білозір / ні боривітер*» [5, с. 104] (у польському перекладі останнє слово відтворено як «*nawalnica*» [5, с. 105]), «*за долю-волю я віддам у танці / карту життя*» [5, с. 104]. Після українського контексту наведено романський (іспанський): «*усіх чоловіків я поміняю / на старі карти / і зашумлю фальбанами сукенки*» [5, с. 104], підсилений католицьким символом троянди – атрибутом Діви Марії, Христових мучень і святих: «*кохання розкіш – чорторий троянди / як кров пульсує кастаньетами*» [5, с. 104]. Троянда і кров тут продовжують одне одного як символи. (Детальніше про містичне значення троянди в католицизмі див: [16], [18]). Пролітється кров Кармен – і символічно розквітне трояндою. Асоціативний ряд, викликаний цим віршем, колористичний: червоний (збориста сукня, яка розвіюється в танці, можливо, фламенко; троянда і кров) і чорний (смерть; образ циганки). Червоно-чорними є масті на картах. Сам текст демонструє Ерос і Танатос, які зовні протистоять, але насправді поєднані. У В. Вовк Кармен відмовляється від кохання заради карт, тобто власної інтуїтивної мудрості.

Ключовим символом цього вірша є ворожильні карти. Це зв'язок не з новелою П. Меріме, а з обробкою Ж. Бізе. В опері прикметна сцена 20 (дія третя), де циганки-контрабандистки ворожать собі на картах. Мерседес бачить своє щастя – багатство; Фраскіта – взаємне кохання, натомість у Кармен весь час пророчо випадає смерть – їй і Хосе. У перекладі М. Рильського, здійсненому до 1933 р., її арія звучить так: «*Бубни, вина! В них смерть. О, в них смерть, перше я, а потім він <...> нас жде обох, нам смерть <...>. Даремно, не втечеш від року страшного, даремний буде труд. Від правди не втечеш, бо карти не туманять, вони не зраджуть, ні. Коли родився ти щасливим, як карти не кладі, вони не заведуть і ляжуть так, як треба, і скажуть – щастя їди. Коли ж на тебе жде холодний привид смерті і близько твоєї кінцевої, то долі не зм'якши і смерті не уникнеш, не вернеш знов життя. Коли вже смерть іде, кладі хоч двадцять раз – тобі без жалю карти укажуть смерть і край. От знов! І знов! Все смерть і смерть! І знов! Мені все смерть! Все смерть і смерть, і знов все смерть, і тільки смерть мені, все смерть, все смерть!*» [3, с. 25]. У мистецтві образ Кармен має постійні атрибути кастаньети або карти (як на сцені, так і в сучасній мультиплікації – як-от у серії мультфільмів «Уявна опера»: Кармен розкладає карти, що перетворюються на солдатів). У новелі – першотворі – героїня каже Хосе на його докори: вона не раз бачила

під час ворожіння на кавовій гушавині, «що ми скінчимо разом» [12, с. 612]; також Кармен згадує різні забобони, які віщують нещастя [12, с. 614–615]. Але карти – більш поширена асоціація із циганами і більше сценічний прийом.

У збірці В. Вовк «Напис на скарабею» (оповідання, супроводжувані віршованими вставками) є окремий твір «Циганка», в якому описується глибинна мудрість заголовної героїні, символізована в картах Таро, кабали тощо [6, с. 51]. Чому В. Вовк, описуючи ворожку, згадує саме ці магичні практики – адже насправді циганські карти – звичайні гральні, і в них важлива цифрова символіка? Кабала, як відомо, пов'язана з тим, що літерам юдейської абетки і цифрам надавалось особливе значення (подібний принцип – у піфагорійців). Проте в цьому суто чоловічому езотеричному пізнанні були обмеження: кабалу не мав права вивчати той, хто не досяг сорокарічного віку і не одружився – інакше він зазнавав Божої кари. Цьому нюансу присвячена п'єса єврейського письменника С. Ан-ського (Ш. Раппопорта, 1863–1920 рр.) «Між двома світами (Диб(б)ук)», 1914 р.: молодий учений Хонон, бажаючи повернути кохану Лію, яку видавали заміж за нелюба, звернувся до кабали, але вмер неприродною смертю, і його злий безпритульний дух – диб(б)ук – вселився в Лію [1]. В основу цього зовні фантастичного твору лягли реальні події кінця XIX ст. на Поділлі. Натомість В. Вовк, навівши в переліку практик героїні кабалу, таким чином акцентує увагу на жіночій мудрості: причетна до сакрального жінка вже сприймається як вища істота, можливо, понад статтю. У дужках зазначимо, що відомі випадки, коли жриці або інші служниці культу в архаїчних громадах свідомо поводитись як чоловіки – чи не звідси мотивація поведінки Жанни д'Арк? Так само одержимі чи загіпнотизовані могли відчувати себе як протилежна стать і відповідно поводитися.

Походження карт Таро досі дискусійне – можливо, італійське, але є версія, що вони циганські. Швейцарський дослідник С. Головін виокремлює в символіці Таро хазарські, кримські й інші мотиви, але водночас зауважує: «Суперечка окультистів, чи маємо ми в символах Тарот сліди циганського чи «семітсько-татарського» походження, стає безглуздою – усі культури збагачували одна одну, проникали одна в одну на тій території Євразії, яку сьогодні в основному займає Україна» [2, с. 317]. У В. Вовк циганка саме українська. Загалом у середньовічній свідомості містика і магія (особливо з використанням символів) сприймалися екзотично, причому зі східним колоритом, і цей Схід був досить уявним – від стародавньої халдейської мудрості до єгипетської. Недарма цигани – в багатьох європейських мовах «єгиптяни» – свою покинуту батьківщину називали «малим Єгиптом», уже забувши Індію. Уві сні циган або циганка чи цигани тлумачаться амбівалентно: це й омана, і водночас мудрість, інтуїція.

Історичне тлумачення кабали дає сучасний український письменник-фантаст А. Валентинов (фаховий історик А. Шмалько) в романі «Небеса ликують». В Україні часів Богдана Хмельницького головний герой, єзуїт, «русин» Адам Горностай бесідує з турком-ефенді про сакральне. На питання турка про те, чи читав той «Зогар», панотець Адам відповідає, що це таємна книга юдеїв. Але вчений-мусульманин заперечує: «Та облиште! Усі ці мудрування були відомі в Індії та Тибеті ще за тисячу літ до Пророка! Ні в Кабали, ні в ученні суфіїв, які так шанували Арабі, нічого нового нема. Між іншим, «Фусус аль-хікам» і «Зогар» писалися водночас і практично в одному місці. Вважають, що їхні автори були навіть знайомі» [4, с. 314] (переклад українською автора статті – О.С.). Далі це вчення інтерпретується як ідея переходу через рубіж, через світи, тобто адепт стає провідником [4, с. 322].

Що можна сказати про міфологічний і релігійний аспекти образу Кармен? Вони дуже багатогранні. Кармен ідентифікує себе як «кал(ь)і» [12, с. 617] – дослівно з гінді «чорна», так називали себе цигани. Отже, можна порівняти її зі смертоносною і водночас родючою богинею Калі. Також Кармен – це і Чорна Мадонна, яка має язичницьке походження. Чорний колір у символіці – Мати-Земля; Діана Ефеська зображається з чорним обличчям і чорними руками [23, с. 532]. Також варто згадати уявлення інших про героїню П. Меріме (та пізніших авторів) як про відьму, що літає на шабаш. Ще один нюанс: Кармен артистична (а її привабливість вважають чарами, і циганка не заперечує «привороту»), адаптується до обставин, їй притаманна мімікрія. У новелі П. Меріме вона під час знайомства з Хосе видає себе за його землячку і навіть – для створення ілюзії порозуміння – розмовляє з героєм його рідною баскською мовою, чим одразу підкупає довірливого Хосе, який ностальгує за батьківщиною [12, с. 593]. Водночас вона чужа в іспанському просторі – як і сам Хосе Наварро (насправді Ліссарабенгоа), бо він баск [12, с. 588], й інші його навіть на побутовому рівні не сприймають тотожним собі. З оповідачем він ділиться правдою про своє походження і трагічне життя (треба нагадати, що історія з Кармен була реальною, і П. Меріме сам бесідував з убивцею). Але про саму Кармен достеменно мало відомо, що створює додатковий план загадки – сакральний.

Кармен – чорнокоса, смаглява, причому яскраво вираженого циганського типу. Її ім'я (яке справді є в іспанок) – на честь Богоматері Кармель [13, с. 191]. Але це насправді образ народного католицизму, тобто в даному випадку коріння згаданої Богородиці має язичницьку гірську богиню, і сама Кармен язичниця. В інших героїв новели з її національністю пов'язані асоціації чари, відьомство, пристрій, шабаш. Недарма, знаючи, що Хосе вб'є її, у новелі Кармен співає «чаклунську» пісню про фатальну циганку Марію Паділью [12, с. 617], яку сама героїня та її народ сприймали як божество.

У новій поетичній збірці «Нев'янучий квіт» (2017 р.) В. Вовк показовий автобіографічний вірш «Чужинка»: заголовній героїні було велено «Молитись до чорної Богородиці» [7, с. 21]. Символ Бразилії – африканка, Чорна Мадонна – Матінка Божа Апаресіда (Nossa Senhora da Conceição Aparecida), «об'явлена». За твердженнями Ватикана, у 1717 р. чорну скульптуру Богоматері в мантиї виловили рибалки [19, с. 217]. Культ Матері Божої Апаресіди має риси Чорної Мадонни, відомої католицькому населенню Франції, Швейцарії та інших країн. Але варто зазначити, що зображення такої первісної іпостасі Богоматері було відомо і єресям. Наприклад, в Окситанії, у місцях, де були святині катарів, відома печера Нотр Дам де Сабар (Notre Dame de Sabart). Тут збереглася каплиця,

як вказує дослідник історії катарів Ж. де Сед, «колишнє культове місце друїдів, на що вказує присутність «Чорної Святої Диви». Згадана каплиця була споруджена на честь дива (з'яви Чорної Святої Диви), яке дозволило Карлу Великому 8 вересня 778 р. тут перемогти сарацинів» [14, с. 244]. Це один із численних прикладів знайдених скульптур Чорної Мадонни. Ця народна інтерпретація Богоматері коріниться і в образах Ісиди, й інших божеств [20, с. 45–47]. Так само – походження деяких старозавітних героїнь: ім'я Естер (Естери) спочатку було Гадасса («мирт»), а в Персії їй змінили ім'я на честь Іштар, вочевидь, прагнучи присвятити юдейку цьому язичницькому культу (докладніше: [9, с. 159], [15], [17]). Або: Вірсавія (у В. Вовк – оригінальне звучання імені, Бетсаба) за походженням була хеттеянкою, як і її чоловік Урія, і з самого початку її образ нагадував хетське божество – можливо, родючості; тоді можна пояснити сексуальний аспект її стосунків із царем Давидом. У зв'язку з Чорною Мадонною можна згадати новелу П. Меріме «Венера Ільська» про знайдену скульптуру, яку аристократія сприймала як Венеру, а носії інтуїції каталонські селяни – як ворожого «ідола» і мали рацію, бо це була фінікійська богиня з капища Ваала; нерозуміння її справжньої сутності призвело до трагічних наслідків. Прикметно, що «Венера» була бронзова, темна. Отже, вона теж нагадує Чорну Мадонну, але насправді є кровожерним божеством, а Кармен теж фактично пожирає своїх коханців. Оскільки про християнсько-язичницьку взаємодію рис у формуванні культу Божої Матері сказано багато, варто зазначити лише кілька деталей для кращого уявлення про роль неоміфологізму і магічного реалізму в українському та бразильському світогляді. Чорна Мадонна – традиція скульптур, перенесена з романо-германської Європи до Латинської Америки; ключову роль у цьому відіграли католицизм і традиція релігійного дуалізму, апелюючи до архаїчного материнського комплексу.

Якщо далі аналізувати Кармен як божество, згадавши її відмову підкоритися Хосе, то можна цей містичний шлюб (якщо сакральню трактувати стосунки героїв, «рома» і «ромі») і власну волю жінки інтерпретувати в міфологічному аспекті. В античній міфології це героїні, які або погодилися на кохання Зевса, або ж відторгли цього бога. Коханками Зевса (Юпітера) стали: Даная, Семела, Леда, наяда Егіна та ін. Їхні антиподи – Медея [8, с. 808], плеяда Тайгета, тимчасово перетворена Артемідією на лань, щоб уникнути Зевса [8, с. 633]. Можна згадати Дафну, яка тікала від Аполлона, або Кассандру, яка відторгла кохання цього бога. Цікаво, що майже всі перелічені фемінні персонажі описані в ліриці В. Вовк.

Продовжуючи орієнтальний дискурс у поезії В. Вовк, варто зупинитися на функціях жіночих божеств, виокремивши спільні риси у східній і германській міфології. Так, відома вавилонська богиня кохання (зокрема й священної проституції), війни і родючості Іштар, сексуальна і смертоносна водночас, у В. Вовк тлумачиться як «сумерійська богиня кохання і плодovitости» [6, с. 118], а її риси подано оригінально: це божество, «яке все знає, все вміє, все вирішує й розв'язує» [6, с. 110]. Якщо взяти до уваги саме названі В. Вовк функції (героїня оповідання знаходить вихід із ситуації, щоб у шлюбі з недолугим королем не стати черговою страченою як «стерильна» [6, с. 110]), а передусім – сакральну мудрість, то на перший план виходить розв'язування пут – метафоричних. Ця риса притаманна й Ісиді (про її подібність до Іштар: [15] – О. С.), якщо згадати гностичний гімн «Грім. Досконалий Розум», імовірно, присвячений названій богині. Зокрема, це частина 19, рядки 9–12: «[Я] захоплення і не / [захоплення]. Я зв'язок і / розв'язування. Я / непорушність і я / те, що розв'язує» [10]. Ісіда – статика, але й динаміка; вона вбиває народжених нею (ковтає, захоплює) – і випускає у світ. У слов'янській міфології такі функції виконують знахарські рослини – одолян-трава («одолен», «одолим» [22, с. 263] – біле латаття [22, с. 177]), розрив-трава [22, с. 444], яка руйнує забори й узи; казкові героїні з ножицями (у різних народів) та ін. Також варто згадати германський фольклор, присвячений цій проблемі – зокрема, заклинання від болю та хвороб, а також спрямовані на досягнення миру.

Зокрема, у цьому випадку цікаві Перше Мерзебурзьке заклинання й окремі англосаксонські словесні форми. Перше і Друге Мерзебурзькі заклинання українською з відтворенням форми переклав І. Качуровський. До того вони були відомі в російському архаїзованому перекладі його вчителя Б. Ярхо. Жінки (*idisi*), згадані в цьому заклинанні, нагадують діс – пізніших германо-скандинавських жіночих божеств. До них входили норни, валькірії, дружини асів (асині) та ін. Іноді пов'язувалися з поняттям долі й цим подібні до слов'янських рожаниць. Діси допомагали під час пологів і, можливо, сприймалися як божества родючості. У скальдській поезії діси – значні жінки з високого роду, але тут слово вжито в значенні божеств. Дослідники схиляються до думки, що в цьому заклинанні, як і в інших усних витворах германської культури, названі валькірії. Також вважається, що пов'язувати *idisi* з культом *matrones* (матерів) недоречно. Дослівний переклад цього заклинання (здійснений автором статті – О.С.) звучить так: «Одного разу сиділи жінки, сиділи шановні там. Деякі кайдани кували, деякі військо зупиняли, деякі розв'язували пута (узи): звільнився від кайданів-уз, уникай тих, хто б'ється». Кайдани-узи (*haptband*, де *hapt* – кайдани, *band* – узи) – прикладка, часто вживана в германському епосі. Розв'язання пут зближує згаданих жінок із норнами, але згадані військо і бій підтверджують, що це валькірії.

Так само – англосаксонське заклинання “*Wid færstice*” – «Проти раптового болю» (зі збірки “*Lacnunga*” – «Лікування», X – XI ст.) – описує валькірій, не називаючи їх. В оригіналі: “*Hlude wæran hy, the, hlude, / ða hy ofer þone hlæw ridan, / wæran anmode, ða hy ofer land ridan*”. У перекладі: «Ярим був крик у них, яро кричали, / з пагорбів як вони верхи рушали, / безстрашні були, як землею рушали» (поетичний переклад автора статті – О. С.). Згадувана в тексті оборонниця від хвороб «могутня жінка» (*mihitigan wif*) – поширений кеннінг на позначення валькірії (*Wælcyrigan*).

У розумінні функцій мудрості фемінінних божеств допоможе археологічний досвід, причому в компаративному аспекті. Так, богиню Іштар нагадує дружина бога Місяця, богиня Нігаль (святилище знайдено у «Версалі» ассирійського царя Саргона II, VIII ст. до н. е. – Дур-Шаррукіні; цю знахідку спочатку в XIX ст. помилково

вважали Ніневією [21, с. 57]). Згадану богиню також ототожнювали з ранковою та вечірньою зорею, як Іштар-Астарту, Венеру-Афродиту тощо [21, с. 58]. Сама ж Іштар – ще й мати всіх людей [21, с. 100], тому не дивно, що під час всесвітнього потопу (віддзеркаленого у вавилонському міфі) вона заступилася за людей перед Енлілем, який вирішив винищити людство, але завдяки захисту богині дарував життя праведному Ут-напштіму і його родині [21, с. 90]; їх же добрий бог Еа навчив побудувати ковчег; аналогічна оповідь є про Ноя у Старому Завіті, але там, зрозуміло, фігурує тільки монотеїстичний Бог – Яхве (Єгова). Цікаво, що схоже заступництво під час потопу народні апокрифи приписують Богородиці, надаючи їй язичницьких функцій (роблячи акцент на материнстві), але таке трактування не суперечить християнському змісту – милосердю. Так само в Книзі Естер (історичний роман В. Вовк «Книга Естери», 2012 р., за Старим Заповітом і трагедією Есхіла «Перси» [15]) головна героїня фактично виступає єдиною заступницею свого народу (хоча у В. Вовк таку саму функцію виконує музикантка Айля) перед злим генієм юдеїв – Ксерксом. Він – деструктивний «батько» народу, Естера – конструктивна «мати», але не персів (незважаючи на титул цариці), а рідного народу. У випадку літературного твору не йдеться про взаємовпливи, а подібність сюжетних ліній і мотивів можна пояснити їхньою архетиповою близькістю в різних народів і спільним джерелом – вавилонськими міфами і Старим Заповітом.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок. Здійснені компаративний і міфологічний аналіз продемонстрували невичерпність образу Кармен, починаючи від претекста (новела П. Меріме) й подальших інтерпретацій (опера Ж. Бізе; поезія В. Вовк). Досліджений вірш української письменниці в Бразилії базується на українсько-іберійсько-циганській символіці. У його українському контексті домінує червоний колір (кохання, містичної любові, крові, смерті), а також фігурує символіка ворожильних карт як фатального вибору. Творчість В. Вовк позначена прагненням знайти спільне в символах і мотивах різних культур, «доместикувати» їх. В цьому випадку Кармен може бути й українською (карпатською) циганкою, що споріднює її з головною героїнею оповідання «Циганка» в збірці «Напис на скарабею». Хоча вірш ґрунтується і на новелі П. Меріме, і на опері Ж. Бізе (що доводять слова лібрето, перекладені М. Рильським), проте йому притаманний і оригінальний підхід до образу Кармен. Міфоаналіз виявив спільні риси в образах Кармен, Чорної Мадонни, амбівалентних жіночих божеств Іштар, Ісиди, а також – паралелі з валькіріями і дисами в германських заклинаннях і замовляннях. Робота має перспективу продовження в зіставленні образу героїні з іншими архаїчними культами, а також у біблійному контексті.

Додаток 1. Мерзебурзькі заклинання (Merseburger Zaubersprüche). Перше. З давньоверхньонімецької мови формою оригіналу переклав Ігор Качуровський. Древні сили Діви – тут і онде сили. / Ці вузли в'язали, ті – полки тримали, / Налягли треті на міцніі пута. // Стрибни, вузли рвучи, – від ворога втечи [11, с. 235].

Додаток 2. Інший варіант перекладу (“Erster Merseburger Spruch”). З давньоверхньонімецької мови зі збереженням ритму й алітерації переклала Ольга Смольницька, 2013 р. Жони сили, бачите, сили пошановані, / хто ланці ладнали, хто – спинали воїв, / узи ось розв'язані, і слова промовлені: / уз-ланців позбудься, бій хай не з тобою!

Література:

1. Ан-ский С. Меж двух миров (Дибук) / Семен Ан-ский [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://az.lib.ru/a/anskij_s_a/text_1914_dibuk.shtml, на рус. яз. – Дата обращения: 09.08.2017.
2. Бауэр В., Дюмотц И., Головин С. Энциклопедия символов / Вольфганг Бауэр, Ирмтрауд Дюмотц, Сергиус Головин / пер. с нем. Г. Гаева. – М. : КРОН-ПРЕСС, 2000. – 512 с. – Серия «Академия».
3. Бізе Ж. Кармен (опера) : [лібрето]. / Ж. Бізе ; переклад М. Рильського ; машинопис із бібліотеки Національної опери України. – Рік невідомий. – 36 с. Авторка статті висловлює подяку редактору видавничо-інформаційного відділу Національної опери України Л. Тарасенко за наданий примірник машинопису.
4. Валентинов А. Небеса ликуют : [роман] / Андрей Валентинов. – М. : Эксмо, 2007. – 448 с. – (Стрела времени).
5. Вовк В. Жіночі маски / В. Вовк. – Wowk Wira. Kobiece maski / Wira Wowk ; пер. з укр. мови Тадея Карабовича. – Люблин, 2014. – 148 с.
6. Вовк В. Напис на скарабею / Віра Вовк. – Львів : БаК, 2007. – 124 с.
7. Вовк В. Нев'янучий квіт / Віра Вовк. – Рю-де-Жанейро, 2017. – 114 с.
8. Грейвс Р. Мифы Древней Греции / Роберт Грейвс ; пер. с англ. К. Лукьяненко. – Екатеринбург : У-Фактория, 2005. – 1008 с. (Bibliotheca mythologica).
9. Григорчук Ю. Проза Віри Вовк : виміри сакрального / Ю. Григорчук. – Брустурів : Дискурсус, 2016. – 364 с.
10. Гром. Совершенный ум / Библиотека Наг-Хаммади [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://apokrif.fullweb.ru/pag_hammadigrom.shtml, на рус. яз., свободный. – Дата обращения: 11.09.2017.
11. Качуровський І. Круг понадземний : Світова поезія від VI по XX ст. : переклади / Ігор Качуровський ; пер., післям. І. Качуровського. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 527 с.
12. Меріме П. Кармен / Проспер Меріме ; пер. М. Лозинського // Меріме П. Хроника царствования Карла IX. Новеллы / Проспер Меріме ; пер. с фр. – М. : Худ. лит., 1968. – С. 588, 593, 612, 614–615, 617.
13. Новикова М. Міфи та місія / Марина Новикова. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. – 432 с.
14. Сед Ж. де. Тайна катаров / Жерар де Сед ; пер. с фр. Е. Морозовой. – М. : КРОН-ПРЕСС, 1998. – 268 с. – Серия «Таинственный мир».
15. Смольницька О. Історичний роман Віри Вовк «Книга Естери» у неоміфологічному контексті: ad fontes / Ольга Смольницька // Теоретична і дидактична філологія : збірник наукових праць. Серія «Філологія (літературознавство, мовознавство)». – Переяслав-Хмельницький : ФОП Я.М. Домбровська, 2015. – Вип. 21. – С. 54–67.

16. Смольницька О. Мікроконтекст і макроконтекст у сучасному українському перекладознавстві : спільна символіка у вибраній ліриці сера Філіпа Сідні (1551/54–1586/87) та Ричарда Лавлейса (1617/18–1656/58) / О. Смольницька // Філологічні трактати. – 2017. – Т. 10. – № 2. – С. 69–76.
17. Смольницька О. Орієнтальний образ жінки у вибраній творчості Віри Вовк і Олега Коверка : зв'язок з першоджерелами / О. Смольницька // Розвиток та модернізація філологічних наук: досвід Польщі та перспективи України : [колективна монографія]. – Люблін : Університет Марії Кюрі-Склодовської, 2017. [У друці].
18. Смольницька О. Сакральні символи троянди і шипшини у вибраній творчості Віри Вовк : романо-германський контекст / О. Смольницька // Південний архів (Збірник наукових праць. Філологічні науки). – № 67. – Херсон : Херсонський державний університет, 2017. – С. 172–176.
19. Українці Бразилії = Os ucranianos do Brasil = Ukrainians in Brazil : історико-етнологічне дослідження ; гол. наук. ред. М. Гримич та ін. – Серія «Історична етнологія». – К. : Дуліби, 2011. – 262 с. (укр., португ. та англ. мовами).
20. Франц М.-Л. фон. Кошка. Сказка об освобождении феминности / Мария-Луиза фон Франц ; пер. с англ. В. Мершавки. – М. : Независимая фирма «Класс», 2007. – 144 с. (Библиотека психологии и психотерапии).
21. Церен Э. Библейские холмы / Э. Церен. – М. : Наука, 1966. – 480 с.
22. Шапарова Н. Краткая энциклопедия славянской мифологии : около 1 000 статей / Н. Шапарова. – М. : ООО «Издательство АСТ» ; ООО «Издательство Астрель» ; ООО «Русские словари», 2001. – 624 с.
23. Энциклопедия. Символы, знаки, эмблемы / авт.-сост. В. Андреева и др. – М. : ООО «Издательство Астрель» ; ООО «Издательство АСТ», 2004. – 556, [4] с., [32] л. ил. – (“AD MARGINEM”).

Анотація

О. СМОЛЬНИЦЬКА. КАРМЕН ЯК ВІЧНИЙ ОБРАЗ І АРХАЇЧНЕ БОЖЕСТВО В ПОЕЗІЇ ВІРИ ВОВК: КОМПАРАТИВНИЙ МІФОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті досліджуються особливості образу Кармен у вірші української письменниці в Бразилії Віри Вовк. Основна увага зосереджена на порівнянні з архаїчними божествами, а також народному католицизмі. Аналізуються символіка в різних культурах.

Ключові слова: образ, поезія, міф, реальне, сакральне, Кармен.

Анотация

О. СМОЛЬНИЦКАЯ. КАРМЕН КАК ВЕЧНЫЙ ОБРАЗ И АРХАИЧНОЕ БОЖЕСТВО В ПОЭЗИИ ВЕРЫ ВОВК: КОМПАРАТИВНЫЙ МИФОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

В статье исследуются особенности образа Кармен в стихотворении украинской писательницы в Бразилии Веры Вовк. Основное внимание сосредоточено на сравнении с архаичными божествами, а также народном католицизме. Анализируется символика в разных культурах.

Ключевые слова: образ, поэзия, миф, реальное, сакральное, Кармен.

Summary

O. SMOLNYTSKA. CARMEN AS PERMANENT IMAGE AND ARCHAIC GODDESS IN THE POETRY BY VIRA VOVK: COMPARATIVE MYTHOLOGICAL ANALYSIS

The article deals with the specificity of the image of Carmen describing in the poem by the Ukrainian writer in Brazil Vira Vovk. Special attention is paid to the comparing of archaic goddesses and also of the folk Catholicism. The symbolic in the different cultures is compared.

Key words: image, poetry, myth, real, sacral, Carmen.

8. Загальне мовознавство

8. Общее языкознание

8. General linguistics

*доктор филологических наук,
профессор кафедры языкознания
и русского языка
Института иностранных языков
Донбасского государственного
педагогического университета*

К ВОПРОСУ О МЕТОДАХ ДИСКУРСИВНОГО АНАЛИЗА

Дискурсивный анализ (дискурсология) является молодой дисциплиной, поэтому он весьма неоднороден, и в лингвистике нет единого подхода к пониманию дискурса и методам его исследования.

Дискурс-анализ (в самом широком смысле) понимается как интегральная сфера изучения языкового общения с точки зрения его формы, функции и ситуативной, социально-культурной обусловленности. В узком смысле дискурсология – это наименование традиции анализа Бирмингемской исследовательской группы. «Грамматика дискурса» (Р. Лонгейкр, Т. Гивон) – близкое, но не тождественное лингвистике текста направление.

До сих пор лингвисты опираются на исследовательские ориентиры, созданные представителями разных школ критического дискурс-анализа: Н. Фейрклау, Т. ван Дейком и В. Кинчем, Рут Водак и ее коллегами. Следует упомянуть такие школы дискурс-анализа, как исследование информационного потока (information flow) У. Чейфа, исследования связей между грамматикой и межличностным взаимодействием в диалоге (С. Томпсон, Б. Фокс, С. Форд), экспериментальные дискурсивные исследования Р. Томлина, «системно-функциональная грамматика» М. Хэллдея, исследование стратегий понимания У. Кинча, общая модель структуры дискурса Л. Поланьи, социолингвистические подходы У. Лабова и Дж. Гамперса, психолингвистическая «модель построения структур» М. Гернсбака, а в несколько более ранний период также дискурсивные штудии Дж. Граймса и Дж. Хайндса. Мы назвали далеко не все направления современного дискурс-анализа, каждое из которых предлагает свои методы изучения вышеназванного феномена, но во всех случаях общенаучной методологией является функционализм.

Цель статьи – показать наиболее известные методы исследования дискурса в современной отечественной и зарубежной лингвистике.

Дискурс – единство двух сущностей: коммуникации (динамического процесса языкового взаимодействия между людьми) и текста (то есть продукта коммуникации). Такое двуединство позволяет изучать дискурс и как процесс, и как объект (тексты).

Рассмотрим методы исследования дискурса как продукта коммуникации.

В социолингвистике широко применяется контент-анализ – обработка текстов или текстовых массивов с целью последующей содержательной интерпретации выявленных числовых закономерностей. Сущность метода заключается в том, чтобы по внешним (количественным) характеристикам текста на уровне слов и словосочетаний сделать правдоподобные предположения о его плане содержания и, как следствие, сделать вывод об особенностях мышления и сознания автора текста – его намерениях, установках, желаниях, ценностных ориентациях [1, с. 65]. Процедура предусматривает подсчет частоты упоминания тех или иных смысловых единиц изучаемого текста.

Для метода характерны формализованность, систематизированность и строгость. Прежде чем непосредственно анализировать текст документа, исследователь определяет категории анализа, т. е. ключевые понятия (смысловые единицы), имеющиеся в тексте и соответствующие тем дефинициям и их эмпирическим индикаторам, которые зафиксированы в программе исследования. После определения системы категорий анализа выбирается соответствующая им единица анализа текста. За единицу анализа может быть принято: а) слово, б) предложение, в) тема, г) идея, д) автор, е) персонаж, ж) социальная ситуация, з) часть текста, объединенная чем-то, что соответствует смыслу категории анализа. Если контент-анализ выступает единственным методом информации, оперируют не одной, а сразу несколькими единицами анализа.

Затем устанавливается единица счета, т. е. количественная мера единицы анализа, позволяющая регистрировать частоту (регулярность) появления признака категории анализа в тексте. Единицами счета могут быть число определенных слов или их сочетаний, количество строк, печатных знаков, страниц, абзацев, авторских листов, площадь текста, выраженная в физических пространственных величинах и многое другое.

Представим в качестве примера алгоритм проведения контент-анализа СМИ.

1. Определяются цели и задачи контент-анализа (например, упоминание той или иной компании в СМИ за определенный период).
2. Очерчивается география исследования (например, деловые СМИ Киева, целевые интернет-порталы и др.)
3. Характеризуется процесс проведения контент-анализа.
4. Определяются качественные и количественные критерии контент-анализа.
5. Составляется таблица, где перечисляются целевые СМИ, выбранные для контент-анализа.
6. Определяется динамика упоминаний (график, таблица).
7. Называются виды публикаций.
8. Определяется авторство публикаций.
9. Исследуется характер упоминаний.
10. Проводится анализ иллюстраций.
11. Подводится итог и делаются выводы (<http://www.prstudent.ru/teoria/primer-kontent-analiza-smi>).

В политической лингвистике широко применяется метод когнитивного картирования. Он позволяет выявить в текстах структуру рассуждения (что чему способствует/препятствует, что из чего следует и т.п.) и на основании этого сделать выводы о мышлении автора текста и его видении политической ситуации. Фактически когнитивное картирование позволяет определить факторы, которые учитывают политики при принятии решений.

На первом этапе осуществляется отбор текстовых материалов, имеющих непосредственное отношение к политическому деятелю: интервью, тексты выступлений, автобиографические статьи.

На втором этапе выделяются основные понятия, которыми оперирует политический деятель, между ними выявляются причинно-следственные связи, определяется степень их «плотности». По ходу анализа текста рисуется когнитивная карта, на которой отображаются основные темы содержания и причинно-следственные связи.

Третий этап включает количественные подсчеты причинно-следственных связей.

На четвертом этапе осуществляется интерпретация результатов когнитивной карты.

Так, структурированность текста, наличие прямых-обратных связей, преобладание фраз: «во-первых», «во-вторых» свидетельствует о рациональном складе, об оценке возможных преимуществ и рисков. Преобладание оценочных суждений говорит о повышенной эмоциональности. Можно выявить соотношения внутривнутриполитической и внешнеполитической тематик, абстрактные формулировки и апелляция к конкретным проблемам и так далее.

На пятом этапе осуществляется верификация полученных результатов.

Сильной стороной метода служит его эффективность при анализе мышления в сфере политических отношений, международных процессов. В то же время процедура анализа более трудоемка, чем, например, контент-анализ. Для повышения результативности когнитивного картирования его применяют в совокупности с другими способами.

В исследовании (чаще художественного) текста в различных типах контекста на основе интерпретации исследователем текстовых категорий и компонентов заключается контекстуально-интерпретационный метод, близкий к лингвистическому анализу текста. Он предполагает 6 этапов: 1) «определение разновидности текста (стиль, язык, жанр, отношение к функциональным типам речи (повествование, описание, рассуждение); 2) декодирование текста как сообщения, раскрытие содержания в общем виде, его сжатие до двух-трех предложений; 3) подробный анализ значений слов и словосочетаний, которые они получают в микро- и макроконтексте; 4) анализ стилистических приемов в сопоставлении с нейтральными средствами языкового выражения; 5) выявление назначения стилистически маркированных отрезков высказывания, их роли в выражении субъективно-оценочного отношения автора к изображаемому; 6) суммирование и обобщение полученных результатов» [2, с. 284].

Метод диалогической интерпретации, разработанный Е.А. Селивановой [3, с. 264-267], основан на выявлении тех отношений, которые возникают между компонентами текста. Первым звеном анализа является установление диалогичности данного текста с системой других текстов в текстовой синтагматике и парадигматике (определение речевого жанра, типа тексты, закономерностей их формирования, стиля, метода, функциональных особенностей). Второе звено анализа определяет диалогичность текста с личностью адресанта в социокультурном контексте эпохи порождения текста. Третьим звеном служит установление диалогичности текста с личностью адресата, его сознанием, мировоззрением, установками, интерпретантой, определение значимости текста для эпохи его восприятия, понимания, интерпретации, его эффективности и функции по отношению к интерпретатору. Далее описываются отношения дискурса с интериоризованным бытием. Пятым звеном анализа служит исследование диалогичности текста с семиотическим универсумом (текст в соотносительности с материальной и духовной культурой, наукой, литературой, а также мифом на основе архетипов коллективного бессознательного).

Дискурс как процесс изучается с помощью конврсационного анализа и этнографических методов.

Возникший в рамках этнометодологической программы Г. Гарфинкеля конврсационный анализ развивался как натуралистичный метод изучения первичных механизмов конструирования социального мира: конкретных, упорядоченных форм речевого поведения человека. С точки зрения сторонников данного метода он позволяет увидеть ситуацию взаимодействия такой, какая она не только воспринимается участниками, но и создается ими.

Метод продуктивен, когда необходимо получить информацию о распространенных суждениях людей в типичных, неинсценированных и естественных ситуациях общения. Объектом исследования могут быть разговоры в столовой, в общественном транспорте, «в курилке» и пр. Метод дает возможность изучить структуры и типичные формы высказываний, их эмоциональный фон, насыщенность социокультурными символами (гендерными, этническими и пр.).

Одним из основных его достоинств по сравнению с другими методами является принципиальная ориентация на тщательную работу с эмпирическим материалом. Исследователями, использующими этот метод (в первую очередь, Г. Джефферсон), была разработана подробная система транскрибирования, которую можно применять для фиксации деталей разговоров и, отчасти, жестов. Кроме того, конврсационный анализ обладает таким категориальным аппаратом, который позволяет реконструировать структуру разговора, не зависящую от непосредственного содержания говоримого. Конврсационный анализ имеет дело с методическим конструированием социального действия и деятельности в речи, а также посредством речи. Данный метод анализа взаимодействия направляет внимание исследователей на задействованный в разговорах дескриптивный аппарат, т. е. основанный на обыденных запасах знания процедурный инструментарий, посредством которого собеседники в каждой конкретной коммуникативной ситуации производят смыслы текущей социальной ситуации *ad hoc*, здесь и сейчас.

Метод конверсационного анализа позволяет: 1) обнаружить и описать повторяющиеся схемы в полученных данных; 2) объяснить ориентации участников интеракции (например, интервью) на нормативные свойства последовательно разворачиваемых обменов репликами; 3) очертить особый фокус анализа интеракционной деятельности: механику интересубъективной работы участников интервью, выражающуюся в ситуативно согласованных коммуникативных обменах; 4) продемонстрировать значимость и особенности невербальных компонентов речевого взаимодействия (смех, просодия, паузы), редко отображаемых в традиционных системах транскрибирования интервью [4].

Этнографический метод анализа дискурса обоснован в работах П. Аткинсона, А. Сикурела, Д. Хаймса, М. Хаммерсли и др. Исследуются речевые акты внутри культурно обусловленных речевых событий. Ядро метода состоит из систематического анализа контекста как основной структуры, внутри которой определенная форма выполняет определенные функции. Единицами анализа являются речевые ситуации, речевые события и речевые акты.

Можно назвать следующие особенности исследования текста. Во-первых, акцент сделан на сборе данных, где наиболее важный метод сбора («королевский способ») – это наблюдение участника. Анализ текста есть только в периферийных зонах (документах) или же выполняет вспомогательную функцию в анализе отчетов о наблюдении. Во-вторых, анализ данных – это неотделимый этап исследовательского процесса. Основной постулат здесь: диалектическое взаимодействие сбора и анализа данных. В-третьих, анализ текста проводят в форме вопросов о тексте. А. Сикурел использует анализ психиатрических интервью, в котором, например, поднимаются следующие вопросы: *Что говорит каждый участник? Почему он говорит это? Как он это говорит? Как это влияет на другого участника? Когда, как и кто привнес новый материал в общую картину? О чем неосознанно идет коммуникация? Почему? Как меняется ориентация каждого участника при продолжении коммуникации? И как мы об этом узнаем? И если это знает участник, то благодаря какому событию?* В-четвертых, М. Хаммерсли и П. Аткинсон задавали подобные вопросы относительно анализируемых документов: *Как написаны документы? Как их читает? Кто их пишет? Кто их читает? Для какой цели? По какому случаю? С какими результатами? Что записывают? Что пропускают? Что о читателях автор подразумевает как само собой разумеющееся? Что читателям необходимо знать, чтобы извлечь смысл из текстов?*

В-пятых, центральное место в этнографическом методе занимает контекст, который включает не только вербальную, но и невербальную составляющую: по Б. Малиновскому, «выражение лица, жесты, движения тела, целую группу людей, представленных при обмене высказываниями, часть внешней среды, в которой задействованы люди» [5, с. 135].

Используется анализ слов, которые выражают коммуникативные события, в виде «речевой решетки».

Регулирование, сцена	Физические обстоятельства, субъективное определение случая
Участники	Говорящие, отправитель, адресант, слушатель, получатель, аудитория, адресат
Итоги	Предназначение, цели, результаты
Последовательность действий	Форма и содержание сообщений
Тональность	Тон, манера
Инструменты	Канал (вербальный, невербальный, физический), формы речи, заимствованные из репертуара сообщества
Нормы	Нормы интеракции и интерпретации, специфические особенности речи, интерпретация норм внутри системы культурных убеждений
Жанр	Категории текста

Интегративную методику дискурс-анализа предложила Н.К. Кравченко. Цель – выявить социальные представления автора / говорящего и воздействие его речи на «модель ситуации» реципиента. Методика отражает коррелятивные связи между уровнями языковой личности адресанта и этапами исследования дискурса.

На вербально-семантическом уровне анализируются топики, лексико-семантические и семантико-синтаксические, риторические средства.

На мотивационно-прагматическом уровне происходит: а) интерпретация средств вербально-семантического уровня в ракурсе реализации глобальной стратегии положительной презентации Себя/своей группы и негативной – Другого («внешней» группы); б) выявление индексов «Разделяемого» знания (в виде импликаций, импликатур, пресуппозиций, инференций) и «различий диалогичности» (средств интертекстуальности); в) выявление подстратегий позитивной / негативной предикации и атрибуции – эксплицитной и имплицитной; ролевого позиционирования участников; использование семантических ходов и др.

При анализе когнитивно-экспланаторного уровня осуществляется: а) обоснование концептуальной дихотомии двух миров / систем ценностей (подача информации по принципу «плюс-минус»); б) конструирование двух групп субъектов-деятелей по концептуальному основанию «мы-они»; в) выявление топосов для создания позитивного образа «себя» и негативного образа «другого»; аргументационных схем, включающих топосы;

контекстуальных политических импликаций – основного консеквентного компонента аргументационных схем; г) выявление макропропозиций, структурирующих концепт-идею. Определение индексов суперструктуры (жанра); интердискурсивности, жанровой гибридности [6, с. 51]

В рамках небольшой статьи мы смогли описать лишь небольшую группу методов изучения дискурса. Дискурсология – молодая, развивающаяся наука, и ее методология разработана, на наш взгляд, недостаточно.

Литература:

1. Гаврилова М.В. Методы и методики исследования политической коммуникации / М.В. Гаврилова. – СПб. : Изд-во Невского института языка и культуры, 2008. – 92 с.
2. Гальперин И.Р. О принципах семантического анализа стилистически маркированных отрезков текста / И.Р. Гальперин // Принципы и методы семантических исследований / отв. ред. В.Н. Яреца; АН СССР; Ин-т языкознания. – М. : Наука, 1976. – С. 267–289.
3. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: монографическое учебное пособие / Е.А. Селиванова. – К. : Фитосоциоцентр, 2002. – 336 с.
4. Тичер С. Методы анализа текста и дискурса / Пер. с англ. / С. Тичер, М. Мейер, Р. Водак, Е. Веттер. – Х. : Изд-во Гуманитарный Центр, 2009. – 356 с.
5. Турчик А.В. Конверсационный анализ речевого взаимодействия в ситуации исследовательского интервью : автореф. дисс. на соиск. уч. степени канд. социол. Наук / А.В. Турчик. – М., 2010. – 20 с.
6. Кравченко Н.К. Практическая дискурсология: школы, методы, методики современного дискурс-анализа: практическое пособие / Н.К. Кравченко. – Луцк : ЧП Гадяк Жанна Владимировна, типография «Вольныполиграф», 2012. – 251 с.

Аннотация

А. ГАБИДУЛЛИНА. К ВОПРОСУ О МЕТОДАХ ДИСКУРСИВНОГО АНАЛИЗА

В статье описываются методы дискурс-анализа, принятые в современной лингвистике. Дискурс – единство двух сущностей: коммуникации (динамического процесса языкового взаимодействия между людьми) и текста (то есть продукта коммуникации). Такое двуединство позволяет изучать дискурс и как процесс, и как объект. Описываются такие методы исследования, как контент-анализ, контекстуально-интерпретационный метод, метод диалогической интерпретации текста, метод когнитивного картирования, этнографический метод и др.

Ключевые слова: дискурс-анализ, методы исследования, контент-анализ, контекстуально-интерпретационный метод, метод диалогической интерпретации текста, метод когнитивного картирования, этнографический метод.

Анотація

А. ГАБИДУЛЛІНА. ДО ПИТАННЯ ПРО МЕТОДИ ДИСКУРСИВНОГО АНАЛІЗУ

У статті описуються методи дискурс-аналізу, прийняті в сучасній лінгвістиці. Дискурс – єдність двох сутностей: комунікації (динамічного процесу мовної взаємодії між людьми) і тексту (тобто продукту комунікації). Це дозволяє вивчати дискурс і як процес, і як об'єкт. Описуються такі методи дослідження, як контент-аналіз, контекстуально-інтерпретаційний метод, метод діалогічного інтерпретації тексту, метод когнітивного картування, етнографічний метод та ін.

Ключові слова: дискурс-аналіз, методи дослідження, контент-аналіз, контекстуально-інтерпретаційний метод, метод діалогічного інтерпретації тексту, метод когнітивного картування, етнографічний метод.

Summary

A. GABIDULLINA. REVISITING THE METHODS OF DISCOURSE ANALYSIS

The article describes the methods of discourse-analysis adopted in modern linguistics. The discourse is the unity of two entities: the communication (dynamic process of linguistic interaction between people) and the text (i.e. the product of communication). This duality allows us to study discourse as a process and as an object. The article describes the research methods, such as: content-analysis, contextual-interpretive method, the method of dialogic text interpretation, the method of cognitive mapping, ethnographic method, etc.

Key words: discourse analysis, research methods, content-analysis, contextual-interpretive method, the method of dialogic text interpretation, the method of cognitive mapping, ethnographic method.

аспірант, викладач кафедри
англійської філології
Чорноморського національного
університету імені Петра Могили

ЦІННІСНІ РИСИ МЕНТАЛІТЕТУ НІМЕЦЬКОГО НАРОДУ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРИСЛІВ'ІВ ІЗ КОМПОНЕНТАМИ WASSER TA FEUER

Менталітет як національно-психологічне явище є предметом досліджень у різних наукових сферах (філософській, етнокультурологічній, психологічній), зокрема й у лінгвістиці. Питанню про вираження національної своєрідності крізь мовні одиниці присвячені праці С. Воркачова, В. Гака, В. Мокієнка, Т. Радбіля, В. Русанівського, О. Селіванової, В. Телії, С. Тер-Мінасової та ін. Одним із мовних способів прояву менталітету є прислів'я. Народні афоризми не лише відображають тисячолітній інтелектуальний, історичний і духовний розвиток нації, а й фіксують основні культурні цінності, які також становлять невід'ємний елемент національної самоідентичності. Незважаючи на широкий спектр наукових розвідок із виявлення етноспецифіки мовних одиниць, аксіолінгвістичний підхід лише починає викликати зацікавленість у науковців, що обумовлює актуальність дослідження.

У статті здійснюється аналіз культурно-конотативного аспекту німецьких прислів'їв із компонентами *Wasser* та *Feuer*. Метою дослідження є виявлення системи цінностей у пареміологічному контексті, які зумовлюють специфічні риси менталітету німецького народу.

У загальному філософському значенні менталітет визначається як «стійкий спосіб специфічного світосприйняття, характерний для більшості груп людей (етносів, націй або соціальних верств), що обумовлює специфіку їхніх реакцій на феномени навколишньої дійсності» [1, с. 477]. С. Корнєва в ґрунтовному дослідженні концептуальних ознак менталітету зазначає, що в україномовному середовищі цей «феномен пов'язаний зі сферою несвідомого, людськими здібностями, культурними здобутками, мовою, а також розуміється як певна основа або підґрунтя та сукупність усіх особливостей, які об'єднують або розрізняють людей, етноси, нації» [2, с. 19]. Менталітет охоплює низку сфер людської діяльності: *когнітивну* (світобачення, вірування, архетипи, стереотипи мислення, культурні коди тощо), *аксіологічну* (втілюється в ієрархію цінностей, що є наслідком оцінного ставлення до праці, приватної власності, сім'ї, політики, права, релігії та інших важливих соціальних інститутів), *раціональну* (осягнення, використання й відтворення культури) й *емоційну* (реакція на навколишній світ) [3, с. 325]. У зв'язку із зазначеним, прислів'я слугують вдалим матеріалом для дослідження етноспецифічних рис нації, оскільки стосуються аналогічних аспектів соціального життя: по-перше, у *раціональному* аспекті вони фіксують результати осягнення дійсності, які втілюються в умовивід; по-друге, з *емоційно-оцінного* боку народні вислови містять ставлення (формально виражене або приховане) до ситуації, яку вони ілюструють, яке, своєю чергою, втілюється у виборі значущих елементів дійсності – *цінностей*; наостанок, у *когнітивній* сфері фольклорні афоризми віддзеркалюють традиційний спосіб світосприйняття, який полягає в демонстрації типових побутових ситуацій і загально визнаної поведінки стосовно них. Крім того, як зазначає В. Ригованова, менталітет «охоплює сукупність психічних образів і уявлень, що мають колективний характер, оскільки притаманні саме духовним спільнотам у процесі створення власної «картини світу»» [4, с. 106]. З огляду на це, зв'язок прислів'їв із явищем національної ідентичності простежується в тому, що значення фольклорних афоризмів мотивоване асоціативними образами, які є невід'ємним складником колективної свідомості. Як бачимо, менталітет і фольклор мають спільні точки перетину.

Німецькі прислів'я з компонентами *Wasser* та *Feuer* містять неоднозначні асоціативні значення образів стихій. Використовуючи образ води в значенні життєдайної сили, німецький народний вислів “**den Brunnen schätzt man erst, wenn er kein Wasser mehr gibt**” [5] (дослівно – «колодязь починають цінувати лише тоді, коли в ньому немає води» – переклад авт. – С. Я.) демонструє байдуже ставлення до предмета доти, доки він виконує свої основні функції. Колодязь як споруда, можливо, не має важливого значення, проте його цінність обумовлюється функцією, адже він слугує джерелом основи всього життя – води. Прислів'я приховано (оскільки немає формальних показників – слів із негативним значенням, негативних синтаксичних конструкцій тощо) виражає негативну оцінку байдужості, адже в семантичному аспекті вислову простежується шкодування за таким станом речей і бажання змінити ситуацію. Як бачимо, народний вираз вказує на високу значущість *здатності цінувати те, що маєш*, і застерігає адресата від шкодування за втраченим.

Близьким у ціннісному сенсі є вислів “**Wasser in Frieden ist besser als Wein in Zank**” [5] («краще вода під час миру, ніж вино під час сварки»). З огляду на те, що вино дорожче за воду, протиставлення напоїв один одному може сприйматися як контраст між чимось незначним, хоча й життєво необхідним (вода), та чимось більш вартісним, однак менш корисним (вино). Інакомовний зміст прислів'я, позитивно оцінюючи помірність і невибагливість, передбачає цінність *вміння задовольнятися лише необхідним*.

Фольклорні афоризми “**ein böser Brunnen, in den man Wasser hineinragen muß**” [5] («поганий колодязь, якщо в нього потрібно вливати воду») та “**je mehr der Brunnen gebraucht wird, je mehr gibt er Wasser**” [5] («що частіше використовують колодязь, то більше в ньому води») мають спільний із попереднім фольклорним афоризмом образний мотив (вода постає як життєво необхідна субстанція), проте відрізняються в конотативному аспекті. Так, паремія “**ein böser Brunnen, in den man Wasser hineinragen muß**” [5] («поганий колодязь, якщо

в нього потрібно вливати воду») містить негативну оцінку властивостей джерела і, відповідно, ухилення від своїх обов'язків або невиконання основного призначення, а також використання чужих зусиль, які не отримують винагороди (адже колодязь не дає води). Вислів вчить *відповідальності* як важливій цінності суспільства, адже якщо людина взяла на себе певні функції, має виконувати відповідні обов'язки, щоб не довелося перекладати їх на когось-небудь іншого. Прислів'я **“je mehr der Brunnen gebraucht wird, je mehr gibt er Wasser”** [5] («що частіше використовують колодязь, то більше в ньому води»), навпаки, позитивно оцінює властивості конструкції, адже джерело постійно наповнюється. Образ води метафорично співвідноситься із цілющою силою, оновленням, відродженням, що обумовлює дидактичний зміст виразу: що більше корисного віддаєш, то більше отримуєш і краще стаєш. Інакше кажучи, гарні вчинки людини є запорукою її духовного розвитку. Отже, фольклорний афоризм вказує на цінність *душевної щедрості, безкорисної допомоги, постійного оновлення й вдосконалення*. Підтвердження такої ідеї можна знайти також у народній мудрості **“gebrauchter Pflug blinkt; stehend Wasser sinkt”** [5] («пług, яким користуються, блищить; стояча вода мілішає»), в якому, однак, вода сприймається з негативного погляду. Нерухомість стихії контрастує в прислів'ї з «активністю» плуга, через що їхній зовнішній вигляд також порівнюється: плуг сяє мов новенький, а стан води погіршується – її рівень зменшується. Те ж саме відбувається з людиною, яка залишається замкненою, нічого не віддає і, відповідно, не отримує нових вражень, досвіду, знайомств тощо.

У прислів'ї **“kleine Loechlein machen das Schiff voll Wasser”** [5] («крізь маленькі отвори корабель повністю наповнюється водою») водна стихія також демонструє свої негативні властивості. Контраст між маленькими, нешкідливими на перший погляд пробіями та їхньою здатністю потопити таку величезну конструкцію, як корабель, зумовлює дидактичне значення виразу, що полягає в застереженні від катастрофічних наслідків, які можуть бути спричинені незначними подіями, явищами, предметами тощо. Отже, фольклорний афоризм вказує на *цінність уважності до деталей*, оскільки будь-яка дрібниця може завдати значної шкоди. Аналогічний ціннісний зміст має паремія **“aus einem Funken wird oft ein grosses Feuer”** [5] («з однієї іскри часто виникає великий вогонь»). Проте цей вираз може також набувати інших значень. Сприймаючи вогонь як уособлення емоцій людини (зокрема, руйнівних, як-от гнів), паремія виражає *цінність вміння контролювати власні емоції*, оскільки містить застереження про те, що вчасно не подоланий гнів або інше руйнівне почуття можуть нашкодити оточуючим. Крім того, вогняна стихія у світовій культурі може символізувати соціальні блага (добробут, багатство тощо). З такого ракурсу прислів'я позитивно оцінює стихію та повідомляє про те, що крихітні зусилля в поєднанні з наполегливістю призводять до значних досягнень, виражаючи *цінність працьовитості та наполегливості*. Важливе значення праці підкреслюється також у фольклорних афоризмах **“Arbeit gewinnt Feuer aus Steinen”** [5] («праця з каменів здобуває вогонь»), **“gespalten Holz fängt gern Feuer”** [5] («наколоті дрова добре розпалюють вогнище») та **“Schreien löscht das Feuer nicht”** [5] («криком вогонь не загасити»), однак оцінка стихії в пареміях різна. У перших двох випадках образ вогню може сприйматися в позитивному значенні – як соціальне благо (багатство, добробут), тому метафоричний зміст прислів'їв вказує на те, що, працюючи, можна з нічого отримати все бажане (**“Arbeit gewinnt Feuer aus Steinen”** – «праця з каменів здобуває вогонь»), а також підтримувати рівень досягнутого (**“gespalten Holz fängt gern Feuer”** – «наколоті дрова добре розпалюють вогнище»). У третьому фольклорному афоризмі – **“Schreien löscht das Feuer nicht”** («криком вогонь не загасити») – вогонь сприймається як небезпечна й непередбачувана стихія, руйнівна сила, адже його необхідно загасити. Як зазначає прислів'я, від крику і паніки в такому разі великої допомоги чекати не варто. Отже, демонструючи небажану поведінку, народна мудрість наголошує на діяльності (праці), яка сприяє подоланню труднощів і вирішенню проблем.

Загрозливу для життя ситуацію передбачає паремія **“Wasser hat keine Balken”** [6, с. 820] («у воді не знайдеш колоди»). Умовивід, виражений фольклорним афоризмом, насамперед, стосується мореплавства і містить попередження про те, що вода (море, океан) може бути небезпечною, навіть призвести до летального наслідку. Річ у тім, що, потрапивши у воду, людина може не знайти предмета, за який можна ухопитися й утриматися, тому залишається лише скоритися обставинам. Вода як уособлення небезпеки і загрози у прислів'ї зумовлює *цінність смиренності*, оскільки вказує на існування ситуацій, на які людина вплинути не може. Однак фольклорний афоризм уможливує також інше значення: оскільки у воді немає за що ухопитися, людина змушена розраховувати на власні сили з метою врятуватися. У такому розумінні паремія виражає цінність *самостійності, незалежності від сторонньої допомоги*.

Наступна паремія – **“wer nicht ins Wasser geht, kann auch nicht schwimmen lernen”** [5] («хто не йде у воду, той не навчиться плавати») – також характеризується сприйняттям води як небезпечної ситуації. У метафоричному значенні прислів'я свідчить про те, що, не злякавшись і ризикнувши одного разу, можна отримати корисний досвід, навички, здібності, інакше кажучи, навіть із несприятливих умов або небезпечних ситуацій можна отримати безцінний урок. Як бачимо, з одного боку, фольклорний афоризм вказує на *цінність ризику*, а з другого – *хоробрості*.

Народна мудрість **“der Krug geht so lange zu Wasser bis er zerbricht”** [5] («кухоль доти ходить за водою, доки не розіб'ється») використовує образ води як субстанції, що підтримує життя (метафорично образ може співвідноситися також із допомогою, добротою, гостинністю або іншими соціальними чеснотами). Прислів'я містить приховане негативне ставлення до зловживання будь-чим. Крім того, народний вислів вказує, з одного боку, на обов'язкове покарання такого зловживання (або будь-якої несправедливості), а з другого – попереджає, що все коли-небудь закінчується. З цієї причини паремія наголошує, з одного боку, на значущості *справедливості* як риси характеру, а з другого – *помірності, скромності*.

На такій властивості води, як плинність, засноване метафоричне значення фольклорного виразу **“Blut ist dicker als Wasser”** [5] («кров гущіша за воду»), який порівнює водну стихію з іншою рідиною – кров’ю. Як бачимо, перевага в прислів’ї надається останній. Народний вислів коментує сферу сімейних відносин і вказує на те, що родина має першочергове значення, ніж усі інші знайомства. Кров у такому разі уособлює непорушні сімейні зв’язки, порівняно з якими всі інші – дріб’язкові, як кажуть – вода. Отжк, паремія виражає *цінність сім’ї* як найважливішого соціального інституту.

Прислів’я **“der Nächste am Feuer wärmt sich zuerst”** [5] («той, хто знаходиться ближче до вогню, зігрівається в першу чергу») також стосується сфери родинних відносин, проте використовує антагоністичний воді образ – вогню, який асоціюється з домівкою, сімейним вогнищем. У такому розумінні народний вислів передбачає, що найближчі та найрідніші люди мають бути на першому місці, також акцентуючи увагу на цінності сім’ї. Однак прислів’я може мати й інше значення. Вогонь як уособлення добробуту, статку зігріває насамперед найближчих, тобто тих, хто першим до нього дістався. Крім того, стихія може асоціюватися і з владою, надаючи виразу схожого змісту: лише той, хто перебуває ближче до авторитетних людей, отримує більше привілеїв. Отже, прислів’я підкреслює *цінність лідерських якостей*.

Паремія **“stille Wasser sind tief”** [6, с. 821] («тиха вода глибоко тече») використовує образ стихії для позначення низки різноманітних ситуацій. З одного боку, асоціюючи воду з мудрістю, пізнанням, істиною, вислів підкреслює, що знання досягаються шляхом невпинної, важкої праці (оскільки вони знаходяться глибоко і до них слід дістатися). Позитивно оцінюючи жагу до інтелектуального розвитку, паремія реалізує *цінність наполегливості, старання, працьовитості*. З другого боку, пов’язуючи образ води з емоційною сферою, паремія може вказувати на те, що спокій досягається тоді, коли емоції вщухають і ховаються глибоко в душі, тому *стриманість* є ціннісною рисою. Крім того, народний вираз може пов’язувати образ води з підступністю, застерігаючи, що ззовні спокійна людина може бути здатною на непередбачувані вчинки, а також може приховувати свої справжні наміри для досягнення власної мети. Отже, у прислів’ї реалізується *цінність проникливості*, оскільки ситуації не завжди можуть виглядати такими, якими вони сприймаються оточуючими, що підтверджується аналогічним в аксіологічному аспекті висловом **“stumme Hunde und stille Wasser sind gefährlich”** [5] («мовчазні собаки та тиха вода – небезпечні»).

Народний афоризм **“Feuer im Herzen bringt Rauch in den Kopf”** [5] («вогонь у серці спричиняє дим у голові»), використовуючи вогонь як уособлення емоційності людини (особливо надмірної), попереджає, що важко залишатися розсудливим під впливом бурхливих почуттів (як позитивних, так і негативних), і містить приховану рекомендацію уникати таких випадків. Отже, *стриманість*, згідно з паремією, вважається *цінною рисою*, оскільки захищає розум від «димув» емоцій. Значущість такої риси характеру може підтвердити також фольклорний афоризм **“bedecktes Feuer hitzt am meisten”** [5] («закритий вогонь краще зігріває»), що позитивно оцінює зазвичай агресивну стихію в контрольованому стані. Тобто, для того, щоб відчувати комфорт і спокій, варто тримати себе, зокрема й власні емоції, під контролем.

Наступні німецькі прислів’я – **“wo Rauch ist, muss auch Feuer sein”** [5] («де є дим, там має бути й вогонь»), **“kein Feuer ohne Rauch, kluge Leute fehlen auch”** [5] («немає вогню без диму, розумних людей також не вистачає»), **“kein Rauch ohne Feuer”** [7, с. 80] («немає диму без вогню») – об’єднані одним природним фактом: дим є обов’язковим супутником вогню. Вислови, насамперед, використовуються стосовно чуток, які, зазвичай, спираються на певні факти, проте подаються у викривленому або хибному варіанті. Плітки завуальовують правду так, як дим засліплює очі та приховує вогонь. Отже, сприйняття вогню як істини, правди, фактичного підґрунтя, що приховані «димом» перебільшених або хибних суджень, зумовлює цінність *вміння бачити справжній стрижень ситуації, її істинне підґрунтя*.

Паремія **“gebranntes Kind (gebruehte Katze) scheut das Feuer”** [5] («дитина (кішка), що обпикалася, боїться вогню») ілюструє ситуацію, в якій попередній негативний досвід змушує людину побоюватися, уникати аналогічних ситуацій або причин, що їх викликають. Вогонь у наведеному контексті оцінюється негативно і сприймається як небезпека, руйнівна сила, загроза, про яку вже відомо з попереднього досвіду. З такої причини виникає необхідність заздалегідь визначати небажані ситуації для їх уникнення. Відповідно, у прислів’ї реалізується така ціннісна настанова, як *вміння вчитися на помилках, щоб не їх повторювати*.

У паремії **“wer das Feuer haben will, muss den Rauch leiden”** [7, с. 80] («хто хоче вогню, той мусить терпіти дим») вогонь постає як джерело тепла, комфорту, а також може уособлювати відпочинок, приємне проведення часу. Проте народний вислів попереджає, що для створення бажаних умов варто звикати до їхніх неприємних «супутників», тобто для досягнення мети іноді необхідно подолати труднощі. Як бачимо, паремія вказує на *значущість терпіння*, адже лише той, хто «терпить дим» може дозволити собі насолоджуватися теплом вогню. Схожою за структурою є паремія з образом води **“wer einen Aal fangen will, macht erst das Wasser trübe”** [5] («хто хоче впіймати вугра, спочатку каламутить воду»), хоча значення вислову відрізняється. Водна стихія в такому разі може сприйматися як джерело задоволення потреби. Для того, щоб досягти мети, треба «скаламутити воду», тобто спочатку попрацювати, аби мати можливість «спіймати вугра» – мати успіх в отриманні бажаного. Отже, прислів’я вказує на цінність *працьовитості*. Вислів також передбачає інше значення: те, що навіть у каламутній воді можна зловити рибу, свідчить про можливість отримання чого-небудь необхідного або бажаного в складних обставинах. У такий спосіб паремія виражає цінність *вміння бачити позитивні сторони в скрутній ситуації*.

Існує інше прислів’я, що також використовує образ води і стосується рибацької справи – **“der Fischer wirft die Angel aus, wo das Wasser am ruhigsten ist”** [5] («рибалка закидає вудочку туди, де вода спокійна»). На перший погляд може здатися, що цей народний вислів суперечить попередньому, проте, як відомо, бурхлива вода відлякує

більшість водних істот, тому вилов може бути невдалим. Тиха вода, навпаки, приваблює рибу, адже здається безпечним і надійним місцем. У метафоричному сенсі прислів'я передбачає цінність спокою, стриманості як особистісної характеристики, адже «спокійна вода» допомагає досягти успіху («піймати рибу»).

Отже, німецькі фольклорні афоризми з компонентами *Wasser* і *Feuer* виражають цінності особистісного характеру й соціалізаційні цінності, які становлять важливий елемент менталітету та моделюють образ ідеального представника нації. В емоційному аспекті німецькі паремії підкреслюють значущість стриманості, спокою, терпіння, розумного оптимізму, смиренності, справедливості, скромності, хоробрості, здатності ризикувати. З соціального погляду, прислів'я наголошують на важливості сім'ї та праці, а також орієнтують носія мови на необхідність розвитку таких суспільно корисних рис характеру, як відповідальність, духовна щедрість, лідерство, безкорисна допомога. В інтелектуальному аспекті перлини німецької народної мудрості вчать бути уважними до деталей, бачити істинне підгрунтя ситуації, враховувати попередній досвід і помилки.

Перспективою подальшого дослідження є виявлення цінностей, що реалізуються в німецьких прислів'ях із компонентами *Luft* та *Erde*, та їх зіставлення з аналогічними пареміологічними одиницями в інших мовах, а саме: в англійській, українській і російській.

Література:

1. Современный философский словарь / под общей редакцией В. Кемерова. – Лондон ; Франкфурт-на-Майне ; Париж ; Люксембург ; Москва ; Минск : Панпринт, 1998. – 1064 с.
2. Корнева С. Концепт МЕНТАЛІТЕТ / МЕНТАЛЬНІСТЬ в англійській, французькій та українській мовах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / С. Корнева. – Донецьк, 2013. – 23 с.
3. Засморжук О. Ментальність чи менталітет – що відіграє першочергову роль у формуванні «обличчя» суспільства? / О. Засморжук // Гілея. – 2014. – Вип. 81 (2). – С. 325–329.
4. Ригованова В. Вияв менталітету українців крізь призму прислів'їв та приказок : лінгвокультурологічний аспект / В. Ригованова // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія «Філологічні науки». – 2009. – Вип. 81(3). – С. 159–162.
5. Aphorismen.de – Aphorismen, Zitate, Sprueche und Gedichte [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.aphorismen.de>.
6. Redewendungen : Woerterbuch der deutschen Idiomatik / [Herstellung Monika Schoch]. – Berlin : Dudenverlag, 2013 – 928 s.
7. Graf A. 600 Deutsche und Russische Sprichwoerter / A. Graf. – Naale (Saale) : Veb Max Niemeyer Verlag, 1956. – 297 s.

Анотація

Я. СУЛЕЙМАНОВА. ЦІННІСНІ РИСИ МЕНТАЛІТЕТУ НІМЕЦЬКОГО НАРОДУ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРИСЛІВ'ЇВ ІЗ КОМПОНЕНТАМИ WASSER ТА FEUER

У статті розглядаються ціннісні риси менталітету німецького народу, що зафіксовані у прислів'ях із компонентами *Wasser* та *Feuer*. Обґрунтовується і пояснюється взаємозв'язок менталітету з фольклорними одиницями. Аналізується асоціативно-образний і семантичний аспекти німецьких прислів'їв із компонентами на позначення природних стихій і виявляються зафіксовані в них культурні цінності.

Ключові слова: фольклор, менталітет, прислів'я, асоціативний образ, цінності.

Анотация

Я. СУЛЕЙМАНОВА. ЦЕННОСТНЫЕ ЧЕРТЫ МЕНТАЛИТЕТА НЕМЕЦКОГО НАРОДА СКВОЗЬ ПРИЗМУ ПОСЛОВИЦ С КОМПОНЕНТАМИ WASSER И FEUER

В статье рассматриваются ценностные черты менталитета немецкого народа, зафиксированные в пословицах с компонентами *Wasser* и *Feuer*. Обосновывается и объясняется взаимосвязь менталитета с фольклорными единицами. Анализируются ассоциативно-образный и семантический аспекты немецких пословиц с компонентами, обозначающими природные стихии, и определяются зафиксированные в них культурные ценности.

Ключевые слова: фольклор, менталитет, пословица, ассоциативный образ, ценности.

Summary

YA. SULEYMANOVA. VALUE CHARACTERISTICS OF THE GERMANS' MENTALITY THROUGH THE PRISM OF PROVERBS WITH THE COMPONENTS WASSER AND FEUER

The article covers value characteristics of the Germans' mentality that are fixated in proverbs with the components *Wasser* and *Feuer*. The interrelation between the mentality and folklore units is substantiated. The image-associative and semantic aspects of German proverbs with components to signify nature elements are analyzed and cultural values that are fixated in the proverbs are defined.

Key words: folklore, mentality, proverb, associative image, values.

9. Перекладознавство

9. Переводоведение

9. Translation studies

кандидат філологічних наук,
доцент,
докторант кафедри германської
і фіно-угорської мов
Київського національного
лінгвістичного університету

КОРЕЛЯЦІЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ ТА ЇХ ВІДОБРАЖЕННЯ В ПЕРЕКЛАДІ

Гендерний вимір стає важливим об'єктом вивчення не тільки лінгвістики, а й перекладознавства. Поняття «гендер» увійшло до сучасної лінгвістичної науки у другій половині минулого століття, що пов'язано зі зміною наукової парадигми у гуманітарних науках під впливом філософії постмодернізму. Основною метою гендерних досліджень є опис і пояснення особливостей чоловічої та жіночої мовних картин світу, визначення статі у мові та вивчення її мовної поведінки [1, с. 28]. Мова активно бере участь у процесі конструювання гендеру, тому мова вважається могутнім засобом формування стереотипних уявлень про гендер, що саме й стало причиною того, що гендерні дослідження сформувалися у самостійну течію, а питання взаємозв'язку мови і статі її носіїв залишається вельми актуальним і на сучасному етапі.

У зарубіжній лінгвістиці сформувався гендерологічний напрямок, що вивчає, з одного боку, зафіксовані у мові стереотипи фемінності й маскулітності, та гендерні асиметрії, а з іншого – особливості мовної поведінки чоловіків і жінок. Значний внесок у розвиток даної науки належить Робін Лакофф – американській дослідниці, праці якої стали фундаментальними для вивчення мовних особливостей жінок і чоловіків [2]. До представників гендерної лінгвістики слід віднести Д. Камерона, Б. Прайслера, Ф. Сміта, О. Сперсена, М. Адлера, М.А. Китайгородську, О.І. Горошко, О.А. Земську, А.В. Кириліну, А.П. Мартинюк, Н.Н. Розанову, О.І. Ольшанського та інші.

Людська свідомість наділена здатністю відображати навколишню об'єктивну реальність і це відображення виступає суб'єктивним образом об'єктивного світу, утворюючи певну модель, а саме картину світу. У процесі об'єктивізації дійсності свідомістю вмикаються так звані механізми стереотипізації. Результатом відображення у свідомості людини фрагменту картини світу є стереотип.

Стереотип трактують як мінімізоване й конкретизоване, «суперстійке» уявлення про предмет чи явище, що асоціюється з конкретним концептом і зберігається у свідомості [3, с. 39]. Об'єктивовані у мові стереотипи стають мовними стереотипами. Стереотипи розглядають як особливі форми оброблення інформації, які полегшують орієнтацію людини у світі. Вони виконують низку функцій: *узагальнюючу*, яка полягає в упорядкуванні інформації; *афективну* (протиставлення «свого» та «чужого»); *соціальну* (розмежування «внутрішньогрупового» та «позагрупового»), що веде до соціальної категоризації та утворення структур, на які люди орієнтуються у звичайному житті. Усі перелічені якості властиві й гендерним стереотипам – культурно й соціально зумовленим думкам про якості, атрибути й норми поведінки представників обох статей.

Гендерна стереотипізація фіксується у мові, тісно пов'язана з вираженням оцінки й впливає на формування очікувань від представників тієї чи іншої статі певного типу поведінки. Зважаючи на те, що регламентація гендерної поведінки відбивається у мові, остання є одним із найважливіших джерел знання про гендерну стереотипізацію та її змінення у часі [4, с.71]. Появу гендерних стереотипів дослідники вбачають у незбігові мовної та концептуальної картин світу. Остання змінюється набагато швидше, відбиваючи результати постійної пізнавальної та соціальної діяльності людини, натомість мовна довше зберігає архетипові уявлення про всесвіт. До них і належать гендерні стереотипи, існування яких зумовлене найдавнішими шарами людської свідомості [5, с. 8].

Відмінною рисою стереотипу є його відносна стабільність. Хоча гендер не є лінгвістичною категорією (виняток становлять соціо- і, частково, психолінгвістика), аналіз структури мови дозволяє отримати інформацію про те, яку роль відіграє гендер у тій або іншій культурі, які поведінкові норми для чоловіків та жінок фіксуються у текстах різного типу, як змінюється уявлення про гендерні норми, маскулітність та фемінітність у часі, які стильові особливості можуть бути віднесені до переважно жіночих або переважно чоловічих, як усвідомлюється мужність та жіночність у різних мовах і культурах, як гендерна приналежність впливає на засвоєння мови, з якими фрагментами і тематичними сферами мовної картини світу вона пов'язана. Вивчення мови дозволяє також встановити, за допомогою яких лінгвістичних механізмів стає можливою маніпуляція гендерними стереотипами [6, с. 29].

Сучасні дослідники відзначають, що «якщо **мовна картина світу** – це зафіксована у мовних знаках і виявлена у формах мовної діяльності (текстах, дискурсах) мовна свідомість, то гендерні ознаки – це суттєві прояви пізнання світу крізь призму чоловічої й жіночої свідомості, що виявляють особливості номінативної й комунікативної діяльності чоловіків і жінок, обумовлені статевою особливістю мовної діяльності й мовної поведінки» [4, с. 61]. Організація гендерної інформації в англomовному дискурсі регульована мережею фреймових структур, що відбивають гендерні стереотипи й еталони англomовної лінгвокультури.

Гендерні стереотипи являють собою культурно і соціально обумовлені думки про характеристики, атрибути і норми поведінки представників обох статей і їхнє відображення у мові. Відповідно, гендерний стереотип постає як типізоване, мінімізоване й соціокультурно марковане уявлення про фізіологічні, фізичні, емотивні, психологічні, психічні та соціокультурні властивості чоловіка й жінки, а також усі можливі образні асоціації, пов'язані з належністю індивіда до чоловічої або жіночої статі у певній лінгвокультурі.

Отже, гендерні стереотипи є відображеними у мові елементами культури. «Мова повною мірою є дзеркалом культури, яке фіксує усі символічні проявлення, відображає усі упередження та стереотипи суспільства» [7, с. 112]. Мова пропонує вже готовий набір шаблонів та стереотипів (для позначення жінок та чоловіків), які характеризують певну стать, формують у людини, яка їх використовує, певне бачення того, яким є світ та яким він повинен бути. Гендерна проблематика у лінгвістиці розглядається у двох аспектах:

1. Зафіксовані у мові гендерні стереотипи, тобто узагальнені уявлення про те, якими якостями і соціальними ролями володіють чоловіки і жінки.

2. Гендерна асиметрія мови, тобто особливості мови чоловіків і жінок, мовних стратегій і тактик, а також власне лінгвістичні особливості мовлення обох статей.

У першому випадку ми маємо справу переважно з мовою як системою, тоді як у другому – з мовленням, мовленнєвою діяльністю, яка є реалізацією мови на практиці.

Наступна класифікація гендерних стереотипів відображає їхній зміст відповідно до першого аспекту [3, с. 97]:

- Стереотипи, що корелюють з діяльністю та активністю: для чоловіків – досягнення мети будь-якими засобами та методами, прагнення до змагання і суперництва, рішучість. Жінці ж приписуються пасивність, нерішучість, обережність, турбота про дотримання норм, конформізм.

- Стереотипи, що співвідносяться з позицією влади і управління: для чоловіків – прагнення до лідерства, амбітність, владність. Для жінок більш характерними є покірність, безпорадність, залежність.

- Стереотипи, що характеризують когнітивну сферу: логічність, раціональність і більш швидка реакція, дотепність асоціюються з чоловіком; ірраціональність, нелогічність, схильність до роздумів – з жінкою.

- Стереотипи, що характеризують емоційну сферу: «чоловічими» вважаються такі якості як здатність відокремити раціональні рішення від емоційних, холоднокровність, «жіночі», фемінні характеристики – це емоційність, сприйнятливність, чутливість, вразливість.

- Стереотипи, пов'язані з процесом міжособистісної взаємодії: «жіночі» якості – жертвовність, м'якосердість, дбайливість, дружелюбність, мінливість, хитрість, балакучість. До чоловічих стереотипів належать рішучість, наполегливість, надійність, нетактовність, черствість, егоїзм.

- Нарешті, чоловікам і жінкам відводять виконання різних соціальних ролей. Чоловіка сприймають, насамперед, як працівника і громадянина, а жінку – як дружину і мати.

Особливості мовного стилю чоловіків і жінок проявляються на двох рівнях мовної поведінки й мовлення. Наприклад, чоловіки частіше перебувають, більш категоричні у своїх судженнях і оцінці, прагнуть керувати діалогом. Як це не дивно, на відміну від поширеної думки, чоловіки говорять більше, ніж жінки. Хоча, речення чоловіків, як правило, коротші за жіночі висловлювання. Чоловіки у цілому набагато частіше вживають абстрактні іменники, а жінки – конкретні (у тому числі власні назви). Чоловіки частіше використовують іменники і прикметники, у той час як жінки вживають більше дієслів. Чоловіки вживають більше відносних прикметників, а жінки – якісних. Чоловіки частіше використовують дієслова докопаного виду дійсного способу [6, с. 27].

Жіноче мовлення містить велику кількість емоційно оцінювальної лексики, у той час як чоловіча оцінювальна лексика частіше стилістично нейтральна. Найчастіше жінки схильні до інтенсифікації насамперед позитивної оцінки. Чоловіки частіше і більш впевнено використовують негативну оцінку, включаючи стилістично знижену, лайливу лексику і інквєтиви; вони набагато частіше вживають сленгові слова і вирази, а також нелітературну та ненормативну лексику [6, с. 51].

Говорячи про другий аспект дослідження гендерних стереотипів, то наведемо класифікацію американської дослідниці Робін Лакоф, яка запропонувала ряд відмінностей, що відрізняють мовлення жінок від мовлення чоловіків, основними з яких є: «ухильні» фрази (hedges): *sort of, kind of, I guess*; підсилювальні слова та фрази (intensifiers): *so, very*; «порожні» означення (empty adjectives): *divine, adorable, gorgeous*; надзвичайно ввічливі форми (superpolite form): *"Would you mind..." "Is it ok if...?"*; вибачення (apologizing): *"I'm sorry, but I think that..."*; евфемізми (euphemisms) з метою уникнення грубої лексики (coarse language); непрямі прохання (indirect requests): *"Wow I'm so thirsty"*; розділові запитання (tag questions): *"You don't mind eating this, do you?"*; граматично правильні форми (hyper-correct grammar); модальні конструкції (modal constructions) з *can, would, should, ought*: *"Should we turn up the heat?"*; прямі цитати (direct quotations) – чоловіки частіше перефразовують; своєрідне почуття гумору (specific sense of humour) – жінки не вміють розповідати жарти і часто не розуміють анекдотів.

Крім того, за спостереженнями Р. Лакоф, в усному мовленні жінки частіше, ніж чоловіки інтонаційно підкреслюють слова-підсилювачі: *"so", "very", "quite"* (speak in italics) [2, с. 45].

А. Кириліна у свою чергу запропонувала відмінні характеристики чоловічого мовлення у порівнянні з мовленням жінок [5, с. 113]. Так маскуліні маркери мовлення проявляються у вживанні чоловіками таких засобів організації комунікації як:

- вживання термінологічної та професійної лексики *"... inflation was actually negative", "... if you have health insurance,..."*, *"... it's going to be deficit neutral"*;

- схильність до використання у мовленні абстрактних іменників *"... it is a form of collaboration based on honesty, sincerity..."*;

- використання негативних конструкцій: *"... there some people who don't like me because of my ..."*, *"... you don't – you don't get – you don't get time on the nightly news"*;

- вживання прецизійної лексики: *"You and I are both paying \$900..."*, *"There are essentially private HMOs..."*;

- вживання при передачі емоційного стану або оцінки предмета чи явища слів з найменшою емоційною індексацією;

- одноманітність лексичних прийомів при передачі емоцій.

Як висновок можна зазначити, що реалізація чоловіками та жінками гендерних ролей передбачає використання ними мовних засобів, які сприймаються ними як призначені для їх гендерної групи. У цьому сенсі бінарна опозиція, яка асоціюється з маскуліністю та фемініністю, абсолютно доречна при дослідженні гендерної мовної поведінки.

Однак гендерні дослідження у вітчизняному перекладознавстві залишаються практично не висвітленими, що ускладнює процес дослідження гендерних аспектів перекладу як лінгвокультурної адаптації. Переклад формується під впливом національних (належність до певної культурної спільноти) та історичних (часовий простір) факторів, з позицій яких зазвичай трактується переклад. У широкому розумінні переклад залежить від національної культури рецептора, яка, у залежності від її феміної/маскуліної спрямованості, звичайно є гендерно маркованою. З іншого боку цільовий текст зазнає безпосереднього впливу перекладача як гендерної особистості, що не може не впливати на текст перекладу. Перекладач є представником або жіночої, або чоловічої статі, з властивим їй/йому набором гендерних характеристик, суспільно та культурно зумовлених. Гендерна ідентичність перекладача неминуче виявляється в її/його індивідуальній стилістиці, – виборі граматичних форм, лексичних уподобаннях, емоційній забарвленості мови і т. ін. Тому важливим критерієм адекватності перекладу є гендерна неупередженість створюваного перекладачем дискурсу. Адже окрім «власного гендеру» перекладач, що пропускає текст через себе, «переживає» і гендер автора оригінального тексту, що призводить до синтезу гендерних ідентичностей. А оскільки жоден переклад не може бути гендерно нейтральним, то «гендер оригіналу», проходячи через гендерно зумовлену призму свідомості перекладача, або затьмарюється «гендером перекладача» або, навпаки, заступає останній. Проте, між цими полюсами критичного прояву гендерної ідентичності автора і перекладача можливе «протистояння» (у кращому випадку) «нашарування» (небажане для тексту перекладу) мовних проявів гендерної ідентичності суб'єктів дискурсу.

Додання гендерного виміру до дослідження перекладу є складовою перекладознавчого аналізу, який, серед іншого, має на меті вивчення:

- гендерних стереотипів у мові оригіналу та їх відображення у перекладі;
- мовних засобів конструювання гендерної ідентичності в оригіналі та перекладі;
- способів відтворення гендерних конотацій оригіналу засобами цільової мови з урахуванням історико-культурної специфіки;
- шляхів передачі образно-символічної системи, що описує чоловіка/ жінку у культурі;
- проблеми перекладності одного менталітету в інший;
- концептів «феміності» й «маскуліності» та їх відповідні прояви у мові оригіналу та перекладу тощо.

Кожен з даних компонентів містить у собі взаємозв'язок культурної та гендерної ідентичності автора / перекладача / читача, національні та культурні традиції, історико-соціальні особливості та ряд інших факторів, що у цілому ускладнює розробку та систематизацію гендерних методів перекладознавчого аналізу через нашарування аспектів лінгвістичного, культурологічного, перекладознавчого та гендерного аналізу.

Отже, серед завдань, які стоять перед дослідниками гендерних аспектів перекладу, насамперед відчувається необхідність у виробленні відповідних методів дослідження функціонування категорії гендеру у перекладі як однієї з організуючих категорій ідентичності суб'єкта перекладацького процесу. Дослідження функціонування категорії гендеру у перекладі має бути спрямоване не на констатацію гендерних відмінностей у двох мовах й, ширше, культурах, а на знаходження способів передачі даних відмінностей та їх відповідне теоретичне оформлення.

Відмінність гендерних картин світу у різних культурах зумовлює необхідність врахування у перекладі гендерної специфіки оригіналу. Гендер є наскрізним компонентом художнього тексту, який простежується в елементах мікроструктури і формує макроструктуру – гендерну парадигму тексту, представлену комплексом гендерно забарвлених смислів, включаючи гендерні конотації, асоціативний потенціал, гендерну символіку. Гендер є динамічним конструктором ідентичності суб'єкта. Гендерна ідентичність суб'єкта художнього дискурсу відображається в особливостях текстотворення у вигляді лексичних, лексико-синтаксичних, стилістичних засобів з явною або прихованою гендерною семантикою та вимагає від перекладача відшукування оптимальних засобів її відтворення у цільовій мові.

Відтворення перекладачем гендерної ідентичності суб'єкта дискурсу не є статево детермінованим. Перекладач як суб'єкт вторинної комунікації має бути свідомим гендерної ідентичності автора, відтворення якої у перекладі вимагає дотримання цілісності її структури. Відтворення цілісної гендерної ідентичності у цільовому тексті передбачає збереження вихідного співвідношення феміних і маскуліних характеристик мовної особистості автора, що забезпечує адекватність перекладу у контексті гендерного прочитання.

Засоби вираження гендерної ідентичності типологізовані у дослідженні за когнітивним, емотивним і комунікативним аспектами, які розуміються як різні виміри однієї категорії. Підбір способів відтворення аспектів гендерної ідентичності має бути зумовлений необхідністю їх прагматичної адаптації та залежить від відповідної мовної функції (повідомлення інформації, заклику до дій або реакцій, вираження емоційних та естетичних переживань). Гендерна ідентичність є вираженням гендерних позицій автора, які внаслідок перекладацької інтерференції можуть зазнавати інтенсифікації, послаблення або трансформації у цільовому тексті. Неврахування гендерної складової художнього тексту при перекладі спричинює втрату цілісності образу автора у цільовому тексті.

Гендерна ідентичність є сукупністю соціокультурних норм та стереотипів поведінки, характерних для представників певної статі у відповідній суспільно-історичній та соціокультурній ситуації. Сукупність засобів вираження позицій гендерної ідентичності суб'єкта у тексті формує гендерну парадигму художнього тексту. Гендерна парадигма – це комплекс лексико-семантичних, лексико-синтаксичних і стилістичних засобів з явною чи прихованою гендерною семантикою, у рамках якого вербалізується гендерна ідентичність мовної особистості автора. Гендерна парадигма як цілісна система охоплює ряд гендерно забарвлених різнорівневих текстових елементів, які у залежності від прагматичної зорієнтованості можуть бути віднесені до когнітивного, комунікативного або емотивного аспекту гендерної ідентичності суб'єкта дискурсу.

Вивчення когнітивного, комунікативного та емотивного аспектів гендерної ідентичності виявляє їх взаємодоповнюючий характер. У відтворенні основних аспектів гендерної ідентичності доміантними виявляються такі перекладацькі прийоми: вибір перекладачем із семантичного ряду еквівалента з вищим / нижчим ступенем гендерної забарвленості; прийом додавання окремих лексем / словосполучень / речень для посилення або послаблення гендерних позицій автора; вживання інтенсифікаторів для підкреслення фемінних / маскулінних ознак у структурі гендерної ідентичності; використання слова з еквівалентним денотативним значенням, але відмінними конотаціями; прийом конкретизації, внаслідок якого відбувається привнесення додаткових ознак фемінності / маскулінності у структуру оригінальної гендерної ідентичності або, навпаки, їх вилучення; заміна стилістичних фігур з подальшою втратою / інтенсифікацією гендерно забарвленої образності.

Гендерна ідентичність є вираженням гендерних позицій автора, які внаслідок перекладацької інтерференції можуть зазнавати інтенсифікації, послаблення або трансформації у цільовому тексті. Вибір перекладацьких стратегій не є статеві детермінованим, а залежить від ряду суб'єктивних факторів – інтерпретативних позицій перекладача, його прагматичної настанови, власних позицій, гендерної ідентичності перекладача, тощо, а також – від об'єктивних факторів, таких як творчий метод автора, перекладознавча парадигма відповідної доби тощо. Адекватність відтворення у перекладі гендерної ідентичності суб'єкта дискурсу на мікрорівні визначає ступінь збереження гендерних ознак на макрорівні.

Переклад художнього тексту ставить перед перекладачем завдання відшукати оптимальне рішення щодо передачі гендерної імплікатури оригіналу. Це рішення може базуватися як на виборі на користь збереження гендерних ознак, притаманних вихідній культурі, так і на їх адаптації до гендерних моделей приймаючої культури. Урахування гендерних стереотипів, аспектів і ідентичності у теорії перекладу є дуже важливою і достатньо складною перекладацькою проблемою, вивчати яку перекладач зобов'язаний для створення еквівалентно цінного літературного твору мовою перекладу.

Література:

1. Кирилина А.В. Гендер: лингвистические аспекты : [монография] / А.В. Кирилина. – М. : Издательство «Институт социологии РАН», 1999. – 180 с.
2. Lakoff G. Women, Fire and Dangerous Things / G. Lakoff – Chicago : Chicago University, 1990. – 123 p.
3. Бессонова О. Л. Оцінний тезаурус англійської мови: когнітивно-гендерні аспекти / О.Л. Бессонова. – Донецьк : ДонНУ, 2002. – 362 с.
4. Дудолова О.В. Гендерные аспекты речевого взаимодействия / О.В. Дудолова // Функциональная лингвистика. Итоги и перспективы: материалы науч. конф. – Ялта : ТНУ, 2002. – 265 с.
5. Емірсуїнова Г.І. Лексикон сучасного фемінізму (на матеріалі англійської мови) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : 10.02.04 / Г.І. Емірсуїнова ; Київ. нац. ун-т. – К., 2003. – 22 с.
6. Кирилина А.В. Развитие гендерных исследований в лингвистике / А.В. Кирилина // Филологические науки. – 1998. – 150 с.
7. Мельник Ю.П. Об'єктивація гендерних стереотипів у сучасній лінгвістичній науці / Ю.П. Мельник // Вісник Житомирського держ. ун-ту. – 2009. – № 45. – С. 110-114.

Анотація

Г. КУЗЕНКО. КОРЕЛЯЦІЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ ТА ЇХ ВІДОБРАЖЕННЯ В ПЕРЕКЛАДІ

У статті розкриваються гендерні стереотипи, що являють собою культурно і соціально обумовлені думки про характеристики, атрибути і норми поведінки представників обох статей та їхнє відображення у мові. Відтворення цілісної гендерної ідентичності у цільовому тексті передбачає збереження вихідного співвідношення фемінних і маскулінних характеристик мовної особистості автора, що забезпечує адекватність перекладу у контексті гендерного прочитання.

Ключові слова: гендерний стереотип, фемінність, маскулінність, гендерна асиметрія.

Аннотация

Г. КУЗЕНКО. КОРРЕЛЯЦИЯ ГЕНДЕРНЫХ СТЕРЕОТИПОВ И ИХ ОТРАЖЕНИЕ В ПЕРЕВОДЕ

В статье раскрываются гендерные стереотипы, культурные и социальные нормы поведения представительниц обоих полов. Воспроизведение целостной гендерной идентичности в целевом тексте предусматривает сохранение исходного соотношения феминных и маскулинных характеристик языковой личности автора, обеспечивает адекватность перевода в контексте гендерного прочтения.

Ключевые слова: гендерный стереотип, феминность, маскулинность, гендерная асимметрия.

Summary

G. KUZENKO. CORRELATION OF GENDER STEREOTYPES AND THEIR REPRODUCTION IN TRANSLATION

The article reveals gender stereotypes which are cultural and socially grounded thoughts about the characteristics, attributes and norms of behavior of representatives of both sexes and their reflection in the language. The reproduction of the integral gender identity in the target text presupposes the preservation of the original ratio of feminine and masculine characteristics of the author's linguistic personality, which ensures the adequacy of the translation in the context of gender reading.

Key words: gender stereotype, femininity, masculinity, gender asymmetry.

*кандидат філологічних наук,
доцент,
доцент кафедри фонетики
та граматики
Національної академії
Національної гвардії України*

В. Тіщенко

*слухач магістратури
Національної академії
Національної гвардії України*

АКСІОЛОГІЧНИЙ КОМПОНЕНТ АНГЛОМОВНИХ ТЕКСТІВ КІНОРЕЦЕНЗІЇ В АСПЕКТІ ПЕРЕКЛАДУ

Рецензування кінофільмів як складова частина роботи кінокритика має великий вплив на вибір глядачів, а опосередковано – на прибутковість того чи іншого продукту кіноіндустрії. Якщо у ХХ ст. кінематограф був одним з основних видів мистецтва, то сьогодні це потужна індустрія, капіталомісткий бізнес. Зміни умов існування кінематографа й підходу до сучасної кінокритики зумовлюють актуальність звернення до функціональності рецензії як публіцистичного жанру. Власне рецензія постає специфічним різновидом публіцистичної прози, який поєднує ознаки аналітичного та інформаційного жанрів.

Кінорецензія наразі перебуває на хвилі бурхливого розвитку з огляду на неабияку популярність творів кіномистецтва, потребу оперативного реагування на появу нових фільмів та забезпечення їх комерційного успіху тощо. У всесвітній електронній мережі існує розвинена система сайтів для розміщення кінорецензій – як професійних, так і аматорських.

Жанр кінорецензії є дуже цікавим та специфічним. Мовній структурі рецензії та її жанровій специфіці приділено увагу у роботах А.Е. Макарявичуса та І.Р. Гальперіна [3]. Тексти рецензії вивчаються у світлі функціонально-комунікативної теорії тексту. Процес вербальної комунікації здійснюється не в ізолюваному реченні, а шляхом утворення текстів конкретного типу та призначення.

Сучасна українська критика виходить за межі якогось певного жанру, а за обсягом критичного виступу має такі головні форми: велика критика (монографії, дисертації, нариси, книги-біографії, портрети, статті, огляди, автореферати), мала критика (анотації, рецензії, відгуки), літературно-критична замітка та закриття критика зокрема, видавничі рецензування. Ця тема знайшла розвиток у працях М.І. Горелікової [4] та С.В. Волкова [2].

Таке розмаїття підходів відображає потребу розширення наукових досліджень жанру рецензії з погляду форми, змісту, стилістики, прагматики та інших її аспектів. Так, хоча аксіологія та її категорії поставали у фокусі досліджень Т.А. Космеди та Т.В. Кузнецової, категорія оцінки у кінокритиці не була об'єктом дослідження лінгвістів та перекладачів взагалі. Особливу увагу необхідно приділити вияву аксіологічних значень лексичних одиниць в англійській кінорецензії та їх відтворенню під час перекладу.

Актуальність дослідження визначається загальною спрямованістю сучасного мовознавства на встановлення типологічних особливостей текстів у відповідності до їхньої жанрової специфіки, важливістю встановлення особливостей оцінки у кінорецензіях для розуміння реалізації аксіологічної складової англійських текстів кінорецензії та її впливу на адресата оригіналу кінорецензії та її перекладу.

Мета статті – виявити специфіку перекладу англійських текстів кінорецензії в аксіологічному аспекті.

Досягнення поставленої мети вимагає вирішення таких завдань: обґрунтувати унікальність кінорецензії як специфічного жанру публіцистичної прози у сучасній системі функціональних стилів та жанрів; окреслити комплекс виражальних засобів мови різних рівнів, які використовуються у кінокритиці; визначити специфіку вживання оцінної лексики в англійських текстах кінокритики; виявити особливості перекладу жанру кінорецензії українською мовою у термінах збереження аксіологічного потенціалу оригіналу.

Матеріалом дослідження слугували англійські рецензії на художні фільми, розміщені у мережі Інтернет у ХХІ столітті.

Кінорецензія – це рецензія на кінофільм. Кінокритик відображає свої суб'єктивні враження у рецензії на фільм, висловлює власну думку, вказує на недоліки у зйомці та грі акторів. Інколи кінокомпанії спеціально наймають авторитетних кінокритиків для складання позитивної рецензії та публікації її на сайтах, щоб залучити нових глядачів.

Той зміст, який помітив і відчув автор рецензії у художньому фільмі та висловив у своїй рецензії, не обов'язково є тим самим змістом, який був закладений у цьому творі кінематографічного мистецтва режисером або сценаристом, але для нашого дослідження об'єктивність оцінки автора не відіграє визначальної ролі, оскільки метою є вияв і характеристика тих стилістичних засобів, якими користується автор для передачі своєї оцінки твору та свого бачення його, а не визначення істинності цього бачення або об'єктивності оцінки. Тим не менше,

сам фільм як об'єкт рецензування, його жанр, характер, сюжет, якість та інші особливості, пропущені кризь призму сприйняття автора, достатньою мірою впливають на стиль рецензії, що дозволяє побачити досить широке розмаїття характеру рецензій та ускладнює виділення в них спільних рис [5, с. 40].

Стиль кінорецензії, що належить до жанру публіцистичної прози [6, с. 146], визначається насамперед її цільовою аудиторією. Оскільки адресати кінорецензій, у своїй більшості, – звичайні люди, то можна припустити, що мова та стиль кінорецензій будуть значно ближчі до розмовного мовлення, ніж, наприклад, мова та стиль наукових рецензій, і не будуть відрізнятися великим обсягом спеціалізованої лексики.

Структура рецензії, тим не менш, підкорюється певним, досить чітким правилам написання та складається з назви кінофільму, його авторів, імен акторів, що грають головні ролі, короткого опису сюжету кінострічки разом з авторськими коментарями (основний текст рецензії), а також неодмінно містить висновки та оцінку автора у заключній частині.

На підставі аналізу різних визначень терміну «рецензія» встановлено, що жанр рецензії визначається дослідниками як інформаційно-оцінний, тобто автор рецензії є водночас інтерпретатором і критиком твору, що рецензується.

На підставі ознайомлення з роботами провідних учених-мовознавців і журналістів було виділено обов'язкові елементи рецензії, її основні функції. Рецензії мають стандартну (інваріантну) композицію. У них послідовно здійснюється, з одного боку, виклад змісту твору, що рецензується: від аналітичного розгляду основної ідеї до більш конкретного розкриття його змісту; з іншого боку, – оцінка якості відповідної праці, що ніби «накладається» на виклад її змісту.

У порівнянні з науковою рецензією, структура і стиль якої підпорядковані досить суворим нормам, рецензія на художній твір, зокрема кінофільм, відрізняється більшою суб'єктивністю, а також, відповідно, передбачає використання значно ширшого комплексу стилістичних засобів.

Оцінний компонент може мати позитивний, негативний, або нейтральний характер, а іноді і поєднання позитивної та негативної оцінної лексики [7, с. 49]. Найбільш частим є вживання позитивно забарвленої лексики, оскільки професіонали-критики намагаються сконцентрувати увагу на виразних та сильних моментах кінострічки, але, якщо фільм виявився розчаруванням, вони чітко покажуть це, використовуючи палітру негативних лексем. Використання нейтральних слів є найменш вживаним, зважаючи на те, що рецензентам необхідно надати критичний аналіз у досить невеликому форматі тексту, та зазвичай вони також виражають недостатнє задоволення кінокартиною.

Дослідження засвідчило, що до одиниць оцінної лексики, яка зустрічається у текстах кінокритики належать іменники, прикметники, дієслова, прислівники та фразеологічні обороти. Це можуть бути як слова, так і словосполучення, або речення. У ході дослідження текстів англомовних кінорецензій було виявлено низку слів на позначення позитивної, негативної та нейтральної оцінки.

Розглянемо приклади. У позитивній оцінній лексиці переважають прикметники: *dignified and memorable, pretty darn good, extremely attractive, bright, spectacular, genuinely creepy, fantastical and modern, cute, whimsical and clever, pretty, entertaining, technically striking exemplary job, stylish, new look, interesting*. Їхня функція полягає у тому, щоб додати експресивності текстам кінорецензії та привабити увагу читача, також вони допомагають точніше передати емоції рецензента. Також для кінорецензії характерно вживання іменників: *success, triumph, veteran master, style galore, originality*. Їхня роль у тому, щоб підкреслити результат роботи команди та виділити оцінне слово серед низки прикметників. Рідше зустрічаються дієслова, які слугують для розбавлення текстів різними прикметниками та вказують на суб'єктивне враження автора: *confuse, shock, shake*.

Досліджуючи оцінну лексику негативного забарвлення, було виявлено, що найчастіше вживаними є прикметники, що позначають принизливе та саркастичне ставлення до роботи акторів. Наприклад: *garish, ridiculous, not deep, totally empty, woefully unnecessary, dull*. Перебільшення та іронія, що виражається словосполученнями, допомагають рецензентові викликати негативну оцінку у читача, наприклад: *has too much fun, chews scenery, biggest disappointments, little more than a shrug of the shoulders, pedestrian performance*.

Нейтральна оцінка у більшості випадків демонструється словосполученнями, які не несуть яскраво вираженого негативного чи позитивного відтінку: *is suitable without note, a bit more than the usual, bright without being garish, is merely OK, a shade inconsistent, just good, quite compelling, has little substance*. Рецензент зазвичай використовує нейтральну лексику, щоб не звучати дуже категорично та суб'єктивно.

Оцінність є найбільш суттєвим та важливим компонентом жанру кінорецензії, оскільки текст являє собою критичну оцінку, яка може передаватися експліцитно або імпліцитно.

Інформація, закодована у тексті, неоднорідна в її розумінні і розкодуванні. Вона може бути виражена експліцитно чи імпліцитно. Дуже важливим є збереження цієї особливості у перекладі для правильної передачі ілюктивної мети автора.

М.Н. Володіна зазначає: «Експліцитно – явно, формально заявлений, виражений сенс, названа текстом (вербально) мета висловлювання. Експліцитні мовні засоби – це ті, які спеціально призначені для безпосереднього вираження частини інформації. Саме тієї частини висловлювання, на якій, за задумом автора, має зосередитися свідомість адресата повідомлення. Адресат усвідомлює насамперед ту думку, яка була виражена явно» [1, с. 28].

У текстах кінорецензії експліцитна інформація виражається за допомогою слів та словосполучень як з позитивною, так і негативною оцінкою, такий спосіб є більш поширеним.

Розглянемо на прикладах:

– *Reeves is as good, here, as in anything I've seen him in (which, to some, may not mean a heck of a lot)*.

У прикладі простежується чітка оцінка роботи актора за допомогою прикметника «good», отже при перекладі зберігаємо позитивну оцінку та перекладаємо:

– *Рівз тут так само добре грає, як і в усіх картинах, в яких я його бачив (що для когось може не означати до біса багато)*.

Іменник «*success*» у фрагменті кіно рецензії «*Set design is a big part of the success of «Devil's Advocate»*» є маркером високих досягнень, експліцитно виражає ставлення автора до кінострічки. Під час перекладу це враховується та перекладається наступним чином: *Сценографія – це велика частина успіху «Адвоката диявола».*

У прикладі наведеному нижче автор також стверджує чудову роботу актора:

– *This is one of Reeves' best acting jobs to date, even if the Florida accent is a shade inconsistent. – Це одна з кращих робіт Рівза на сьогодні, навіть якщо флоридський акцент має суперечливий відтінок.*

За допомогою прикметників, які несуть емоційну конотацію, текст набуває яскравості та це привертає увагу адресата до кінострічки.

Для підсилення емоційності автори також активно використовують одразу низку потужних прикметників, дієслів та іменників: *The variety of gimmicks abounds, sometimes to ridiculous degrees and sometimes sublime, but always entertaining throughout.* Для збереження ілюквативної мети автора у мові перекладу обираються настільки ж яскраво забарвлені відповідники: *Різноманітність прийомів рясніє, іноді до смішного рівня, а іноді і піднесеного, але завжди розважає.*

У наведеному нижче прикладі автор використовує дуже категоричну лексику і називає фільм «*the biggest disappointment*». У перекладі така жорстка оцінка була збережена: «*Fight Club» is all style, little substance and one of the biggest disappointments of the year.* – «*Бійцівський клуб*» це стиль, трохи матеріалу і одне з найбільших розчарувань року.

Таким чином, оцінний компонент може мати позитивний, негативний або нейтральний характер, а іноді й поєднання позитивної та негативної оцінної лексики. Найбільш частим є вживання позитивно забарвленої лексики, оскільки критики намагаються сконцентрувати увагу на позитивних моментах кінострічки. Зважаючи на неабияку популярність жанру кінорецензії серед адресатів, перспективу дослідження вбачаємо у вивченні питання відтворення гендерних особливостей кінорецензії під час перекладу.

Література:

1. Володина М.Н. Язык массовой коммуникации – особый язык социального взаимодействия / М.Н. Володина // Язык средств массовой информации : [учеб. пособ.] / под ред. М.Н. Володиной. – М. : Академический Проект, Альма Матер, 2008. – С. 27–47.
2. Волков С.В. Пишем рецензию / С.В. Волков // Наука и образование, 1997. – № 10. – С. 5–14.
3. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 139 с.
4. Гореликова М.И. Лингвистический анализ художественного текста / М.И. Гореликова, Д.М. Магомедова. – М. : Рус. яз., 1989. – 152 с.
5. Кобяков А.Б. О жанрах современной газетной журналистики / А.Б. Кобяков. – М. : КомКнига, 2004. – 59 с.
6. Лотман Ю.М. Структура художественного текста / Ю.М. Лотман. – М. : Искусство, 1970. – 384 с.
7. Онищенко І.В. Оцінний компонент у лексичному значенні слова / І.В. Онищенко // Мандрівець, 2004. – № 2. – С. 48-51.

Анотація

О. ЛИСИЧКИНА, В. ТИЩЕНКО. АКСИОЛОГИЧНИЙ КОМПОНЕНТ АНГЛОМОВНИХ ТЕКСТІВ КІНОРЕЦЕНЗІЇ В АСПЕКТІ ПЕРЕКЛАДУ

Стаття присвячена дослідженню аксіологічного компонента англомовних текстів кінорецензії в аспекті перекладу. У роботі окреслено жанрові особливості кінорецензії та комплекс її виражальних засобів. Визначено особливості збереження аксіологічного потенціалу англомовної кінорецензії у перекладі українською мовою.

Ключові слова: кінорецензія, аксіологічний компонент, виражальні мовні засоби, оцінність.

Аннотация

О. ЛИСИЧКИНА, В. ТИЩЕНКО. АКСИОЛОГИЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ТЕКСТОВ КИНОРЕЦЕНЗИИ В АСПЕКТЕ ПЕРЕВОДА

Статья посвящена исследованию аксиологического компонента англоязычных текстов кинорецензии в аспекте перевода. В работе очерчены жанровые особенности кинорецензии и комплекс их выразительных средств. Определены особенности сохранения аксиологического потенциала англоязычной кинорецензии в переводе на украинский язык.

Ключевые слова: кинорецензия, аксиологический компонент, выразительные средства языка, оценочность.

Summary

O. LYSYCHKINA, V. TISHCHENKO. AXIOLOGICAL COMPONENT OF ENGLISH MOVIE REVIEW TEXTS IN TERMS OF TRANSLATION

This article highlights the study of the axiological component of English movie review texts in terms of translation. The genre features of movie review are outlined along with the complex of corresponding expressive means. The features of conveying the axiological potential of English movie review in the Ukrainian translation are determined.

Key words: movie review, axiological component, expressive language means, evaluation.

кандидат філологічних наук,
асистент кафедри
перекладознавства і
контрастивної лінгвістики імені
Григорія Кочура
Львівського національного
університету імені Івана Франка

ВІДТВОРЕННЯ ГРИ СЛІВ З ІСТОРИЧНОЇ ХРОНІКИ В. ШЕКСПІРА «ГЕНРІХ IV» У ПЕРЕКЛАДАХ Д. ПАЛАМАРЧУКА ТА Т. ОСЬМАЧКИ

Історична хроніка у двох частинах «Генріх IV» – вершина творчості В. Шекспіра в цьому жанрі. Цей твір, в якому поєднані елементи трагедії, комедії та побутової драми, є надзвичайно популярним не тільки завдяки такому «специфічному жанровому синкретизму» [1, с. 543], а й через те, що тут драматург вперше увів свого безсмертного комічного героя Сера Джона Фальстафа.

В українській літературі для історичних хронік В. Шекспіра нехарактерна перекладацька множинність. Майже всі вони існують в єдиному перекладі, підготованому до виходу повного шеститомного видання творів драматурга. Винятками є «Річард III», яку вперше надрукували ще у двотомному виданні 1952 р. в перекладі Бориса Тена (окрім того, твір існує ще в рукописному перекладі Я. Гординського), та «Генріх IV» у перекладі Т. Осьмачки («Король Генрі IV», 1961 р.) та Д. Паламарчука (1985 р.). Існування двох інтерпретацій цієї драми – позитивне явище в українській шекспірані, адже, як стверджує Р. Доценко, «геній В. Шекспіра настільки різнобічний, настільки багатогранний, що кожен сумлінний перекладач може щасливо конкурувати з іншим, показуючи нам дещо інакшого В. Шекспіра, а всі разом вони наближуватимуть нас до повнішого розуміння його величі» [2, с. 462].

Т. Осьмачка (1895–1962 рр.) – український поет, прозаїк, перекладач, «гадав, що поява шекспірівських творів на Україні – це подія в житті української національної культури» [3, с. 20]. Над перекладом «Короля Генрі IV» Т. Осьмачка працював ще в 1930-х рр. в Україні, але «переклад його не задовольняв, бо в ньому, на його думку, бракувало сили українського слова та сили шекспірівської картини» [3, с. 20]. Тому Т. Осьмачка повернувся до нього пізніше, в еміграції. 1961 р. переклад вийшов у Мюнхенському видавництві «На горі» в серії «Світовий театр» із передмовою Ігоря Костецького. Перу Д. Паламарчука (1914–1998 рр.) – українського перекладача та поета, лауреата премії імені Максима Рильського за кращий художній переклад творів світової літератури (1990 р.), належить повний переклад сонетів В. Шекспіра (1966 р.) та переклад історичної хроніки «Генріх IV» (1985 р.). Останній входить до повного зібрання творів драматурга, а отже, саме через нього український читач знайомиться з автором.

Обидві інтерпретації «Генріха IV», виконані майстрами українського перекладу, доповнюють одна одну, вносять щось своє у відтворення гри слів і посідають чільне місце в шекспірані ХХ ст. Мета статті – розглянути особливості відтворення гри слів у творі, визначити способи її перекладу та зміни, до яких найчастіше вдаються перекладачі.

Гра слів у цьому творі виконує низку функцій. Гумористична тісно переплітається з функцією характеристики персонажів і побудови діалогів. Гра слів допомагає будувати риторичні монологи та маскувати непристойні конотації, а також забезпечувати семантичні зв'язки, когерентність тексту та маніпулювати реакцією аудиторії. Об'єктом цього дослідження є гра слів у функції характеристики персонажів.

Головний комедійний герой твору – Сер Джон Фальстаф, який є поєднанням «буйної різноманітності якостей і рис, нерідко суперечливих, котрі, однак, становлять органічну єдність» [1, с. 549]. Він – боягуз і нахаба, який вдає із себе героя на полі бою. Йому притаманні обжерливість, пияцтво та розпусність, які водночас обурюють і смішать читачів/глядачів. «Він спритний і дотепний, у нього є рухливість думки і якась молодість духу, що вселилася в обважніле, німецьке, старе тіло» [3, с. 26]. Доповнює його характеристику Ігор Костецький: «З тих словесних боїв, з тих народних дотепів розвиненої до стану геніяльності мови народився один із найповнокровніших образів В. Шекспіра: товстий лицар, боягуз і хвалько, п'яниця й розпусник, але незамінний співбесідник і невичерпний вигадник» [4, с. 47]. Фальстаф долає кожен перешкоду із притаманним для нього гумором і кмітливостю та виходить переможцем із найважчих ситуацій. Відтворити образ такого героя в перекладі не просто, адже його мовлення особливо багате на гру слів, яку, насамперед, потрібно розпізнати, а тоді «розшукати потрібний словесний матеріал, який промовляв би до українського читача, найосновніше змальовуючи дійсність далекого минулого в дусі шекспірівського оригіналу» [3, с. 26].

Гра слів у мовленні Фальстафа різноманітна і створюється на окремих лексемах чи словосполученнях із повтором і без повтору компонентів. Герой використовує доволі експліцитну горизонтальну гру слів. Вона легко ідентифікується в тексті оригіналу, не створюючи труднощів для розуміння тексту, наприклад: *“and so used it that were it not here apparent that thou art heir apparent”* [5, с. 257]. Пароніми *here* та *heir*, які в часу В. Шекспіра вимовлялися дуже подібно, означають *“at this point it is obvious* [6, Т. 1, с. 535] *that he is a certain heir* [6, Т. 1, с. 531]”. Обидва перекладачі вдаються до способу *гра слів* → *гра слів* (у дослідженні використано класифікацію способів перекладу гри слів Д. Делабастіті [7, с. 192–220]), але водночас вибирають різні основи для її побудови. Д. Паламарчук віддає перевагу спільнокореневим лексемам, а отже, як і в оригіналі, поєднує фонетичні та семантичні мовні засоби:

«що ні в кого не було сумніву, що ти безсумнівний спадкоємець» [1, с. 168]. Т. Осьмачка використовує синоніми, наголошуючи більше на семантичному зв'язку між компонентами: «якби не було ясно, що ти очевидний спадкоємець престолу» [8, с. 207]. Проте втрата фонетичної подібності компонентів призводить до спрощення цього стилістичного засобу в перекладі.

Часто гра слів будується на звуковому повторі й алітерації, улюблених прийомах В. Шекспіра, як-от: “*A man can no more separate age and covetousness than he can part young limbs and lechery; but the gout galls that one, and the pox pinches the other*” [5, с. 267]. За допомогою алітерації автор виділяє іменникове *limbs and lechery* та два дієслівних словосполучення *gout galls* та *pox pinches*. Таку гру слів майстерно відтворює Т. Осьмачка: «Людина так само не може розділити старість і скнарність, як і юні нустоці та рознустоці. Але перше гостить гостець, а друге пражать пранці» [8, с. 207]. Перекладач зберігає внутрішній ритм висловлювання і навіть підсилює його, додавши ще одне парне словосполучення – *старість і скнарність* (порівняймо з *age and covetousness*). Звукова подібність значно вища в українському варіанті, оскільки досягається не тільки алітерацією, але і використанням паронімів і спільнокореневих лексем. Окрім того, перекладач не жертвує змістом висловлювання на догоду формі, а залишається в лексико-семантичному полі оригіналу: *age and covetousness* (*eagerness for gain, avarice* [6, Т. 1, с. 256]) – *старість і скнарність*; *limbs and lechery* (*indulgence of lust* [6, Т. 1, с. 640]) – *нустоці та рознустоці*; *gout* (*the arthritis* [6, Т. 1, с. 487]) *galls* (*to hurt* [6, Т. 1, с. 465]) – *гостить гостець* (діал. ревматизм [9, Т. 2, с. 143]); *pox* (*the venereal disease* [6, Т. 2, с. 887]) *pinches* (*to pain* [6, Т. 2, с. 863]) – *пражать* (допікати, проймати [10, Т. 7, с. 511–512]) *пранці* (заст., розм. сифіліс [10, Т. 7, с. 516]). У перекладі Д. Паламарчука читаємо: «*Старість так само нерозлучна зі скнарністю, як молодість із гульцятством. Але перших пригощає гостець, а других пранці*» [1, с. 267]. Синтаксична структура не така ритмічна, як в оригіналі: розформовано словосполучення *старість-скнарність* і опущено дієслівний компонент останнього словосполучення, що призводить до спрощення самої гри слів.

Загалом, Т. Осьмачка звертає більше уваги на форму висловлювання та ретельніше відтворює гру слів у мовленні Фальстафа. Часто його переклад навіть експресивніший, ніж оригінал, наприклад: *and what he hears may be believed, that the true prince may (for recreation sake) prove a false thief* [5, с. 257] – *а те, що він почує, стало ймовірним. Нехай ймовірний принц для відпочинку стане неймовірним злодієм* [8, с. 210]. Двокомпонентна антонімічна гра слів перетворюється на трикомпонентну спільнокореневу гру слів, яка завдяки повтору лексем значно експліцитніша. Такий підхід перекладача не порушує загального образу героя, адже є цілком у його характері, та дозволяє таким чином компенсувати втрачену двозначність в інших епізодах тексту. Порівняймо з перекладом Д. Паламарчука, в якому гру слів вилучено взагалі: *хай твої слова вселять у нього щире довір'я, аби ймовірний принц став удаваним злодієм* [1, с. 170].

Значна частина гри слів у мовленні Фальстафа – вертикальна з повтором та без повтору компонентів. Повтор компонентів полегшує ідентифікацію цього стилістичного засобу в оригіналі, але його відтворення залежить від майстерності перекладача. В одній зі сцен п'єси Фальстаф жартує із Принца Генріха: *FALSTAFF: “Take my pistol, if thou wilt”. // PRINCE: “Give it me. What is it in the case?” // FALSTAFF: “Ay, Hal. ‘Tis hot, ‘tis hot. There’s that will sack a city”. (The Prince draws it out and finds it to be a bottle of sack.) // PRINCE: “What, is it a time to jest and dally now?”* [5, с. 273]. В оригіналі гру слів побудовано на основі омонімів *sack* (*to storm, destroy* [6, Т. 2, с. 996]) та *sack* (*the generic name of Spanish and Canary wines* [6, Т. 2, с. 996]). Ремарка в тексті про те, що ж принц витягає із сумки, допомагає читачеві актуалізувати значення іменника-омоніма. Т. Осьмачці вдається відтворити сам стилістичний засіб, але зі значними змінами: *ФАЛСТАФ: «Але візьми пістоля, коли хочеш». // ПРИНЦ ГЕНРІ: «Давай його сюди. Як? Він у мішку?» // ФАЛСТАФ: «Ох, Галю, він гарячий. Він такий гарячий, такий гарячий, що й мішок мішанкою від нього може стати». (Принц Генрі витягає щось із мішка і бачить, що це – пляшка.) // ПРИНЦ ГЕНРІ: «Таки вибрав час для дурного жарту?»* [8, с. 210]. Так, вертикальна гра слів на основі омонімів перетворюється на горизонтальну на основі спільнокореневих лексем, зміщуючи наголос із «пляшки вина» на «мішок». А далі в ремарці зникає мовний гумор і залишається лише ситуативний, побудований на порушенні нашого очікування побачити пістолет, а не вино. У Д. Паламарчука гру слів опущено цілком: *«Хочеш – візьми пістоля». // ПРИНЦ ГЕНРІХ: «Давай! Що! Він у чохла?» // ФАЛСТАФ: «Звісно, Генрусику, – він же такий гарячий, такий гарячий від стрільби, що може підпалити ціле місто». (Принц Генріх витягає з чохла пляшку хересу.) // ПРИНЦ ГЕНРІХ: «Тепер не час на витівки й забави»* [1, с. 242–243].

Найбільше втрат у перекладі виникає під час відтворення вертикальної гри слів без повтору компонентів. Процес перекладу значно утруднюється, якщо до складу такої гри слів входить реалія. Наприклад, в одній зі сцен Фальстаф, намагаючись уникнути розмови з Верховним суддею через страх бути заарештованим, виганяє його слугу зі словами: *You hunt counter, hence* [5, с. 273], які містять двозначність. Це мисливський термін, який означає “the wrong way”, і водночас натякає на “a prison called the Counter in the city of London” [6, Т. 1, с. 251]. Гру слів в обох перекладах втрачено: *«Геть відіця, шолудивий винюхувачу!»* [1, с. 263]; *«Ти, собака гриво!»* [8, с. 334].

Фальстаф – майстер обігрування значущих власних назв. Таку гру слів у його мовленні можна поділити на дві групи: обігрування імен головних героїв і конотативно забарвлених імен рекрутів, яких Фальстаф набирає у військо короля. Під час відтворення гри слів першого виду перекладачі використовують спосіб *гра слів* → *не-гра слів*. Втрати можна пояснити об’єктивними мовними причинами. Така гра слів не дозволяє значних трансформацій, адже власна назва героя вже задана. Крім того, другий компонент потрібно узгоджувати не тільки з першим – іменем героя, але і з контекстом, щоб задля збереження його форми не порушити семантики висловлювання. Д. Паламарчук і Т. Осьмачка віддають перевагу відтворенню значення й опускають сам стилістичний засіб,

наприклад: *if Percy be alive, I'll pierce him* [5, с. 273]; *Якщо Персі живий, я проткну його наскрізь* [1, с. 243]; *якщо Персі живий, я проколю його* [8, с. 309]. Лексеми *Percy* та *pierce* за часів В. Шекспіра були паронімами, вимова яких відрізнялася лише одним звуком: дієслово *pierce* читалося як *perse* [6, Т. 2, с. 861]. У перекладі гри слів цілком втрачено. Подібний підхід застосовано і до інших прикладів із вибірки.

Гра слів другого виду має системний характер, адже процесу відбору солдатів присвячено значну частину Сцени 2 Дії 3. Фальстаф не тільки жартує з імен рекрутів, але й зі своїх помічників – провінційних суддів. Усі імена мають емоційно-оцінкове значення та є епізодичними, обмеженими окремою сценою, тому під час відтворення такої гри слів перекладачі можуть застосовувати різноманітні трансформації чи навіть використовувати зовсім інші власні назви. Аналіз перекладів засвідчує відмінність підходів до відтворення конотативної семантики імен провінційних суддів і рекрутів. Т. Осьмачка транскодує всі прізвища героїв, а тому читачі втрачають не тільки емоційно-експресивне значення власної назви, а й гру слів на її основі. Д. Паламарчук, навпаки, перекладає ці власні назви, що дозволяє йому зберегти конотативне забарвлення та відтворити значну частину гри слів на їхній основі, наприклад: *“Good Master Silence, it well befits you should be of the peace”* [5, с. 284] – «Ласкавий пане Помовч, вам вельми пасує така мирна посада, як мировий суддя» [1, с. 300]. Порівняймо з перекладом Т. Осьмачки: «Ну, то, добрий мій пане Сайленсе, вам дуже пасує така мирна посада» [8, с. 385], в якому втрачено гру слів, а також і зв'язок між власною назвою та лексемою мирна.

Інколи Т. Осьмачка додає переклад власної назви у додатковій репліці героя: *FALSTAFF: “Is thy name Mouldy?”* // *MOULDY: “Yea, an it please you”*. // *FALSTAFF: “Tis the more time thou wert used”*. // *SHALLOW: “Things that are mouldy lack use”* [5, с. 284]. – *ФАЛСТАФ: «Твоє імення – Молді? Ти, значить, пліснявий?»* // *МОЛДІ: «З вашого дозволу, так»*. // *ФАЛСТАФ: «Якраз пора настала тебе провітрити»*. // *ШЕЛЛО: «Речі, що запліснявили, потребують вітру»* [8, с. 385–386]. Пояснення семантики *Молді* експлікує зв'язок із лексемою *провітрити*, проте не дозволяє побудувати гру слів. Порівняймо з майстерним варіантом Д. Паламарчука: *ФАЛЬСТАФ: «Отже, прізвище твоє Брезкл?»* // *БРЕЗКЛ: «Так, з вашого дозволу»*. // *ФАЛЬСТАФ: «Настала пора тебе попробувати»*. // *М'ЯЛОУ: «Те, що збрезкло, не можна вживати, не попробувавши»* [1, с. 300], в якому збережено гру слів на основі власної назви *Брезкл-збрезкло* (розм. стати водянистим, покритися слизом [10, Т. 3, с. 27]) та лексеми *попробувати* (покуштувати, випробувати у дії [10, Т. 7, с. 232]).

Попри вдалі приклади відтворення гри слів на основі власних назв у перекладі Д. Паламарчука, натрапляємо і на випадки вилучення цього стилістичного засобу, як-от: *I do see the bottom of Justice Shallow* [5, с. 285] – *Добре розкусив я цього М'ялоу* [1, с. 393]. Суддя *Shallow* (*silly, stupid* [6, Т. 2, с. 1041]) у перекладі перетворюється на *М'ялоу* (млява, нерішуча людина [10, Т. 4, с. 838]), що актуалізує дещо іншу рису характеру, але залишається в загальному лексико-семантичному полі оригіналу. Однак гру слів, побудовану на основі денотативного значення лексеми *shallow* та словосполучення *see the bottom*, які створюють образ поверхневої, неглибокої людини, втрачено. У Т. Осьмачка читаємо: *Суддю Шелло я вже бачу до дна* [8, с. 393]. Перекладач транскодує власну назву та калькує вираз *бачу до дна*, який за відсутності гри слів звучить досить штучно.

У дуже рідкісних випадках Т. Осьмачка все ж відтворює гру слів на основі власних назв: *SHALLOW: “Peter Bullcalf of the green!”* // *FALSTAFF: “Fore God, a likely fellow! – Come, prick me Bullcalf till he roar again”* [5, с. 285]. – *ШЕЛЛО: «Петро Булкаф із луку»*. // *ФАЛСТАФ: «Гей, та цього Булкафа отакими-о булками годувати. Це добрий бичок. Призначте його так, щоб Булкаф аж забулькав»* [8, с. 388]. Перекладач трансформує *Bullcalf* із абсолютної прозорою семантикою (*male calf* [6, Т. 1, с. 153]), значення якої актуалізується за допомогою дієслів *prick* (to pierce or wound as with a prickle [6, Т. 2, с. 899]) та *roar* (to utter a deep mighty voice [6, Т. 2, с. 983]), у *Петра Булкафа*. Потім він використовує звукову ідентичність кореня цього транскодованого прізвища й українського іменника *булка* і завершує гру слів ще одним подібним за звучанням дієсловом *забулькати*. Хоча гра слів відступає від лексико-семантичного поля оригіналу, вона експресивна, гумористична і не порушує, а навіть поглиблює образ героя. У Д. Паламарчука читаємо: *М'ЯЛОУ: «Пітер Нуйвіл із Пасовища»*. // *ФАЛЬСТАФ: «Ого, справжній віл! Чудово! Записуй його, доки не заревів»* [1, с. 302]. Як і у попередніх прикладах, переклад власної назви дозволяє зберегти семантичні зв'язки між нею та стилістичним засобом і зрештою відтворити його в українському варіанті твору.

У перекладі Т. Осьмачки також трапляються випадки, коли уривки тексту без гри слів у мовленні Фальстафа перетворюються на гру слів. Такий спосіб *не-гра слів* → *гра слів* допомагає компенсувати втрачену в інших епізодах двозначність. Введена гра слів органічно вписується в контекст і не порушує образу героя. Найчастіше вона будується на основі паронімів, внаслідок чого виникає, за висловом Л. Коломієць, «ефект семантичного згущення тексту». Дослідниця зазначає: «Розташування поряд подібних між собою за звучанням слів зближує і їхні семантичні поля. У такий спосіб відбувається накладання, чи перехресчування, семантичних полів різних за значенням слів: метафоризація, ототожнення нетотожних словникових значень» [11, с. 144]. Нижче наведено приклади творчих знахідок Т. Осьмачки у створенні гри слів у неігровому тексті: *Pray God his tongue be hotter! Let him be damned, like the glutton! A rascally yea-forsooth knave, to bear a gentleman in hand then stand upon security* [5, с. 277]. – *Він ненажера, ненаглитник, і я молю Бога, щоб йому в неклі язик попекли. Щоб ото шляхтич, якого йому послала доля в руки, та ще сам ставав під поруки?* [8, с. 334] (порівняймо з перекладом Д. Паламарчука: *От розбійник! Геєна б на нього возненна. Щоб ото так водити дворянина за носа, а потім ще й забезпечення од нього допоминатись?* [1, с. 262]). *I will turn disease to commodity* [5, с. 278]. – *Свої недуги я оберну на свої потуги* [8, с. 341] (у Д. Паламарчука: *Навіть із власної недуги я матиму вигоду* [1, с. 267]). *Till sack commences it and sets it in act and use* [5, с. 288]. – *Доки херес не напише з нього докторську дисертацію і не зробить із дисертації десерт* [8, с. 410] (у Д. Паламарчука: *Доки херес не виведе тієї вченості на світло* [1, с. 319]).

Отже, переклад Т. Осьмачки, який з’явився на два десятиліття раніше від перекладу Д. Паламарчука, викликає неабиякий інтерес, оскільки відзначається увагою до гри слів і усвідомленням її вагомості в ідіостилі В. Шекспіра. Перекладач творчо підходить до кожного випадку двозначності, створюючи цікаві та сміливі зразки в перекладі. Д. Паламарчук відтворює меншу кількість гри слів і неохочий до її компенсації в місцях, де вона відсутня в оригіналі.

Література:

1. Шекспір В. Генріх IV / В. Шекспір ; пер. з англ. Д. Паламарчука // Шекспір В. Твори : у 6-ти т. / редкол.: Д. Затонський (голова) та ін. ; післямова та примітки Д. Наливайка. – К. : Дніпро, 1985. – Т. 3. – С. 162–348.
2. Доценко Р. Критика. Літературознавство. Вибране / Р. Доценко ; передмова та упоряд. М. Білоуса. – Тернопіль : Навчальна книга ; Богдан, 2013. – 592 с.
3. Жила В. «Генрі IV» в українському перекладі / В. Жила // Українська шекспіріана на Заході – 1. – Едмонтон : Славута, 1987. – 96 с.
4. Костецький І. На закінчення Шекспірівського року / І. Костецький // Сучасність. – 1964. – № 12. – С. 23–39.
5. Shakespeare W. The Complete Works / W. Shakespeare. – New Lanark : Geddes & Grosset, 2002. – 751 p.
6. Schmidt A. Shakespeare Lexicon and Quotation Dictionary. In 2 Volumes / A. Schmidt. – New York : Dover Publications, Inc., 1971. – Vol. 1. – 772 p. – Vol. 2. – 740 p.
7. Delabastita D. There’s a Double Tongue. An Investigation into the Translation of Shakespeare’s Wordplay / D. Delabastita. – Amsterdam, Atlanta : Rodopi, 1993. – 522 p.
8. Шекспір В. Трагедія Макбета. Король Генрі IV / В. Шекспір ; пер. з англ. Т. Осьмачки ; ред. і вступні статті І. Костецького. – Мюнхен : Видання «На горі». Серія «Світовий театр», 1961. – 446 с.
9. Shakespeare Survey 49. Romeo and Juliet and Its Afterlife / Ed. by S. Wells. – Cambridge : Cambridge University Press, 2002. – 364 p.
10. Словник української мови : у 11-ти т. / редкол. : І. Білодід (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
11. Коломієць Л. Перекладознавчі семінари: актуальні теоретичні концепції та моделі аналізу поетичного перекладу : [навч. посіб.] / Л. Коломієць. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. – 527 с.

Анотація

О. ОЛЕКСИН. ВІДТВОРЕННЯ ГРИ СЛІВ З ІСТОРИЧНОЇ ХРОНІКИ В. ШЕКСПІРА «ГЕНРИХ ІV» У ПЕРЕКЛАДАХ Д. ПАЛАМАРЧУКА ТА Т. ОСЬМАЧКИ

У статті досліджено особливості відтворення Шекспірової гри слів в українських перекладах історичної хроніки «Генріх IV» з огляду на її функції в тексті, зокрема й функцію характеристики персонажів. Визначено основні способи й індивідуальні перекладацькі підходи. Систематизовано рецепцію твору в українській літературі.

Ключові слова: Шекспірова гра слів, відтворення гри слів, функції гри слів.

Аннотация

О. ОЛЕКСИН. ВОСПРОИЗВЕДЕНИЕ ИГРЫ СЛОВ ИЗ ИСТОРИЧЕСКОЙ ХРОНИКИ У. ШЕКСПИРА «ГЕНРИХ IV» В ПЕРЕВОДАХ Д. ПАЛАМАРЧУКА И Т. ОСЬМАЧКИ

В статье исследованы особенности воспроизведения шекспировской игры слов в украинских переводах исторической хроники «Генрих IV» с учетом ее функций в тексте, в частности, функции характеристики персонажей. Определены основные способы и индивидуальные переводческие подходы. Систематизирована рецепция произведения в украинской литературе.

Ключевые слова: Шекспировская игра слов, воспроизведение игры слов, функции игры слов.

Summary

O. OLEKSYN. RENDERING WORDPLAY FROM W. SHAKESPEARE’S HISTORICAL CHRONICLE “HENRY IV” IN D. PALAMARCHUK’S AND T. OSMACHKA’S TRANSLATIONS

The article outlines the main features of rendering Shakespeare’s wordplay in the Ukrainian translations of the historical chronicle “Henry IV” focusing on its functions, in particular the function of characterizing personages. It analyzes key methods and individual translators’ approaches. The article also covers reception of the play in Ukrainian literature.

Key words: Shakespeare’s wordplay, rendering wordplay, wordplay functions.

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри технічного
перекладу
Львівського державного
університету
безпеки життєдіяльності

ФРЕЙМ ЯК ОДИНИЦЯ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ГРАМАТИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ В ПЕРЕКЛАДІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Дослідження проведено в межах подальшого розроблення когнітивної моделі перекладу та присвячене проблематиці виокремлення одиниці репрезентації граматичного значення мовного елемента з позиції когнітивного підходу до перекладацької діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що одиницею перекладу визнається концепт як дискретна одиниця мови мислення (наприклад, дисертаційні дослідження О. Мінченкова, Т. Фесенко). Водночас у низці лінгвістичних праць (наприклад, у наукових розвідках М. Мінського, І. Ремхе, Є. Масленнікової) йдеться про необхідність виокремлення фрейма як одиниці перекладу та представлення перекладацької діяльності як процесу віднаходження відповідного фрейма в цільовій мові й заповнення терміналів даними згідно з їхніми «завданнями відсутності». Щоправда, застосування такої моделі перекладу науковці ілюструють на прикладах вибору семантичного наповнення тексту перекладу. Проте фреймовий підхід є доцільним і під час граматичного структурування цільового повідомлення, про що свідчить дисертаційне дослідження К. Кулакової, проведене на прикладі вибору видової форми дієслова в науковому тексті; а розвідки лінгвістів-когнітологів, зокрема, О. Кубрякової та С. Жаботинської, доводять раціональність і необхідність залучення теорії фреймів до аналізу граматичних категорій. Тому, опираючись на вищезгадані дослідження, вважаємо, що існують ґрунтовні підстави розглядати фрейм як одиницю репрезентації значень вихідних граматичних структур у цільовому повідомленні. Проте, незважаючи на очевидність вибору одиниці перекладу, у науковій літературі простежується відсутність розвідок, які б обґрунтовували доцільність і необхідність такого вибору, що й зумовило **актуальність** теми пропонованого дослідження. **Мета** статті полягає в обґрунтуванні вибору фрейма як одиниці репрезентації значення вихідного граматичного елемента в цільовому тексті.

Виклад основного матеріалу дослідження. У трактуванні американського вченого та творця теорії фреймів Марвіна Мінського «фрейм» (від англ. *frame* – «каркас, будова, структура, рамка») – це структура, модель, яка репрезентує стереотипні, типізовані ситуації у свідомості людини [15, с. 212]. Вчений зображував фрейм у вигляді сітки, що складається з вузлів і зв'язків між ними. Вузли верхніх рівнів фрейма вже заповнені даними, що відповідають певній ситуації. Вузол найвищого рівня, зазвичай, наповнений назвою ситуації: зоровим образом (наприклад, *куб*) чи назвою дії (наприклад, *прибирання кімнати*). Вузли нижніх рівнів – термінали (*terminals*) – не містять даних, проте встановлені вимоги щодо даних, які можуть заповнити такі термінали. Такі вимоги автор називає “*default assignments*” [15, с. 214] (у перекладі – «завдання відсутності»; або значення «за замовчуванням» [10, с. 188]). Наприклад, завданням терміналу може бути особа, предмет відповідного розміру, елементарна дія або «вказівник» на інший фрейм.

Виокремлення фрейма з-поміж інших когнітивних структур як оптимальної одиниці для аналізу граматичного значення та для репрезентації його засобами іншої мови під час перекладу є не випадковим. Насамперед, це зумовлено появою та поширенням у когнітивній лінгвістиці думки про доцільність розгляду граматичної категорії з позиції теорії прототипів [11, с. 310; 7, с. 30], запропонованої психологом Е. Рош [16, с. 195]. В її трактуванні прототип – це «найкращий» представник категорії, тобто такий її член, який першим спадає на думку та слугує основою для пояснення решти членів категорії. Прототип є центром, навколо якого групуються інші члени категорії, утворюючи периферію за принципом «сімейної подібності» із «кращим» представником: чим більше рис прототипу має певний член, тим ближче він розташований до центру, і навпаки. Запозичивши термін із психології, лінгвісти розглядають прототип як концепт, що лежить в основі формування категорії та визначає її зміст, тобто концепт категорії чи його елемента. Основні характеристики концепту вважаються основними характеристиками категорії, наявність яких і визначає належність мовних одиниць до певної категорії [2, с. 32].

Оскільки граматичний концепт цілковито проявляється в дискурсі, то його опис не може обмежуватися статичною функцією, а потребує врахування і його динамічної сутності, тобто реалізації в мовленні. Поєднання пізнавально-відображеної та комунікативної функцій мовної одиниці утворює, за визначенням О. Кубрякової, так званий «категоріальний фільтр» [11, с. 219], згідно з яким встановлюється належність мовного елемента до тієї чи іншої граматичної категорії. На думку С. Жаботинської [6, с. 15–16], таким «фільтром» є не що інше, як фрейм – статичний і динамічний. Нагадаємо, що фрейми, які використовуються в метамовних описах як певні класифікаційні моделі, що відображають принципи організації мовної системи, дістали назву класифікаційних, на протигагу ситуаційним фреймам, що відображають немовне (повсякденне) знання [3, с. 14]. Отже, щоб проаналізувати граматичний концепт, необхідно змоделювати класифікаційний фрейм, що визначає цей концепт [2, с. 32]. На відміну від терміна «концепт», який може виражати будь-яку одиницю знань, зокрема й неструктуровану

(на кшталт, цілісний образ, поняття чи гештальт), «фрейм» використовується тільки для структурованих концептів – власне фреймів, схем, сценаріїв. Інакше кажучи, фрейм – це завжди структурована одиниця знань, в якій виокремлюються певні компоненти та відношення між ними; це когнітивна модель, що передає знання про повторювану, типову ситуацію [2, с. 29]. Стереотипність ситуації, про яку говорить засновник фреймової теорії М. Мінський [17, с. 212], на гадку вчених, забезпечується фіксованим набором вузлів, які й визначають таку ситуацію.

Спосіб концептуалізації світу морфологічними категоріями також свідчить про доцільність вибору класифікаційного фрейма як основи для вивчення певного граматичного концепту та його відтворення мовою перекладу. Йдеться про те, що морфологічна категорія концептуалізує навколишній світ у межах заданих параметрів, допускаючи варіативність лише в рамках змісту таких параметрів, а не у факультативності/обов’язковості їх вираження. Так, вживання присвійного займенника замість означеного артикля в реченні *He put the money into the pocket* → *He put the money into his pocket* свідчить не про факультативність вираження відповідного граматичного значення чи про використання лексичної одиниці у своїй первинній (номінативній) функції, а, ймовірно, про набуття займенником граматичного значення означеності [3, с. 14]. Інакше кажучи, у поданому прикладі «завдання відсутності» вузла класифікаційного фрейма категорії детермінації встановлюють вимоги щодо його обов’язкового заповнення мовним елементом зі значенням означеності, що зумовлює вживання в реченні означеного артикля. Саме такі вимоги зумовлюють часткову десемантизацію присвійного займенника в разі його використання в реченні замість артикля. Під час перекладу згаданого речення українською чи російською мовою варто пам’ятати, що «завдання відсутності» вузла фрейма таких мов є нульовий детермінатив, тому заповнення його присвійним займенником надає цільовому реченню додаткового змісту: *Він поклав гроші у свою кишеню* (тобто привласнив чужі гроші). Як помітно, рішення щодо доцільності/недоцільності перекладу англійського займенника українською/російською мовами приймається на основі зіставлення вихідного та цільових класифікаційних фреймів і врахування «завдань відсутності» вузлів цільових фреймів.

Результативність застосування прийому фреймового аналізу простежується не лише під час репрезентації морфологічних категорій, а й під час синтаксичного структурування цільового повідомлення. Наприклад, під час перекладу англійських буттєвих речень із ввідним “there” українською мовою тлумач, сприйнявши згадану структуру та проаналізувавши її граматичний концепт, вибирає одну з конструкцій цільової мови, в якій актуалізується аналогічне граматичне значення, а саме: вказівка на існування чи відсутність референта, на його місцезнаходження в просторі та часі. Вибравши екзистенціальне речення як перекладацький еквівалент, медіатор здійснює граматичне структурування цільового повідомлення методом заповнення «завдань відсутності» вузлів вибраної ним рамки-відповідника.

Оскільки буттєвий об’єкт не може мислитися поза простором і часом, то семантичні конкретизатори, що визначають просторову та часову характеристики відношень існування, є важливими компонентами семантичної структури буттєвого речення. Інакше кажучи, вказівка на місце та час існування референта становить «завдання відсутності» терміналів фреймової структури цього речення. Навіть якщо розповідь розпочинається з нерозчленованого висловлювання *Жив-був один чоловік...*, то мовець подумки локалізує референт у просторі та часі [1, с. 63]. У зв’язку із цим лінгвісти стверджують, що обставина часу чи місця все-таки імпліцитно присутня – (*Деся/колись*) *жив-був один чоловік...* Наявність зазначених вузлів у фреймі може впливати на синтаксичне наповнення цільового повідомлення, що проявляється у введенні чи опущенні граматичних обставин місця та часу. Наприклад, можливість домислити просторові межі буття об’єкта з контексту дає підстави українському тлумачу опустити обставину місця “in the air” (*у повітрі*) (див. нижче приклад 1) чи ввести обставину «там» (тобто у *Ла-Гранхе*) (див. нижче приклад 2) у текст перекладу, пор.: 1. “*There was a smell of stale vegetables in the air*” [25, с. 47]. – «*Чути було дух прілих овочів*» [19, с. 41]; 2. “*They say this in La Granja?*” – “*Yes, hombre. I had forgotten it. But there is always much talk of offensives*” [24, с. 113] – «*Так говорили в Ла-Гранхе?*» – «*Але про наступ там завжди ходять усілякі чутки*» [22, с. 212].

Вибір цільової синтаксичної конструкції в згаданих вище прикладах був здійснений з опертям на граматичний концепт вихідної структури, що виявляється можливим завдяки тому, що згаданий концепт у мовах оригіналу та перекладу реалізується у формальних засобах, які виступають перекладацькими відповідниками. Про наявність у двох мовах однотипного відповідника, що дозволяє максимально повно передати граматичне значення мовної одиниці, говорять у випадках збігу принципів виокремлення певної граматичної категорії [8, с. 176]. Використовуючи термінологію функціональної граматики, у таких випадках функціонально-семантичні поля вихідної та цільової мов, в основі яких лежить згадана категорія, мають подібну структуру. Тому якщо поля мов оригіналу та перекладу мають неоднакову структуру, здійснити правильний вибір граматичної форми в перекладі, орієнтуючись на граматичний концепт, неможливо.

Як відомо, до різноструктурних полів належить поле аспектуальності: у слов’янських мовах центром цього поля є категорія виду, а в германських мовах (у зв’язку з відсутністю в них такої категорії та, відповідно, формальних засобів її вираження) центральну роль відіграють різні лексико-граматичні засоби [9, с. 160]. У зв’язку із цим, під час вибору видової форми цільового буттєвого дієслова-присудка, зокрема й у випадку вживання вихідного дієслова в часовій формі групи Indefinite, необхідно скористатися іншою перекладацькою схемою. У таких випадках К. Кулакова [12, с. 11] пропонує, застосовуючи прийом фреймового аналізу, звести семантичний контекст вихідного повідомлення до однієї з типових, притаманних цільовій мові категоріальних ситуацій і здійснити вибір видової форми дієслова згідно з вимогами формального вираження такої ситуації у висловлюванні (або, інакше кажучи, згідно з вимогами вузла цієї цільової рамки).

Нагадаємо, що поняття «категоріальна ситуація» введено російським лінгвістом О. Бондарком на позначення типової змістової структури, що базується на певній семантичній категорії та на утвореному нею функціонально-семантичному полі, і є одним з аспектів загальної ситуації, що передається висловлюванням, однією з його категоріальних характеристик (наприклад, аспектуальною, темпоральною, модальною, вокативною тощо) [4, с. 12]. Лінгвіст зазначає, що це поняття охоплює не лише змістові структури, закріплені виключно за певною граматичною формою часу, способу тощо, а й структури, пов'язані з різними типами висловлювань – буттєві, посесивні, компаративні тощо. Поняття семантичної категорії в граматиці О. Бондарко розуміє як основні інваріантні категоріальні ознаки, що виступають у тих чи інших варіантах у мовних значеннях, виражених різними засобами (морфологічними, синтаксичними, лексичними, комбінованими) [4, с. 12]. У своїй праці він вказує на взаємозумовленість і взаємозв'язок між функціонально-семантичним полем і семантичною категорією, яка його утворює, та категоріальною ситуацією: з одного боку, функціонально-семантичне поле репрезентується в мовленні через категоріальні ситуації, з другого боку, опис семантики і структури певного функціонально-семантичного поля здійснюється на основі дослідження типових категоріальних ситуацій.

Трактування, яке дає лінгвіст терміну «семантична категорія», збігається із суттю поняття граматичного концепту. Поняття «категоріальна ситуація» та «класифікаційний фрейм» також відображають подібні явища: обидва терміни слугують для позначення результату конкретної реалізації семантичної категорії / граматичного концепту в мовленні і є засобом вивчення категорії / концепту. Сказане ще раз підтверджує слова М. Болдирьова про те, що когнітивна лінгвістика не виникла на «пустому місці» і що багато питань, порушених у розвідках лінгвістів-когнітологів, розглядали мовознавці й раніше [2, с. 19].

Отже, якщо граматичний концепт (семантична категорія) не репрезентована у вихідній мові, на відміну від цільової, граматичними засобами, то під час перекладу варто орієнтуватися на вимоги вузлів цільового класифікаційного фрейма (категоріальної ситуації), який можна виокремити на основі семантичного контексту. Приміром, для здійснення правильного вибору видової форми українського/російського дієслова суттєвим є визначення аспектуального значення англійського висловлювання і виявлення типу аспектуальної ситуації. Наприклад, у наведеному нижче прикладі перекладу екзистенціального речення факт існування референта “explosion” (*вибух*) зображено як цілісну дію. Внутрішня граничність такої дії (що є ознакою цілісності) у поданому контексті реалізується в зображенні низки послідовних подій, що змінюють одна одну. Те, що функція зображення дії в її цілісності належить виключно докопаному виду [5, с. 235–236], зумовлює вибір саме цієї видової форми в цільових текстах, пор.: “*Then there were the hammering explosions past his ears and the gun barrel hot against his shoulder*” [24, с. 349]. – «У цю мить коло його вуха *загрімил* постріли <...>» [22, с. 392].

Протилежні вимоги вузлів містить фрейм аспектуальної ситуації постійно процесуальної ознаки. У таких змістових структурах дія зображується як така, що здійснюється не в певний проміжок часу, а постійно; вона не повторюється, не переривається, а повністю заповнює собою той часовий період, який охоплює [5, с. 245]. «Завданням відсутності» вузла цієї рамки є недокопанний вид дієслова, що й визначає вибір відповідної видової форми цільового буттєвого дієслова-присудка в перекладі, пор.: “*There were great stables, where a dozen grooms and boys held forth, rows of vine-clad servants’ cottages, an endless and orderly array of outhouses, long grape arbors, green pastures, orchards, and berry patches*” [26, с. 36]. – «Там *були* великі *стайні*, де поралися з десятком конюхів та їх помічників, *тяглись* ряди *котеджів* для служби, що їх чисто пообплітав в’юнкий виноград, та сила-силенна *всього* іншого *надвірного* будівля, що *стояло*, *неначе* вишикуване на бойовий лад <...>» [20, с. 143].

Низка типів аспектуальних ситуацій допускають конкуренцію видів, тобто взаємозаміну видових форм, що не супроводжується зміною основного змісту висловлювання; змінюються лише відтінки вираження цього змісту. Однією з таких ситуацій є контексти, в яких виражається потенційна можливість/неможливість здійснення дії безвідносно до часового проміжку. У згаданих змістових структурах недокопанний вид дієслова-присудка виражає потенційну дію на основі необмеженої та невизначеної кратності; а докопанний вид відображає постійно можливе здійснення дії на прикладі одного із завжди можливих фактів її здійснення [5, с. 251]. Оскільки вимогами вузлів такого типу аспектуальної ситуації є обидві видові форми, то вибір виду дієслова залежить від сприйняття цієї ситуації перекладачем. Наприклад, у наведеному нижче контексті тлумач обрав граматичну форму теперішнього недокопаного виду дієслова-присудка (*знаходяться*), яка може бути замінена без зміни змісту повідомлення на форму майбутнього докопаного (*знайдуться*): “*Like all such quarrels it led to nothing except a wound which easily heals. There are places for so many different wounds before we find ourselves breaking an old scab*” [23, с. 102]. – «Такі *спірки* ні до чого не *приводять*, після них *зостаються* *крихітні* ранки, що *миттю* *гояться*. Міця для нових ран *завжди* *знаходяться*, щойно ми *зираємо* *старі* *болячки*» [17, с. 86]. Для згаданих цільових контекстів характерна заміна дієслова на сполучення на кшталт «*може/не може/ можливо/неможливо* + інфінітив». Така трансформація іноді використовується медіаторами під час перекладу, наприклад: “*There are always ways*” [18, с. 131]. – «*Завжди можна знайти вихід*» [23, с. 106]. Як бачимо, у наведених прикладах простежується конкуренція дієслівних форм: в українському перекладі вжито майбутній докопанний.

Аналізуючи проблему відтворення значень граматичних елементів першотвору, неможливо не погодитися зі словами Л. Макарової про те, що відтворення значень граматичних елементів вихідного тексту є вторинним аспектом структурування художнього тексту в перекладі. Здійснюючи граматичні трансформації, тлумач підпорядковує породження цільового тексту образно-естетичній домінії твору [13, с. 90]. Тому навіть за на-

явності однотипних граматичних відповідників у двох мовах медіатори не завжди використовують їх у своїх перекладах. Для ілюстрації наведемо приклад синтаксичної трансформації англійського буттєвого речення із ввідним “there” в українському та російському перекладах: “She’d say no, and **there’s no direct way of finding out**” [27, с. 185]. – «Вона відповіла б «ні», і **всі прямі шляхи до правди були б відізані**» [21, с. 176]. У поданому нижче прикладі український тлумач, відтворив структуру буттєвого речення в цільовій мові: “**Then there was the newspaper storiette**. He knew that he could write better ones than were published” [25, с. 220]. – «**Луналися це газетні фейлетони**» [19, с. 169].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Вивчення наукових розвідок лінгвістів-когнітологів і аналіз фактичного матеріалу дають підстави вважати класифікаційний фрейм одиницею відтворення граматичного значення вихідної мовної одиниці в цільовому тексті. Граматичне структурування цільового повідомлення здійснюється методом моделювання класифікаційного фрейма на основі вихідного тексту, віднаходження відповідної цільової рамки та заповнення «завдань відсутності» її вузлів. Відтворення граматичного концепту тексту оригіналу засобами цільової мови в разі відсутності в обох мовах однотипного відповідника є неможливим або може зумовлювати перекладацьку помилку.

Моделювання класифікаційного фрейма, за словами О. Селіванової, «орієнтоване на реконструкцію віртуальної колективної свідомості носіїв мови», результати їхньої пізнавальної діяльності [14, с. 370]. Проте когнітивна галузь мовознавства, як зазначає лінгвіст, отримує ще один вектор дослідження, який пов’язаний із вивченням індивідуальних особливостей когніції людини й використання нею природної мови. Тому когнітивна лінгвістика тлумача становить перспективу подальших досліджень, адже концептуальна система перекладача та його мовна індивідуальність не можуть не впливати на процес породження тексту цільовою мовою, зокрема й на вибір граматичних форм.

Література:

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Шарль Балли ; пер. с франц. Е. Вентцель, Т. Вентцель. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1955. – 416 с.
2. Болдырев Н. Концептуальное пространство когнитивной лингвистики / Н. Болдырев // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – № 1. – С. 18–36.
3. Болдырев Н. Языковые категории как формат знания / Н. Болдырев // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2006. – № 2. – С. 5–22.
4. Бондарко А. Введение. Основания функциональной грамматики / А. Бондарко // Теория функциональной грамматики : Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис. – Л. : Наука, 1987. – С. 5–39.
5. Бондарко А. Теория морфологических категорий и аспектологические исследования / А. Бондарко. – М. : Языки славянских культур, 2005. – 624 с. – (Studia Philologica).
6. Жаботинская С. Концептуальная модель частеречных систем : фрейм и скрипт / С. Жаботинская // Когнитивные аспекты языковой категоризации : [сб. науч. работ]. – Рязань : Рязанский гос. пед. ун-т им. С.А. Есенина, 2000. – С. 15–21.
7. Жаботинская С. Лексико-грамматические разряды английских существительных : лингвокогнитивная трактовка / С. Жаботинская // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2011. – № 3. – Ч. 2. – С. 28–36.
8. Комиссаров В. Современное переводоведение : [учебное пособие] / В. Комиссаров. – 2-е изд., испр. – М. : Р. Валент, 2011. – 408 с.
9. Кочерган М. Загальне мовознавство : [підручник] / М. Кочерган. – 2-е вид., випр., допов. – К. : Видавн. центр «Академія», 2006. – 464 с.
10. Краткий словарь когнитивных терминов / под ред. Е. Кубряковой. – М. : Филол. ф-т МГУ им. М.В. Ломоносова, 1997. – 245 с.
11. Кубрякова Е. Язык и знание: На пути получения знаний о языке : Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
12. Кулакова К. Грамматическая категория в аспекте фреймового анализа : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.21 «Прикладная и математическая лингвистика» / К. Кулакова. – СПб., 2004. – 19 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cheloveknauka.com/grammaticheskaya-kategoriya-v-aspekte-freymovogo-analiza#ixzz3xh2z185W>.
13. Макарова Л. Коммуникативно-прагматические аспекты художественного перевода : дисс. ... д. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Л. Макарова. – М., 2006. – 364 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.dslib.net/sravnit-jazykoved/kommunikativno-pragmaticheskie-aspekty-hudozhestvennogo-perevoda.html>.
14. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : [підручник] / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
15. Minsky M. A framework for Representing Knowledge / Marvin Minsky // The Psychology of Computer Vision. – N. Y. : McGraw-Hill, 1975. – P. 211–277.
16. Rosch E. Congitive Representations of Semantic Categories / E. Rosch // Journal of Experimental Psychology. – 104 (3). – 1975. – P. 192–233. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://philpapers.org/rec/ROSCRO>.

Джерела ілюстративного матеріалу:

17. Грін Г. Комедіанти / Г. Грін ; пер. з англ. П. Шарандака. – К. : Радянський письменник, 1969. – 270 с.
18. Грін Г. Тихий американець; Наш резидент у Гавані : [романи] / Г. Грін ; пер. з англ. І. Коваленка, П. Шарандака. – Київ : Вища школа, 1984. – 352 с.
19. Лондон Дж. Мартін Іден : [роман] / Джек Лондон ; пер. з англ. М. Рядової. – К. : Молодь, 1973. – 336 с.
20. Лондон Дж. Твори : у 12-ти т. / Джек Лондон ; пер. з англ. – К. : Дніпро, 1969. – Т. 2. – 466 с.
21. Сноу Ч.П. Смерть під вітрилами : [роман] / Ч.П. Сноу ; пер. з англ. І. Галинської, М. Пінчевського. – Київ : Дніпро, 1965. – 240 с.
22. Хемінгуей Е. Фіеста; По кому подзвін : [романи] / Е. Хемінгуей ; пер. з англ. М. Пінчевського. – Київ : Вища школа, 1985. – 520 с.
23. Greene G. The Quiet American / G. Greene. – Moscow : Foreign Languages Publishing House, 1963. – 228 p.
24. Hemingway E. For Whom the Bell Tolls / E. Hemingway. – Moscow : Progress Publishers, 1981. – 560 p.
25. London J. Martin Eden / Jack London. – Moscow : Foreign Languages Publishing House, 1953. – 434 p.
26. London J. The Call of the Wild / Jack London. – N. Y. : Pocket Books, Inc., 1959. – 102 p.
27. Snow C.P. Death under Sail / C.P. Snow – New York : Avon Classic Crime Collection, 1970. – 240 p.

Анотація

**М. ОНИЩУК. ФРЕЙМ ЯК ОДИНИЦЯ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ГРАМАТИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ
В ПЕРЕКЛАДІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ**

У статті досліджуються особливості репрезентації граматичного значення з когнітивних позицій на прикладі перекладного матеріалу. Основна увага зосереджена на розгляді способів репрезентації значень вихідних граматичних структур в англо-українському напрямі перекладу. Розглянуто доцільність фреймового підходу під час граматичного структурування цільового повідомлення на матеріалі двох неспоріднених мов.

Ключові слова: граматичне значення, художній текст, цільове повідомлення, фрейм.

Аннотация

**М. ОНИЩУК. ФРЕЙМ КАК ЕДИНИЦА РЕПРЕЗЕНТАЦИИ ГРАММАТИЧЕСКОГО ЗНАЧЕНИЯ
В ПЕРЕВОДЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА**

В статье исследуются особенности репрезентации грамматического значения с когнитивных позиций на примере переводного материала. Основное внимание сосредоточено на рассмотрении способов репрезентации значений исходных грамматических структур в англо-украинском переводе. Рассмотрена целесообразность фреймового подхода при грамматическом структурировании целевого сообщения на материале двух неродственных языков.

Ключевые слова: грамматическое значение, художественный текст, целевое сообщение, фрейм.

Summary

**M. ONYSHCHUK. FRAME AS A UNIT OF GRAMMATICAL MEANING REPRESENTATION
IN A FICTION TEXT TRANSLATION**

The article examines the peculiarities of the representation of grammatical meaning from cognitive positions based on a fiction text translation. Main attention is focused on considering ways of discussing representation modes of grammatical structures in English-Ukrainian translation way. The applicability of a frame approach during the grammatical structuring of the target message on the material of two non-related languages is reviewed.

Key words: fiction text, frame, grammatical meaning, target message.

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземної філології
Київського національного
університету культури і мистецтв

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ МЕТОДІВ ПЕРЕКЛАДУ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОМОВ Б. ОБАМИ)

Зміни в політиці держави, перехід до демократії, до реальних подій у політичному житті країни привертають увагу до сфери соціальних комунікацій. Політичний дискурс є відображенням суспільно-політичного життя країни, несе елементи її культури, загальні, національно-специфічні та культурні цінності. Інтерес до вивчення політичного дискурсу виявляють представники різних професій і різних наукових дисциплін. Водночас розглядаються проблеми, що пов'язані з функціонуванням мови в політичній сфері.

Як відомо, кожний народ має свою історію, культурні традиції та соціальний устрій, відображення яких втілюється в його мові. Лінгвокультурологічна дійсність виявляється якнайкраще через ідіоматичні одиниці, саме тому останнім часом у науці відводиться окрема ніша для вивчення процесу перекладу з урахуванням лінгвокультурних особливостей вихідного тексту. Незважаючи на те, що фразеологічні одиниці широко застосовуються в усному і писемному мовленні (художній літературі, публіцистиці тощо), особливості їх перекладу в політичному дискурсі з англійської українською мовою є недостатньо вивченими. Наше наукове дослідження присвячене аналізу перекладу фразеологічних одиниць (далі – ФО) з англійської мови на українську у промовах Б. Обами, зроблених двома українськими перекладачами – В. Коваленком й Ю. Яловою. Дотепер не існує комплексного дослідження перекладу ФО у промовах американських політиків, тому вибір теми пояснює новизну дослідження.

Актуальність роботи зумовлена тим, що політичний дискурс є дуже яскравим прикладом насиченості тексту фразеологічними одиницями, які є носіями екстралінгвістичної інформації про народ, державу та власне автора вихідного іншомовного тексту. Незважаючи на пошук інтересу саме до такого аспекту політичного дискурсу, питання відтворення цих маркованих одиниць у тексті оригіналу українською мовою залишається малодослідженим. Адже досконалий і повноцінний переклад з урахуванням лінгвокультурних особливостей потребує від перекладача не лише високого рівня володіння мовою, але й глибокої бази фонових знань, тобто відомостей про країну народу – носія мови, якою створюється усний або письмовий політичний дискурс.

Мета дослідження полягає в проведенні комплексного дослідження перекладу фразеологічних одиниць англійської мови на українську мовою, а також відтворенні екстралінгвістичного аспекту вихідного матеріалу цільовою мовою.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: здійснити комплексний аналіз особливостей перекладу фразеологічних одиниць в англійській мові на українську мовою; виявити основні способи відтворення змісту ідіом під час перекладу; проаналізувавши переклад фразеологічних одиниць із промов Б. Обами з англійської мови українською, вивести у співвідношеннях найбільш і найменш вживані способи перекладу ФО.

Матеріалом дослідження послуговували промови, тексти дебатів, інтерв'ю американського президента Барака Обами та їх переклади українською. Ми показали особливості перекладу ідіом з англійської мови українською, проаналізувавши способи перекладу та перекладацькі трансформації, а також порівняли промови Б. Обами у перекладі Віктора Коваленка й Юлії Ялової. Далі в роботі переклади В. Коваленка позначено як «Переклад 1», а переклади Ю. Ялової – «Переклад 2».

Аналіз промов американського президента свідчить, що найчастіше у своїх виступах Барак Обама вживає фразові дієслова (або фразеологічні сполучення), ідіоми, фразеологічні зрощення та єдності. Фразеологічні одиниці, вжиті ним, зрозумілі, не мають двоїстого значення, не ускладнюють розуміння. Вони емоційні, яскраві, доступні будь-якій освіченій людині. Б. Обама впевнений, що для представників різних верств суспільства інтерес до тієї самої думки буде проявлятися неоднаково. Тому, щоб торкнутися почуттів кожного, чи то політика, чи то військовослужбовця або лікаря, потрібно використовувати такі ФО, які, з одного боку, були б зрозумілі будь-якій людині, а з другого боку, підкреслювали б важливість того самого твердження.

У промовах Б. Обами можна зустріти фразеологічні одиниці з позитивним або негативним емоційно-оцінним компонентом, що створюють образи, які закарбовуються у свідомості адресата. Саме використання ідіом робить його виступи досить виразними і переконливими.

“Some in Washington **fought tooth and nail** to protect the status quo, where billions of dollars were going to banks instead of students. They wanted to keep those dollars flowing to the banks” [1].

Переклад 1: «Дехто з Вашингтона **борюся з усіх сил**, щоб захистити статус-кво, де мільярди доларів направлялися до банків, замість того, щоб видаватися студентам. Вони хотіли стримати ці долари, які йдуть до банків» [2].

Переклад 2: «Деякі люди з Вашингтона **боролися до останнього**, щоб захистити статус-кво, у якому мільярди доларів направлялися до банків замість кишень студентів. Вони хотіли утримати ці надходження» [3].

Проаналізувавши, ми побачили два варіанти перекладу ідіоми “to fight tooth and nail”. Як перший, так і другий варіант перекладу є частковим еквівалентом. У першому варіанті перекладу були використані лексико-семантичні трансформації, а в другому – лексичні трансформації.

“But for decades now, Americans have watched that compact erode. They **have seen the decks too often stacked against them**. And they know that Washington has not always put their interests first. <...> I’m also well aware that there are many Republicans who don’t believe we should raise taxes on those who are most fortunate and can best afford it. But here’s what every American knows: While most people in this country struggle **to make ends meet**, a few of the most affluent citizens and most profitable corporations enjoy tax breaks and loopholes that nobody else gets <...>” [1].

Переклад 1: «Але вже протягом десятиліття, американці спостерігали поступовий занепад. Вони **бачили, як справи занадто часто вирішуються не на їх користь**. І вони знають, що Вашингтон не завжди ставить їх інтереси на перше місце. <...> Я також добре проінформований в тому, що є багато республіканців, які не вірять в те, що ми повинні підвищити податки на тих, кому більше пощастило і можуть собі більше дозволити. Але ось те, що кожен американець знає: у той час як більшість людей у цій країні намагаються **зводити кінці з кінцями**, деякі з найбагатших громадян і найбільш прибуткових корпорацій користуються податковими пільгами та лазівками, яких ніхто інший не отримує <...>» [2].

Переклад 2: «Але вже понад десятиліття американці спостерігали, що управлінський апарат слабшає. Вони спостерігають, **як верхівка йде проти їх волі**. І вони знають, що Вашингтон не завжди ставить свої інтереси на перше місце. <...> Також добре відомо, що є багато республіканців, які не вірять, що ми повинні підвищити податки для тих людей, кому більше пощастило в житті і можуть собі більше дозволити. Але ось те, що кожен американець знає: у той час як більшість людей у цій країні ледве **зводять кінці з кінцями**, деякі з найбагатших громадян і найбільш прибуткових корпорацій користуються податковими пільгами та лазівками більше за інших <...>» [3].

Проаналізувавши переклад ідіоми “to see the decks stacked against somebody”, ми дійшли висновку, що в першому випадку був використаний описовий метод перекладу з використанням лексично-семантичних і синтаксичних трансформацій. У другому випадку був використаний частковий еквівалент під час перекладу та лексично-семантичні трансформації. Проаналізувавши переклад ідіоми “to make ends meet”, ми бачимо, що і в першому, і в другому варіантах перекладу ідіома була перекладена однаково, тобто був використаний повний еквівалент перекладу та лексичні трансформації.

Розглянемо уривки з “Obama’s victory speech 2012” («Переможної промови Обами 2012 р.»). “Tonight, more than 200 years after a former colony won the right to determine its own destiny, the task of perfecting our union **moves forward**” [1].

Переклад 1: «Цієї ночі, після понад двохсот років, відколи колишня колонія виборолла право визначати власну долю, **на передній план виходить** завдання вдосконалення цієї об’єднаної країни» [2].

Переклад 2: «Цієї ночі, більш ніж через 200 років з того часу, як колишня колонія отримала право визначати свою власну долю, ми **просуваємося вперед** до мети вдосконалення нашої країни» [3].

Під час перекладу ідіоми “to move forward” у першому випадку був використаний описовий переклад ідіоми та синтаксичні трансформації, а в другому випадку було використане калькування, тобто дослівний переклад і синтаксичні трансформації.

Далі ми проаналізували переклад наступного уривку з переможної промови Б. Обами:

“Tonight, in this election, you, the American people, reminded us that while our road has been hard, while our journey has been long, **we have picked ourselves up, we have fought our way back**, and we know in our hearts that for the United States of America the best is yet to come” [1].

Переклад 1: «Цієї ночі на виборах, ти, американський народ, нагадав нам, що якою б не була тяжкою наша дорога, якою б тривалою не була наша мандрівка, **ми узяли на борт кожного, ми кожному підставили плече** та пам’ятаємо в глибині своїх сердець, що все найкраще у Сполучених Штатах Америки попереду» [2].

Переклад 2: «Сьогодні ввечері, на цих виборах, ви, американський народ, нагадали нам, що в той час як наша дорога була важкою, в той час як наша поїздка була довгою, ми **зібрали в собі сили, ми проклали собі шлях**, і ми знаємо в глибині наших сердець, що для Сполучених Штатів Америки все найкраще ще попереду» [3].

Під час перекладу ідіоми “to pick ourselves up” у першому варіанті переклад не є адекватним взагалі, адже ця ідіома не може перекладатись як «взяти на борт кожного». У другому випадку ми побачили повний еквівалент перекладу ідіоми, за якою були використані лексично-семантичні трансформації.

Що стосується перекладу ФО “to fight way back”, у першому варіанті використаний помилковий переклад, який не відповідає значенню ФО. А в другому варіанті ми побачили частковий еквівалент перекладу фразеологічної одиниці з використанням лексичних і синтаксичних трансформацій.

Наступний уривок з ідіомою “to wait in line”.

“I want to thank every American who participated in this election, whether you voted for the very first time or **waited in line** for a very long time” [1].

Переклад 1: «Я хочу подякувати кожному американцю, котрий узяв участь у цих виборах – який проголосував уперше, чи **простояв у черзі** дуже довго» [2].

Переклад 2: «Я хочу подякувати кожному американцю, хто брав участь у цих виборах, хто голосував у перший раз або **стояв в черзі** протягом дуже довгого часу» [3].

Проаналізувавши обидва варіанти, ми зробили висновок, що як в першому, так і в другому випадку був використаний повний еквівалент перекладу ідіоми “to wait in line”.

“Whether you pounded the pavement or picked up the phone, whether you held an Obama sign or a Romney sign, **you made your voice heard** and you made a difference” [1].

Переклад 1: «Чи ви мили тротуар, чи відповідали на телефонні дзвінки, чи тримали в руках плакати за Обаму або Ромні – **ви донесли свою позицію** і зробили зміни» [2].

Переклад 2: «Чи ви прибирали тротуар, чи відповідали на дзвінки, чи тримали плакати Обама або плакати Ромні, ви зробили так, щоб **ваш голос був почутий**, і ви щось змінили» [3].

Розглянувши переклади ідіоми “to make somebody’s voice heard”, ми вважаємо, що в першому варіанті був використаний повний еквівалент перекладу та були використані лексико-семантичні трансформації. У другому випадку було використане калькування та граматичні трансформації.

Проаналізуємо ще один уривок із переможної промови 2012 р.

“I just spoke with Governor Romney and I congratulated him and Paul Ryan on a **hard-fought** campaign” [1].

Переклад 1: «Щойно розмовляв із губернатором Ромні і подякував йому та Полу Раяну за таку **складну** виборчу кампанію» [2].

Переклад 2: «Я тільки що говорив із губернатором Ромні і я подякував йому і Полу Раяну за **наполегливу** кампанію» [3].

Під час перекладу ідіоми “hard-fought” як в першому, так і в другому варіантах був використаний описовий метод перекладу ідіоми та лексично-синтаксичні трансформації.

Аналіз наступного абзацу із промови Б. Обама та двох його перекладів українською мовою показав, що в першому випадку під час перекладу використовується повний еквівалент, а в другому випадку використовується описовий метод перекладу. У першому варіанті були використані лексичні трансформації, а в другому – лексично-синтаксичні.

“But all of you are family. No matter what you do or where you go from here, you will carry the memory of the history we made together and you will have the life-long appreciation of a grateful president. Thank you for believing **all the way, through every hill, through every valley**” [1].

Переклад 1: «Але ви всі є сім’єю. Незважаючи на те, чим ви далі займатиметеся чи куди підете, ви нестимете в собі пам’ять про цю історичну подію, яку ми творили разом, та матимете вдячність на все життя від вдячного вам Президента. Дякую вам за віру протягом всього цього **шляху, крізь гори та рівнини**» [2].

Переклад 2: «Але ви всі є сім’єю. Незалежно від того, що ви робите чи куди ви підете звідси, ви будете нести пам’ять про історію, що ми зробили разом, і ви будете мати довічну вдячність нашого Президента. Спасибі вам за віру протягом **всього тернистого шляху**» [3].

Наступний переклад. “You’ll hear the deep patriotism in the voice of a military spouse whose working the phones late at night to make sure that no one who fights for this country ever has to fight a job or **a roof over their head** when they come home” [1].

Переклад 1: «Ви почувте глибокий патріотизм в голосі дружини військовослужбовця, яка до пізньої ночі сиділа на телефонах, щоб добитися, аби ніхто з тих, хто захищає нашу країну, ніколи не воював ще й за робоче місце чи **дах над головою**, коли повернеться додому» [2].

Переклад 2: «Ви почувте глибокий патріотизм в голосі дружини військового, яка працює на телефоні пізно в ночі для того, щоб переконалися, що ніхто з тих, хто захищає країну, не повинен боротися за роботу або **житло**, коли вони повернуться додому» [3].

Проаналізувавши обидва переклади ідіоми “roof over somebody’s head”, ми бачимо, що в першому випадку був використаний повний еквівалент ідіоми, а в другому випадку – описовий переклад. У першому перекладі були використані семантичні трансформації, а в другому випадку – синтаксичні.

Залежно від способу перекладу і задіяних перекладацьких трансформацій, перекладач може нейтралізувати значення ідіоми або зробити переклад більш емоційним.

“We want our children to live in an America that isn’t **burdened by debt**, that isn’t weakened by inequality, that isn’t threatened by the destructive power of a warming planet” [1].

Переклад 1: «Ми хочемо, щоб наші діти жили в Америці, яка **не згорає в боргах**, не слабшає від нерівності та не потерпає від руйнівного впливу глобального потепління» [2].

Переклад 2: «Ми хочемо, щоб наші діти жили в Америці, що не **обтяжена боргами**, що не ослаблена нерівністю, та якій не загрожує руйнівний вплив глобального потепління» [3].

Проаналізувавши переклади ідіоми “to be burdened by debt” в обох варіантах, ми бачимо, що в першому перекладі перекладач використав частковий еквівалент і лексично-семантичні трансформації. У другому варіанті перекладу застосована калька.

Ще один приклад.

“By itself, the recognition that we have common hopes and dreams **won’t end all the gridlock** or solve all our problems or substitute for the painstaking work of building consensus and making the difficult compromises needed to move this country forward. But that common bond is where we must begin” [1].

Переклад 1: «Саме по собі визнання, що в нас є спільні надії та мрії, **не дає виходу з усіх глухих кутів**, не вирішує всі наші проблеми, не замінює кропітку працю над виробленням консенсусу, бо для просування країни вперед потрібні складні компроміси. Проте наявний зв’язок – це те, з чого ми маємо розпочати» [2].

Переклад 2: «Саме по собі визнання того, що у нас є спільні надії і мрії **не є виходом** та не вирішує всі наші проблеми, не замінює кропітку працю над виробленням консенсусу, бо для просування країни вперед потрібні складні компроміси. Проте наявний зв’язок – це те, з чого ми маємо розпочати» [3].

Проаналізувавши переклад ідіоми “end all the gridlock” у двох варіантах, ми бачимо, що в першому був використаний частковий еквівалент перекладу та лексико-семантичні трансформації. А в другому варіанті був використаний описовий метод перекладу, який зазнав лексичних, граматичних і семантичних трансформацій. Перший варіант більш емоційний, більш образний.

Певний інтерес викликає в перекладі наступний уривок.

“I’ve seen it in the soldiers who reenlist after losing a limb and in those SEALs who charged up the stairs into darkness and danger because they knew there was a buddy behind them **watching their back**” [1].

Переклад 1: «Я бачив цей дух в солдатів, які повертаються до лав після втрати кінцівок, та в тих спецназівців, котрі вирушають у темряву та небезпеку, знаючи, що там є хтось, хто **в них цілиться**» [2].

Переклад 2: «Я бачив його в солдатів, які повертаються до служби після втрати кінцівок та тих спецназівців, які спускаються по сходах у темряву і небезпеку, тому що вони знали, що там їх приятель залишився позаду них, **дивлячись їм у спину**» [3].

Проаналізувавши переклад ідіоми “watch somebody’s back”, ми бачимо, що в першому варіанті перекладу ідіома не була перекладена правильно, автор неправильно доніс суть ідіоматичної одиниці, тому в результаті сталося неправильне розуміння уривку, але переклад набув додаткової емоційної насиченості. У другому варіанті перекладу був використаний метод калькування та синтаксичні трансформації, що наблизило переклад до тексту оригіналу.

Ми розглянули ще один уривок із переможної промови Б. Обама та його переклади.

“I have never been more hopeful about America. And I ask you to sustain that hope. I’m not talking about blind optimism, the kind of hope that just ignores the enormity of the tasks ahead or the roadblocks that **stand in our path**. I’m not talking about the wishful idealism that allows us to just sit on the sidelines or shirk from a fight” [1].

Переклад 1: «Я ще ніколи так не сподівався на Америку! Тому прошу вас зберегти цю надію. Я не кажу про сліпий оптимізм – такий собі різновид надії, який просто ігнорує величину завдань чи перешкод **на нашому шляху**. Я не кажу про сповнений благих намірів ідеалізм, що дозволяє просто сидіти на узбіччі (склавши руки) чи уникати боротьби» [2].

Переклад 2: «Я ще ніколи не був більш обнадійливим із приводу Америки. І я прошу вас підтримувати цю надію. Я вже не кажу про сліпий оптимізм, один із видів надії, який просто ігнорує масштабність майбутніх завдань або перешкод, які **заважають нам**. Я не кажу про бажаний ідеалізм, що б дозволив нам просто сидіти на узбіччі чи не вступати в боротьбу» [3].

Розглянувши та проаналізувавши переклад ідіоми “to stand in the path”, ми бачимо, що в першому варіанті перекладу використовується частковий еквівалент і синтаксичні трансформації. У другому варіанті перекладу був використаний описовий переклад і лексично-семантичні трансформації.

І останній уривок із переможної промови Б. Обама та варіанти перекладу.

“America, I believe we can build on the progress we’ve made and continue to fight for new jobs and new opportunity and new security for the middle class. I believe we can **keep the promise** of our founders, the idea that if you’re willing to work hard, it doesn’t matter who you are or where you come from or what you look like or where you love. It doesn’t matter whether you’re black or white or Hispanic or Asian or Native American or young or old or rich or poor, able, disabled, gay or straight, you can make it here in America if you’re **willing to try**” [1].

Переклад 1: «Америку, я вірю, що ми можемо закріпити досягнутий нами прогрес та продовжувати боротися за нові робочі місця, нові можливості та нове процвітання середнього класу. Я вірю, що ми можемо **дотриматися обіцянки** наших батьків-засновників, тієї ідеї, що, якщо ти бажаш тяжко працювати, то немає значення, хто ти, звідки, як виглядаєш та кого любиш. Немає значення, чи ти чорний чи білий, латиноамериканець, азіат чи індіанець, молодий чи старий, багатий чи бідний, працездатний чи інвалід, гомосексуаліст чи традиційної сексуальної орієнтації – тобі знайдеться місце в Америці, якщо ти **хочеш старатися**» [2].

Переклад 2: «Америку, я вважаю, ми зможемо закріпити прогрес, якого ми досягли і продовжимо боротися за нові робочі місця і нові можливості, нову систему безпеки для середнього класу. Думаю, ми можемо **дотриматися обіцянки** наших батьків-засновників, ідею, над якою ви готові наполегливо працювати, і немає значення, хто ви і звідки ви родом або, як ви виглядаєте або кого ви любите. Немає значення, чи є Ви чорний або білий, або з Латинської Америки, чи з Азії, або з корінних американців, чи молодий, чи старий, чи багатий, чи бідний, здоровий, інвалід, гей або натурал, ви можете зробити це тут, в Америці, якщо ви **готові спробувати**» [3].

Проаналізувавши переклад ідіоми “to keep the promise”, ми дійшли висновку, що як в першому варіанті перекладу, так і в другому був використаний повний еквівалент і були зроблені синтаксичні трансформації.

Що стосується ідіоми “willing to try”, то в першому варіанті перекладу був використаний частковий еквівалент і лексично-семантичні трансформації. У другому варіанті використовується описовий варіант перекладу з використанням синтаксичних трансформацій.

Отже, під час нашого аналізу ми побачили, що ідіоматичні одиниці дійсно становлять складнощі для перекладачів у передачі первинного змісту. Не завжди можна підібрати абсолютний еквівалент ідіоми. Завдяки використанню перекладацьких трансформацій здійснюється більш повноцінний переклад рідною мовою.

Результати дослідження способу перекладу ідіом у промовах Б. Обама дозволяють зробити такі висновки:

1. У першому варіанті найчастіше використовується повний еквівалент перекладу ідіом, який становить 32%. У другому варіанті найчастіше використовуються два методи перекладу: повний еквівалент – 32% і описовий переклад – 32%.

2. Другим за частотою використання в першому варіанті перекладу є описовий метод, який становить 24%, а в другому – калькування, що становить 20%.

3. Третім за частотою вживання є частковий еквівалент перекладу як у першому – 20%, так і в другому варіанті – 16%.

4. Метод калькування використовується рідше за всі інші способи перекладу в першому варіанті та становить 8%.

5. Також у першому перекладі траплялись випадки, коли ФО були випущені з перекладу та в декількох випадках переклад не був адекватним, хоча запропоновані перекладачем варіанти були більш емоційно насиченими й образними. Частка таких випадків становить 16%.

Література:

1. Obama B. Obama Inaugural Address [Electronic resource] // Best Speeches of Barack Obama through his Inauguration. – Mode of access. – obamaspeeches.com. – Date of appeal: 02.02.2015.
2. Коваленко В. Переможна промова Барака Обами після виборів у США 2012 [Електронний ресурс] // Blog of Viktor Kovalenko. – Текст і відео. – Режим доступу: <https://viktorkovalenko.wordpress.com/2012/11/08/obama/>. – Дата звернення: 03.04.2015. – Назва з екрана. – Дата публікації: 08.11.2012.
3. Ялова Ю. Інаугураційна промова Б. Обами // Вибори 2012 р. – Режим доступу: https://yuliayalova.publishpress.net/barak_obama_speeches. – Дата звернення: 03.04.2015. – Назва з екрана.

Анотація

Т. ПАЛЄЙ. КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ МЕТОДІВ ПЕРЕКЛАДУ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОМОВ Б. ОБАМИ)

У статті розглядають два переклади промов Б. Обами і надаються результати компаративного аналізу засобів перекладу фразеологічних одиниць у політичному дискурсі.

Доведено, що Б. Обама найчастіше у своїх виступах використовує ідіоми, фразеологічні зрощення та фразеологічні єдності з позитивним чи негативним емоційно-оцінним компонентом, що створюють образи, які закарбовуються у свідомості адресата. Саме використання ідіом робить його виступи виразними і переконливими.

Виявлено використання різних способів перекладу, що робить їх або більш емоційно забарвленими, або веде до нейтралізації значення фразеологічних одиниць.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, політичний дискурс, повний еквівалент, описовий переказ, калькування.

Аннотация

Т. ПАЛЕЙ. КОМПАРАТИВНЫЙ АНАЛИЗ МЕТОДОВ ПЕРЕВОДА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ (НА МАТЕРИАЛАХ РЕЧЕЙ Б. ОБАМЫ)

В статье рассматриваются два перевода речей Б. Обамы и приводятся результаты компаративного анализа способов перевода фразеологических единиц в политическом дискурсе.

Доказано, что Б. Обама в своих выступлениях чаще всего использует идиомы, фразеологические сращения и фразеологические единства с положительным или отрицательным эмоционально-оценочным компонентом, что позволяет создать образы, которые остаются в сознании адресата. Именно использование фразеологизмов делает его выступления выразительными и убедительными.

Вывявлено использование разных способов перевода, что делает их более эмоционально окрашенными или ведет к нейтрализации значения фразеологических единиц.

Ключевые слова: фразеологическая единица, политический дискурс, полный эквивалент, описательный перевод, калька.

Summary

T. PALIEI. THE COMPARATIVE ANALYSES OF THE TRANSLATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN POLITICAL DISCOURSE (ON THE MATERIAL OF B. OBAMA'S SPEECH)

The article deals with two translations of Obama's speech, done by V. Kovalenko and Ju. Yalova, and with the results of comparative analyses of the ways of translating phraseological units in political discourse.

B. Obama in his political speeches uses mostly idioms, phraseological fusions and phraseological unities with positive or negative emotional and evaluative component, which creates images in listener's consciousness. Just the usage of phraseological units makes his speeches expressive and convincing.

Both translators use different ways of translating and that makes their translating either more emotionally saturated or leads to the neutralization of phraseological units meaning.

Key words: phraseological unit, political discourse, full equivalent, descriptive translation, calque.

*аспірант кафедри
перекладознавства
та прикладної лінгвістики
Херсонського державного
університету*

ПЕРЕКЛАД ДРАМАТИЧНИХ ТЕКСТІВ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Актуальність теми полягає у тому, що переклад драматичних жанрів до сьогодні залишається одним із найменш вивчених аспектів перекладознавства. Серед дослідників існують різні точки зору щодо розуміння перекладу для театру, а також щодо місця драматичного перекладу у сучасній теорії перекладу. Перекладацькими аспектами драматичних творів займалися С. Аалтонен, С. Баснет, Н. Бідненко, І. Борисова, В. Грицютенко, М. Донський, В. Коптілов, Г. Кочур, І. Левий, М. Лукінова, В. Матюша, В. Мізецька, Т. Некряч, Е. Ніколарі, М. Новикова, П. Паві, У. Фарина, Т. Шліхар.

Метою статті є висвітлення проблематики відтворення драматичних текстів, що на сьогодні залишається одним із найменш вивчених аспектів перекладознавства. Для досягнення мети необхідно вирішити такі завдання: виявити особливості драматичних творів, розглянути різні точки зору дослідників та здійснити узагальнення щодо нових та існуючих підходів у перекладі драми. У сучасному перекладознавстві проблеми перекладу драми традиційно розглядаються в двох напрямках: прозова драма аналізується як епічний твір, натомість віршована п'єса кваліфікується як «порубіжне явище» [5, с. 11], де аналіз перекладу такого твору містить риси синтезу з урахуванням передусім версифікаційних особливостей оригіналу в перекладі, а також жанрової приналежності драматичного твору. На думку М. Лукінової, вивчення перекладів драми здійснюється без урахування її родових ознак, що суттєво змінює уявлення про драматичний твір як про певну художньо-естетичну цілісність [5, с. 10]. Адже переклад драматичних текстів здійснюється передусім з урахуванням формальної організації тексту. Загальновізною у сучасному літературознавстві є теза про те, що відповідно до змісту та форми, характеру конфлікту драматичні твори поділяються на окремі види і жанри. Труднощі перекладу пов'язані не тільки зі знанням мови, а й з умінням перекладача знаходити в різних мовних системах міжмовні лінгвопрагматичні відповідники. Таке уявлення про переклад драматургії викликає тим, що жанровий розподіл у сучасному перекладознавстві здійснюється за принципом організації тексту (проза/поезія), а не за принципом родової диференціації (епос, лірика, драма) [3, с. 73].

Специфіка драматичних творів полягає у їхній дуалістичній природі: на відміну від інших літературних форм вони призначені не лише для читання, а й для постановки. У такий спосіб ця відмінність зумовлює необхідність в окремому підході до перекладу творів цієї категорії.

Сучасні перекладознавці не дійшли згоди щодо того, як правильно перекладати драматичний твір – орієнтація на постановку (у центрі уваги – сценічність) чи на сам текст (у центрі уваги – читабельність), що загалом зумовлює певну поляризацію думок. Так, С. Баснет однією з перших теоретиків перекладу зазначила, що у процесі перекладу драми необхідно враховувати такі критерії, як сценічність та функція самого тексту та його перекладу. Визначаючи важливість поняття сценічності для перекладу театральних творів, вона наголошує на тому, що сценічність передбачає різницю між написаним текстом та текстом, розрахованим для постановки на сцені. З іншого боку, воно акцентує, що тексту драми властиві такі риси, що дозволяють його поставити, зокрема закодовані вказівки жестами (паралінгвальні маркери). Другий критерій є похідним від першого, оскільки функція театрального тексту передбачає існування написаного тексту, який є складником постановки. Але пізніше її концепція про сутність перекладу драматичних творів помітно змінилася. Вона відкинула термін «сценічність» як хибний та зайвий, оскільки чимало перекладачів знаходять у ньому виправдання своїм різноманітним стратегіям. Крім того, С. Баснет відмовилася від ідеї обов'язкового врахування прихованих смислів висловлювань та мови жестів, які закладені в драматичний текст, і зазначила необхідність зосередження перекладача саме на мовних структурах тексту в процесі перекладу драми [13, с. 99].

Дослідник театрального перекладу П. Паві, навпаки, стверджує, що справжній переклад відбувається на сцені. Драматургічний переклад є не просто перекладом художнього твору, адже перекладач має усвідомлювати, що його продукт потенційно призначений для сцени, тобто для постановочного процесу. Крім цього великого значення при перекладі драматичних творів набуває відтворення національно-історичної своєрідності оригіналу. Перекладач не має можливості навести пояснення в коментарях до іншомовної реалії, адже кожне перекладене слово (за винятком авторських ремарок) виголошується актором на сцені [9, с. 120]. У такий спосіб, на нашу думку, С. Баснет і П. Паві висловлюють полярно протилежні погляди на домінують театральний перекладу.

Деяко інакше підходить до проблеми драматургічного перекладу німецька дослідниця Б. Шульц, яка проводить чітку межу між перекладом драми, призначеним для подальшого друку і читання («translation for page»), та перекладом драматургічного тексту з метою подальшої постановки («translation for stage»). Перший орієнтується на найточніше відтворення тексту оригіналу і збереження його мовно-літературних особливостей, другий – на пристосованість перекладу до умов сцени. У цьому і полягає подвійна природа драматургічного тексту [14, с. 179].

Специфіку перекладу драми вивчали й українські дослідники. Так, відомий український перекладач Г. Кочур наголошував на тому, що, незважаючи на необхідність двох варіантів перекладу драматичного твору (текст для читання і сценічна редакція), навряд чи варто спрощувати переклад, ставити його на шлях полегшеного переказу

[4, с. 154]. Перекладач вважає, що, безумовно, може існувати два переклади драми: академічний переклад із коментарями для повільного читання, розрахований на постановників, і театральний полегшений, розрахований на більш легке сприйняття. Другий варіант перекладу драми, з чим погоджується Г. Кочур, неминуче веде до викривлення художніх особливостей першотвору. Однак необхідно враховувати, що обидва варіанти перекладу драми мають бути розраховані на сприйняття читача і глядача, та сприйматися реципієнтами як естетична цілісність.

Особливості перекладу віршової драми вивчає перекладач і перекладознавець М. Новикова, яка зазначає, що при перекладі драми слід враховувати деякі «вузлові моменти, зумовлені специфікою жанру віршової драми: перекладач повинен опанувати сценічну природу вірша; необхідно передати в перекладі драматичний підтекст; перекладач повинен вірно витлумачувати першотвір; функціональна відповідність лексики перекладу й оригіналу в діалогах, тощо» [8, с. 18]. Але драматичний твір не завжди має віршову будову, а в сучасній літературі п'єса у віршах й зовсім рідкість. У зв'язку з цим виникає нагальна необхідність розробки методики аналізу тексту перекладної драми взагалі – незалежно від того, написана вона віршами чи прозою.

Переклади драми не завжди виконуються з урахуванням жанрових вимог, тому вони подекуди не відповідають прагматичі оригіналу. Нагальною постає проблема дослідження прагматичних аспектів, закладених у драматичному творі.

Досліджуючи проблему сприйняття і відтворення перекладачами авторської прагматики при перекладі сатиричних драматичних текстів, В. Грицютенко доходить висновку про те, що «адекватність відтворення перекладачами емоційно-оцінного впливу п'єс забезпечується відтворенням комбінації лінгвістичних і екстралінгвістичних факторів сатиричного смислу, що закріплюються у змісті і формі п'єс» [2, с. 53]. З погляду прагматики, переклад драматичного твору має здійснюватись на рівні інтенцій мовців та глибинного змісту іллокутивних актів, які складають репліки, і семантика яких нерідко розходиться з їхнім прагматичним змістом.

Специфіка та особливості драми як роду літератури визначає труднощі відтворення її у перекладі. Сучасні дослідники по-різному підходять до цієї проблеми, але почасти сходяться у тому, що специфіку перекладу драми неможливо уявити без вивчення її родової специфіки. У сучасній теорії перекладу бракує досліджень, які б розглядали текст драми в естетичній цілісності всіх його компонентів. Так, українська дослідниця Біденко Н.П. вважає, що у специфіці драми як літературного роду увиразнюються три характерні риси драматичного твору, що утворюють ту систему координат, в якій здійснюється творчий пошук перекладача: орієнтованість драматичного твору на сценічну інтерпретацію як вираження іманентної театральної природи драми; втілення в драмі дійових сторін буття, а відтак, здатність драматургії моделювати породжуючу її культуру; поліфункціональність мови драми, її сценічність (тобто така властивість, яка уможливило акустичне сприйняття тексту драми); стилізованість драматичної мови, здатність драматичної мови активізувати різні засоби літературної виразності, зокрема змістовно-підтекстову інформацію тощо. Саме цими характеристиками драми як літературного роду зумовлюється специфіка перекладу драматичного тексту, а всі ці окремі властивості разом актуалізують проблему цілісності перекладацької інтерпретації драматичного тексту [1, с. 11].

Розбіжності у мовних системах, часова дистанція між оригіналом та перекладом, суттєві відмінності в національних традиціях вимагають залучення численних трансформацій у процесі перекладу як драматичного, так і будь-якого іншого твору. Ці розбіжності спричиняють системну асиметрію у тексті, тобто актуалізують випадки, «коли незбіг мовних елементів, незалежно від жанру і типу тексту, передано однаковим, фіксованим варіантом» [7, с. 12].

Досліджуючи проблему відтворення драми у перекладі, Т. Некряч вважає, що перекладачеві драми доводиться вдаватися до трансформаторних та компенсаційних тактик там, де у творі прозаїчному можна знайти «симетричне» рішення. Такі тактики викликають у тексті перекладу асиметрію, у якій вона пропонує виділяти три типи – системну, ситуативну та експлікативну. Використання певного типу асиметрії у перекладі залежить від особливостей тексту оригіналу. У драматичних творах, виходячи з необхідності яскраво увиразнювати особистісні риси та міжособистісні стосунки, питома вага асиметричних рішень відчутно зростає. Так, наприклад, від вибору у перекладі того чи іншого варіанту англійського особового займенника *you*, може залежати і сценічне рішення образу відповідного персонажу. Тільки такт і глибоке розуміння наскрізної психологічної лінії допомагає перекладачеві зробити правильний вибір між займенниками *ти* і *ви* у неоднозначних ситуаціях спілкування. У деяких культурах, де існують два займенники другої особи однини, нормою вважалося передавати займенник *you* тільки через *ви* (симетрично), і це подеколи призводило до кумедного ефекту, але така кумедність не передбачалася автором. Звертання на *ви* хазяїна до тварини, матері – до немовляти, могли видаватися некогерентними і викликали посмішку. Стосунково-психологічні відношення між займенниками *ти* і *ви* дуже різноманітні, вони можуть суттєво вплинути на трактування ролі персонажу, додати якихось важливих рис у змалюванні характеру. Інша справа – це театральна постановка драматичного твору. У цьому разі перекладачі вдаються до використання «експлікативної асиметрії», змінюючи вже неактуальні чи незрозумілі предстанникам іншої генерації або культури імена та назви на більш близькі та знайомі у разі, якщо це сприятиме кращому та повнішому розумінню твору [7, с. 8]. Такий підхід дозволяє чітко структурувати перекладацькі стратегії при інтерпретації іншомовного драматичного твору, а також пояснити доречність чи небажаність певних відхилень від оригіналу [7, с. 10].

Варто наголосити на проблемі відтворення авторського задуму у театральній постановці драматичного твору. Матюша В.І. вважає, що асиметрію в перекладі драматичних творів доцільно співвідносити з авторським задумом, тому інтерпретативна свобода перекладача обмежується «рамкою адекватності» (відповідністю перекладу задуму оригіналу). Вихід перекладача за межі «рамки адекватності» можна трактувати як перекладацьку сваволю. Дослідниця аналізує специфіку драматичного перекладу не з погляду опозиції читабельність/сце-

нічність, а у спробі їх поєднання в рамках збереження авторського задуму. Поділ на театральний (сценічний) та літературний (читабельний) переклад драматичних творів є невинуватим, бо будь-який драматичний текст передбачає можливість його постановки, а сценічна складова є такою ж невіддільною частиною драми поряд із текстуральною [6, с. 15]. Так, перекладач зазначає, що у порівнянні з іншими прозовими формами, в драматургії особливої значущості набуває фонетичний рівень, що зумовлено «сценічною» природою драми. Переклад театрального твору має здійснюватися з перспективи сприйняття його глядачем. Якщо переклад загалом постає відтворенням вихідного тексту мовою перекладу, драматичні твори містять поряд з мовними цілу низку позамовних факторів, які потребують специфічного сценічного втілення.

Різні види драматичних творів спрямовані і на досягнення різної реакції глядачів. Наприклад, мета комедії – викликати сміх, що досягається завдяки як театральним прийомам (різка зміна дій, створення комічності персонажа), так і стилістичним засобам гумору і сатири в мові (зокрема каламбуру, грі слів, оксиморонам, тощо). Мета трагедії – змусити глядача співпереживати і співчувати дійовим особам. Крім того, перекладач має обмеження в просторі та часі, не маючи змоги переносити та розтлумачувати певні особливості в позатекстовому коментарі, адже глядачі не читають драматичні твори, а дивляться і слухають їх, отже, не можуть зазирнути у примітки перекладача.

Більшість теоретичних підходів до перекладу драматичного тексту позначаються статичністю, вони не враховують специфіку сценічності та можливості постановки. На думку Шліхар Т.О., текст драматичного твору є, передусім, діалогом у дії, який у перекладі має зберігати усю свою дієвість, сконцентрованість думок та подій, а головне – залишатись сценічним та зручним для вимовляння акторами, а відтак – зрозумілим для сприйняття на слух [11, с. 12]. Перекладач творів драматургії має враховувати не лише суто лінгвістичне оформлення оригінального висловлювання, а й передусім координувати це вербальне вираження з прагмалінгвістичними факторами – з реакцією мовців на повідомлення, загальною тональністю діалогу, стосунками між мовцями, їхнім статусом, культурним рівнем, контекстом перебігу розмови. Так, розглядаючи прагматичний аспект, дослідниця виокремлює мовленнєві акти, які потребують творчого усвідомлення і пошуку в процесі перекладу, і ті, які в драмі зустрічаються найчастіше, визначають її жанрову природу [11, с. 14]. Зважаючи на інтенційну структуру п'єси, високу конфліктність та постійне спонукання до дії, вживанішими у драмі виявляються мовленнєві акти «директиви» та експресивні акти. Наприклад, низку проблем становить переклад емотивних та інвективних мовленнєвих актів, які містять вигуки. Один і той самий вигук-експресив може виражати діаметрально протилежні емоції у різних ситуаціях мовлення. Перекладач наводить приклад з п'єси Б. Шоу та вважає, що перекладачі пішли шляхом найменшого опору і передали англійське «*Oh!*» українським «*О!*», яке не відповідає за семантикою та вжитком англійському «*Oh*» і в даному контексті порушує драматичну дію. Дослідниця зауважує, що відтворюючи англійський вигук «*Oh!*», перекладачі знехтували контекстуальною ситуацією, що унеможливило адекватне сценічне втілення. Отже, драматичний твір проходить декілька етапів сприйняття на своєму шляху від автора до глядача – через розуміння перекладача, режисера і актора. Тому роль перекладача набуває особливої ваги.

Дослідниця У.О. Фарина розглядає проблему перекладу драм із позицій компаративістики. На її думку, саме культурно зорієнтоване компаративне дослідження перекладу драми дозволяє відкрити нові аспекти дослідження драми через можливість зіставлення культур, ментальностей, суспільної свідомості авторів різних оригіналів та їх перекладів. Порівняльно-літературознавчий аналіз перекладів драм свідчить про складність збереження функціональності елементів оригіналу у перекладах, підбору мовних та культурних відповідників для трансформації з культури – через мову – в іншу культуру [10, с. 11]. Компаративне зіставлення трьох слов'янських перекладів творів американського класика Ю. О'Ніла свідчить про суттєві розбіжності між українською, російською та польською перекладацькими стратегіями, спричинені відмінностями наукових теорій драми в країнах-реципієнтах, різним досвідом перекладачів [10, с. 14]. Загалом польський текст, порівняно з російським та українським, набагато «сценічніший», і що важливо – у ньому максимально збережений театральний потенціал саме в тому вигляді, в якому він був присутнім в оригіналі. Російський переклад – також придатний для успішного відтворення на сцені, також сценічний, проте він спеціально адаптований до вимог саме російського театру та публіки. Український текст містить багато наслідувань і відчутний вплив російського, зробленого раніше, перекладу, тому його можна назвати адаптацією у формі, наближеній до сценарію оригіналу. Так, порівняльне вивчення перекладів драми видається актуальним для сучасного перекладознавства, оскільки висвітлює і позитивні аспекти, і недоліки (що інакше могли б залишитися поза увагою дослідника, якби з оригіналом порівнювався тільки один переклад), а також чіткіше окреслює принципи роботи перекладача над оригіналом.

Таким чином, дослідження драматичних перекладів і з'ясування їх специфіки є необхідним і надзвичайно актуальним для сучасної теорії перекладу як в теоретичному, так і в практичному аспектах. Незважаючи на наявність різнобічних досліджень, на сьогоднішній день потребують нагального вивчення питання щодо орієнтації перекладу на «сценічність» чи «читабельність», засобів відтворення в перекладі національної своєрідності першотвору, меж припустимих відхилень від тексту оригіналу і мотивування таких відхилень. Також доцільними видаються питання щодо критеріїв оцінки перекладу драми та адекватності вихідного тексту і тексту перекладу, прийомів і засобів передачі авторської позиції, особливостей реалізації індивідуально-творчої установки перекладача. Подальше вивчення процесу перекладу драми повинне дати відповіді, на які аспекти повинен звертати увагу перекладач, що необхідно зберегти, а чим можливо пожертвувати у процесі перекладу драматичних творів. Дослідження особливостей конкретних драматичних творів і уточнення характерних для них ознак дозволить розв'язати деякі сучасні проблеми перекладознавства.

Актуальність подальших досліджень полягає у виокремленні художніх особливостей конкретних драматичних творів та характерних для них ознак, які мають велике значення та потребують збереження у процесі перекладу. Суттєвим залишається питання вибору перекладацьких стратегій та тактик у процесі перекладу драматичних творів різних історико-літературних напрямків та стилів.

Література:

1. Бідненко Н.П. Драма в аспекті художнього перекладу (на матеріалі українських і російських перекладів п'єси Б. Шоу «Учень диявола»): автореф. дис. канд. філологічних наук : 10.01.05 / Н.П. Бідненко. К., 2001. 13 с.
2. Грицютенко В.І. Відтворення прагматичної функції фразеології в художньому перекладі (На матеріалі «Неприємних п'єс» Бернарда Шоу) / В.І. Грицютенко // Теорія і практика перекладу. 1980. № 4. С. 53–63.
3. Зорівчак Р.П. Реалія і переклад / Р. П. Зорівчак. Львів: Вид-во при Львів. ун-ті, 1989. 215 с.
4. Кочур Г. Рецензія на переклад лібрето опери Бізе «Ловці перлів» / Г. Кочур // Література та переклад. К. : Смолоскип, 2008. Т. 1. С. 154–156.
5. Лукинова М. Ю. Жанровая специфика перевода классической драматургии: (на материале рус. пер. драм В. Шекспира «Буря» и «Ричард III») : автореф. дис. ... канд. филол. наук / М. Ю. Лукинова ; Одес. гос. ун-т им. И. И. Мечникова. Одесса, 1989. 14 с.
6. Матюша В.І. Асиметрія в українських перекладах сучасної англомовної драми : автореф. дис. ... канд. філологічних наук : 10.02.16 / В.І. Матюша. К., 2008. 21 с.
7. Некряч Т.Є. Асиметрія в українських перекладах сучасної англомовної драми : автореф. дис. ... канд. філологічних наук : 10.02.16 / Т.Є. Некряч. К., 2008. 17 с.
8. Новикова М. Стиль автора и стиль перевода : [учеб. пособие] / М. Новикова. – К. : УМК ВО при Минвузе УССР, 1988. 84 с.
9. Пави П. Словарь театра / П. Пави. М. : Прогресс. 1991. 480 с.
10. Фарина У. О. Особливості перекладу драм Юджина О'Ніла на українську, російську та польську мови: порівняльно-літературознавчий аспект: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.05 / У. О. Фарина ; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Т., 2011. 20 с.
11. Шліхар Т.О. Відтворення домінуючих мовленнєвих актів в українських перекладах англомовної драми : автореф. дис. ... канд. філологічних наук : 10.02.16 / Т.О. Шліхар. К., 2009. 23 с.
12. Aaltonen Sirkku. Time-sharing on Stage / Drama Translation in theater and society / Sirkku Aaltonen. Philadelphia, Adelaide. 248 p.
13. Bassnett S. Translating for the Theatre: The Case Against Performability / S. Bassnett // TTR (Traduction, Terminologie, Redaction). 1991. №. IV.1. P. 99 – 111.
14. Schultze B. Highways, byways, and blind alleys in translating drama: historical and systematic aspects of a cultural technique / B. Schultze // Translating literatures, translating cultures. New vistas and approaches in Literary studies. Ed. by K. Mueller–Vollmer and Michael Irmscher. Berlin, 1998. P. 177–196.

Анотація

Н. ПАСЕНЧУК. ПЕРЕКЛАД ДРАМАТИЧНИХ ТЕКСТІВ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Стаття присвячена питанню перекладу драми. У статті представлені різні точки зору вітчизняних та зарубіжних лінгвістів на проблему перекладу драми. Розглядається специфіка перекладу драми як тексту, орієнтованого на сприйняття читачем / глядачем. Окремо акцентується увага на проблемах, що виникають в результаті інтерпретації, трансформації та прагматичної адаптації драматургічного твору для постановки в театрі.

Ключові слова: переклад, драматургічний переклад, сценічність, інтерпретація, прагматична адаптація.

Аннотация

Н. ПАСЕНЧУК. ПЕРЕВОД ДРАМАТИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

В статье представлены различные точки зрения на проблему перевода драмы в рамках переводоведческого подхода. Изложены основные подходы к переводу драмы в современных исследованиях. Рассматривается специфика перевода драмы как текста, ориентированного на восприятие читателем / зрителем. Отдельно акцентируются проблемы перевода драматургического текста, возникающие в результате интерпретации, трансформации и прагматической адаптации драмы как текста, предназначенного для постановки.

Ключевые слова: перевод, драматургический перевод, сценичность, интерпретация, прагматическая адаптация.

Summary

N. PASENCHUK. THE PROBLEMS OF DRAMA TRANSLATION

The article deals with the problem of translation of the drama and its interpretation by modern linguists in translation studies. It is given an overview of the main approaches to the problem of drama translation. The article focuses on revealing the specific features of translating drama as a text aiming at the “double audience” (readers and spectators). Special attention is paid to the interpretation, transformation and pragmatic adaptation of the drama as a text oriented at the performance or (intended for stage).

Key words: translation, drama translation, “performability”, interpretation, pragmatic adaptation.

10. Мова і засоби масової комунікації

10. Язык и средства массовой коммуникации

10. Language and mass media

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри германської
філології
Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара

ЗАСОБИ КОНФРОНТАТИВНОСТІ В НІМЕЦЬКОМОВНИХ ПЕРЕДВИБОРЧИХ ДЕБАТАХ

Усі ми є свідками «параду» телевізійних передвиборчих дебатів у сучасних демократичних країнах. Поштовхом і мовним матеріалом для написання статті послугувала, зокрема, нещодавня жовтнева серія теледебатів у Федеративній Республіці Німеччина (далі – ФРН) (так звана TV-Duell провідних партій 3 жовтня 2017 р. та Fünfkampf менш впливових, на той момент, партій 4 жовтня 2017 р.) [1; 2]. Мета статті – проаналізувати основні комунікативно-прагматичні стратегії учасників названих дебатів, зокрема, стратегію конфронтативності та мовні засоби її реалізації. Така постановка проблеми корелює із загальним інтересом сучасної лінгвістики до питань форм і методів комунікації в політичному дискурсі, до аналізу його лексико-стилістичних, когнітивних, конститутивних параметрів. Також вважаємо за необхідне в межах статті окреслити специфіку саме телевізійних дебатів, коротко висвітлити історію жанру, порівняти мовну поведінку учасників із соціально загальноприйнятими нормами ведення дискусії та переконання співрозмовника.

Завдяки зростанню впливу сучасних засобів масової інформації передвиборчі дебати посідають особливе місце в системі медійних форм ведення політичної дискусії. Передвиборчий дискурс стає об'єктом уваги вітчизняних та іноземних політиків, політтехнологів, журналістів, а також лінгвістів різного дослідницького спрямування (серед них – представники політичної лінгвістики, нейролінгвістики, стилістики, компаративістики, когнітивної лінгвістики тощо). Дослідники відзначають гібридність жанру передвиборчих дебатів, який поєднує характеристики інституціональної, риторичної та ритуальної комунікації [3, с. 32]. Приділяється увага співвідношенню загальної соціальної ситуації та комунікативної компетентності учасників політичної дискусії [4, с. 269–293]. Аналізуються стратегії мовленнєвого впливу [5], зокрема й стратегія конфронтації [6], когнітивний потенціал засобів оцінки [7]. Дослідники мовленнєвої комунікації приділяють увагу вивченню комунікативних стратегій як комплексів мовленнєвих дій, спрямованих на досягнення комунікативної мети, тактик як мовленнєвих прийомів реалізації стратегій і ходів – практичного засобу досягнення глобальної мети в різних ситуаціях спілкування [8, с. 54].

Телевізійні дебати визначаються як різновид агонального жанру [9], якому властиві змагальність, конкурентна боротьба і певна агресивність щодо суперника. Дебати як жанр політичної дискусії є чітко структурованим і спеціально організованим публічним обміном думками між двома сторонами з актуальної теми. Така дискусія спрямована на переконання слухачів або ж глядачів у своїй правоті, на створення власного позитивного іміджу. Незважаючи на значний і багатоаспектний інтерес до жанру політичних дебатів, залишається низка питань, які потребують додаткової уваги мовознавців. Так, об'єктом аналізу є переважно англомовні тексти. Це зумовлено історично. Як відомо, коріння дебатів сягає Стародавньої Греції, де вони були проявом демократії. Багато століть налічують традиції парламентських дебатів у Великобританії. Перші телевізійні політичні дебати відбулися у Сполучених Штатах Америки у 1960 році в період передвиборчої президентської кампанії.

Лінгвістичні параметри німецькомовних телевізійних дебатів, на наш погляд, ще потребують додаткової уваги дослідників. Цікаво порівняти мовну поведінку провідних політиків Німеччини під час онлайн-дуелі з моделлю так званого «німецького національного комунікативного стилю».

У монографії «Комунікативний стиль в межкультурній парадигмі» Л. Кулікова зазначає, зокрема, такі домінанти комунікативної поведінки німців: (невербальна) яскраво виражена тенденція до монохронної комунікативної поведінки; (вербальна) сконцентрованість мовленнєвих дій на одному комунікативному партнері; незначна неформальність спілкування, (вербальна) експліцитність і прямота. Автор вважає також визначальними такі риси німецької ділової комунікації, як раціональність, «я»-сконцентрованість, суперництво, наступальність і конфронтативність [10, с. 249–251].

Як наголошують дослідники засобів мовленнєвого впливу на співрозмовника, комунікативна стратегія визначає семантичний, стилістичний і прагматичний вибір мовця [8, с. 105]. Загальний доступ до відеоматеріалів дебатів, які аналізуються, дозволяє дослідити широкий спектр залучених ораторами відповідних мовних засобів. Важливими видами комунікативних стратегій у політичному дискурсі є конфронтативні та кооперативні стратегії.

Конфронтаційний характер бесіди пов'язаний зі спрямованістю на створення власного позитивного іміджу, з намаганням переконати слухача чи глядача у своїх позитивних якостях і політичному потенціалі. Так, у відповідях Ангели Меркель зазначаємо активне використання з цієї метою провідного слогана передвиборчої кампанії – “*Wir schaffen das!*”. Він є своєрідним сконденсованим виразом політичної позиції. Впевненість у своїх силах вербалізується через вислови категоричної оцінної семантики (*absolut, absolut richtig, klare Kante, große Aufgaben, auf keinen Fall, falsch, sich entgegenstellen, in aller Klarheit sagen*). Активно залучаються форми як експліцитної, так і імпліцитної оцінки, засоби просодики (зокрема, посилений наголос на запереченні, наприклад: *nie wieder, nicht ausreichend, das heißt nicht*). Орієнтованість політика на майбутнє, чітка окресленість перспектив передаються низкою тверджень, які мають характер афоризмів, вони повинні запам'ятатись і пере-

конати аудиторію: “*Nicht im gestern verbleiben, sondern für die Zukunft investieren*”, “*Ich verstehe die Menschen*”, “*Das wird nie wieder passieren*”, “*friedliche Kräfte, friedliche Lösung*”, “*Was man beschließt, muss sauer erfüllt werden*”. Риторичний прийом повтору конотує послідовність і стабільність політики: *nachwievor, Konsequenz, Stabilität, Grundprinzipien*. Комунікативна відкритість А. Меркель проявляється в частому вживанні дієслівних і займенникових форм першої особи однини. Зміна перспективи розповіді, зокрема й перехід від займенника *ich* до *wir*, переконує в наявності злагодженої команди, її структурованості та керованості.

Концептуально дебати політичних лідерів охоплюють всі основні проблеми сучасного життя Німеччини та всього світу. Вони представлені такими номінаційними блоками, як: *Schutz der Landgrenzen, Migranten, Abschiebung, Rettung der Euro, Erhalt der Eurozone, Konflikte, Islamisch Prediger, Fachkräfte, Minijobs, Bildung, Renten, innere Sicherheit, Digitalisierung* та ін. У відповідях Ангели Меркель присутня підвищена емоційність, гостра емоційна оцінка певних соціальних і політичних викликів: “*Ich bin entsetzt*”, “*Null Toleranz*”, “*Ich bin stocksauer*”, “*extrem schwierige Zeit*”, “*sehr dramatische Situation*”. Варто зазначити, що у виступах обох опонентів (Ангели Меркель і Мартіна Шульца) не спостерігаємо жорстких конфронтаційних висловів на адресу один одного. Переважають, здебільшого, кооперативні мовні структури: “*Ich teile absolut Ihre Meinung*”, “*Das wissen wir beide*”, “*Wir werden zusammenarbeiten*” (А. Меркель); “*Dazu kann ich nicht raten*”, “*Es ist nicht ganz so*”, “*Das find ich richtig, aber man hätte <...>*”, “*zugespitzte Formulierung*” (М. Шульц). Варто зауважити, що відповіді М. Шульца відзначаються загалом більшою метафоричністю: “*Das Salz der Demokratie*”, “*Nicht im Schlafwagen voranbringen*”, “*Man darf den Menschen keinen Sand in die Augen streuen*”.

Хоча мовна дискусія двох провідних політиків (Ангели Меркель і Мартіна Шульца) дістала в пресі назву TV-Duell (телевізійна дуель – І. С.), гадаємо, що на таке визначення більше заслуговують теледебати наступного дня – так званий Fünfkampf («п’ятиборство» – І. С.). Тут спостерігаються більш ширший спектр оцінних висловів, намагання спровокувати опонента, власне прояв конфронтаційної комунікативної стратегії. На створення негативного іміджу як окремого політика, так і конкуруючої політичної сили загалом спрямовані відверто провокаційні питання та репліки. Має місце оцінна стратегія за принципом «свій – чужий», коли власні позитиви набувають ваги не через відверте самовихваляння, а завдяки жорсткій критиці суперника. Порівняємо вислови представників двох протилежних політичних партій: “*Inden Bundesta ziehenviele Halbnazis*”, “*Das ist billig, uns in einen Topf mit AfD zuwerfen*” (партія Linke), “*Ihren “Lob” können Sie sich gerne schenken*”, “*Wir sind die einzige Partei <...>*”, “*Das müssten Sie kennen*” (партія AfD). Такі вислови можна інтерпретувати як прояви вербальної агресії. Між іншим, якщо донедавна політичні інвективи-ярлики типу “*Schwarze Lumpen*”, “*rote Verbrecher*”, “*rote Socke*” формували комунікативний стиль політичного дискурсу Німеччини [11, с. 5], в останніх телевізійних дебатах політики не зловживали таким прийомом. Винятки становлять поодинокі негативно конотовані штампи *Naziflügel, Halbnazis*, які порушують послідовно витриманий принцип політично коректної дискусії.

Прояви агресивної (вербальної та невербальної) поведінки стримуються як модераторами зустрічі, так і усвідомленням присутності перед телеекранами не лише власних прихильників, але й потенційного електорату. Можна сказати, що запропонований формат телевізійних дебатів є стримуючим чинником, який значною мірою визначає особливості комунікативної поведінки та характер самопрезентації політиків. Політичний німецькомовний дискурс Німеччини й інших країн складається з різних видів діяльності. Цілковито очевидно, що спілкування на внутрішньопартійних форумах, у пресі, або ж формулювання в партійних документах набувають зовсім інших мовних ознак. Під час телевізійних дебатів реалізуються такі із зазначених вище домінантів комунікативної поведінки німців: з одного боку, це сконцентрованість мовленнєвих дій на одному комунікативному партнері, незалежно від формальності спілкування, з другого – раціональність, суперництво, наступальність і конфронтаційність. Загальні параметри мовної поведінки доповнюються індивідуальними особливостями кожного учасника, його ментальними та психологічними рисами й політичною позицією.

На майбутнє вважаємо за доцільне порівняти комунікативно-прагматичні особливості німецько- й англійськомовних передвибірчих теледебатів, дослідити зміну моделей політичної комунікації відповідно до викликів сучасного розвитку.

Література:

1. Angela Merkel VS Martin Schulz TV Duell (9/3/17) September 3, 2017 [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.youtube.com/watch?v=V13-Oahg4nE>.
2. TV-Duell : Fünfkampf der “kleinen” Parteien – u. a. mit Alice Weidel & Sahra Wagenknecht [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.youtube.com/watch?v=FjiMqXscf4>.
3. Гайкова О. Предвыборный дискурс как жанр политической коммуникации: на материале английского языка : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / О. Гайкова ; Волгоградский государственный университет. – Волгоград, 2003. – 19 с.
4. Hymes D. On communicative competence / D. Hymes // J.B. Pride & J. Holmes (Eds.). Sociolinguistics. – London : Penguin, 1972. – pp. 269–293.
5. Иванова Ю. Стратегии речевого воздействия в жанре предвыборных теледебатов : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Ю. Иванова ; Волгоградский государственный педагогический университет. – Волгоград, 2003. – 19 с.
6. Фролова І. Специфіка актомовленнєвого аспекту реалізації стратегій конфронтації в англійськомовному дискурсі / І. Фролова // Вісник Житомирського державного університету. – Випуск 45. Філологічні науки. – С. 127–132.

7. Стрельников А. Метафорическая оценка политического лидера в дискурсе кампании по выборам президента в США и России : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / А. Стрельников ; Уральский государственный педагогический университет. – Екатеринбург, 2005. – 18 с.
8. Иссерс О. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. Иссерс. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 284 с.
9. Шейгал Е. Семиотика политического дискурса : [монография] / Е. Шейгал. – Москва ; Волгоград : Перемена, 2000. – 367 с.
10. Куликова Л. Коммуникативный стиль в межкультурной парадигме : [монография] / Л. Куликова. – Красноярск, 2006. – 392 с.
11. Klein J. Dialog blockaden. Dysfunktionale Wirkungen von Sprachstrategien auf dem Markt der politischen Kommunikation / J. Klein // Sprachstrategien und Dialog blockaden. Linguistische und politikwissenschaftliche Studien zur politischen Kommunikation. – Berlin ; New York, 1996. – S. 3–30.

Анотація

I. SAHNO. ZASOBI KONFRONTATIVNOSTI V NEMETS'KOMOVNIH PEREDVYBORCHIX DEBATAH

У статті досліджується комунікативна стратегія конфронтативності та мовні засоби її реалізації в передвиборчих телевізійних дебатах у Федеративній Республіці Німеччина. Окреслюється специфіка телевізійних дебатів як жанру політичного дискурсу. Мовна поведінка учасників порівнюється із соціально загальноприйнятими нормами ведення дискусії та переконання співрозмовника, з визнаними домінантами комунікативної поведінки німців.

Ключові слова: політичний дискурс, телевізійні дебати, комунікативна стратегія, конфронтативність.

Аннотация

II. SAHNO. SREDSTVA KONFRONTATIVNOSTI V NEMETS'KOJAZYCHNYH PREDVYBORNYH DEBATAH

В статье анализируется коммуникативная стратегия конфронтативности и языковые средства ее реализации в предвыборных телевизионных дебатах Федеративной Республики Германии. Исследуется специфика теледебатов как жанра политического дискурса. Языковое поведение участников сравнивается с социально общепринятыми нормами ведения дискуссии и убеждения собеседника, с признанными доминантами коммуникативного поведения немцев.

Ключевые слова: политический дискурс, телевизионные дебаты, коммуникативная стратегия, конфронтативность.

Summary

I. SACHNO. MEANS OF CONFRONTATIVITY IN GERMAN-SPEAKING ELECTION DEBATES

In the article the communicative strategy of confrontation and the linguistic means of its realization in the recent TV debates in Germany, are analyzed. The article examines the general genre features of TV debates. The linguistic behavior of the participants corresponds to the socially accepted norms of conducting discussions and persuading the interlocutor, to the features of the “German national communicative style”.

Key words: political discourse, TV debates, communicative strategy, confrontativity.

НОТАТКИ

«Південний архів» (Збірник наукових праць. Філологічні науки)
„Pivdenний Arkhiv” (Collected papers on Philology)

Наукове видання

ПІВДЕННИЙ АРХІВ
PİVDENNIY ARKHIV

(Збірник наукових праць. Філологічні науки)
(Collected papers on Philology)

Випуск

Issue

— LXX

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 22,09. Замов. № 21/17. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.
Телефон +38 (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.